

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
ТА СУСПІЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

ЦЕНТР СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ «УКРАЇНА-XXI»

МЕДІАФОРУМ

Том XV

Науковий журнал

***Аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент***

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2024

*Друкується за ухвалою Вченої ради Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

*Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
про Реєстрацію у сфері друкованих медіа №1222 від 31 жовтня 2023 р.
Включено до переліку наукових фахових видань України категорії “Б”,
НАКАЗ МОН України №1471 від 26 листопада 2020 р.*

Рецензенти:

Ольга БРУСИЛОВСЬКА, доктор політичних наук; *Володимир ДУБОВИК*, кандидат політичних наук; *Леонід ЗАШКІЛЬНЯК*, доктор історичних наук; *Наталія КАРПЧУК*, доктор політичних наук; *Микола ЛУЧАК*, кандидат філологічних наук; *Олександр СОСНІН*, доктор політичних наук; *Євгенія ТИХОМИРОВА*, доктор політичних наук.

Редколегія випуску:

Володимир ФІСАНОВ, доктор історичних наук (редактор-засновник); *Віра БУРДЯК*, доктор політичних наук (головний редактор); *Іван МОНОЛАТІЙ*, доктор політичних наук (заступник головного редактора); *Іван ОСАДЦА*, кандидат політичних наук (відповідальний секретар).

Валентин БАЛЮК, доктор політичних наук (Польща); *Надія БУРЕЙКО*, кандидат політичних наук; *Томас ВЮНШ*, доктор історичних наук (Німеччина); *Рей ГАНН*, PhD (Політичні науки) (США); *Микола ЄРЬОМІН*, кандидат політичних наук; *Ігор ІЩЕНКО*, доктор політичних наук; *Василь КАРПО*, кандидат історичних наук; *Юрій КАЛИНОВСЬКИЙ*, доктор філософських наук; *Ірина КОЗЛОВА*, PhD (Прикладна лінгвістика) (США); *Анатолій КРУГЛАШОВ*, доктор політичних наук; *Зоя КУДЕЛЬКО*, кандидат філологічних наук; *Флоріан КЮРЕР-ВІЛАХ*, PhD (Філософія та Політичні науки) (Німеччина); *Аркадій Левандовські*, доктор соціальних наук у галузі політології (Польща); *Віталій МАКАР*, доктор політичних наук; *Норберт МЕРКОВИТИ*, PhD (Політичні науки) (Угорщина); *Пол В. МІРТС*, доктор політичних наук (Нідерланди); *Пьотр ОСКОЛКОВ*, PhD (Політичні науки) (Ізраїль); *Ігор ПОЛІЩУК*, доктор політичних наук; *Ніна РЖЕВСЬКА*, доктор політичних наук; *Наталія РОТАР*, доктор політичних наук; *Любов САРАФІНЧАН*, кандидат політичних наук; *Ігор ЧАРСЬКИХ*, кандидат історичних наук; *Богдан ШТЕФАНАКІ*, доктор політичних наук (Румунія); *Євгенія ЮРІЙЧУК*, доктор політичних наук.

М 442 **Медіафорум** : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. Науковий журнал. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2024. Том 15. 380 с.
ISSN 2522-4050 <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15>.

П'ятнадцятий том «Медіафоруму» містить наукові статті дослідників, які присвячені актуальним проблемам міжнародних відносин, суспільних комунікацій та політичної науки в цілому. Матеріали розраховані на спеціалістів у царинах політичного консультування та міжнародної аналітики, медіа-комунікацій, держслужбовців та аспірантів.

УДК [327:316.776](08)

Адреса редколегії: Кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: +38 (0372) 509-457, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com.

© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2024

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
YURIY FEDKOVYCH CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY
FACULTY OF HISTORY, POLITICAL SCIENCE
AND INTERNATIONAL RELATIONS
THE DEPARTMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS
AND PUBLIC COMMUNICATIONS
CENTER FOR STRATEGIC COMMUNICATIONS «UKRAINE-XXI»

MEDIAFORUM

Volume XV

Scientific Journal

***Analytics, Forecasts,
Information Management***

*Chernivtsi
Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University
2024*

Published by Academic Council of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

*Decision of National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine
on Registration in the field of print media No. 1222, October 31, 2023.*

*The journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine of category B.
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1471, November 26, 2020.*

Reviewers:

Olha BRUSYLOVSKA, Doctor of Political Science; *Volodymyr DUBOVYK*, PhD in Political Science; *Leonid ZASHKILNYAK*, Doctor of Historical Science; *Nataliia KARPCHUK*, Doctor of Political Science; *Mykola LUCHAK*, PhD in Linguistics; *Oleksandr SOSNIN*, Doctor of Political Science; *Yevheniya TYKHOMYROVA*, Doctor of Political Science.

Editorial board:

Volodymyr FISANOV, Doctor of Historical Science (Founder and Editor); *Vira BURDIAK*, Doctor of Political Science (Editor-in-Chief); *Ivan MONOLATII*, Doctor of Political Science (Deputy Editor-in-Chief); *Ivan OSADTSA*, PhD in Political Science (Executive Secretary).

Valentyn BALIUK, Doctor of Political Science (Poland); *Nadiia BUREIKO*, PhD in Political Science; *Thomas WÜNSCH*, Doctor of Historical Science (Germany); *Ray GUNN*, PhD (Political Science) (USA); *Mykola YEROMIN*, PhD in Political Science; *Ihor ISHCENKO*, Doctor of Political Science; *Vasyl Karpo*, PhD in Historical Science; *Yurii KALYNOVSKYI*, Doctor of Science in Philosophy; *Iryna KOZLOVA*, PhD (Applied Linguistics) (USA); *Anatoliy KRUGLASHOV*, Doctor of Political Science; *Zoya KUDELKO*, Candidate of Philological Sciences; *Florian KÜHRER-WIELACH*, PhD (Philosophy & Political Science); *Arkadiusz LEWANDOWSKI*, Doctor of Social Sciences in Political Science (Poland); *Vitalii MAKAR*, Doctor of Political Science; *Norbert MERKOVITY*, PhD (Political Science) (Hungary); *Paul W. MEERTS*, Doctor of Political Sciences (the Netherlands); *Petr OSKOLKOV*, PhD (Political Science) (Israel); *Ihor POLISHCHUK*, Doctor of Political Science; *Nina RZHEVSKA*, Doctor of Political Science; *Nataliia ROTAR*, Doctor of Political Science; *Liubov SARAFINCHAN*, PhD in Political Science; *Igor CHARSKYKH*, PhD of Historical Science; *Bohdan STEFANACHI*, Doctor of Political Science (Romania); *Yuriichuk YEVHENIYA*, Doctor of Political Science.

М 442 **MEDIAFORUM**: Analytics, Forecasts, Information Management. Scientific Journal. Chernivtsi: Chernivtsi National University, 2024. Vol. 15. 380 p.
ISSN 2522-4050 <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15>.

The 15th volume of the Mediaforum contains research articles on topical current issues of international relations, public communications and political science in general. The collection is intended for experts in the field of political consulting and international analytics, media communications, for civil servants and post-graduate students.

УДК [327:316.776](08)

Editorial board address: 2 Kotsiubynskoho St., Chernivtsi, Ukraine, 58012, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, The Department of International Relations and Public Communications, phone: + 38 (0372) 509-457, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com.

© Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2024

ЗМІСТ

Передмова	9
------------------------	---

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Григорій Перепелиця

Вплив російсько-української війни на майбутнє регіональної безпеки в Центральній-Східній Європі	11
--	----

Андрій Бузаров

Формати взаємодії України та євроатлантичної спільноти в контексті повномасштабного вторгнення РФ	42
--	----

Ігор Поліщук

Сучасне політичне прогнозування	61
---------------------------------------	----

Віктор Пашков

Європейська криза безпеки та позиція США (наприкінці 2021 – на початку 2022 рр.)	77
---	----

Віктор Ткачук

Зовнішньополітичний вплив на репутаційний характер України	95
--	----

Микита Дрогозюк

Зовнішньополітична орієнтація Угорщини на початку російсько- української війни як фактор нової кризи Вишеградської групи	109
---	-----

Наталія Нечаєва-Юрійчук

Грузія як тестовий майданчик для путінської політики «повернення земель»: від окупації територій до антиєвропейського курсу «Грузинської мрії»	123
--	-----

Михайло Федуняк

Діяльність Російської Федерації по відновленню і зміцненню політико-економічного та безпекового впливу в Республіці Молдова	146
--	-----

Василь Баранець, Іван Осадца

Наукові підходи до вивчення ролі сучасних технологій у міжнародних відносинах	155
--	-----

Олександр Попович

Принципи вироблення та реалізації цифрової політики в Європейському Союзі	171
--	-----

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ І СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Віталій Терещук

Азійський регіон як об'єкт іномовлення провідних акторів міжнародних відносин	191
--	-----

Анатолій Круглашов, Наталія Сабадаш

Гуманітарна політика: основні поняття	205
---	-----

5

	Ірина Кіянка	
	Популістські слогани у виборчій президентській кампанії США: кейс 2024	228
	Наталія Ротар	
	Тематичні панелі критичного дискурсу деліберативної демократії	237
	Віра Бурдяк	
	Суспільні клівіджі та полікриза в Республіці Болгарія	251
	Тетяна Федорчак	
	Чеська права партія «Свобода та пряма демократія» і її реакція на російсько-українську війну	271
	Алла Киридон, Сергій Троян	
	Формотворчий потенціал сучасних медій в просторі культури нового типу	288
	Іванна Макух, Дар'я Мікіцел	
	Правові засади розвитку штучного інтелекту: європейський та американський досвід	304
	Андрій Стьопкін	
6	Особливості концептуалізації поняття дезінформація в сучасній політичній науці	320
—	Марія Павлюх	
	Опозиційна риторика в інформаційному просторі Молдови (березень-квітень 2023)	337
	Михайло Юрій	
	Релігійний чинник радянзації в Західній Україні	350
	Тарас Малий	
	Феномен ностальгії в країнах Центральної та Східної Європи: досвід чи виклик посткомуністичних трансформацій?	363

CONTENTS

Foreword	10
-----------------------	----

CURRENT ISSUES OF INTERNATIONAL RELATIONS

Hryhorii Perepelytsia

The Impact of the Russian-Ukrainian War on the Future of Regional Security in Central and Eastern Europe	11
---	----

Andrii Buzarov

Formats of Interaction between Ukraine and the Euro-Atlantic Community in the Context of a Full-Scale Invasion of the Russian Federation	42
---	----

Igor Polishchuk

Contemporary Political Forecasting	61
--	----

Viktor Pashkov

The European Security Crisis and the Position of the United States in Late 2021 – Early 2022	77
---	----

Viktor Tkachuk

Foreign Policy Impact on Ukraine's Reputation	95
---	----

Mykyta Drohoziuk

Hungary's Foreign Policy Orientation at the Beginning of the Russian- Ukrainian War as a Factor in the New Crisis of the Visegrad Group	109
--	-----

Nataliia Nechayeva-Yuriychuk

Georgia as a Testing Ground for Putin's Policy of "Land Return": from the Occupation of Territories to the Anti-European Course of the "Georgian Dream"	123
---	-----

Mykhailo Feduniak

Activities of the Russian Federation on Restoration and Strengthening Political, Economic and Security Influence in the Republic of Moldova	146
---	-----

Vasyl Baranets, Ivan Osadtsa

Scientific Approaches to Studying the Role of Modern Technologies in International Relations	155
---	-----

Oleksandr Popovych

Principles of Policymaking and Implementing Digital Policy in the European Union	171
---	-----

POLITICAL PROCESSES AND PUBLIC COMMUNICATIONS

Vitaliy Tereshchuk

The Asian Region as a Target of International Broadcasting by Leading International Relations Actors	191
---	-----

Anatoly Kruglashov, Natalia Sabadash

Humanitarian Policy: Basic Concepts	205
---	-----

Iryna Kiyanka	
Populist Slogans in the US Presidential Election Campaign: 2024 Case	228
Nataliia Rotar	
Thematic Panels of Critical Discourse of Deliberative Democracy	237
Vira Burdiak	
Social Cleavages and Polycrisis in the Republic of Bulgaria	251
Tetiana Fedorchak	
The Czech Right-Wing Party “Freedom and Direct Democracy” and Its Response to the Russian-Ukrainian War	271
Alla Kyrydon, Serhii Troyan	
Formative Potential of Modern Media in the New Type of Culture Space ...	288
Ivanna Makukh, Dariya Mikitsel	
Legal Principles of the Artificial Intelligence Development: European and American Experience	304
Andriy Stepkin	
Features of Conceptualization of the “Disinformation” Scientific Term in Modern Political Science	320
g Mariia Pavliukh	
Opposition Rhetoric in the Information Space of Moldova (March-April 2023)	337
Mykhailo Yuriy	
The Religious Factor of Sovietization in Western Ukraine	350
Taras Malyi	
The Nostalgia Phenomenon in Central and Eastern Europe: Experience or Challenge of Post-Communist Transformations?	363

ПЕРЕДМОВА

Ювілейний, 15-й випуск «Медіафоруму», побачив світ у вирішальні дні, коли Україна знову, як неодноразово було у минулі століття, знаходиться у точці біфуркації. І не тільки наша країна... Європа, Америка та й світ в цілому опинилися на історичному роздоріжжі. Що далі? Глобалізація межує з наростаючими процесами Фрагментації, причому одна з ліній геостратегічного розлому проходить саме Україною. Тому у центрі уваги шановних авторів нашого наукового журналу знаходяться проблеми її позиціонування на Європейському континенті і в світі.

Число відкривається і завершується науковими розвідками – відповідно Григорія Перепелиці та Тараса Малого, у яких розкриваються складні питання субрегіонального безпекового розвитку Центрально-Східної Європи у контексті триваючої російського-української війни та зростання популярності ретроспективних наративів у посткомуністичних суспільствах. Автори також торкаються важливих політичних процесів у макрорегіонах, котрі випробовуються сучасними «хвилями» фрагментації. Віталій Терещук звертається до неоднозначних процесів в азійському макрорегіоні як об'єкті мовлення провідних акторів міжнародних відносин, акцентуючи на ролі США і КНР. Ірина Кіянка системно аналізує міжнародні і внутрішні впливи виборчої президентської кампанії США у 2024 році, досліджуючи казус Д. Трампа. Важливі методологічні ракурси міжнародної прогностики з акцентуванням на методиці Форсайт (Foresight) з метою ідентифікації зон комплексного стратегічного дослідження представив харківський колега Ігор Поліщук. Інша частка наукових статей присвячена новітнім процесам у світовій медіасфері та аналізу європейського та американського досвіду у розвитку ШІ. Йдеться передусім про дослідження Сергія Трояна, Алли Киридон, а також Макух-Федоркової та Дар'ї Мікіцел.

Зауважимо також, що запропоновані статті та наукові підходи є певним віддзеркаленням інноваційного напрямку досліджень, започаткованого у 2024 р. на нашому Факультеті Центру стратегічних комунікацій «Україна-XXI» (координатор Володимир Фісанов). Левову частку уваги науковці та експерти приділятимуть зовнішньополітичній експертизі та міжнародній аналітиці.

Разом до перемоги!

Редколегія «Медіафоруму»

FOREWARD

The milestone 15th edition of Mediaforum was released at a decisive moment when Ukraine, once again, as has happened multiple times in past centuries, finds itself at a bifurcation point. And not only Ukraine... Europe, America, and the world as a whole are at a historical crossroads. What's next? Globalization is bordering on growing processes of fragmentation, and one of the geostrategic fault lines runs through Ukraine. That is why the respected authors of our journal focus on the issues of its positioning on the European continent and in the world.

10 — The issue opens and closes with two research papers by Hryhoriy Perepelytsia and Taras Malyi, respectively, which address the complex issues of sub-regional security development in Central and Eastern Europe in the context of the ongoing Russian-Ukrainian war and the growing popularity of retrospective narratives in post-communist societies. In some articles, the authors touch upon important political processes in macro-regions that are being tested by modern 'waves' of fragmentation. Vitalii Tereshchuk addresses the ambiguous processes in the Asian macro-region as an object of speech of the leading actors of international relations, focusing on the role of the United States and China. Iryna Kiyanka systematically analyzes the international and domestic influences of the U.S. presidential election campaign in 2024, studying the case of D. Trump. Significant methodological perspectives of international forecasting with an emphasis on the Foresight methodology to identify areas for comprehensive strategic research were presented by our colleague Ihor Polishchuk from Kharkiv. The other articles are focused on the latest processes in the global media sphere and the analysis of European and American experiences in the development of AI. This primarily includes studies by Serhiy Troyan, Alla Kyrydon, Ivanna Makukh-Fedorkova, and Dariya Mikitsel.

It should also be noted that the proposed articles and scientific approaches are a certain reflection of the innovative research area of the Center for Strategic Communications «Ukraine-XXI» (coordinated by Volodymyr Fisanov) launched at our faculty in 2024. Scholars and experts will pay the majority of attention to foreign policy expertise and international analytics.

Together to victory!

Mediaforum Editorial Board

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент.
Науковий журнал. Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2024.
Том 15. С. 11-41

Mediaforum: Analytics, Forecasts,
Information Management.
Scientific Journal. Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2024.
Volume 15. pp. 11-41

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.11-41>

УДК: 327.8 (343.3)

© Григорій Перепелиця¹

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА МАЙБУТНЄ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Стаття присвячена аналізу та прогнозуванню впливу російсько-української війни на формування комплексу регіональної безпеки в Центральній-Східній Європі (ЦСЕ) та його ролі в новій архітектурі європейської безпеки. В статті досліджуються чинники як глобального, так і регіонального рівня, які обумовили формування таких комплексів безпеки. Доведено, що основним із таких чинників стала трансформація системи міжнародних відносин в бік багатополлярності. Особлива увага приділена дослідженню впливу російсько-української війни на формування двох мега-блоків, які виступають в якості суб'єктів глобального конфлікту. У статті обґрунтовується гіпотеза про те, що ця війна спричинила докорінні зміни в міжнародній системі, до яких перш за все, необхідно віднести глобальну зміну балансу сили та інтересів, нову геополітичну реструктуризацію і появу нових геополітичних гравців в боротьбі за глобальне і регіональне домінування та деструкцію існуючих структур безпеки в Європі, що і обумовлює необхідність конструювання комплексу регіональної безпеки в ЦСЕ.

Ключові слова: комплекс регіональної безпеки, Центральній-Східна Європа, російсько-українська війна, НАТО, багатополлярність, росія, США.

¹ Доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, E-mail: pgrigoriy@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4000-1334>

The Impact of the Russian-Ukrainian War

on the Future of Regional Security in Central and Eastern Europe

The article is devoted to the analysis and forecasting of the impact of the Russian-Ukrainian war on the formation of the regional security complex in Central and Eastern Europe (CEE) and its role in the new European security architecture. The article examines the factors of both the global and regional level that caused the formation of such security complexes. It has been proven that the transformation of the system of international relations towards multipolarity became the main of such factors. Special attention is paid to the study of the impact of the Russian-Ukrainian war on the formation of two mega-blocs that act as subjects of the global conflict. The article substantiates the hypothesis that this war caused fundamental changes in the international system, which include, first of all, a global change in the balance of power and interests, a new geopolitical restructuring, and the emergence of new geopolitical players in the struggle for global and regional dominance and the destruction of existing security structures in Europe, which necessitates the construction of a regional security complex in the CEE.

12

Keywords: regional security complex, Central-Eastern Europe, Russian-Ukrainian war, NATO, multipolarity, Russia, USA.

Постановка наукової проблеми. Російсько-українська війна висвітлює дуже суттєву тенденцію зміни сучасного глобального простору. Так, після спроб формування більш гомогенного світового середовища в період однополярної системи міжнародних відносин, світ знову повертається до фрагментації геополітичного простору. Адже в умовах фактичної війни, учасником якої була ядерна держава, більшість держав утрималися від формулювання власної позиції по суті цієї війни.

Поміж провідними гравцями міжнародної політики, перемогли власні егоїстичні інтереси, а не прагнення до забезпечення універсального режиму безпеки в світі або регіоні. Ця війна стала свідченням ренесансу силової політики, використання збройних сил в якості ефективного інструменту зовнішньої політики і остаточної руйнації кооперативної безпеки в Європі. Неспроможність міжнародного співтовариства втрутитися в конфлікт та покласти йому край (продемонстровано вже вкотре за останні роки) підтверджує, що в сучасному світі принаймні великі держави та регіональні лідери можуть вдаватися до застосування сили для демонстрації свого ста-

тусу та реалізації власних інтересів. Таким чином трансформаційні процеси у світовій та європейській політиці стали результатом зміни конфігурації сил як на глобальному, так і на регіональному – європейському рівнях, що спричинило появу нових як регіональних так і субрегіональних проектів побудови майбутньої європейської безпеки і викликало потребу у формуванні нової архітектури безпеки Центрально-Східної Європи.

Аналіз результатів наукових досліджень. В якості методологічної основи дослідження цієї теми було обрано конструктивістський підхід Копенгагенської школи представлений в роботах А. Вендта (2005), Б. Бузана (1991, 1998, 2003), Я. Вайлда та О. Уівера (1998, 2003). У вітчизняній науковій думці прикладом застосування конструктивістської методології можна вважати використання Т. Стародуб (2012) та Я. Швечиковою (2015) класичної теорії комплексу безпеки для аналізу процесів конструювання міжнародних політичних та геополітичних регіонів. Такий же підхід застосовується і в даному доробку для дослідження впливу російсько-української війни на формування перспективного комплексу регіональної безпеки Центрально-Східної Європи.

Важливість застосування такого підходу пояснюється тим, що теорія комплексу регіональної безпеки пояснює сутність російсько-української війни не тільки як конфлікту ідентичностей між Росією та Україною, а й більш ширшу сутність конфлікту в глобальному вимірі Fukuyama F. (1989), який включає зіткнення інтересів російського і центрально-європейського регіональних комплексів безпеки, міжцивілізаційного (Хантингтон С., 1994, 33-48), та геополітичного протистояння. Дослідження впливу російсько-української війни на європейську безпеку представлено в працях Feltman J. (2023), Bond I. (2017), Kimmage M. (2023), Kotkin S. (2022), Leyne S. (2023), Mearsheimer J. (2014), Miliband D. (2023) та інших.

Важливим в контексті дослідження обраної проблематики є конфліктологічний підхід, який дає можливість розкрити політичну сутність російсько-української війни, представлений зокрема в роботах Brecher M., Harvey F. P. (1998, 16), Клаузевица К. (1937, 374), Перепелиці Г.М. (2003, 63).

Мета статті – застосувати теоретико-концептуальний інструментарій класичної теорії регіонального комплексу безпеки для аналізу та прогнозування впливу російсько-української війни на

формування регіональної архітектури безпеки в Центральній Європі (ЦСЕ). Реалізація визначеної мети досягається виконанням таких завдань: з'ясування чинників впливу російсько-української війни на формування архітектури безпеки в Європі у вигляді регіональних комплексів; визначення російсько-української війни як драйвера зміни системи міжнародної безпеки; визначення місця Центрально-Східної Європи в цивілізаційному і геополітичному протистоянні між Росією та Заходом; визначення ролі і місця регіональних комплексів безпеки ЦСЕ в новій архітектурі європейської безпеки; обґрунтування принципів побудови безпекового комплексу в ЦСЕ.

Виклад основного матеріалу. Першочерговим питанням в дослідженні обраної проблематики є з'ясування того, які зміни відбулись в системі міжнародних відносин під впливом російсько-української війни і як вони вплинули на стан регіональної безпеки в Центрально-Східній Європі? Вона показала входження системи міжнародних відносин у фазу найбільшої нестабільності вихід з якою залежить від перемоги України в цій війні та формуванні регіональних комплексів безпеки.

Аналіз цього процесу показує, що російсько-українська війна стала драйвером зміни системи міжнародної безпеки. Ця гіпотеза обґрунтовується тим, що ця війна спричинила різку поляризацію суб'єктів міжнародних відносин та вплинула на формування двох мега-блоків в боротьбі за переділ сфер впливу, і досягнення як Китай чи збереження як США глобального домінування. Критерієм такої глобальної поляризації стало відношення до російсько-української війни та її результатів. Такими мега-блоками з одного боку, стали США, які уособлюють західні цінності та інтереси і стоять на боці України в цій війні. Такий блок стали називати Глобальною Північчю, а з іншого – Китай з його сателітами, які об'єднані на підґрунті американізму і підтримують Китай. Такий мега-блок отримав назву – Глобальний Південь. Щодо російсько-української війни, то цей мега-блок стоїть на боці Росії. Утворення таких мега-блоків свідчить про динамічне перетворення їх в суб'єктів глобального конфлікту або трансформацію російсько-української війни в Третю світову війну.

Як і в Другій світовій війні ця нова війна вже має цілком конкретне ідеологічне підґрунтя, яке президент США Джо Байден назвав війною між демократією і авторитаризмом. Саме тому головним зо-

внiшньополiтичним i воєнно-полiтичними завданням США i всього Заходу стало «стримування» геополiтичної та воєнної експансiї Китаю як головного претендента на глобальне доминування та позбавлення Сполученими Штатами цього статусу. До третьої групи в цій поляризацiї варто вiднести країни, які не визначились в приналежності до того чи iншого мега-блоку за своїми полiтичними, iдеологiчними, геополiтичними чи економiчними iнтересами i намагаються займати умовно нейтральну позицiю, або грати на iнтересах обох мега-блоків в прагненні досягти якщо не глобального, то хоча би регiонального доминування. До цієї групи можна вiднести примiром такі країни як Туреччина чи Iндiя.

В цiлому росiйсько-українська вiйна спричинила докорiнні змiни в мiжнародній системі, до яких перш за все, необхідно вiднести глобальну змiну балансу сили та iнтересiв, нову геополiтичну реструктуризацiю i появу нових геополiтичних гравцiв в боротьбi за глобальне та регiональне доминування, руйнацiю iснуючого свiтового порядку, що призводить до посилення Китаю i послаблення США i НАТО та появи нової свiтової системи мiжнародних вiдносин.

Такі змiни глобального масштабу в мiжнародних вiдносинах позначилися i на Європі. Британський дипломат Роберт Купер з цього приводу зауважив, що «тривалий стан миру в Європі призвiв до того, що ми втратили захисні механiзми: як фiзичні, так i психологiчні. Це одна з найбільших небезпек, котрі приносить постмодернiзм» (Cooper R., 2002). З впевненiстю можна стверджувати, що Європа сама себе роззброїла, незважаючи на очевидні ознаки того, що Росiя, спадкоємиця Радянського Союзу, стає вкрай нацiоналiстичною та реваншистською.

Так, досить сталою виявилася тенденцiя, яка проявилася у пом'якшених висловлюваннях деяких європейських полiтикiв, щодо «розумiння причин» росiйської агресiї, розумiння, яке подекуди заходило так далеко, що неможливо було приховати його проросiйськості. Тому все частiше з європейських установ звучать заклики пiдкоритися всiм вимогам Росiї i дистанцюватися вiд позицiї, яку зайняли Сполучені Штати Америки. Навiть виник комплекс вини перед росiєю – мовляв, її велич незаконно принизили. I це нiщо iнше як психологiчна капiтуляцiя Європи перед росiєю (Марсель Х. Ван Херпен, 2015, 7). Змiна такого психологiчного сприйняття Європою

росії дала всі підстави В. Путіну не рахуватись з ЄС як зі слабкою та вразливою організацією.

Така суб'єктивна непевна поведінка лідерів Заходу демонструвала відсутність у них політичної волі щодо адекватної реакції на порушення Росією існуючого світового порядку і посилювала переконаність В. Путіна в їхній психологічній слабкості. В. Путін просто перестав їх поважати і рахуватися з їхньою позицією. Він був переконаний, що США поступляться Україною заради збереження стратегічного партнерства з росією, і що росія більш потрібна США, ніж навпаки.

16 — Проекція такого сприйняття США, як знесиленого гіганта екстраполювалась і на НАТО. Після російсько-грузинської війни росія була абсолютно впевнена, що НАТО не наважиться втрутитись в російсько-українську війну і захистити Україну. І така уявна проекція справдилась. НАТО, як і в ситуації російської агресії проти Грузії 2008 року, обмежилось тимчасовим припиненням діяльності Ради “Росія – НАТО” та політико-дипломатичними заявами про неприпустимість порушення територіальної цілісності Грузії. Розв’язуючи, війну проти України, В. Путін був впевнений, що НАТО побоїться вступати у відкритий воєнний конфлікт з росією. Тому для того, щоб нейтралізувати і дискредитувати НАТО, Росія обмежилась відкритими воєнними провокаціями проти країн-членів НАТО, вдавшись до методів залякування, в арсеналі яких застосування тактичної ядерної зброї проти сил Альянсу. Усвідомивши цю слабкість та геополітичний параліч Заходу, росія наважилася розв’язати війну проти України, порушивши тим самим регіональний та глобальний баланс сили.

Достатньо сприятливі умови для розв’язання російської воєнної агресії склалися також і в Україні. В результаті зазначених міжнародних трендів, Україна опинилася в положенні «буферної зони», будучи затисненою між двома потужними геополітичними блоками – росією та Заходом. Згідно із законами Р. Дж. Коллінгса, (центрові) держави, які опиняються в такому проміжному положенні мають тенденцію до фрагментації під тиском конкуруючих геополітичних потуг, що борються за контроль над цим геополітичним простором. У процесі такої боротьби конкуруючі сили знищують буферні зони, захоплюючи та інкорпоруєчи в себе територію центрових держав. Знищивши буферні зони, в кінцевому рахунку, ці центри сили (окра-

їнні держави) вступають в конфлікт, в результаті якого один з них отримує перемогу, або виникає патова ситуація. В останньому випадку це призводить до обопільного виснаження таких держав і послаблення їх впливу на залежні від них країни (Collins R, 1986, 187-189).

Відтак, опинившись в такій геополітичній пастці, Україна зіткнулася з реальною загрозою втрати свого державного суверенітету і територіальної цілісності, в період цієї кульмінаційної стадії боротьби між Заходом і росією за Східну Європу, центрове положення в якій вона займає. Отже, перемога чи поразка України в цій російсько-українській війні буде визначати кінцевий результат цієї боротьби, оскільки від її приєднання до європейського чи російського геополітичного простору буде залежати подальше розширення сфери геополітичного домінування чи то на Захід, чи то на Схід. Приєднавши Україну, росія може з цієї стратегічної позиції розширювати свій подальший геополітичний поступ на Центрально-Східну Європу і нав'язувати власну нормативну силу Західній Європі.

Таким чином, перед росією В. Путіна відкривається історичний шанс зробити геополітичний кидок в Європу, як це зробив Радянський Союз в 1944-1945 роки, змінити баланс сили у відносинах із Заходом та переструктурувати весь геополітичний простір Європи на свою користь, переглянути результати холодної війни і знову ствердити себе в якості домінуючого геополітичного центру в Європі та Євразії. Ключову роль в такій геополітичній трансформації відіграє Центрально-Східна Європа, яку Росія згідно доктрини Євразійства вважає «санітарним» кордоном на шляху до поставленої геополітичної мети і який підлягає неодмінній руйнації.

Згідно геосхеми ООН, розробленої Статистичним відділом цієї організації, географічний простір Європи поділяється на Східну та Західну, Північну та Південну Європу. За цією географічною класифікацією Польща та Україна розташовані у Східній Європі і є східноєвропейськими країнами. Проте в категоріях геополітики, простір того чи іншого регіону Європи визначається характером та системою впливу тих чи інших суб'єктів міжнародних відносин (монархів чи держав) на цей міжнародний простір, межі якого визначаються таким поняттям як геополітичний регіон. Отже, Центрально-Східна Європа є геополітичною категорією, такою ж як і геополітичне поняття «Захід», яке в географічному сенсі включає Північну Америку,

Західну Європу та частину країн Східної, Північної та Південної Європи. Тоді закономірно постає питання про визначення політичного статусу та координат Центрально-Східної Європи, оскільки на відміну від географічних меж великих макрорегіонів Європи, геополітичні координати Центрально-Східної Європи знаходяться в постійній динаміці і вимірюються межами впливу тих чи інших центрів сили в Європі.

Саме на цій підставі довгий час регіон ЦСЄ відносили до так званого «стикового геополітичного регіону», тобто простору, який знаходиться на стику декількох цивілізацій чи потужних центрів сили, монархій, імперій та блоків на перетині їх геополітичних інтересів. Таке місцезоположення характеризується наявністю полів протистояння між ключовими геополітичними гравцями. Відтак, стикові геополітичні регіони досить часто являються зоною або центрами такого протистояння і ототожнюються з такими поняттями як «буферна зона», «перехідна зона», «лімітроф», «лінія розлому», «периферійна зона».

18

— Таким чином регіон Центрально-Східної Європи в історичному контексті можна вважати перехідним регіоном. Прокляття такого перехідного положення цього геополітичного регіону або «буферної зони» чи «серединної держави» цілком відчули на собі Польща та Україна, коли їх території ділили або перетворювали у своїх сателітів, або повністю поглинали, позбавляючи їх державницької перспективи та національного розвитку.

Таким же перехідним регіоном можна вважати і Центральну Європу, межі якого залежать від встановлення тієї чи іншої системи міжнародних відносин в Європі. Ялтинсько-Постдамська система докорінно змінила геополітичний простір Центрально-Східної Європи: зникло не тільки поняття «Центральна Європа», яке до речі заперечувалось вже по закінченні Першої світової війни, але й зміст понять «Західна Європа» та «Східна Європа». Обидва поняття виражали, насамперед, політико-ідеологічний сенс геополітичного простору усєї Європи. Простір Східної Європи тепер вже включає країни окуповані СРСР зі встановленими в них комуністичними режимами. Західна Європа була включена в євроатлантичний простір, в якому перебували країни з ліберальними політичними режимами. Ключовою геополітичною домінантою в цьому просторі стали США. Геополітичний простір Східної Європи обумовлювався домінуван-

ням СРСР. Так європейський геополітичний простір складався із Західної Європи і Східної Європи, які позначались такими геополітичними поняттями як «Захід» і «Схід», що разом утворювали біполярну систему міжнародних відносин в Європі.

Розпад біполярної системи призвів до кардинальних зрушень в регіоні Центрально-Східної Європи. По-перше, відбулось об'єднання Німеччини в єдину державу. Таким чином, Німеччина стала повноправним суб'єктом міжнародних відносин, що в свою чергу потребувало геополітичного визначення і позиціонування її місця та ролі в європейському геополітичному просторі зі своєю власною сферою геополітичного впливу. Збільшення геополітичної ваги Німеччини в результаті її об'єднання обумовило перегляд старих і обґрунтування нових зовнішньополітичних концепцій. Так в політичному лексиконі німецьких наукових кіл і посадовців знову виплила категорія регіону «Центральної Європи», ядром якої ідентифікувала себе Німеччина.

По-друге, іншою тенденцією, яка змінила геополітичний ландшафт Центральної Європи стало перетворення міжнародних відносин на монополярну систему. Від так, роль США в Європі значно посилилась і це позначилось на поширенні атлантичного впливу на всю Центрально-Східну Європу, який швидко заповнював той вакуум, що залишився після СРСР і розпаду комуністичного блоку. Вплив цієї глобальної тенденції враховувався Німеччиною, яка використала цей тренд для посилення власних позицій в Центрально-Східній Європі. Проте для Німеччини було важливим бути не тільки промоутером атлантичних тенденцій та розширення НАТО, але й лідером у створенні власне європейського інтеграційного об'єднання, яким став Європейський Союз. В цьому контексті поширення впливу Німеччини на Центральну Європу та Балтію мало здійснюватися через залучення країн цих субрегіонів до ЄС та поширення на них ліберальних демократичних цінностей. Тож в цьому геополітичному контексті в 90-і роки поняття «Центральної Європи» слугувало тому, щоб приєднати ймовірних кандидатів до ЄС і відокремити їх від країн СНД. Реалізуючи цей напрямок своєї зовнішньої політики, Німеччина посприяла тому, щоб протягом 1995-1999 років між ЄС і країнами колишнього «соціалістичного табору» були укладені «європейські угоди», які лібералізували режим двосторонньої торгівлі і відкрили їхні ринки для інвестицій з країн Євросоюзу.

Натомість тренди до зміни геополітичного середовища відбувались не тільки в західній частині Європи, але і у самій Східній Європі. Головним з них став розпад СРСР та утворення низки незалежних і суверенних держав, насамперед, в європейській частині пострадянського простору. Така ситуація відкривала великі можливості для реалізації східного вектору зовнішньої політики Польщі. Ці можливості давали багатообіцяючу перспективу тим, що на межі 2000-х років почалася фрагментація пострадянського простору і утворення в його європейській частині «Нової Східної Європи». Цей тренд вказував на початок формування «Центрально-Східної Європи», як відносно самостійного геополітичного регіону, відмінного як від Росії-Євразії, так і від Західної Європи.

Росія розцінила таку трансформацію геополітичного ландшафту Східної Європи як «геополітичну катастрофу», оскільки вона втратила свій вплив на цей європейський регіон. Проте вона не втратила амбіцій повернути його під свій власний контроль. Отже, на початку XXI століття Росія знову заявила про себе як про центр сили в Європі з претензією на свою сферу домінування. Так відродились старе геополітичне протиріччя між Заходом і Росією, яке з часом переросло в геополітичне суперництво, в якому сама Центрально-Східна Європа стала його епіцентром. В такому разі Нова Східна Європа опинилася в ролі «буферної зони» між Заходом і Росією.

Центрально-Східна Європа як епіцентр геополітичного протистояння.

Трансформація системи міжнародних відносин до багатополярності суттєво змінила розстановку сил в Європі і призвела до появи нових екзистенційних загроз європейській безпеці. Це мало небезпечні наслідки не тільки для України, але й для безпеки всього регіону Центрально-Східної Європи. Невипадково пророчими виявились слова польського президента Леха Качинського, який в період 5-и денної російсько-грузинської війни, розв'язаної проти Грузії 2008 року, сказав: «Ми знаємо, що сьогодні Грузія, завтра Україна, післязавтра – Балтійські країни, а потім можливо і моя країна. Ми були переконані, що приєднання до НАТО і ЄС стримає російські апетити. Виявилось, що таке мислення було помилковим» (Заневич Мачей, 2017).

І дійсно процес розширення НАТО і ЄС на ЦСЄ не вирішив проблеми її безпеки, оскільки питання Нової Східної Європи залиши-

лось невизначеним. Саме ця частина Східної Європи опинилася у вакуумі безпеки. Із завершенням розширення НАТО і ЄС на Схід, Центрально-Східна Європа виявилася розділеною, а її роль «буферної зони» скоротилася до меж Нової Східної Європи. Така ситуація спровокувала бажання Росії повернути собі цю частину Центрально-Східної Європи шляхом знищення України як держави та окупації її території, а також «сателізації» Білорусі і Вірменії. Так росія реанімувала імперський проект шляхом розв'язання широкомасштабної російсько-української війни і поставила питання про перегляд результатів Холодної війни і однополярного світового порядку.

Цей історичний досвід вказує на те, що Центрально-Східна Європа в умовах геополітичного суперництва опиниться під впливом того центру який превалує в силі. Відтак, в залежності від цього балансу сил Центрально-Східна Європа виявиться або поділеною між росією і Заходом, або поглинута однією з них. Така ситуація поглинання одним з геополітичних гравців розглядається іншим опонентом як загроза власній національній безпеці і посягання на його зовнішній суверенітет.

Зникнення «буферних зон» між геополітичними суперниками стало важливою передумовою початку війни, або принаймні заклало геополітичне протиріччя між ними. Центрально-Східна Європа в такому разі буде розглядатися однією стороною як «плацдарм» для подальшого наступу, а іншою як передовий ешелон стратегічної оборони.

Отже, в умовах дисбалансу в силі, росія не могла утримати Центрально-Східну Європу під своїм контролем, тож Захід і почав своє поступове розширення на цей регіон шляхом прийняття його країн до НАТО та ЄС. Одночасно Захід приступив до реалізації проекту «Великої Європи» без кордонів, ліній розмежування, проголошенням неподільності європейської безпеки для усіх країн європейського континенту. Росію також намагались залучити до цього проекту, оскільки вважалося, що без неї побудувати систему європейської безпеки неможливо. Але тепер стає очевидним, що «Велику Європу» як і систему європейської безпеки неможливо побудувати разом з Росією, а не без неї. Адже Росія як держава створена за принципом «Анти-Захід». Все західне, європейське сприймається Росією як вороже і хибне. Місія Росії за задумом російських ідеологів і геополітиків полягає в тому, щоб знищити Захід, а не в тому щоб його зміцнювати.

Такі контрверсійні уявлення про Захід набувають форму життєво-важливого інтересу і втілюються потім в реальну політику в залежності від міжнародних умов та спроможностей росії. Відштовхуючись від координатної вісі Анти-Захід, росія природно позиціонує своє геополітичне місце як «Схід». Це означає, що символ «Сходу» є потужним чинником геополітичної ідентичності росії. Невипадково називаючи свій цивілізаційний простір “Євразія”, росіяни наголошують на корені «азія». Центрально-Східна Європа в цьому сенсі розглядається в російській геополітиці як Захід Євразії, її західний півострів. Саме тому, згідно російській геополітичній концепції, Центрально-Східна Європа не має своєї суб’єктності. Вона є частина Євразії, проміжною зоною між атлантичною Європою та континентальною Євразією. Іншими словами, з цієї точки зору Центрально-Східна Європа сприймається як східна периферія Заходу і як російський Захід, або як «санітарний кордон» між росією та Європою

22

Європа на даний момент не має власної геополітики і власної політичної волі, її функції обмежуються тим, що вона служить базою США в Євразії і місцем найбільш ймовірного конфлікту з Євразією. Такий стан автоматично призводить до того, що антиамериканська лінія стає загальною геополітичною альтернативою європейських держав, об’єднуючи їх єдиним проектом, якого ніколи не існувало раніше (Дугін А., 1997, 367). Об’єднання Європи в ЄС це перший сигнал появи Європи як цілого і самостійного організму, який претендує на те, щоб повернути собі геополітичний суверенітет. Європа не хоче бути ні російською ні американською. Після кінця «холодної війни» ця воля проявилася у всьому обсязі.

Тож, з чисто геополітичної точки зору. Євразія (росія) однозначно зацікавлена в тому, щоб вивести Європу з-під контролю атлантизму, США. Це є пріоритетним завданням для росії. «На Заході росія повинна мати морські кордони, це стратегічний імператив геополітичного розвитку Євразії. Саме відсутність таких меж, наявність замість них сухопутної лінії, що перетинає Європу посередині, штучно і насильно, призвело, в кінцевому підсумку, до геополітичного програту СРСР. Отже, завдання – не повторювати помилок і виправити становище. «Євразія тільки тоді буде вільна від Sea Power, коли її стратегічними межами на Півночі, Сході, Півдні і Заході стануть океани – так само, як і в випадку Америки. Лише тоді дуель цивілізацій буде протікати на рівних умовах» (Дугін А., 1997, 368).

Тому у росії є два виходи – або військова окупація Європи, або така реорганізація європейського простору, яка зробить цей геополітичний сектор надійним стратегічним союзником Москви, зберігши його автономію і автаркію (Дугін А., 1997, .368). Завдання Москви – вирвати Європу з-під контролю США (НАТО), сприяти її об'єднанню, зміцнювати інтеграційні зв'язки з Центральною Європою під знаком основною зовнішньополітичною осі Москва – Берлін. Євразії потрібна союзна дружба Європа. З військової точки зору, вона ще довго не буде представляти сама по собі (без США) серйозної загрози, а економічна кооперація з нейтральною Європою зможе вирішити більшість технологічних проблем росії в обмін на ресурси і стратегічне військове партнерство (Дугін А., 1997, 369).

Для цього, «деякі регіони слід поділити заново, але у всіх випадках головною залишається завдання створення на Заході сателітних утворень, але зі стратегічної залежністю від Москви. Завдання максимум – «фінляндизація» всієї Європи, але починати треба з реорганізації просторів, впритул прилеглих безпосередньо до Росії. Тут відразу виникає складна проблема: «санітарний кордон», тобто смуга з декількох (Дугін А., 1997, 369) прикордонних держав, безпосередньо пов'язаних з атлантистским полюсом. У ролі такого «санітарного кордону» традиційно виступає Польща і східно-європейські країни, розташовані південніше – Чехословаччина, Румунія і т.д. (Дугін А., 1997, 370).

Йдеться про появу геополітичної смуги між Балтикою і Чорним морем, що складається з держав, які не можуть увійти повноцінним компонентом в Європу, але посилено віддаляються від Москви і Євразії. Завдання Євразії в тому, щоб цього кордону не існувало. Іншими словами, ці фіктивні держави мають сенс тільки як стратегічні зони, штучно підтримувані атлантизмом (Дугін А., 1997, 370-371). Єдиним шляхом усунення «санітарного кордону» є повний переділ державних новоутворень на підставі чисто геополітичних чинників (Дугін А., 1997, 371). Отже яке майбутнє відводиться Центрально-Східній Європі планами Москви в новій геополітичній конфігурації є цілком очевидним. Хоча не очевидно, що такі плани обов'язково реалізуються, адже нова архітектура європейської безпеки буде залежати, насамперед, від результатів російсько-української війни.

Про те вже зараз спостерігається руйнівний вплив російсько-української війни на існуючі структури безпеки і безпекові режими.

Проявом деструктивних змін в системі міжнародної безпеки стала: поява нової форми міжнародного конфлікту у вигляді гібридної війни; регіоналізація інтересів провідних гравців та загроз; колапс кооперативної безпеки в Європі, руйнація безпекових режимів та втрата здатності безпекових організацій впливати на виклики міжнародній і національній безпеці.

Гібридна війна є якісно новою формою війни, яка буде типовою в умовах ХХІ століття. Її метою є розв'язання геополітичних протиріч з приводу геополітичного домінування в регіоні чи світі, або маніпулювання ключовими тенденціями у світовій політиці. Отже, розв'язавши гібридну війну проти Заходу у глобальному масштабі, Росія поставила за мету зруйнувати існуючий світовий порядок і досягти в міжнародному середовищі стану світового хаосу, генеруючи який вона може чинити свій вплив на глобальні процеси. Для Європи це означає руйнацію існуючої архітектури європейської безпеки, дискредитацію таких її основних структур як НАТО, ЄС та ОБСЄ, а також Хельсінкського процесу щодо непорушності кордонів та державного суверенітету, включно з ООН та статутом цієї організації. В цьому в колі гібридної війни опинились і країни Вишеградської групи, перш за все Угорщина, яка демонструє досить амбівалентну позицію в оцінці російської воєнної агресії проти України.

Вибір саме такої форми війни полягає в тому, що вона надає Росії значні переваги в порівнянні із класичними формами війни попередніх століть. Для досягнення такого багаторівневого комплексу цілей війни, для В. Путіна було конче важливим збалансувати ці цілі з ресурсами, засобами та формами ведення війни. Таким чином, саме шляхом гібридної війни Росія може компенсувати свою економічну та технічну відсталість та знівелювати значну перевагу Заходу в економічному та воєнному потенціалі.

Послаблення глобального впливу США утворило геополітичний вакуум в різних регіонах світу, який поспішили заповнити своїм домінуванням нові і старі регіональні гравці. Це спричинило регіональну нестабільність, з якою США вже неспроможні впоратись. В результаті система міжнародних відносин зазнає суттєвої деформації в бік багатополярності, яка супроводжується появою зон нестабільності, локальних і регіональних конфліктів та геополітичних розломів на регіональному рівні. Таким чином усунення присутності США не тільки з пострадянського простору, а й з Європи та з інших

ключових геостратегічних регіонів світу на кшталт Близького Сходу дасть змогу росії заповнити цей геополітичний вакуум і відновити глобальне домінування. Стратегія росії по відновленню глобального домінування ґрунтується на створенні глобальної антиамериканської коаліції, послаблення американського впливу в стратегічно важливих регіонах, де США зіткаються з викликом своїм інтересам, зміні балансу сили у відносинах з НАТО та розколі ЄС.

Міжнародні організації виявились неспроможними підтримувати міжнародний порядок багатопольярного світу.

Що стосується діяльності міжнародних організацій, то вони теж віддзеркалювали той баланс сили, який склався за результатами закінчення холодної війни і були покликані підтримувати міжнародний порядок однопольярного світу. Саме під цей порядок намагались підлаштувати свої функції такі організації як ОБСЄ, НАТО та ООН.

Протягом 2000-х років ОБСЄ було дуже важко знайти своє місце в забезпеченні безпеки однопольярного світу. Замість побудови системи загальноєвропейської безпеки задекларованою Паризькою Хартією, її функції звелись до попередження конфліктів, контролю над озброєннями, моніторингу за демократичними виборами та правами меншин. Російсько-українська війна фактично винесла вирок цій організації, показавши її абсолютну нездатність вирішувати проблеми європейської безпеки в умовах такого глобального і регіонального протистояння. ООН намагалось також провести реформи відповідно до умов однопольярного світу, проте його перманентна структура вибудована під біпольярний світ так і не змогла повністю прилаштуватися до умов однопольярного світу. Певною мірою Організація Об'єднаних Націй виконувала свої функції, але в той же час її заходи і рішення далеко не завжди були ефективними та адекватними міжнародній ситуації. Сьогодні, як показала російсько-українська війна, ООН практично втратила свою дієздатність.

Не маючи достатніх оборонних ресурсів та за відсутності механізмів реалізації Спільної безпекової і оборонної політики, ЄС вже зараз зіткається з викликами, спровокованими реваншистською політикою росії проти України. Реакція ЄС на російську воєнну агресію у 2014 році виявилась неоднозначною. Попри те, що переважна більшість країн ЄС засудила такі дії росії, а ЄС у відповідь запровадив проти неї економічні санкції, погляди на вирішення цього конфлікту розділились на два табори.

Велика частина європейського політикуму продовжує вірити в концепцію міжнародного порядку, який був встановлений за результатами холодної війни і тому намагається примусити росію повернутися до стратегічного партнерства із Заходом. Згідно з таким підходом стратегія Заходу в розв'язанні російсько-українського конфлікту спрямована на умиротворення росії. Прихильники такого підходу все ще живуть ілюзією побудови Великої Європи та переконані, що без росії повернутись до старого міжнародного порядку неможливо. Вони не враховують несумісність стратегічних інтересів та цінностей росії і Заходу. Саме цей антагонізм цінностей дає підставу стверджувати, що саме з росією неможливо повернутися до старого міжнародного порядку.

26

Інша частина європейського політикуму розуміє це і усвідомлює, що росію вже неможливо інтегрувати в європейський міжнародний порядок на основі правил і цінностей, визнаних всіма європейськими державами, до того часу, поки не відбудеться кардинальної зміни кремлівського курсу. Прихильники такого підходу вважають, що така зміна має відбутися всередині самої Росії. Але при цьому «Захід не має ні бажання, ні засобів, щоби сприяти чи протидіяти зміні режиму в Росії» (The Russian Challenge, 2015, XI). Вважається, що з часом економічні проблеми в поєднанні з нестримною корупцією на вищому рівні, викличуть зростаючу потребу в змінах. Нова модель розвитку росії є нестійкою і західним урядам варто розробити можливі варіанти реагування на різні сценарії таких змін (The Russian Challenge, 2015, IX).

Таким чином вважається, що росія не витримає економічних труднощів під тиском західних санкцій, не зможе підтримувати експорт енергоносіїв на задекларованому рівні, а від так не буде здатною фінансувати свою амбітну програму переозброєння та ведення широкомасштабної війни. Всі ці проблеми будуть наростати і в кінці кінців призведуть до зміни путінського режиму росії. Економічні санкції, запроваджені європейцями та американцями в цьому контексті мають сприяти прискоренню падіння путінського режиму. Хоча при цьому західні політики усвідомлюють, що «самі по собі європейські та американські санкції вряд чи спровокують такі економічні труднощі, які змусять відмовитись від своєї політики по відношенню до України» (The Russian Challenge, 2015, X.). Головне, щоб українське керівництво в це вірило.

Головне, що хвилює західний політикум так це «можливі наслідки хаотичного розпаду путінської системи», а не майбутнє України. Тому головним своїм завданням Захід вважає за необхідне «підготуватись до ускладнень і можливостей, які неодмінно представляться, коли в росії під кінець відбудеться зміна керівництва» (The Russian Challenge, 2015, XI). В такому підході прослідковується стереотипне мислення часів завершення холодної війни, коли Захід більше боявся вже не Радянського Союзу, а наслідків його розпаду. Такі ж самі побоювання зараз виникають у західного політичного істеблішменту відносно уявних майбутніх наслідків розпаду путінського режиму в росії.

НАТО опиниться перед викликом збереження трансатлантичної єдності та здатності виконувати свої безпекові та оборонні зобов'язання перед своїми членами. Очевидно це призведе до зміни структури НАТО та обмеження відповідальності за безпеку євроатлантичного простору. Як в цій ситуації Європа може впоратися з проблемами своєї безпеки та оборони, які з втратою спроможностей НАТО все більше будуть поглиблюватись?

Історія діяльності НАТО не давала жодних підстав щодо дієздатності цієї організації. Тому до цього часу вважається що тільки членство в НАТО дає найбільші гарантії для національної безпеки, оборони та суверенітету країн-членів Альянсу. Проте ніхто із кандидатів не розмірковував над вимогами щодо самого НАТО: наскільки його гарантії є міцними і як воно здатне адаптуватись до зміни міжнародного середовища та його спроможності протистояти новим викликам безпеки, обумовленим цим процесом.

Іншими словами, як в реальності буде працювати принцип колективної оборони, коли країни Альянсу мають приймати реальну, а не гіпотетичну участь у війні. Адже за винятком воєнної кампанії в Югославії 1999 року, Альянс не пройшов жодного випробування реальною війною. Тому в таких країнах, які знаходяться на його Східному фланзі під безпосередньою російською воєнною загрозою і виникає стурбованість щодо надійності таких гарантій колективної оборони. На політичному рівні ця стурбованість обумовлена здатністю країн Альянсу приймати одностайні оперативні рішення на введення в дію статті 5 Вашингтонського договору, а на військово-стратегічному рівні здатністю в проведенні воєнних операцій та військового управління багатонаціональними військовими континген-

тами країн-членів Альянсу щодо злагодженості її дій в цих операціях в умовах воєнно-політичного конфлікту високої інтенсивності.

Що ж до реакції на російську гібридну агресію проти України, з якої і почалася російсько-українська війна у 2014 році, НАТО на своєму Уельському саміті повернулось до стратегії «стримування Росії», яка передбачала символічні заходи щодо розгортання передових сил негайного реагування шляхом впровадження на своєму східному фланзі чотирьох місій розміром в оперативну групу, які не спричинили жодного стримуючого ефекту на агресивну поведінку Росії.

Отже, трансформація системи міжнародних відносин до багатополлярності суттєво змінила розстановку сил в Європі і призвела до появи нових екзистенційних загроз європейській безпеці, головною з яких стала російська воєнна загроза, яка вже проявилась у вигляді широкомасштабної російсько-української війни і здатна перерости у війну глобальну, поширившись на увесь європейський континент. Процес розширення НАТО і ЄС на ЦСЄ не вирішив проблеми її безпеки, оскільки питання Нової Східної Європи залишилось невизначеним. Саме ця частина Східної Європи опинилася у вакуумі безпеки. Із завершенням розширення НАТО і ЄС на Схід, Центрально-Східна Європа виявилася розділеною, а її роль «буферної зони» скоротилась до меж Нової Східної Європи.

Така ситуація спровокувала бажання росії повернути собі цю частину Центрально-Східної Європи. Як зреагував Захід на такі амбіції та претензії росії? По-перше, Захід припинив розширення НАТО та ЄС на Нову Східну Європу; по-друге, зайняв пасивну позицію намагаючись повернути Росію до діалогу та стратегічного партнерства. Мета, яку переслідував Захід усіма цими діями – зберегти існуючий пост-біполярний порядок в Європі. Але для досягнення цієї мети в Європі бракує однакості. Росія ж відчувши слабкість Заходу розпочала геополітичний наступ на Східну Європу метою якого є «поглинання» Нової Східної Європи» і встановлення геополітичного контролю над усією Центрально-Східною Європою. Першу мету вона реалізує переважно воєнним шляхом, другу – шляхом гібридної війни.

НАТО ж не змогло адекватно і оперативно відреагувати на російську військову загрозу. Замість переходу до стратегії регіонального стримування росії, Альянс намагається повернути її до стратегічного партнерства, що говорить про психологічну неготовність

Альянсу до конфронтації з Росією, і тим більше до війни з нею. Росія ж сприймає це як геостратегічну капітуляцію Альянсу, що ще більше підігриває її агресивні наміри.

Сучасна геостратегічна ситуація яка склалась в регіоні Центрально-Східної Європи під впливом російсько-української війни показала, що з військової точки зору Захід не зможе утримати статус-кво і повернутися до світового порядку, котрий склався в пост-біполярний період. У Заході немає ефективної стратегії стримування росії і ресурсів для її реалізації. Тому на середньострокову перспективу найбільшим викликом можуть бути 2 сценарії розвитку геостратегічної ситуації у Центрально-Східній Європі при умові поразки України в російсько-українській війні.

1. Поділ Центрально-Східної Європи на російську і європейську зони впливу, і утворення при досягненні консенсусу між росією і Заходом біполярної регіональної системи безпеки в Європі, яка втім не розв'яже ідеологічного протистояння між російським авторитаризмом з його імперським експансіонізмом та західною демократією.

2. Поглинання росією Нової Східної Європи і встановлення контролю над усією Центрально-Східною Європою за умови подальшого ослаблення Заходу. Такий сценарій небезпечний початком широкомасштабної воєнної інтервенції росії в країни Центрально-Східної Європи. В такому разі проект побудови «Великої і неподільної Європи» буде остаточно похоронений, а сама європейська безпека втратить свою цілісність і фрагментується на певні кластери. При такій негативній перспективі, щоб цього не сталося, Україна та Польща як і їх сусідні країни мають формувати власний регіональний комплекс безпеки (РКБ), оскільки існуючі міжнародні організації виявились неспроможними підтримувати міжнародний порядок багатопольярного світу.

РКБ ЦСЕ як ключовий елемент нової архітектури європейської безпеки.

Потреба в побудові такого комплексу обумовлена змінами, які відбулись в системі міжнародних відносин, до яких відноситься її тренд до багатопольярності, що супроводжується регіоналізацією загроз та інтересів, які спричиняють виникнення локальних та регіональних конфліктів воєнного характеру, послаблення глобального впливу США, основною загрозою для яких вважається експансіоністська політика Китаю, а не Росія. Від так основна увага Вашингтону в цьому

безпековому контексті буде приділена Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, Глобальному Півдню, а не Європі.

Третім важливим чинником, що обумовлює потребу у формуванні РБК є втрата дієздатності існуючих структур безпеки і нездатність їх адекватно реагувати на сучасні воєнні загрози, які характерні для багатопольярного світу. В результаті російсько-української війни остаточно зруйнованою виявилась система кооперативної безпеки в Європі. Підірваним виявився і безпековий режим в Європі. Договори, які забезпечували регіональну стабільність і контроль над озброєннями, такі як Договір про звичайні сили в Європі, Договір про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності, Договір – «Відкрите небо» та інші міжнародні договори були денонсовані. Стримування, як основний елемент загальної стратегії НАТО, спрямований на упередження конфліктів і війн, виявилось неефективним і не здатним стримувати росію. Адже стримування росії шляхом уникнення зіткнення з нею не означає її стримувати. НАТО виявилось нездатним дотримуватись 3-х принципів стримування.

30

По-перше, рівень мотивації В. Путіна щодо знищення України, ЦСЄ та існуючого світового порядку був настільки високим, що його агресивні наміри видаються йому менш ризикованими і витратними ніж будь-яка альтернатива. По-друге, США і НАТО не дали чітких сигналів росії про те, яка загрозна перспектива її очікує, якщо та проігнорує таке попередження. НАТО не демонструє своїх зобов'язань у разі порушення їх попередження, а тому В. Путін їх ігнорує. По-третє, В. Путін не вірить, що НАТО має можливості та політичну волю виконати свої погрози, тим більше що воно навіть їх не демонструє.

Тож в перспективі не варто очікувати, що стратегія НАТО по стримуванню росії може спрацювати. По-перше, глобальний інтерес США полягає в збереженні однополярного світу шляхом стримування Китаю як колись СРСР. В цьому контексті «стримування росії» має другорядне значення. РФ потрібна США як партнер в стримуванні Китаю, а не як його союзник. По-друге, Україна має бути збережена як «буферна зона» між Росією і НАТО для забезпечення їхньої безпеки. Тому «Україна не повинна програти, а росія не повинна виграти». В цьому полягає реалізація «стримування росії» на полі битви за «буферну зону» на території України. По-третє, завдання США і Заходу в російсько-українській війні: забезпечити «оборону України» на її

власній території дипломатичними, економічними та військовими засобами уникнувши прямої участі у війні з росією.

Наразі формат взаємодії коли Україна залишається форпостом НАТО на його східному фланзі поза межами членства в Альянсі влаштовує США та ФРН. Держави НАТО надають Україні допомогу у вигляді економічної підтримки та озброєнь і не мають жодних юридичних зобов'язань перед Україною. Таким чином, Україна зменшує загрозу з боку росії для всіх європейських країн власними силами та життями українських військовослужбовців, водночас країни Північноатлантичного альянсу не застосовують власних збройних сил.

Тобто, інституціоналізація допомоги, про яку можна часто почути в експертному середовищі та від багатьох урядовців, задовільнить Україну, але тільки до завершення війни. Вона не може бути заміником НАТО, адже збільшення конвенційних спроможностей України не відвернуть повторного нападу рф. Водночас факт перебування України у сірій зоні європейської безпеки призведе до подальшої деградації економіки країни, її демографічного потенціалу і зрештою – тільки заохотить рф до реваншу. У випадку нового протистояння, рф буде більш підготовленою, а країни Європи заплатять двічі, адже залишити сірі зони у Європі по завершенню російсько-української війни – значить відкласти нову війну для майбутніх поколінь.

Україна наразі бореться за безпеку всієї Європи та обороняє її, і це не просто риторика. У 2021 році росія висунула ультиматум не Україні, а НАТО. Україна не була членом Альянсу і якщо на двосторонньому рівні рф дійсно хотіла захопити Україну та зруйнувати її державність, то на системному рівні – агресія проти України розглядалася Кремлем у контексті протистояння зі США та Європою. Якби агресія рф вдалась, весь людський потенціал України, що тепер належав би окупанту, був мобілізований проти НАТО, так як росія використала людський потенціал на окупованій території для застосування проти України. Після захоплення сусідньої держави, росія вторглася б у країни Балтії і ані сили США, ані сили інших союзників не встигли б захистити членів Альянсу.

Тож, ідея створення регіонального комплексу безпеки Центрально-Східної Європи обумовлена тим, що незважаючи на глобальні процеси в сфері міжнародної безпеки, більшість загроз в міжнародних відносинах мають регіональний характер, визначальну роль при яких відіграє географічний та геополітичний чинники. Більшість

держав відчувають загрозу пов'язану головним чином з потенціалом та намірами сусідніх держав. Сусідство країн ЦСЄ з росією як раз і демонструє таку стурбованість і створює потребу в спільному сприйнятті та захисті від неї. Оскільки російська воєнна загроза має для країн цього регіону перманентний і екзистенційний характер, то це є могутнім чинником об'єднання та консолідації країн регіону в протистоянні такій загрозі. Адже росія сприймає регіон ЦСЄ як «санітарний кордон», який має бути зруйнованим.

Таким чином, відповідно до теорії Б. Бузана, регіональний комплекс безпеки являє собою транснаціональний регіон, що містить держави та їхні складові частини, яких об'єднує сталі уявлення про безпеку та відносини в сфері безпеки (Buzan B., 1991, 123). На тлі спільної російської загрози і не тільки російської, країни ЦСЄ мають такі уявлення оскільки згідно вище приведеного огляду ЦСЄ вважалась лімітрофним транзитним регіоном, який в історії Європи зазнавав докорінної реструктуризації в період переділу геополітичного простору провідними гравцями в результаті багаточисельних війн. В сучасних умовах найбільш інтегрованими в сприйнятті російської воєнної загрози є такі країни регіону як Польща, Україна, Литва, Латвія та Естонія. Таке спільне сприйняття підкріплено певними структурними об'єднаннями на кшталт «Люблінського трикутника». Параметри безпеки регіонального комплексу розглядаються на 4 рівнях: 1) внутрішньодержавному; 2) регіональному або міждержавному; 3) міжрегіональному, тобто у відносинах регіону ЦСЄ з сусідніми регіональними структурами; 4) глобальному, тобто у відносинах з світовою державою в регіоні.

Важливою характеристикою в конструюванні РБК ЦСЄ є такі критерії, як «ідентичність» та «регіональна ідентичність», а також такі категорії як «друг – ворог». Ідентичність країн регіону, особливо таких як Польща, Україна та Литва значною мірою вже сформована в періоди існування Великого князівства Литовського, Речі Посполитою та боротьби за свою незалежність і належність ареалу слов'янських народів (у випадку України та Польщі), певними інтеграційними процесами, запровадженими НАТО та ЄС, а також перебуванням в рамках соціалістичного табору в період холодної війни та боротьби за свою незалежність.

Країни регіону відзначаються культурною близькістю, до певної міри католицькою релігією, економічною співпрацею, та тісною по-

літичною взаємодією у форматі стратегічного партнерства, а також спільними демократичними цінностями і спорідненими демократичними режимами. Звісно, що в рамках внутрішньої взаємодії на регіональному рівні зазначені держави сприймають один одного в категорії «друга», що одночасно виключає сприйняття в протилежній категорії. Що стосується міжрегіонального рівня, то країни ЦСЄ в більшості своїй в категорії «ворога» сприймають саме Росію, що також є невід'ємною характеристикою і відмінною рисою РБК ЦСЄ від інших регіональних комплексів безпеки, яка обумовлюється процесом конфронтації між Росією і країнами регіону.

З іншого боку, міжрегіональний рівень РБК втілюється в тенденції взаємопроникнення під впливом процесу європейської інтеграції, адже країни регіону за винятком України є членами ЄС та НАТО. Саме тому РБК ЦСЄ може розглядатись як підсистема (підкомплекс) в рамках системи системи європейської безпеки як супер-комплексу. На цій підставі така взаємодія може здійснюватися з іншими європейськими країнами та доповнюватись такими структурами та об'єднаннями в рамках регіону Центрально-Східної Європи як «Тримор'я», «Бухарестська дев'ятка» та інші.

Глобальний рівень РБК ЦСЄ має бути представлений взаємодією в сфері безпеки з глобальною державою, інтереси якої пов'язані з цим регіоном. Як світова держава таку роль на теперішньому етапі представлений США. Проте, у зв'язку із зазначеними процесами послаблення глобального впливу цієї держави, найбільш ймовірно, що таку роль в РБК ЦСЄ буде відігравати Великобританія, яка найбільш адекватно реагує на загрози цьому регіону і готова брати відповідальність за забезпечення безпеки і оборони країн ЦСЄ. Їй також належить ініціатива в наданні воєнної допомоги Україні в російсько-українській війні та готовності прикрити ці країни своєю ядерною парасолькою. До того ж Велика Британія активно втілює зовнішньополітичну доктрину «Глобальна Британія», яка і передбачає повернення її статусу світової держави. Тому, саме вона найбільшою мірою зацікавлена у створенні такого регіонального комплексу безпеки в ЦСЄ. Досягнення такого статусу як раз і обумовлюється проникненням зовнішньої держави в регіональний комплекс шляхом заключення альянсів з країнами цього комплексу, які в свою чергу для посилення балансу сили шукають подібних зовнішніх союзників.

Розвиток РБК характеризується певною динамікою, як внутрішньої так і зовнішньої трансформації. Внутрішня трансформація відбувається під впливом внутрішніх змін на внутрішньодержавному та міждержавному рівні, що особливо виразно спостерігається зараз між країнами регіону в безпековій, оборонній, гуманітарній та економічній сферах. Наступним етапом розвитку РБК ЦСЄ має бути зовнішня трансформація за рахунок розширення чи звуження його кордонів та долучення до його складу інших держав або структур чи варіації елементів регіону.

34

Такий регіональний комплекс безпеки Центрально-Східної Європи міг би забезпечити стабільність і безпеку країн регіону в умовах послаблення існуючих структур європейської та євроатлантичної безпеки, зменшення ролі США в Європі та посилення дезінтеграційних процесів на європейському континенті. Потреба в такому комплексі обумовлена втратою актуальності кооперативної безпеки, яка була домінуючою в Європі в період становлення монополярного світу. Російсько-українська війна та гібридна війна проти Заходу, розв'язана росією, наочно довели недієздатність такої системи протистояти воєнним та гібридним загрозам.

Стійкість регіонального комплексу безпеки обумовлюється тим, що кожна з країн регіону має враховувати інтереси безпеки своїх сусідів і регіону в цілому. Так разом, сусідні країни можуть формувати сукупний регіональний та субрегіональний баланс сили, який здатен стримувати претензії на домінування та експансію зовнішніх геополітичних гравців, а також протидіяти зовнішнім загрозам. Такий регіональний комплекс дав би змогу більш ефективно захищати власну національну і регіональну ідентичність та специфіку розвитку країн регіону від деструктивного геополітичного та цивілізаційного впливу країн-гегемонів. Зважаючи на те, що в умовах багатополярного світу значно зросла воєнна загроза в порівнянні з «м'якими» загрозами пост-біполярного періоду, на такий регіональний комплекс варто покласти питання спільної оборони.

Комплекс регіональної безпеки Центрально-Східної Європи може бути додатковою опорою НАТО в зміцненні східного флангу Альянсу та сприяти інтеграційним процесам ЄС у Центрально-Східній Європі. Цей комплекс також повинен діяти автономно, у випадку послаблення спроможностей існуючих організацій чи країн-гегемонів, забезпечувати загальну європейську безпеку і вирішувати завдання

колективної оборони регіону у випадку, коли це стосується проблем регіональної безпеки.

На регіональний комплекс безпеки має бути покладена координація та інтеграція інших субрегіональних ініціатив, таких як «Бухарестська дев'ятка», відносини з ОБСЄ та іншими регіональними безпековими організаціями. Головною проблемою РКБ, навколо якої мають об'єднуватись зусилля – це протидія росії в руйнації нею європейських демократичних цінностей та європейської архітектури безпеки, стримування російської воєнної експансії в Центрально-Східну Європу та недопущення встановлення в регіоні російського домінування.

Регіональний комплекс безпеки (РКБ) у Центрально-Східній Європі має діяти на таких принципах:

- стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення зовнішньої воєнної агресії проти країн регіону;

- стійкість – мінімізація зовнішньої і внутрішньої уразливості РКБ;

- взаємодія – розвиток стратегічних відносин з країнами Центрально-Східної Європи, які входять до даного комплексу.

Безумовно, що в основу такого комплексу регіональної безпеки ЦСЄ, де Україна та Польща виступатимуть рушійною силою цих інтеграційних процесів, має бути покладена формула рівноправного симетричного партнерства, яке здатне збалансувати інтереси і ресурси на досягнення спільних цілей і нейтралізацію спільних загроз та викликів. Втім найбільш важливим чинником формування такого регіонального безпекового комплексу в Центрально-Східній Європі має стати перемога України в російсько-українській війні.

Висновки. Перспектива побудови комплексу регіональної безпеки в Центрально-Східній Європі (ЦСЄ) та його ролі в новій архітектурі європейської безпеки, обумовлюється чинниками як глобального, так і регіонального рівня, основним із яких стала трансформація системи міжнародних відносин в бік багатополярності. Головним проявом і драйвером цих зрушень в системі міжнародних відносин стала російсько-українська війна. До таких зрушень спричинених російсько-українською війною перш за все, необхідно віднести глобальну зміну балансу сили та інтересів, нову геополітичну реструктуризацію і появу нових геополітичних гравців в боротьбі за гло-

бальне та регіональне домінування, руйнацію існуючого світового порядку, що призводить до посилення Китаю і послаблення США і НАТО та появи нової світової системи міжнародних відносин. Такі зміни глобального масштабу в міжнародних відносинах позначилися і на Європі.

Проявом руйнівного впливу російсько-української війни на існуючі структури безпеки і безпекові режими в Європі стали: поява нової форми міжнародного конфлікту у вигляді гібридної війни; регіоналізація інтересів провідних гравців та загроз; колапс кооперативної безпеки в Європі, руйнація безпекових режимів та втрата здатності безпекових організацій адекватно реагувати на виклики міжнародної і національної безпеки. В умовах послаблення існуючих структур європейської та євроатлантичної безпеки, зменшення ролі США в Європі та посилення дезінтеграційних процесів на європейському континенті, стабільність і безпеку країн регіону міг би забезпечити регіональний комплекс безпеки Центрально-Східної Європи. Потреба в такому комплексі обумовлена втратою актуальності кооперативної безпеки, яка була домінуючою в Європі в період становлення монополярного світу.

36

—

Головною проблемою РКБ, навколо якої мають об'єднуватись зусилля – це протидія росії в руйнації нею європейських демократичних цінностей та європейської архітектури безпеки, стримування російської воєнної експансії в Центрально-Східну Європу та недопущення встановлення в регіоні російського домінування. Такий регіональний комплекс дав би змогу більш ефективно захищати власну регіональну ідентичність та специфіку розвитку країн регіону від деструктивного геополітичного та цивілізаційного впливу країн-гегемонів. Зважаючи на те, що в умовах багатополярного світу значно зросла воєнна загроза в порівнянні з «м'якими» загрозами постбіполярного періоду, на такий регіональний комплекс варто покласти питання спільної оборони.

Джерела та література:

1. Александр Дугин. 1997. Основы геополитики. Геополитическое будущее России, М.: «Арктогея», 608 с.
2. Заневич Мацей. 2017. У полоні старих концепцій: що впливає на українську політику Польщі. EASTBOOK, 19 жовтня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/19/7072409/>

3. Марсель Х. Ван Херпен. 2015. Війна Путіна. Чечня. Грузія. Україна: незасвоєні уроки минулого. Х.: Віват, 304 с.
4. Клаузевиц К. 1937. «О войне», Москва, 560 с.
5. Перепелиця Г.М. 2003. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. К., 256 с.
6. Стародуб Т. 2012. Особливості становлення регіональної компаративістики як наукового напрямку політичної регіоналістики. Політичний менеджмент. № 3(54). С. 22–31.
7. Хантингтон С. 1994. Столкновение цивилизаций? Полис. № 1. С. 33-48.
8. Швечикова Я. П. 2015. Місце України у структурі європейського регіонального комплексу безпеки. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 126 (частина I). с.71-78.
9. Bond I. 2017. Contested Space. Eastern Europe between Russia and the EU, Centre for European Reform, London. URL: <https://www.cer.eu/publications/archive/policy-brief/2017/contested-space-russian-and-eu-relations-eastern-europe>
10. Bukkvoll, Tor. 2016. Russian Special Operations Forces in the war in Ukraine – Crimea and Donbas, in: The US Army War College Quarterly: Parameters 46, no. 2 . URL: <https://press.armywarcollege.edu/parameters/vol46/iss2/4>
11. Buzan B.1991. People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era (Second Ed). New York. Harvester Wheatsheaf. 398 p.
12. Buzan B., Wæver O., Wilde J. 1998. Security: a new framework for analysis. Colorado. Lynne Rienner Publishers, Inc. 239 p.
13. Buzan B., Wæver O. 2003.Regions and Powers. The Structure of International Security. Cambridge. Cambridge University Press. 564 p.
14. Constructivism and International Relations. Alexander Wendt and his critics .Edited by Stefano Guzzini and Anna Leander. 2005. Pub. Location LondonImprint Routledge. 272p
15. Collins R. 1986. Weberian Sociological Theory. New York: Cambridge University Press. P.187-191.
16. Cooper Robert. 2002. The New liberal imperialism. The Guardian, April 7. URL:<https://www.theguardian.com/world/2002/apr/07/1>
17. Feltman J. 2023. War, peace, and the international system after Ukraine. URL: <https://www.brookings.edu/articles/war-peace-and-the-international-system-after-ukraine/>

18. Fukuyama F. 1989. The End of History?, *The National Interest*, 16. 122 p.

19. Galtung J. 1971. A Structural Theory of Imperialism, *Journal of Peace Research*, 2 (8). URL:<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/002234337100800201>

20. Gray C. S. 1999. Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back, *Review of International Studies*, 25.

21. Keohane R., Nye J. 2012. *Power and Interdependence*, Boston. URL:[https://scholar.google.com.ua/scholar?q=Keohane+R.,+Nye+J.+ \(2012\),+Power+and+Interdependence,+Boston.&hl=uk&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar](https://scholar.google.com.ua/scholar?q=Keohane+R.,+Nye+J.+ (2012),+Power+and+Interdependence,+Boston.&hl=uk&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar)

22. Kimmage M., Notte H. 2023. How Russia Globalized the War in Ukraine? The Kremlin's Pressure-Point Strategy to undermine the USA, *Foreign Affairs*, September 1.

23. Kotkin S. 2022. What Putin Got Wrong About Ukraine, Russia, and the West. Interview by Daniel Kurtz-Phelan, *Foreign Affairs*, May 31.

38

—

24. Kotoulas, I. E., Pusztai, W. 2022. Geopolitics of the War in Ukraine. *Foreign Affairs Institute*, June. URL: <https://euagenda.eu/upload/publications/geopolitics-of-the-war-in-ukraine>

25. Leyne S. 2023. After Russia's War Against Ukraine: What Kind of World Order? URL: <https://carnegieendowment.org/research/2023/02/after-russias-war-against-ukraine-what-kind-of-world-order?lang=en¢er=europe>

26. McKenzie Mary M., Loedel. Peter H. *The Promise and Reality of European Security Cooperation: States, Interests, and Institutions*, Greenwood Publishing Group, 1998, 197 p.

27. Maria Sabina LAZĂR. The Ukrainian Crisis Seen from a Regional Perspective: Isolated Conflict or Driving Agent for Regional Security Dynamics? URL: http://europolity.eu/wp-content/uploads/2014/12/Vol.8.No_.2.2014_37-61.pdf.

28. Mearsheimer J. (2014), Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. *The Liberal Delusions That Provoked Putin*, *Foreign Affairs*, September/October.

29. Miliband D. (2023), *The World Beyond Ukraine The Survival of the West and the Demands of the Rest*, *Foreign Affairs*, May/June.

30. *The Russian Challenge*, (2015), Chatham House Report. London. RIIA.

31. Sunak, H. 2023. Discuss Ukraine, call the conflict «a global war». URL: <https://www.reuters.com/world/sunak-harris-discuss-ukraine-call-conflict-a-global-war-2023-02-18>

References:

1. Aleksandr Dugin. 1997. Osnovy geopolitiki. Geopoliticheskoye budushcheye Rossii, M.: «Arktogeya», 608 s.
2. Zanevych Matsey. 2017. U poloni starykh kontseptsiy: shcho vplyvaye na ukrayins'ku polityku Pol'shchi. EASTBOOK, 19 zhovtnya. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/19/7072409/>
3. Marsel' KH. Van Kherpen. 2015. Viyna Putina. Chechnya. Hruziya. Ukrayina: nezasvoyeni uroky mynuloho. KH.: Vivat, 304 s.
4. Klauzevits K. 1937. «O voyne», Moskva, 560 s.
5. Perepelytsya H.M. 2003. Henezys konfliktiv na postkomunistychnomu prostori Yevropy. K., 256 s.
6. Starodub T. 2012. Osoblyvosti stanovlennya rehional'noi komparatyvistyky yak naukovooho napryamu politychnoi rehionalistyky. Politychnyy menedzhment. No 3(54). S. 22–31.
7. Khantington S. 1994. Stolknoveniye tsivilizatsiy? Polis. № 1. S. 33–48.
8. Shvechykova YA. P. 2015. Mistse Ukrayiny u strukturi yevropeys'koho rehional'noho kompleksu bezpeky. Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. Vypusk 126 (chastyna I). s.71-78.
9. Bond I. 2017. Contested Space. Eastern Europe between Russia and the EU, Centre for European Reform, London. URL: <https://www.cer.eu/publications/archive/policy-brief/2017/contested-space-russian-and-eu-relations-eastern-europe>
10. Bukkvoll, Tor. 2016. Russian Special Operations Forces in the war in Ukraine – Crimea and Donbas, in: The US Army War College Quarterly: Parameters 46, no. 2. URL: <https://press.armywarcollege.edu/parameters/vol46/iss2/4>
11. Buzan B. 1991. People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era (Second Ed). New York. Harvester Wheatsheaf. 398 p.
12. Buzan B., Wæver O., Wilde J. 1998. Security: a new framework for analysis. Colorado. Lynne Rienner Publishers, Inc. 239 p.
13. Buzan B., Wæver O. 2003. Regions and Powers. The Structure of International Security. Cambridge. Cambridge University Press. 564 p.

14. Constructivism and International Relations. Alexander Wendt and his critics. Edited by Stefano Guzzini and Anna Leander. 2005. Pub. Location London Imprint Routledge. 272p

15. Collins R. 1986. Weberian Sociological Theory. New York: Cambridge University Press. P.187-191.

16. Cooper Robert. 2002. The New liberal imperialism. The Guardian, April 7. URL:<https://www.theguardian.com/world/2002/apr/07/1>

17. Feltman J. 2023. War, peace, and the international system after Ukraine. URL: <https://www.brookings.edu/articles/war-peace-and-the-international-system-after-ukraine/>

18. Fukuyama F.1989. The End of History?, The National Interest, 16. 122 p.

19. Galtung J. 1971. A Structural Theory of Imperialism, Journal of Peace Research, 2 (8). URL:<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/002234337100800201>

40 — 20. Gray C. S.1999. Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back, Review of International Studies, 25.

21. Keohane R., Nye J. 2012. Power and Interdependence, Boston. URL:[https://scholar.google.com.ua/scholar?q=Keohane+R.,+Nye+J.+\(2012\),+Power+and+Interdependence,+Boston.&hl=uk&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart](https://scholar.google.com.ua/scholar?q=Keohane+R.,+Nye+J.+(2012),+Power+and+Interdependence,+Boston.&hl=uk&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart)

22. Kimmage M., Notte H. 2023. How Russia Globalized the War in Ukraine? The Kremlin's Pressure-Point Strategy to undermine the USA, Foreign Affairs, September 1.

23. Kotkin S. 2022. What Putin Got Wrong About Ukraine, Russia, and the West. Interview by Daniel Kurtz-Phelan, Foreign Affairs, May 31.

24. Kotoulas, I. E., Pusztai, W. 2022. Geopolitics of the War in Ukraine. Foreign Affairs Institute, June. URL: <https://euagenda.eu/upload/publications/geopolitics-of-the-war-in-ukraine>

25. Leyne S. 2023. After Russia's War Against Ukraine: What Kind of World Order? URL: <https://carnegieendowment.org/research/2023/02/after-russias-war-against-ukraine-what-kind-of-world-order?lang=en¢er=europe>

26. McKenzie Mary M., Loedel. Peter H. The Promise and Reality of European Security Cooperation: States, Interests, and Institutions, Greenwood Publishing Group, 1998, 197 p.

27. Maria Sabina LAZÄR. The Ukrainian Crisis Seen from a Regional Perspective: Isolated Conflict or Driving Agent for Regional Security

Dynamics? URL: http://europolity.eu/wp-content/uploads/2014/12/Vol.8.No_.2.2014_37-61.pdf.

28. Mearsheimer J. (2014), Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin, Foreign Affairs, September/October.

29. Miliband D. (2023), The World Beyond Ukraine The Survival of the West and the Demands of the Rest, Foreign Affairs, May/June.

30. The Russian Challenge, (2015), Chatham House Report. London. RIIA.

31. Sunak, H. 2023. Discuss Ukraine, call the conflict «a global war». URL: <https://www.reuters.com/world/sunak-harris-discuss-ukraine-call-conflict-a-global-war-2023-02-18>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.42-60>

УДК: 327.8 (355.45)

© Андрій Бузаров¹

ФОРМАТИ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ СПІЛЬНОТИ В КОНТЕКСТІ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ

42

Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. трансформувало формати взаємодії України із євроатлантичною спільнотою. Крім того, внутрішня політична розбіжність в НАТО щодо швидкого набуття Україною членства в організації привели до появи різних альтернативних підходів щодо підтримки України – формат «Рамштайн», гарантії безпеки (безпекові угоди) із десятками країн-членів НАТО, поглиблена співпраця з Великою Британією щодо забезпечення євроатлантичної безпеки тощо. У статті окрему увагу приділено аналізу «ціннісного фактору» взаємодії України та країн євроатлантичного простору в контексті відстоювання принципів і цінностей західної цивілізації в умовах російської агресії. Оскільки цей аспект є підґрунтям для спільних між Україною та країнами євроатлантичного простору тривалих взаємовигідних відносин, то виникає потреба у вивченні відносин України з країнами євроатлантичного напрямку щодо військово-політичної взаємодії. Мета статті – дослідити формати та поняття, які позначають ті чи інші процеси стратегічної взаємодії України із євроатлантичною спільнотою в контексті російсько-української війни. У нашому дослідженні використано порівняльно-історичний метод, аналіз документів, гіпотетико-дедуктивний та індуктивний методи, а також метод від абстрактного до конкретного. Відповідно ці методи дозволяють розкрити історичний контекст розробки та правової фіксації тих чи інших форматів взаємодії України та євроатлантичної спільноти. З'ясовано, що євроатлантична підтримка України поєднала в собі дипломатичну,

¹ Кандидат філософських наук, докторант Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, E-mail: buzarov.andrey@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0009-5085-8340>

гуманітарну та військово-політичну складові. Розглянуто різні формати взаємодії України та Євроатлантичної спільноти, зокрема Угода про сторічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії.

Ключові слова: євроатлантична спільнота, євроатлантичний вектор, євроатлантична інтеграція, взаємодія в умовах російсько-української війни, євроатлантична інтеграція, протидія російській агресії, євроатлантичний безпековий простір, стратегічне партнерство, ціннісний фактор євроатлантичної допомоги, угоди про оборону та безпеку.

Formats of Interaction between Ukraine and the Euro-Atlantic Community in the Context of a Full-Scale Invasion of the Russian Federation

The full-scale invasion of 24 February 2022 transformed the format of Ukraine's interaction with the Euro-Atlantic community. In addition, internal political disagreements within NATO over Ukraine's rapid membership in the organization have led to the emergence of various alternative approaches to supporting Ukraine - the Ramstein format, security guarantees (security agreements) with dozens of NATO member states, in-depth cooperation with the United Kingdom to ensure Euro-Atlantic security, etc. The article pays special attention to the analysis of the "value factor" of interaction between Ukraine and the countries of the Euro-Atlantic area in the context of defending the principles and values of Western civilization in the face of Russian aggression. Since this aspect is the basis for long-term mutually beneficial relations between Ukraine and the countries of the Euro-Atlantic area, there is a need to study Ukraine's relations with the Euro-Atlantic countries regarding military and political cooperation. The article aims to study the formats and concepts denoting specific strategic interaction processes between Ukraine and the Euro-Atlantic community in the context of the Russian-Ukrainian war. Our study used the comparative and historical method, document analysis, hypothetical-deductive and inductive methods, and the abstract to the concrete method. Accordingly, these methods allow us to reveal the historical context of the development and legal fixation of specific interaction formats between Ukraine and the Euro-Atlantic community. The author shows that Euro-Atlantic support for Ukraine has combined diplomatic, humanitarian, military, and political components. Various formats of interaction between Ukraine and the Euro-Atlantic community, particularly the Centenary Part-

nership Agreement between Ukraine and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, are considered.

Keywords: Euro-Atlantic community, Euro-Atlantic vector, Euro-Atlantic integration, interaction in the context of the Russian-Ukrainian war, Euro-Atlantic integration, countering Russian aggression, Euro-Atlantic security space, strategic partnership, value factor of Euro-Atlantic assistance, defense and security agreements.

Постановка наукової проблеми. Тривала російська агресія змінила контури міжнародної безпекової системи та ставлення багатьох держав до проблеми безпеки загалом. Сьогодні Євроатлантичний вектор зовнішньої політики України є єдиним напрямом цивілізаційного, зовнішньополітичного та безпекового руху Української держави, який став запорукою протидії експансіоністським цілям РФ. Інтеграція України до євроатлантичного безпекового простору є стратегічною метою та екзистенційною необхідністю в умовах кризи міжнародної системи. Поряд з традиційними для політологічної науки, історії України та інформаційного простору поняттями «Інтеграції до НАТО», «Євроатлантична інтеграція», «Євроатлантичний вектор зовнішньої політики» та іншими термінами, які позначають ті чи інші історичні процеси зближення України із структурами НАТО та країнами євроатлантичного простору, з'являються також інші поняття (наративи) та формати взаємодії, які потребують контекстного уточнення. По-іншому також відбувається інституалізація відносин України з країнами євроатлантичного напрямку щодо військово-політичної взаємодії.

Метою статті є дослідити формати та поняття, які позначають ті чи інші процеси стратегічної взаємодії України із євроатлантичною спільнотою в контексті російсько-української війни. Це допоможе систематизувати та виявити певні закономірності щодо адаптивних форм розвитку взаємовигідних відносин між Україною та євроатлантичними партнерами. Задля цього 1) простежимо трансформацію та перетворення взаємодії після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р.; 2) звернемо увагу на ціннісний аспект у процесі підтримки України з боку євроатлантичної спільноти.

Аналіз останніх досліджень. Наукова концептуалізація взаємодії та зближення України із євроатлантичною спільнотою розглядається науковцями та дослідниками в різних аспектах. Зокрема слід зазна-

чити ґрунтовні дослідження щодо інтеграції України до євроатлантичного простору В. Горбуліна, О. Белова, О. Литвиненка (Литвиненко 2009), Б. Губського (Губський 2003), М. Кордона (Кордон 2008), А. Кудряченко (Кудряченко 1997), І. Тодорова (Тодоров 2006), С. Федуняка (Федуняк 2005). У вказаних працях аналізується стан НАТО після розпаду біполярної міжнародної системи світового порядку та тенденції подальшого розвитку альянсу як головної безпекової структури євроатлантичного простору.

Російсько-українська війна як предмет всебічного дослідження у контексті міжнародних відносин, а також її цивілізаційні складові були детально проаналізовані в роботах Г. Перепелиці (Перепелиця 2015), М. Ожевана (Ожеван 2016), А. Березовенко (Березовенко 2021), С. Віднянського (Віднянський 2022), П. Гай-Нижника (Гай-Нижник 2022), М. Дорошка (Дорошко 2018), І. Рущенка (Рущенко 2020), Л. Якубова (Якубов 2020), О. Рафальського (Рафальський 2022), О. Майбороди (Майборода 2023). Зазначені вчені з огляду на процеси геополітичних трансформацій та розширення євроатлантичних інтеграційних процесів дослідили не лише історичні та політичні передумови російської експансії, але і надали наукове пояснення процесу остаточного цивілізаційного самовизначення України.

Методологія дослідження. У нашому дослідженні використовуються порівняльно-історичний метод, аналіз документів, гіпотетико-дедуктивний та індуктивний методи, а також метод від абстрактного до конкретного. Відповідно до цілей та завдань згадані методи дозволяють розкрити історичний контекст розробки та правової фіксації тих чи інших форматів взаємодії України та євроатлантичної спільноти.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення суттєво змінило підходи західних країн щодо безпекової складової та взаємовідносин всередині євроатлантичної спільноти в контексті протидії російській агресії. Та національна стійкість, рішучість, хоробрість ЗСУ та всього українського народу, які були продемонстровані в перші місяці війни, змінили, без перебільшення, світовий порядок. О. Рафальський наголошує, що «з початком повномасштабної російської агресії Захід досить скептично ставився до спроможності України протистояти армії РФ, яка вважалася другою за потужністю у світі, а також до стійкості її державних інституцій. Саме тому в перші дні війни провідні західні держави запропонували українсько-

му керівництву залишити країну» (Рафальський, 2023, 40). Не зовсім чіткою була й позиція провідної міжнародної безпекової організації – ООН, хоча вона й засудила вторгнення Росії (Генасамблея ООН засудила вторгнення Росії, 2022).

Реакція НАТО та ЄС на російську агресію проти України була однозначною, але дещо відмінною за ступенем рішучості. ЄС відповів рішучим продовженням і посиленням санкцій проти Росії, запроваджених до початку війни в намаганні стримати агресивну політику Кремля, наданням Україні величезної за обсягами фінансової і гуманітарної допомоги, прискореним наданням їй статусу кандидата на вступ до Союзу. Відповідь Альянсу, в арсеналі якого є ядерна зброя, обтяженого відповідальністю за уникнення відкритого конфлікту з Росією, виявилася більш стриманою та обмежилася на початку війни закликком до країн-членів надавати допомогу Україні на двосторонній основі. Надалі головними чинниками зміни в позиціях НАТО та окремих його членів стали успіхи ЗСУ та рішуча позиція США з надання Україні розширеної військово-технічної допомоги (Роль і місце України, 2022).

Як підсумок, дії України у протидії російській навалі у перші місяці війни були вирішальними не лише з точки зору національної стійкості та подальшого збереження держави, але і слугували своєрідним індикатором для визначення стратегії поведінки євроатлантичної спільноти, рушійною силою якої були США.

Загроза прямого ядерного протистояння між РФ і НАТО, швидше за все, була головною причиною створення трьох паралельних геополітичних треків у рамках формату «Рамштайн». Перший трек – поглиблена співпраця України із США. І в цьому контексті Українська держава відіграє важливу роль у американській стратегії національної безпеки. Другий трек – Україна та НАТО. Тут Україна зміцнюється як один із центрів сили східного флангу Альянсу. Третій трек, власне, сам формат «Рамштайн», який є глобальною неасоційованою коаліцією всіх основних міжнародних акторів, які підтримують Україну (Buzarov, and Sennett, 2025).

Аналізуючи взаємодію в межах самого формату «Рамштайн», варто зазначити, що всередині цієї структури також відбувалась складна еволюція багатосторонньої співпраці та пошуку оптимальної моделі підтримки України, у тому числі на рівні НАТО-Україна.

Справді, формат «Рамштайн» значною мірою сприяв зближенню структур Північноатлантичного альянсу з Україною. Усі 32 країни-учасниці НАТО є одночасно членами групи «Рамштайн». 30 вересня 2022 року Президент України Володимир Зеленський на тлі анексії окупованих територій України Росією підписав заявку України на вступ до НАТО у прискореному порядку. З лютого 2022 року в рамках Цільового фонду КПД України, НАТО здійснює проекти з підтримки в різних галузях. На Вільнюському саміті у 2023 році держави-члени домовилися про подальше перетворення КПД у багаторічну програму допомоги Україні на основі сталого та прогнозованого фінансування. На довгостроковій основі допомога надається за трьома основними напрямками: відновлення, інституційні перетворення та перехід до оперативної сумісності з НАТО. На Мадридському саміті 2022 року лідери країн НАТО домовилися активізувати навчання та нарощування потенціалу в рамках порядку денного НАТО–2030. На Вашингтонському саміті у 2024 році лідери держав-членів оголосили про зобов'язання щодо довгострокової допомоги Україні у сфері безпеки для надання військового обладнання, допомоги та навчання, щоб підтримати Україну у створенні сил, здатних перемогти російську агресію сьогодні та стримати її у майбутньому (Buzarov, 2024).

Наприкінці 2024 року Президент оприлюднив «План перемоги», який складається із п'яти пунктів: геополітичного, двох військових, економічного та безпекового – і трьох таємних додатків. Президент України Володимир Зеленський представив зміст Плану перемоги під час виступу у Верховній Раді. Перший пункт – запрошення України в НАТО. За словами Глави держави «факт запрошення України в НАТО може стати фундаментальним для миру і свідченням для російського диктатора, що його геополітичні розрахунки програшні» (План перемоги, 2024). Варто погодитися з думкою експертів про те, що центральним пунктом ініційованого Києвом Плану перемоги є надання Україні запрошення до вступу в НАТО. Це означало б швидше політичний сигнал, ніж швидке входження до складу Альянсу. Але в НАТО на цей час відсутній консенсус з цього питання, принаймні, США, Німеччина, Угорщина та Словаччина утримуються від цього кроку. Під час широкомасштабної агресії ключовою тезою керівництва НАТО було «недопущення розповсюдження війни за межі України». Відтак мова, імовірно, йде не про слабкість євроатлантичної політики України, а про «брак рішучості лідерів країн

Альянсу» (Зовнішня політика України, 2024). Отже, внутрішні інституційні суперечки НАТО щодо швидкого набуття Україною членства в організації, привели до появи різних альтернативних підходів поглибленої взаємодії України із євроатлантичною спільнотою в умовах війни. Українські дослідники ще в 2022 році звернули увагу на те, що «паралельно у впливових західних періодичних виданнях почали з'являтися варіанти надання Україні гарантій безпеки, які були б заміною її членства» (Адаптивні зміни політичного поля, 2023, 583). Ще у вересні 2022 р., відразу після заяви українського президента про намір подати заявку на прискорену процедуру прийняття України до НАТО, американський журнал «Foreign Policy» опублікував статтю, витриману у дусі солідарності з боротьбою українців, але одночасно із викладом аргументів проти реальності позитивної відповіді, почутих від американських політиків і аналітиків (Gramer, Detsch, and Mackinnon 2022). Пропозиції щодо різних альтернативних форматів (моделей) для України почали також лунаати безпосередньо від впливових європейських політиків, наприклад, президент Польщі А. Дуда наводив як приклад «Ізраїльську модель» (Замість членства НАТО, 2023).

Певною альтернативою швидкому вступу України в НАТО, враховуючи екзистенційну необхідність щодо взаємодії із євроатлантичною спільнотою в умовах війни, є довгострокові гарантії безпеки та відповідні Двосторонні угоди з питань безпеки.

Двосторонні безпекові угоди, підписані між Україною та її партнерами, становлять додатковий рівень безпеки. Цей підхід було викладено в Київському безпековому договорі та схвалено G7 на полях саміту НАТО у Вільнюсі у 2023 році. Ці угоди були задумані не як заміна членству в НАТО, а як проміжне рішення до здобуття членства в НАТО. Цю систему двосторонніх угод у сфері безпеки можна зміцнити та краще координувати, об'єднавши їх у межах єдиного міжнародного компакту (договору) (Євроатлантичне майбутнє України, 2024).

«Декларація – перший документ, який символізує наявність «парасольки» у вигляді гарантій безпеки... Вони діятимуть до моменту вступу в НАТО» (Декларація про підтримку України, 2023), – констатував голова Офісу Президента А. Єрмак. Як з'ясувалося, на Вашингтонському саміті влітку 2024 р. Україна не отримала запрошення до НАТО, проте країни-партнери євроатлантичної спільноти під-

твердили «зобов'язання щодо довгострокової безпекової допомоги Україні» (Декларація Вашингтонського саміту, 2024).

Варто зазначити, що станом на початок 2025 року «Україна має зараз вже 27 підписаних безпекових угод з партнерами і очікує, що такі угоди укладуть всі учасники Контактної групи з питань оборони України (формат «Рамштайн»)» (Зеленський, 2025), – заявив Президент України В. Зеленський впродовж 25-го засідання Контактної групи з питань оборони України, яке проходило 9 січня на німецькій авіабазі «Рамштайн» під головуванням міністра оборони США Ллойда Остіна.

В умовах погіршення загальної геополітичної ситуації, міжнародної невизначеності з багатьох безпекових питань та непередбачуваності зовнішньополітичного вектора нової адміністрації Білого дому, дуже важливим та історичним моментом є підписання 16 січня 2025 року Угоди про сторічне партнерство між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії. Відповідно до положень Угоди:

Сторони поглиблюватимуть оборонне співробітництво, зміцнюватимуть свої військові та оборонно-промислові спроможності, включаючи розвиток збройних сил та співробітництво між оборонно-промисловими базами, посилюватимуть системи оборонних закупівель України та передаватимуть технології для спільного виробництва оборонної продукції (у тому числі в рамках спільних ініціатив), приділяючи особливу увагу інноваціям та посиленню захисту прав інтелектуальної власності на передані технології, а також узгоджуватимуть їх з вимогами НАТО (Угода про сторічне партнерство, 2025).

«Сторічна угода України та Британії є першою та історичною. Але, ймовірно, вона не буде останньою та буде поширена на інші країни» (Єрмак про сторічну угоду 2025), – про це повідомив голова Офісу президента Андрій Єрмак. Щодо НАТО, то в Угоді вказано, що «сторони розвиватимуть сфери, важливість яких для євроатлантичного миру і стабільності виходить далеко за межі війни, визнаючи важливу роль України у захисті євроатлантичної безпеки й звертаючи особливу увагу на оперативну сумісність і внесок України як майбутнього союзника НАТО» (Угода про сторічне партнерство, 2025). Також варто розглянути ціннісний аспект взаємодії України та євроатлантичної спільноти в умовах російсько-української війни. Як показав

попередній порівняльно-історичний аналіз, незважаючи на те, що ані у 2014 р., ані у 2022 р. Україна не була членом НАТО чи якогось іншого оборонного союзу (який би зобов'язав євроатлантичну спільноту беззастережно надавати військову допомогу Україні), країни євроатлантичного простору знайшли формати організації всеосяжної міжнародної допомоги Україні в умовах тривалої російської агресії. Пояснити такий стан речей можна, зокрема, і наявністю спільної цивілізаційної системи цінностей між Україною та країнами євроатлантичної спільноти щодо свободи, демократії, розвитку суспільства та держави. Адже як зазначають дослідники, зокрема І. Тодоров: «Євроатлантична інтеграція означає для України більше, ніж бути просто членом системи колективної безпеки, інтеграція в НАТО означає включення в євроатлантичний простір безпеки з тими країнами, з якими ми поділяємо загальні цінності та принципи» (Тодоров 2022, 84).

50

В умовах поточної геополітичної ситуації об'єктивно безальтернативною для України є саме євроатлантична інтеграція, а взаємодія із євроатлантичною спільнотою є взаємовигідним процесом. Доцільно також роз'яснити використання терміну «євроатлантична спільнота». Як зазначають західні дослідники:

Хоча вираз «Атлантична спільнота» є відносно поширеним, в академічному та медійному вжитку він здебільшого стосується Атлантичного альянсу, створеного Вашингтонським договором від 4 квітня 1949 року. Однак поняття Атлантичної спільноти значно виходить за ці рамки, як з точки зору хронології, так і з точки зору інституцій. У 1950-х роках Роберт Палмер і Жак Годшо популяризували теорію «Атлантичної революції» – періоду революцій у XVIII столітті, спрямованих на встановлення по обидва боки Атлантики демократії та республік, заснованих на спільних принципах свободи, рівності та національного суверенітету: ідеологічної спільноти, яка уможливила впровадження демократичної системи по обидва боки Атлантики. Їх теорія була представлена на 10-му Міжнародному конгресі історичної науки в Римі в 1955 році під назвою «Проблема Атлантики»... Ця інтерпретація з'явилася в розпал холодної війни і створила зв'язок між двома берегами Атлантики. Спільна історія була також носієм спільних цінностей» (The Atlantic Community, 2022).

У контексті досліджень взаємодії України та євроатлантичної спільноти впродовж протидії російській агресії зазначається:

Щодо суб'єктів євроатлантичної спільноти, то до них відносяться: США, як головний драйвер євроатлантичної допомоги Україні, НАТО, як окрема міжнародна структура, країни-НАТО, які надають допомогу на двосторонньому рівні та частина країн тихоокеанського регіону, які входять разом із країнами НАТО в «Рамштайн» – Японія, Південна Корея, Австралія та Нова Зеландія (Buzarov, 2024).

Саме на спільні цінності із євроатлантичною спільнотою звертав увагу Президент В. Зеленський у 35-ти зверненнях, які він зробив впродовж 2022 року у межах стратегічної комунікації в законодавчих органах держав Європи, Азії, Північної Америки, а також Ізраїлю, Австралії та Нової Зеландії (Перший рік воєнної дипломатії, 2023). У офіційних заявах вищих посадових осіб також лунають інші поняття (крім євроатлантичної спільноти), які підкреслюють саме ціннісний зв'язок України із євроатлантичним простором, наприклад, «євроатлантичної сім'ї» (Андрій Сибіга, 2024, Спільна Декларація України, 2023).

На необхідність врахування «ціннісного фактору» у взаємодії із євроатлантичною спільнотою в умовах війни звертають увагу і вітчизняні українські вчені:

Рівень суб'єктності України визначатиметься її вмінням використовувати міжнародні структури, апелюючи до цінностей світової цивілізації, відверто знехтуваних Російською Федерацією. Свій авторитет як цивілізаційного суб'єкта Україна може зміцнювати у ході виконання спільних воєнно-політичних і гуманітарних проєктів з євроатлантичними партнерами, з різними геополітичними центрами, чия цивілізаційна належність не перешкоджає рухові нашої країни до європейської моделі життя (Суб'єктність України, 2020, 83).

Після початку повномасштабної агресії Росії в лютому 2022 р. Україна вкотре стала епіцентром світових подій. Її стійкість у боротьбі за власний цивілізаційний вибір і збереження самого існування як нації та держави стала визначальним чинником, який спричинив початок перегляду й трансформації всієї системи європейської та глобальної безпеки. Відстоювання українськими громадянами засадничих принципів свободи ціною власного життя змусило світове співтовариство згадати про задекларовані принципи і цінності та консолідовано виступити на їх захист від тих загроз, які ще до недавня здавалися цілковитим набутком минулого, варварством,

яке давно і назавжди зникло чи було подолано як загроза існуванню людської цивілізації (Рафальський, 2024, 411).

Висновки. Повномасштабна російська агресія у лютому 2022 р. та тривала стійкість ЗСУ запевнила євроатлантичну спільноту внести суттєві корективи у стратегію взаємовідносин з Україною. З одного боку, НАТО, як головна безпекова організація євроатлантичного простору, та країни, які входять до євроатлантичної спільноти, не хотіли прямого військового протистояння із РФ та її союзниками, у тому числі доводити ситуації до можливого застосування ядерної зброї. З іншого боку, США та союзники американців по євроатлантичному простору, організували безпрецедентну кампанію на підтримку України, мобілізувавши майже увесь демократичний світ у протидії російській агресії. Євроатлантична підтримка України поєднала в собі дипломатичну, гуманітарну та військово-політичну складові. Остання так само сформувала три горизонтальні лінії (треки) міжнародної протидії РФ: Україна–США (двосторонній формат), Україна–НАТО (багатосторонній формат за участю США), Україна–формат «Рамштайн» (США, НАТО та деякі країни тихоокеанського регіону) Японія, Південна Корея, Австралія та Нова Зеландія). «Рамштайн» є «золотою серединою» з точки зору інтересів різних країн, що підтримують Україну. Практичним результатом початку роботи формату «Рамштайну» стало політико-правове оформлення конкретних пакетів військово-технічної допомоги Україні, а також прискорення ухвалення відповідних політичних рішень на рівні урядів країн-союзників. Нерішучість лідерів країн НАТО щодо набуття повноцінного членства України в організації, використання РФ тактики ведення бойових дій на виснаження, терор населення та систематичне знищення української економічної інфраструктури спонукали політичні кола євроатлантичної спільноти до пошуку альтернативних підходів поглибленої взаємодії з Україною в умовах війни. В інформаційному просторі почали з'являтися різні пропозиції щодо безпекових моделей міжнародного рівня для України в межах її нової геополітичної інтеграції. Одним із таких можливих варіантів комплексного та надійного підходу щодо повноцінної геополітичної інтеграції України до євроатлантичного простору є підписання 27 безпекових угод з партнерами по формату «Рамштайн». Ця кількість країн не є остаточною, але сам формат є інноваційним в історії взаємодії України із країнами євроатлантичної спільноти. В умовах тривалої російської

агресії він є унікальним і для країн євроатлантичного простору і для України. Він не передбачає заміну можливого членства України в НАТО, та розглядається як проміжне рішення до здобуття членства в НАТО у майбутньому. У такому контексті важливим кроком та новим етапом взаємодії України із країнами євроатлантичної спільноти є підписання у січні 2025 року Угоди про сторічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. У цій Угоді прямо визнано участь України у захисті євроатлантичної безпеки, оперативна сумісність і внесок України як майбутнього союзника НАТО.

Особливу увагу варто звернути на ціннісний фактор спільної системи цивілізаційної парадигми України та країн євроатлантичного простору. Тривале відстоювання (2014–2025 рр.) українськими громадянами принципів свободи ціною власного життя в умовах російської агресії змусило євроатлантичну спільноту згадати про задекларовані принципи і цінності західної цивілізації. Це так само закладає підґрунтя для спільних між Україною та країнами євроатлантичного простору воєнно-політичних і гуманітарних проєктів.

Отже, можна констатувати, що євроатлантична інтеграція для України це: членство в окремому форматі колективної безпеки, можлива інтеграція в НАТО, включення в євроатлантичний простір спільних цінностей та принципів західної цивілізації. Адже з історичної точки зору, генезис поняття «Євроатлантики» з'явився в розпал «Холодної війни», підкреслюючи зв'язок між двома берегами Атлантики та нагадуючи про спільність цінностей. Щодо значення самого терміна «євроатлантична спільнота» в контексті протидії російській агресії, то вказане поняття використовується в загальному значенні та означає широке коло суб'єктів міжнародного права, які задіяні в процесі допомоги Україні та її інтеграції в євроатлантичний безпековий простір. Ці терміни також використовуються і на законодавчому рівні.

Перспективи подальших досліджень наукової проблеми. Подальшої розробки вимагає дослідження впливу ціннісного компонента на поведінку та прийняття політичних рішень суб'єктами євроатлантичної спільноти щодо необхідності більш широкої підтримки України в умовах тривалої російської агресії. У цьому контексті варто було б дослідити еволюцію та процес формування політичних позицій керівництва країн євроатлантичної спільноти, НАТО, як головної без-

пекової організації та США – світового драйвера підтримки України. Необхідне вивчення причин та ступеня участі країн тихоокеанського регіону (Японії, Південної Кореї, Нової Зеландії та Австралії) у форматі «Рамштайн» у контексті глобальних трансформацій постбіполярної міжнародної системи.

Джерела та література:

1. Андрій Сибіга на Варшавському безпековому форумі: Україна має бути частиною євроатлантичної сім'ї. 2024. URL: <https://mfa.gov.ua/news/andrij-sibiga-na-varshavskomu-bezpekovomu-forumi-ukrayina-maye-butii-chastinoyu-yevroatlantichnoyi-simyi>

2. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни: монографія. 2023. / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

3. Березовенко, А. 2021. Російсько-українська війна в українському політичному дискурсі. Політичні дослідження. 2. 97–110.

54

4. Buzarov, Andrii. 2024. Ukraine and the Euro-Atlantic Community: from Partnership and Integration to Cooperation and Alliance. *Ukrainian Policymaker*, Vol. 15, 4-10. URL: <https://www.ukrpolitic.com/ukrainian-policymaker-volume-15/>

—

5. Buzarov, A. 2024. Evolution of Military-Political Cooperation in the Ramstein Format (2022–2024). URL: DOI: <https://doi.org/10.17721/apmv.2024.161.1.84-90>

6. Buzarov, A., and J. Sennett. 2025. ANALYSIS: The Ramstein Format: From Military-Political Cooperation to New Global Security Architecture. URL: <https://www.kyivpost.com/analysis/44859>

7. Віднянський, С. В. 2022. Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, 31. 10–37.

8. Гай-Нижник, П. 2022. Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. *Українознавство*, 1. 51–76.

9. Генасамблея ООН засудила вторгнення Росії і закликала негайно вивести війська з України. 2022. URL: <http://surl.li/jthnc>

10. Горбулін, В. П. 2009. Національна безпека: порядок денний для України / В. П. Горбулін, О. Ф. Белов, та О. В. Литвиненко. К.: Стилос.

11. Губський, Б.В. 2003. Євроатлантична інтеграція України. К.: Логос.

12. Gramer R., Detsch J., and A. Mackinnon. 2022. After Putin's Land Grab, Zelensky Wants to Fast-Track NATO Membership. Ukraine Likely Won't Join NATO Anytime Soon, but it's a Big Symbolic Move in a War that's Increasingly Going Against the Kremlin. Foreign Policy. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/09/30/russia-ukraine-nato-membership-zelensky/>

13. Декларація Вашингтонського саміту видана главами держав і урядів, які взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради у Вашингтоні. 2024. Округ Колумбія, 10 липня. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_227678.htm

14. Декларація про підтримку України та гарантії безпеки. 2023. Подобиці рамкового документа G7 URL: <https://forbes.ua/news/deklaratsiya-pro-pidtrimku-ukraini-ta-garantii-bezpeki-podrobitsi-ramkovogo-dokumentu-g7-12072023-14756>

15. Дорошко, М. 2018. Неоголошені війни Росії проти України у ХХ – на початку ХХІ ст.: Причини і наслідки. Київ: Ніка-Центр.

16. Євроатлантичне майбутнє України: шлях до миру та безпеки. 2024. Звіт Міжнародної робочої групи з безпекових питань та євроатлантичної інтеграції України. URL: https://president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/27/37/52a021824fa196bc1180d0d8ee96f103_1715679258.pdf

17. Єрмак про сторічну угоду з Британією: перша, але, я впевнений, не остання. 2025. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/ermak-storichnu-ugodu-britaniyu-persha-ale-1737039234.html>

18. Замість членства НАТО: Україні можуть запропонувати гарантії безпеки по ізраїльській моделі. 2023. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/567903-zamist-chlenstva-nato-ukrayini-mozhut-zaproponuvati-garantiyi-bezpeki-po-izrayilskij-modeli>

19. Зеленський закликав усіх учасників «Рамштайну» підписати безпекові угоди з Україною. 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3946702-zelenskij-zaklikav-usih-ucasnikiv-ramstajnu-pidpisati-bezpekovi-ugodi-z-ukrainou.html>

20. Зовнішня Політика України: Здобутки, Виклики, Пріоритети. 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/11/30/2024-PASHKOV-SOCIO-ZP-2.pdf>

21. Кордон, М. В. 2008. Україна – НАТО: історія та сьогодення. Житомир: Полісся.

22. Кудряченко, А.І. 1997. Україна і НАТО. Адміністрація Президента України. Київ.

23. Ожеван, М. А. 2016. Неоімперська «доктрина Путіна» та «українська криза» в оцінках західних експертів. Регіональні стратегії США і Європи: зовнішньополітичний і безпековий вимір: кол. монографія. Київ: Центр вільної преси, 489–506.

24. Перепелиця, Г.М. 2015. Україна – Росія: війна в умовах співіснування: монографія. Київ: Стилос.

25. Перший рік воєнної дипломатії: аналіз сильних та слабких сторін зовнішньої політики України. 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/29/7162586/>

26. План перемоги складається з п'яти пунктів і трьох таємних додатків. 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/plan-peremogi-skladayetsya-z-pyati-punktiv-i-troh-tayemnih-d-93857>

56

27. Рафальський, О. 2023. Загрози Україні в нових геополітичних умовах: ризики та шляхи подолання. Вісник НАН України, 8. 40.

28. Рафальський, О. 2024. Українська держава. Витоки. Історична еволюція. Сучасність. Монографія. К.: «АДЕФ-Україна».

29. Роль і місце України в перспективних європейській та євроатлантичній системах безпеки. 2022. URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/11/16/2022_Rolj_i_mistce_Ukr.pdf

30. Рущенко, І. 2020. Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту. Київ: Києво-Могилянська академія.

31. Спільна декларація України та Грецької Республіки щодо євроатлантичної інтеграції України. 2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ukrayini-ta-greckoyi-respubliki-shodoyev-85029>

32. Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози. Аналітична доповідь. 2020. / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

33. The Atlantic Community the Ideological and Historic Foundations of European-US Relations. 2022. URL: <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/europe-europeans-and-world/organizing-international-system/atlantic-community>

34. Тодоров, І.Я. 2022. Євроатлантична інтеграція України. Історія та сучасність. Ужгород: «РІК-У».
35. Тодоров, І.Я. 2006. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти. Донецьк: ДонНУ.
36. Угода про сторічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. 2025. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-storichne-partnerstvo-mizh-ukrayinoyu-ta-spoluchen-95461>
37. Федуняк, С.Г. 2005. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі. Формування інтегрованої безпеки Заходу і Нових незалежних держав. Чернівці: Рута.
38. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність. 2022. / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
39. Якубова, Л. 2020. Євразійський розлам. Україна в добу гібридних викликів. Київ: Кліо.

References:

1. Andrii Sybiha na Varshavskomu bezpekovomu forumi: Ukraina maie buty chastynoiu yevroatlantychnoi sim'i. 2024. URL: <https://mfa.gov.ua/news/andrij-sibiga-na-varshavskomu-bezpekovomu-forumi-ukrayina-maye-buti-chastinoyu-yevroatlantichnoyi-simy>
2. Adaptivni zminy politychnoho polia Ukrainy v umovakh viiny: monohrafiia. 2023. / za red. О. О. Rafalskoho, О. М. Maiborody. Kyiv : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН Ukrainy.
3. Berezovenko, A. 2021. Rosiisko-ukrainska viina v ukrainskomu politychnomu diskursi. Politychni doslidzhennia, 2. 97–110.
4. Buzarov, Andrii. 2024. Ukraine and the Euro-Atlantic Community: from Partnership and Integration to Cooperation and Alliance. Ukrainian Policymaker, Vol. 15, 4-10. URL: <https://www.ukrpolitic.com/ukrainian-policymaker-volume-15/>
5. Buzarov, A. 2024. Evolution of Military-Political Cooperation in the Ramstein Format (2022–2024). DOI: <https://doi.org/10.17721/apmv.2024.161.1.84-90>
6. Buzarov, A., and J. Sennett. 2025. ANALYSIS: The Ramstein Format: From Military-Political Cooperation to New Global Security Architecture. URL: <https://www.kyivpost.com/analysis/44859>

7. Vidnianskyi, S. V. 2022. Ukraina – Yevropeyskyi Soiuz: novyi etap vzaiemovidnosyn v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2022 rr. Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky, 31. 10–37.

8. Hai-Nyzhnyk, P. 2022. Rosiisko-ukrainska viina – Viina za Zhyttia (2014–2022 rr.): periodyzatsiia. Ukrainoznavstvo, 1. 51–76.

9. Henasambleia OON zasudyla vtorhnennia Rosii i zaklykala nehaino vyvesty viiska z Ukrainy. 2022. URL: <http://surl.li/jthnct> J. 2025. ANALYSIS: The Ramstein Format: From Military-Political Cooperation to New Global Security Architecture. URL: <https://www.kyivpost.com/analysis/44859>

10. Horbulin, V. P. 2009. Natsionalna bezpeka: poriadok denniy dlia Ukrainy / V. P. Horbulin, O. F. Bielov, O. V. Lytvynenko. K.: Stylos.

11. Hubsnyi, B.V. 2003. Yevroatlantična intehratsiia Ukrainy. K.: Lohos.

58 — 12. Gramer R., Detsch J., and A. Mackinnon. 2022. After Putin's Land Grab, Zelensky Wants to Fast-Track NATO Membership. Ukraine Likely Won't Join NATO Anytime Soon, but it's a Big Symbolic Move in a War that's Increasingly Going Against the Kremlin. Foreign Policy. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/09/30/Russia-ukraine-nato-membership-zelensky/>

13. Deklaratsiia Vashynhtonskoho samitu vydana hlavamy derzhav i uriadiv, yaki vzialy uchast u zasidanni Pivnichnoatlantychnoi rady u Vashynhtoni. 2024. Okruh Kolumbiia, 10. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_227678.htm

14. Deklaratsiia pro pidtrymku Ukrainy ta harantii bezpeky. 2023. Podrobytsi ramkovoho dokumenta G7. URL: <https://forbes.ua/news/deklaratsiya-pro-pidtrimku-ukraini-ta-garantii-bezpeki-podrobitsi-ramkovogo-dokumentu-g7-12072023-14756>

15. Doroshko, M. 2018. Neoholosheni viiny Rosii proty Ukrainy u KhKh – na pochatku KhKhI st.: Prychyny i naslidky. Kyiv: Nika-Tsentr.

16. Yevroatlantične maibutnie Ukrainy: shliakh do myru ta bezpeky. 2024. Zvit Mizhnarodnoi robochoi hrupy z bezpekovykh pytan ta yevroatlantičnoi intehratsii Ukrainy. URL: https://president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/27/37/52a021824fa196bc1180d0d8ee96f103_1715679258.pdf

17. Yermak pro storichnu uhodu z Brytaniieiu: persha, ale, ya vpevnenyi, ne ostannia. 2025. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/ermak-storichnu-ugodu-britaniyeu-persha-ale-1737039234.html>

18. Zamist chlenstva NATO: Ukraini mozhut zaproponuvaty harantii bezpeky po izrailskii modeli. 2023. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/567903-zamist-chlenstva-nato-ukrayini-mozhut-zaproponuvati-garantiyi-bezpeki-po-izrayilskij-modeli>

19. Zelenskyi zaklykav usikh uchashnykiv «Ramshtainu» pidpysaty bezpekovi uhody z Ukrainoiu. 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3946702-zelenskij-zaklykav-usih-ucasnykiv-ramstajnu-pidpisati-bezpekovi-ugodi-z-ukrainou.html>

20. Zovnishnia Polityka Ukrainy: Zdobutky, Vyklyky, Priorityty. 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/11/30/2024-PASHKOV-SOCIO-ZP-2.pdf>

21. Kordon, M. V. 2008. Ukraina – NATO: istoriia ta sohodennia. Zhytomyr: Polissia.

22. Kudriachenko, A.I. 1997. Ukraina i NATO. Administratsiia Prezydenta Ukrainy. Kyiv.

23. Ozhevan, M. A. 2016. Neoimperska «doktryna Putina» ta «ukrainska kryza» v otsinkakh zakhidnykh ekspertiv. Rehionalni stratehii SSHa i Yevropy: zovnishnopolitychnyi i bezpekovi vymir : kol. monohrafiia. Kyiv : Tsentr vilnoi presy, 489–506.

24. Perepelytsia, H. M. 2015. Ukraina – Rosiia: viina v umovakh spivisnuvannia: monohrafiia. Kyiv: Stylos.

25. Pershyi rik voiennoi dyplomatii: analiz sylnykh ta slabkykh storin zovnishnoi polityky Ukrainy. 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/29/7162586/>

26. Plan peremohy skladaietsia z piaty punktiv i trokh taiemnykh dodatkov. 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/plan-peremogi-skladayetsya-z-pyati-punktiv-i-troh-tayemnih-d-93857>

27. Rafalskyi, O. 2023. Zahrozy Ukraini v novykh heopolitychnykh umovakh: ryzyky ta shliakhy podolannia. Visnyk NAN Ukrainy, 8. 40.

28. Rafalskyi, O. 2024. Ukrainska derzhava. Vytoky. Istorychna evoliutsiia. Suchasnist. Monohrafiia. K.: «ADEF-Ukraina».

29. Rol i mistse Ukrainy v perspektyvnykh yevropeiskii ta yevroatlantychnii systemakh bezpeky. 2022. URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/11/16/2022_Rolj_i_mistse_Ukr.pdf

30. Rushchenko, I. 2020. Viina tsyvilizatsii: anatomiiia rosiisko-ukrainskoho konfliktu. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia.

31. Spilna deklaratsiia Ukrainy ta Hretskoi Respubliky shchodo yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy. 2023. URL: <https://www.president>

gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ukrayini-ta-greckoyi-respubliki-shodovev-85029

32. Subiektnist Ukrainy v suchasnomu sviti: otsinky, stratehii, prohnozy. Analitychna dopovid. 2020. / za red. O. M. Maiborody. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

33. The Atlantic Community the Ideological and Historic Foundations of European-US Relations. 2022. URL: <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/europe-europeans-and-world/organizing-international-system/atlantic-community>

34. Todorov, I.Ya. 2022. Yevroatlantychna intehratsiia Ukrainy. Istoriiia ta suchasnist. Uzhhorod: «RIK-U».

35. Todorov, I.Ya. 2006. Ukraina na shliakhu do yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi spilnoty. Donetsk: DonNU.

60 — 36. Uhoda pro storichne partnerstvo mizh Ukrainoiu ta Spoluchenym Korolivstvom Velykoi Brytanii i Pivnichnoi Irlandii. 2025. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-storichne-partnerstvo-mizh-ukrayinoyu-ta-spoluchen-95461>

37. Feduniak, S.H. 2005. Yevropeiski vymiry bezpeky na postradianskomu prostori. Formuvannia intehrovanoi bezpeky Zakhodu i Novykh nezalezhnykh derzhav. Chernivtsi: Ruta.

38. Tsyvilizatsiina identychnist ukrainstva: istoriia i suchasnist. 2022. / avt. kol.: O. Rafalskyi (kerivnyk), Ya. Kalakura (naukovyi redaktor), O. Kalakura, M. Yurii. Kyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

39. Yakubova, L. 2020. Yevraziiskyi rozlam. Ukraina v dobu hibrydnykh vyklykiv. Kyiv: Klio.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.61-76>

УДК: 32:351:303

© Ігор Поліщук¹

СУЧАСНЕ ПОЛІТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ

У статті розглядається сучасне політичне прогнозування як важливий напрям політичної науки, визначаються його методологічний базис та ідейні принципи. Фіналізація формування прогностики у самостійний науковий напрям відбувається у другій половині ХХ ст. Методологічною основою цієї наукової галузі стали концепції індустріалізму, постіндустріалізму, пізніше – теорія інформаційного суспільства. Окремий вагомий вплив на становлення прогностики мало формування песимістичного напрямку у футурології, фунда-
тором якого виступив Е.Тоффлер. На теперішній момент у західній політичній науці найбільш плідотною течією у прогностиці є Форсайт (Foresight), який поєднав у собі найкращі традиції прогнозування та стратегічного планування. Форсайт став натепер однією з найефективніших технологій проектування розвитку суспільства виходячи, при цьому не з минулого, а з майбутнього.

Сучасна політична реальність ХХІ століття відзначається помітною хаотизацією політичної діяльності, що викликає потребу політичного прогнозування як ефективного засобу впорядкування актуальних політичних процесів. Головна мета політичного прогнозування полягає у тому, щоби запобігти небажаному розвитку політичних процесів, адаптуватися до неминучого, спрямувати ймовірний розвиток політичного явища у необхідному напрямку. Виокремлюються сучасні принципи політичного прогнозування: принцип системності, альтернативності, верифікації та безперервності. Розглядаються найбільш розповсюджені методи сучасного політичного прогнозування: метод колективної генерації ідей («мізковий штурм»), метод екстраполяції, метод «Дельфі», побудова сценаріїв

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри міжнародного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, E-mail: i_polischuk@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6864-4425>

майбутнього, історична аналогія та метод моделювання. Робиться висновок, що поєднання декількох методів дозволяє максимально підвищити ефективність прогнозування.

Ключові слова: політична наука, політичний прогноз, принципи і методи політичного прогнозування, впорядкування політики, прогностичний бум.

Contemporary Political Forecasting

The article examines modern political forecasting as an important direction of political science, defines its methodological foundations and ideological principles.

The finalization of the formation of prognostics into an independent scientific direction takes place in the second half of the 20th century. Concepts of industrialism, post-industrialism, and later - the theory of information society became the methodological basis of this scientific field. The formation of a pessimistic direction in futurology, the founder of which was E. Toffler, had a significant impact on the formation of prognostics. Foresight, which combines the best traditions of forecasting and strategic planning, is currently the most fruitful trend in forecasting in Western political science. Foresight has now become one of the most effective technologies for designing the development of society based not on the past, but on the future.

The modern political reality of the 21st century is characterized by a noticeable chaos of political activity, which calls for political forecasting as an effective means of streamlining current political processes. The main goal of political forecasting is to prevent the unwanted development of political processes, to adapt to the inevitable, to direct the probable development of a political phenomenon in the necessary direction. The modern principles of political forecasting are singled out: the principle of system, alternative, verification and continuity. The most widespread methods of modern political forecasting are considered: the method of collective generation of ideas ("brainstorming"), the method of extrapolation, the "Delphi" method, the construction of future scenarios, historical analogy, and the modeling method. It is concluded that the combination of several methods allows to maximize the effectiveness of forecasting.

Keywords: political science, political forecasting, principles and methods of political forecasting, regulation of politics, prognostic boom.

Постановка наукової проблеми. Традиція політичного прогнозування має давню історію – практично всі соціальні мислителі минулого намагалися створити свою картину ідеального суспільства, що можна назвати прогнозом. Досить згадати «Державу» Платона, «Місто Сонця» Т.Кампанелли, «Утопію» Т.Мора, ліберальну модель політичної системи, розроблену Дж.Локком та Ш.Монтеск'є, «Левіафан» Т.Гоббса.

Завершення перетворення прогностики в наукову галузь передбачення майбутнього відбувається у 60-70-і роки ХХ ст. на основі теорій індустріалізму, постіндустріалізму, пізніше – концепції інформаційного суспільства; поява песимістичного напрямку у футурології (Е.Тоффлер). У 80-90-і роки ХХ ст. відбувається формування інституційної бази прогностики, розвиток футурології на міжнародному та на національному рівнях; з'являється глобальне моделювання. Серед найбільш вагомих доробок у цій царині стали теорія зародження, піднесення, розквіту й занепаду цивілізацій (А.Тойнбі); концепція «хвилей демократизації» С.Хантінгтона; концепція фаз переходу до ринку й демократії (З.Бжезинський). Пізнання майбутнього набувало у різні історичні епохи різні форми, розвиваючись від стародавніх пророцтв до футурології ХХ століття та наукової прогностики ХХІ століття. Форсайт (від англ. Foresight – погляд у майбутнє, передбачення) поєднавши у собі найкращі здобутки прогнозування та стратегічного планування став на сьогодні однією з найефективніших технологій проектування розвитку суспільства виходячи, при цьому не з минулого, а з майбутнього (Квітка 2016, 3).

Політична сучасність у ХХІ столітті характеризується істотною хаотизацією діяльності різних держав та народів, що об'єктивно викликає потребу політичного прогнозування як певного засобу впорядкування сучасних політичних процесів. Прогнозування у політиці є порівняно новою самостійною сферою соціального прогнозування. Це прогнозування представляє з себе спеціальне наукове вивчення перспектив розвитку політичного життя, його подій, процесів та явищ. Сьогодні вважається, що політичне прогнозування виступає обов'язковою умовою для успішної політичної діяльності. Воно передбачає розробку політичного прогнозу та суджень про майбутнє у політичному процесі.

У сучасному світі політичне прогнозування є невід'ємною частиною процесу державного управління. Як напрям науково-практич-

ної діяльності воно орієнтоване на створення науково обґрунтованих моделей ймовірного стану політичної системи або окремих її компонентів у майбутньому. Позаяк головною задачею політичного прогнозу є підвищення ефективності політичного управління.

Помилковий політичний прогноз ситуації в країні (або його відсутність) часто не дозволяє виявляти складнощі і проблеми при реалізації стратегічних соціальних планів і програм, з одного боку, і підвищувати ефективність їх реалізації, з іншого. За всієї складності політичних процесів їхнє прогнозування є важливою частиною підвищення якості політичної діяльності та державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як така проблема прогнозування доволі давно розробляється у науці. На сьогодні створено різні методики та технології аналізу і прогнозування політичних процесів. Наприклад, проблеми політичного прогнозування досліджуються у працях українських науковців В.Андрущенка, О.Бабкіної, А.Бароніна, І.Бутовської, Б.Гаврилишина, М.Головатого, В.Горбатенка, А.Коваленка, М.Лепського, С.Квітки, І.Погорелової, Н.Ржевської, Ф.Рудича, С.Телешуна та ін. Серед іноземних фахівців, які досліджували проблеми політичної прогностики слід передусім назвати таких вчених, як Р.Арон, З.Бжезинський, Д.Белл, Г.Кіссінджер, А.Тойнбі, О.Тоффлер, Ф.Фукуяма, С.Хантінгтон та ін. Слід наголосити, що у США прогностичним політичним дослідженням присвячені окремі наукові журнали: «Journal of Forecasting», «Foresight: The International Journal of Applied Forecasting», «Futures: the journal of policy, planning and futures studies».

Окремо необхідно виокремити книгу американських авторів «Think Tanks and Policy Advice in the USA: Academics, Advisors and Advocates» (Edited by James G. McGann. 2009). У цій роботі досліджується діяльність тридцяти провідних аналітичних центрів Сполучених Штатів Америки. При цьому розкриваються основні напрями роботи понад 1500 аналітичних центрів у США. Президенти двадцяти аналітичних центрів написали свої есе, які передають роль, значення та вплив цих організацій на національному та глобальному рівнях. У книзі розглядається низка ключових факторів (партійна політика; зростання ліберальних і консервативних правозахисних груп; обмежувальна політика фінансування донорів; зростання спеціалізованих аналітичних центрів; вузька та короткострокова орієнтація Конгресу та Білого дому і цілодобові кабельні мережі новин),

які вплинули на здатність аналітичних центрів надавати незалежний аналіз і консультації.

Як бачимо, політичне прогнозування на сучасному етапі отримало потужний розвиток та відповідну інституалізацію, що потребує уважного розгляду політологів.

Мета даної статті полягає у тому, щоби розглянути сучасне політичне прогнозування як важливий науковий напрям політичної науки, визначити його методологічні основи та ідейні принципи.

Методологічні основи дослідження. Реалізація у життя мети даної статті передбачає використання різноманітних наукових методів, серед яких головними є описовий, аналітичний, порівняльний, історичної ретроспективи тощо.

Виклад основного матеріалу. Прогнозування є процесом розробки прогнозів (від грец. *prognosis*, *pro* – наперед, *gnosis* – пізнання), своєрідним випереджальним відображенням дійсності. Водночас, прогноз заснований на знанні минулого. Також політичне прогнозування є процесом створення науково-експертного висновку про вирогідний сценарій розвитку політичних подій, специфіку та терміни його здійснення. Це передбачення створюється на базі аналізу та порівняння встановлених фактів, оцінки реальних політичних сил та тенденцій.

Наукове визначення прогнозу вказує, що це – «імовірнісне науково обґрунтоване судження про перспективи, можливі стани того чи іншого явища у майбутньому чи про альтернативні терміни його існування» (Горбатенко, Бутовська 2005, 5).

Як слушно зауважує Н.Ржевська, політичне прогнозування є складним видом прогнозування, адже його об'єкт – багатогранний феномен політика (внутрішня і зовнішня). Політичне прогнозування – це процес науково-обґрунтованого припущення про можливі шляхи розвитку політичних подій у майбутньому, розробки рекомендацій для практичної діяльності в умовах теоретичної дійсності (Ржевська 2005, 38).

Головна мета політичного прогнозування полягає у тому, щоби запобігти небажаному розвитку політичних процесів, адаптуватися до неминучого, спрямувати ймовірний розвиток політичного явища у необхідному напрямку. По суті політичне прогнозування представляє з себе прогнозне орієнтування, збір та обробку певних даних за основною моделлю, створення пошукової моделі, верифікація – пе-

ревірка точності й достовірності прогнозу, розробка практичних рекомендацій щодо політичних дій у майбутньому.

На думку В.Горбатенка, основна мета, що підпорядковує собі прогнозування в політиці, – підвищення ефективності та результативності прийнятих політичних рішень і запобігання небажаному розвитку політичних процесів. Проте жодна майбутня стадія політичного процесу, перебіг подій не можуть бути передбачені зі 100 % ймовірністю. Прогноз є ймовірнісним, а не директивним описом майбутнього. Прогнозування не є безумовною констатацією, що саме так буде, воно має розглядатися за формулою «може бути або відбутися за певних умов» (Горбатенко 2004, 39).

66

Політичне прогнозування здійснюється здебільшого з метою визначення головних тенденцій міжнародних відносин, визначення популярності політичних партій, громадських об'єднань, політичних лідерів, державних та громадських діячів, передбачення підсумків електоральних кампаній, розвитку політичних конфліктів, можливих наслідків ухвалених політичних рішень тощо. Також робиться передбачення перспектив певного політичного суб'єкта, політичної ситуації та загалом політичного процесу. Прогнозування у сфері політики має два базові аспекти: описує та пророкує ймовірні, бажані або небажані рішення, стани, перспективи; передбачає конкретне рішення через усвідомлення стану проблеми, використанню перевіреної інформації про можливі результати цілеспрямованої політичної діяльності. Отже, політичне прогнозування має теоретико-пізнавальний та управлінський (пов'язаний з можливістю ухвалення на базі прогностичного знання певного політичного рішення) аспекти.

Політичне прогнозування та аналітика виконують хоч і важливу, але все ж таки допоміжну роль. Створюючи можливості для попередження негативних політичних процесів або подій, самі по собі вони не можуть стати на заваді їх здійснення. Водночас відсутність або низька якість аналізу та прогнозування спричиняє появу численних проблем, на подолання яких іноді витрачаються роки й десятиліття (Ржевська 2012, 6).

Прогнозування як вид антиципації відрізняється від інших видів випереджаючого відображення раціональністю, науковістю, об'єктивністю та орієнтацією на діяльність, а значить, і технологічністю. Цілепокладання погоджує умови навколишнього середовища, потреби, інтереси, мотиви, надії, очікування, переконання, цілі, до-

свід і результативні зворотні зв'язки в єдину пізнавальну та перетворюючу діяльність (Лепський 2022,19).

Розвиток політичних явищ та процесів має складний характер, що викликає необхідність розробок наукових прогнозів задля знаходження перспективних політичних проблем та ефективних способів їх розв'язання з метою оптимізації процесів суспільного управління та планування політичної діяльності.

Політичне прогнозування має багато різновидів, що обумовлено масштабністю, складністю та суперечністю політичних явищ та процесів. Серед найбільш розповсюджених типів політичного прогнозування виділяють такі: нормативний прогноз; пошуковий прогноз; оперативний (поточний); короткотермінові; середньотермінові; довгострокові та стратегічні прогнози. Розкриємо сутність названих типів прогнозування.

Крім того, як зазначає В.Горбатенко, політичне прогнозування поділяється на внутрішньополітичне і зовнішньополітичне. Виходячи з цього, зовнішньополітичне прогнозування – це прогнози в галузі міжнародних відносин та зовнішньої політики, в яких пріоритет надається оцінкам розвитку і взаємовідносин держав та вивченню загальних тенденцій світового розвитку (Горбатенко 2004, 36).

Внутрішньополітичне прогнозування – це спеціальні дослідження, які мають за мету знайти перспективні траєкторії, тенденції, строки, періоди політичного розвитку соціуму, оптимізації певної політичної системи та політичних стосунків загалом.

Виділяють два аспекти внутрішньополітичного прогнозування: перший аспект передбачає розробку певних прогнозних оцінок актуальних політичних явищ та процесів. Даний аспект має суто прикладний характер та орієнтований на практичну реалізацію у процесі політичної діяльності. Як правило, суб'єктом прогнозу при цьому виступають державні чи партійні аналітичні структури. Другий аспект внутрішньополітичного прогнозу має більш широкий характер та спрямований на розгляд функціонування політичних інститутів суспільства та політичних процесів, які в ньому відбуваються. Прогнозистом у цьому випадку є певний колектив науковців-політологів, які спеціалізуються на дослідженні політичної системи країни та її підсистем.

Об'єктами внутрішньополітичного прогнозування виступають наступні: діяльність політичної системи та її елементів, активність та

взаємодія між політичними інститутами; розвиток держави, трансформація її устрою, форми правління, функцій та сфер діяльності; спеціалізація та розширення політико-управлінських функцій у певному соціумі, поширення нових методик ухвалення політичних рішень; форми та методи функціонування політичних партій та громадських організацій; зміна соціальної структури та політичної культури різних груп суспільства; правовий та політичний статус громадян, їх права та обов'язки, механізм здійснення соціального контролю за діяльністю можновладців; громадсько-політична думка.

Функції внутрішньополітичного прогнозування є такими: встановлення застарілих та віджилих форм соціального розвитку, сприяння виникненню нових парадигм політичного розвитку суспільства; виявлення актуальних трендів розвитку суспільства, визначення та закріплення найбільш ефективних та оптимальних форм політичної організації та соціального управління.

68 — Другим базовим різновидом політичного прогнозування виступає зовнішньополітичне прогнозування (прогнози в галузі зовнішньої політики, геополітики та міжнародних відносин).

Як зауважує І. Погорелова, прогнози можуть бути спрямовані на виявлення основних тенденцій (найбільш вірогідні, оптимальні, найменш вірогідні) міжнародних відносин; нових потенційних чинників, які впливатимуть на розвиток світу, регіону, країни; у міжнародних дослідженнях бачимо значний інтерес до прогнозування можливих нових конфліктів й шляхів еволюції існуючих (Погорелова 2022, 16).

Як відомо, головним суб'єктом сучасних міжнародних відносин є національна держава, яка через ці відносини здійснює власну зовнішньополітичну функцію. Звідси окремою важливою сферою прогнозування стали проблеми зовнішньої політики певних суверенних держав.

На базі загальнотеоретичної методології дається оцінка загальній ситуації у світі в цілому, окремому регіоні та країні, досліджуються головні тенденції, траєкторії розвитку та основні чинники, що впливають на політичний розвиток, здійснюються спроби оцінити нові ймовірні фактори розвитку тощо. На даній основі з'являється можливість виробляти доволі детальні й багатоваріантні прогнози.

У міжнародних відносинах існує велика невизначеність багатьох складників, тому у їх прогнозуванні необхідно обов'язково приділя-

ти підвищену увагу до факторів, які визначають зовнішньополітичну стратегію певної держави. Серед них: розстановка та міжнародний авторитет політичних сил у досліджуваній країні, демографічний чинник, особливості територіального ландшафту та природного середовища, економічна та технологічна спроможність тощо. На основі вивчення цих чинників та міжнародних зовнішньополітичних дій національного уряду прогнозування має розкрити загальні тенденції розвитку із побудовою шкали вирогідності можливих чи найбільш бажаних відхилень від них. Враховуючи це можна виокремити найбільш ймовірні, найменш вірогідні та оптимальні варіанти майбутнього розвитку. Відповідно до специфіки завдань прогнози міжнародних відносин включають у себе: пошук довгострокових тенденцій зовнішньополітичної діяльності певних держав, союзів держав; вироблення довгострокових прогнозів (створення загальної картини ймовірного розвитку міжнародних відносин десь на 10 років вперед); розробку середньострокових прогнозів (побудова деталізованої можливої картини розвитку міжнародних стосунків з визначенням різноманітних варіантів та певних підрахунків за низкою шкалою на 5-3 років наперед); розробку короткострокових прогнозів (більш детальне вивчення багатьох варіантів розвитку міжнародних подій, визначення найбільш ймовірних та оптимальних зовнішньополітичних рішень на найближчі тижні, місяці у межах поточного року).

Нормативний прогноз – це досягнення наперед поставлених завдань і цілей розвитку суспільства. Мета подібного прогнозу полягає у знаходженні оптимальних способів розв'язання поставлених проблем, виявлення ймовірних організаційних заходів, орієнтовної вартості програм тощо. Слід підкреслити, що нормативне прогнозування стосується тільки політичних соціальних та економічних процесів, адже процеси, які вивчаються природничими науками, не можуть регулюватися через соціальне управління. Нормативний прогноз будується від наперед модельованого стану об'єкта прогнозування до визначення сучасних трендів та їх ймовірних змін, які забезпечать досягнення цього стану. Таким чином, нормативне прогнозування є певним попереднім етапом та необхідною передумовою наукового планування й проектування. Прикладом подібного прогнозу є планування економічного зростання, здійснення політичних, елкторальних реформ у тій чи іншій країні тощо.

Пошуковий прогноз – це прогноз, який створюється на базі вивчення тенденцій розвитку та сучасного стану об'єкта прогнозування, спрямований на визначення майбутнього стану цього об'єкта на програмований проміжок часу, за заданих початкових умов. Цей прогноз має відповісти на запитання, в якому саме напрямі відбувається розвиток, яким буде найвірогідніший стан об'єкта прогнозування у програмований майбутній період. Показовим прикладом подібних прогнозів можуть бути прогнози змін чисельності населення на нашій планеті, які розробляються під егідою ООН.

Принципи, методи та механізми наукового політичного прогнозування.

70 — Політчні прогнози мають, як відомо, велику специфіку, яка пов'язана зі складним характером соціального управління. Вони передбачають встановлення основних напрямів розвитку політики, віддзеркалення сукупності зовнішніх та внутрішніх зв'язків і залежностей між різноманітними сферами політичної діяльності. Вченими-політологами були вироблені такі принципи політичного прогнозування: системності, альтернативності, верифікації та безперервності. Принцип системності означає, що окремі політичні явища та процеси мають розглядатися у комплексі, як складові елементи та фактори політичної системи. Принцип альтернативності передбачає розкриття варіативності політичного процесу через розробку різних сценаріїв розвитку політичних подій. Принцип верифікації полягає у тому, що політичні передбачення мають обов'язково тестуватися та перевірятися на правдоподібність з огляду на наявний політичний досвід. Принцип безперервності передбачає підтримування постійної планової перспективи, взаємоузгодження довготермінового, середньотермінового та короткотермінового планів, тобто процес прогнозування має здійснюватися без пауз у межах програмованого циклу; розроблені плани повинні перманентно змінювати один одного.

Щодо методів політичного прогнозування слід зазначити, що вони є доволі різноманітними та доволі трудомісткими. Серед найбільш розповсюджених необхідно виділити: метод колективної генерації ідей («мізковий штурм»), метод екстраполяції, метод «Дельфі», побудова сценаріїв майбутнього, історична аналогія та метод моделювання. Кожний із наведених методів політичного прогнозування має свої недоліки та переваги. Розглянемо їх сутність.

Метод колективної генерації ідей («мізковий штурм») представляє з себе креативний процес спільного обговорення завдання, проблеми та передбачення групою фахівців найвищої кваліфікації, які висловлюють на основі своїх знань оригінальні ідеї, припущення, пропозиції та коментарі. Модератору належить у цьому ключова роль, адже він виступає як лідер збору ідей, стимулюючи творче і критичне мислення та активну участь всієї команди.

Метод екстраполяції полягає у поширенні висновків, які отримані зі спостережень за однією частиною політичного явища чи об'єкта на іншу його частину або на усю сукупність цих явищ чи об'єктів. Це робиться з огляду на припущення про безперервність та подібність розвитку більшості явищ та процесів реального політичного життя.

Метод «Дельфі» представляє з себе систематичний збір інформації про об'єкт політичного прогнозування через опитування експертів та узагальнення отриманих даних. Це відбувається шляхом проходження таких етапів:

1. Формується група експертів (іноді можуть бути залучені нефактивці), які не спілкуються безпосередньо один з одним.
2. Кожному фахівцю пропонується анонімно висловити прогноз розвитку політичного явища чи проблеми, яка є об'єктом вивчення.
3. Потім кожен експерт отримує узагальнений звіт про висловлені припущення. У деяких випадках наводяться усі пропозиції.
4. На підставі отриманого узагальненого звіту учасникам групи знову пропонується висловити свої оцінки. Ці цикли повторюються або протягом призначеного часу, або до того моменту, поки узагальнений звіт перестане змінюватися.

Побудова сценаріїв майбутнього – це один із методів політичного прогнозування, який базується на встановленні послідовності станів об'єкта політичного прогнозування за різних передбачень зміни умов, за яких перебуває даний об'єкт. Сценарії майбутнього представляють з себе описове відтворення гіпотетичної майбутньої картини світу або різних сфер соціально-політичного життя тої чи іншої країни. Розробка сценарію передбачає опис логічної послідовності подій та процесів з метою встановлення альтернатив розвитку, перспектив та ймовірних варіантів трансформацій великих та складних політичних систем, наприклад, певних країн, альянсів країн або системи міжнародних відносин. Тобто сценарій – це багатоваріантний прогноз, який поєднує системний та історичний підходи у до-

слідженні складних політичних систем; як правило, має описовий характер та широко використовується у розробці комплексних прогнозів.

Метод історичної аналогії передбачає, що в якості джерела ви-переджаючої інформації застосовуються показники якості аналога, зрушені щодо політичного об'єкта по осі часу. Цей метод орієнтований на прогноз розвитку політичних об'єктів однієї природи чи таких, що мають наочну подібність. Аналогія полягає у порівнянні двох або більше історико-політичних явищ або процесів задля вивчення сутнісних рис одного з них на прикладах інших. У політичній діяльності цей метод є досить ефективним, особливо коли прогноз ґрунтується на базі знання законів функціонування політичних систем у звичайних умовах.

72

Метод моделювання передбачає імітацію певної структури, процесу прогнозування та розвитку політичної системи у різноманітних структурних і функціональних моделях й розрахунок можливих тенденцій їх динаміки. Цей метод ґрунтується на вивченні не суто об'єктів пізнання, а їх моделей. А результати вивчення переносяться з моделей на політичний об'єкт.

Останнім часом найбільш авторитетні вчені створюють власні моделі для прогнозування розвитку суспільства, його структурних елементів, у тому числі політичних. Це, наприклад, модель м'яких систем (П.Чекленд), модель соціальної мобільності (С.Прайс), модель гонки озброєнь (Дж.Річардсон) тощо. Показовою ілюстрацією політологічного наукового моделювання є моделі функціонування різноманітних політичних систем (Т.Парсонс, Г.Спіро, Г.Алмонд).

Також останнім часом широко застосовується імітаційне, комп'ютерне моделювання за допомогою Штучного Інтелекту. Це експериментальний метод прогнозування динаміки розвитку складних систем за допомогою новітніх комп'ютерних технологій. По суті відбувається процес створення моделі реальної соціально-політичної системи, а потім на цій моделі проводяться дослідницькі експерименти через величезне нарощування обробки даних за допомогою Штучного Інтелекту. У підсумку вивчення поведінки за різних умов та при різних значеннях параметрів виникає можливість прогнозувати поведінку реальної соціально-політичної системи, передбачити результати певних керованих дій чи змін.

Також широко використовується ігрове моделювання. В рамках цього методу практикується експеримент у специфічній формі ігрового моделювання, за якого політичний процес чи явище відтворюються у певних параметрах, які досліджуються політологами через створення ситуації гри. Свідомо імітуючи розвиток певного політичного явища (перемовин, конфлікту, засідання парламенту, виборчого процесу тощо), вчений отримує можливість передбачити розвиток реального політичного процесу або розкрити його внутрішні механізми.

Слід підкреслити, що жоден із розглянутих методів не може гарантувати високої надійності прогнозу. Тому на практиці, як правило використовують комплексні, комбіновані методи. У політичному прогнозуванні велику роль відіграє наукова інтуїція, яка відображає високий рівень кваліфікації політолога-прогнозіста. Як правило, політичне прогнозування є предметом діяльності елітного прошарку політологів.

Механізм політичного прогнозування. Політичне прогнозування передбачає ретельне планування політичної діяльності держави, політичної партії або соціальної групи. У цьому зв'язку велику роль відіграє безперервне коригування попередньо розроблених прогнозів, постійне внесення у них доповнень і змін згідно розвитку та зміни поточної політичної ситуації, спростування старих, непідтверджених варіантів та з'ясування нових тенденцій розвитку.

Процес політичного прогнозування поділяється на такі основні етапи:

1. Структурний аналіз певної політичної системи.
2. Вибір основних факторів та елементів даної системи з визначенням їх ролі та значущості у кількісному вимірі.
3. Через вивчення статистичних даних, які характеризують дію цих факторів у різні періоди у минулому та сьогодні, визначення головних тенденцій («траєкторій») розвитку досліджуваних політичних явищ та процесів.
4. Екстраполяція виявлених тенденцій на майбутнє.
5. Синтез даних майбутніх «траєкторій» у їх взаємодії у межах моделі відповідної політичної системи.
6. Об'єднання прогнозів основних процесів у різних галузях соціальних відносин - політичних, правових, економічних, ідеологічних тощо.

7. Створення на цій базі комплексного прогнозу розвитку різних соціальних рівнів та прогнозів, що характеризують динаміку окремих складових елементів цих систем і процесів.

8. Постійне коригування політичного прогнозу у зв'язку з виникненням і дією нових, не врахованих раніше факторів на усіх рівнях політичних систем.

Сьогодні в усіх країнах Західної Європи та США відбувається «прогностичний бум»: з'являються спеціальні наукові товариства, які об'єднують спеціалістів з прогнозування. Найважливіші з них – Корпорація РЕНД у США, Гудзонівський інститут, Інститут з проблем майбутнього, «Комісія 2000 року» при Американській академії мистецтв та наук, у Великобританії – «Комітет наступних 30 років» при Раді соціальних досліджень, у Франції – «Група 1985 року» при Раді Міністрів та Центр прогностичних досліджень, у Німеччині – Інститут економічних досліджень майбутнього імені Віккерта, в Італії – Інститут прикладних економічних досліджень тощо. Центри досліджень майбутнього створені також при урядах Швеції, Данії, Норвегії, Нідерландів, Швейцарії та інших країн (Дерега 2008,15).

74

Політичне прогнозування не може допускати директивного розв'язання проблем сьогодення і майбутнього. Прогностичний підхід передбачає вирішення завдання: виявити ймовірні чи бажані варіанти розвитку об'єкта для подальшої оптимізації політичних планів, проектів та програм; виявити усі можливі варіанти розвитку і вирішення політичних проблем майбутнього, у тому числі їх взаємовиключні варіанти, свідомі та стихійні процеси, встановити їхні просторові та часові параметри.

Висновки. Таким чином, політичне прогнозування сформувалося як важливий науковий напрям сучасної політичної науки. Натепер в усіх розвинутих країнах Західної Європи та у США спостерігається своєрідний «прогностичний бум»: виникають спеціалізовані дослідницькі структури, які розробляють соціально-політичні прогнози та активно впливають на вироблення урядових рішень.

Як наукові проекти політичні прогнози відзначаються великою специфікою, яка викликана складним характером управління суспільства. Вони вимагають визначення основних напрямів розвитку політики, віддзеркалення комплексу зовнішніх та внутрішніх зв'язків і залежностей між різноманітними сферами політичного функціонування. Серед сучасних принципів політичного прогнозу-

вання виділяють наступні: принцип системності, альтернативності, верифікації та безперервності.

Найбільш розповсюдженими методами сучасного політичного прогнозування є: метод колективної генерації ідей («мізковий штурм»), метод екстраполяції, метод «Дельфі», побудова сценаріїв майбутнього, історична аналогія та метод моделювання. Поєднання декількох методів дозволяє максимально підвищити ефективність прогнозування.

Перспективним напрямом подальших досліджень є подальший розгляд розширення застосування комп'ютерного моделювання за допомогою Штучного Інтелекту.

Джерела та література:

1. Горбатенко, В.П. 2004. «Аналіз майбутнього» та його роль в управлінні соціально-політичними процесами. Політичний менеджмент 1: 30-40.
2. Горбатенко, В. П., Бутовська, І. О. 2005. Політичне прогнозування: Навч. посібник. К.: МАУП.
3. Деріга, В. В. 2008. Сутність та особливості політичного прогнозування Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія 79. 66;14-17.
4. Квітка, С.А. 2016. Форсайт як технологія проектування майбутнього: новітні механізми взаємодії публічної влади, бізнесу та громадянського суспільства. Аспекти публічного управління 8: 5-15.
5. Лепський, М.А. 2022. Якісні методи соціального прогнозування: методологія, методика, практика: підручник. 2-е видання, доп. Запоріжжя: КСК-Альянс.
6. Погорелова, І.С. 2022. Особливості політичного прогнозування у міжнародних відносинах. Політикус 5. 13-21.
7. Ржевська, Н. 2005. Політичне та стратегічне прогнозування: суть і ознаки. Політичний менеджмент 6: 37-42.
8. Ржевська, Н.Ф. 2012. Політичний аналіз і стратегічне прогнозування в США: інституційний вимір: монографія. Дрогобич: Коло.
9. Edited by James, G. McGann. 2009. Think Tanks and Policy Advice in the USA: Academics, Advisors and Advocates.. Florence, Kentucky: Routledge.

References:

1. Horbatenko, V.P. 2004. «Analiz maybutn'oho» ta yoho rol' v upravlinni sotsial'nopolitychnymy protsesamy. Politychnyy menedzhment. 1:30-40.

2. Horbatenko, V. P., Butovs'ka, I. O. 2005. Politychne prohnozuvannya: Navch. posibnyk. K.: MAUP.

3. Dereha, V. V. 2008. Sutnist' ta osoblyvosti politychnoho prohnozuvannya Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly. Ser.: Politolohiya. 79.66: 14-17.

4. Kvitka, S.A. 2016. Forsayt yak tekhnolohiya proektuvannya maybutn'oho: novitni mekhanizmy vzayemodiyi publichnoyi vlady, biznesu ta hromadyans'koho suspil'stva. Aspekty publichnoho upravlinnya. 8: 5-15.

5. Leps'kyy, M.A. 2022. Yakisni metody sotsial'noho prohnozuvannya: metodolohiya, metodyka, praktyka: pidruchnyk. 2-e vydannya, dop. Zaporizhzhya: KSK-Al'yans.

76

6. Pohoryelova, I.S. 2022. Osoblyvosti politychnoho prohnozuvannya u mizhnarodnykh vidnosynakh. Politykus. 5:13-21.

7. Rzhavs'ka, N. 2005. Politychne ta stratehichne prohnozuvannya: sut' i oznaky. Politychnyy menedzhment. 6: 37-42.

8. Rzhavs'ka, N.F. 2012. Politychnyy analiz i stratehichne prohnozuvannya v SSHA: instytutsiynny vymir: monohrafiya. Drohobych: Kolo.

9. Edited by James, G. McGann. 2009. Think Tanks and Policy Advice in the USA: Academics, Advisors and Advocates. Florence, Kentucky: Routledge.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.77-94>

УДК: 327(73):355.014(470:477)

© Віктор Пашков¹

ЄВРОПЕЙСЬКА КРИЗА БЕЗПЕКИ ТА ПОЗИЦІЯ США (наприкінці 2021 – на початку 2022 рр.)

У статті проаналізована позиція адміністрації Дж. Байдена щодо кризи безпеки в Європі, яка виникла наприкінці 2021 р. внаслідок агресивних дій Росії навколо кордонів України. Ця безпекова криза мала об'єктивний характер, що був зумовлений зміною підходу Кремля до вирішення українського питання та його прагненням збільшити свій геополітичний вплив у регіоні. Встановлено, що у відповідь на військові приготування Москви адміністрація Дж. Байдена розробила та задіяла комплексний пакет заходів стримування, орієнтованих при цьому на дипломатичне вирішення протиріч із Росією.

Американська стратегія антикризового управління включала дипломатичний тиск, оприлюднення частини розвідданих щодо військових планів Кремля, посилення військової присутності США в Європі, насамперед у Східній Європі, розробку спільно із союзниками пакету економічних санкцій проти Росії на випадок вторгнення, надання Києву додаткової військової допомоги. Разом із тим, нерішучість і обережність адміністрації Дж. Байдена, публічне визначення для себе «червоних ліній» підживили дієвість американської стратегії, оскільки сприймалися російським керівництвом як слабкість, і лише підігрівали агресивні наміри Кремля та впевненість у перемозі над Україною. Спираючись на песимістичні прогнози американських розвідувальних служб, високопосадовці адміністрації США готувалися до того, що Україна зазнає швидкої поразки та окупації. Виходячи з цього, головними завданнями стратегії адміністрації Дж. Байдена у цій кризі стало посилення захисту східного флангу НАТО та недопущення поширення війни за межі української території.

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, E-mail: viktor.pashkov.polit@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4273-2181>.

Ключові слова: криза безпеки, російське вторгнення, стратегія стримування, економічні санкції, військова допомога, сфери впливу.

The European Security Crisis and the Position of the United States in Late 2021 – Early 2022

The article analyses the position of the J. Biden administration on the security crisis in Europe that arose at the end of 2021 as a result of Russia's aggressive actions around Ukraine's borders. This security crisis was objective in nature, caused by the Kremlin's changing approach to the Ukrainian issue and its desire to increase its geopolitical influence in the region. It has been found that in response to Moscow's military preparations, the Biden administration has developed and implemented a comprehensive package of deterrence measures, focusing on the diplomatic resolution of contradictions with Russia.

78 — *The US anti-crisis management strategy included diplomatic pressure, disclosure of some intelligence on the Kremlin's military plans, strengthening the military presence in Europe, especially Eastern Europe, developing a package of economic sanctions against Russia in case of an invasion, and providing Kyiv with additional military assistance. At the same time, the indecision and caution of the Biden administration and the public definition of 'red lines' undermined the effectiveness of the US strategy, as they were perceived as weakness by the Russian leadership and only fuelled the Kremlin's aggressive intentions and confidence in its victory over Ukraine.*

Based on pessimistic forecasts by US intelligence agencies, senior US administration officials were preparing for imminent defeat and occupation of Ukraine. The main objectives of the Biden administration's strategy in this crisis were to strengthen the defence of NATO's eastern flank and to prevent the war from spreading beyond Ukrainian territory.

Keywords: security crisis, Russian invasion, deterrence strategy, economic sanctions, military assistance, spheres of influence.

Постановка наукової проблеми. Триваюча російсько-українська війна стала найбільш масштабним військовим конфліктом у Європі з 1945 р., розхитавши архітектуру регіональної безпеки. Російське вторгнення в Україну стало апогеєм загострення геополітичних протиріч між Україною та РФ, Росією та Заходом, які перенеслися зі сфери дипломатії на поле бою. Водночас це зіткнення сторін значною мірою є логічним і природним результатом накопичення протиріч між

ними, яке тривало з кінця 1990-х рр. Реваншистська політика Кремля об'єктивно підштовхувала РФ до конфронтації із Заходом і тиску на Україну. З моменту розпаду СРСР головним геополітичним пріоритетом Москви на пострадянському просторі була реінтеграція регіону з метою відновлення свого статусу великої держави. Україні, враховуючи її розташування та ресурсний потенціал, відводилася одна з ключових ролей у російських планах. Натомість українські лідери вбачали в інтеграції до Європи, підтримці відносин стратегічного партнерства із США важливий інструмент зміцнення незалежності та послаблення російського впливу. У свою чергу Захід після 1991 р. інтегрував країни ЦСЄ а також зміцнив відносини із більшістю пострадянських країн, що супроводжувалося поширенням західних цінностей, товарів і впливу.

У контексті українсько-російської війни актуальним є висвітлення та аналіз кризи безпеки в Європі, яка передувала російському вторгненню в Україну у лютому 2022 р., щоб зрозуміти її перебіг, зусилля та позиції сторін, а головне дати відповідь на питання, чи можна було уникнути цієї війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародна ситуація та безпекова криза навколо України напередодні російського вторгнення є недостатньо вивченими у науковій літературі. Переважна більшість українських і зарубіжних дослідників висвітлюють цю тему вкрай поверхнево у рамках розгляду причин і перебігу самої українсько-російської війни. Серед нечисленних наукових праць, які присвячені безпосередньо цій темі, можна відзначити статті Т. Грищенко та І. Добрий-Вечора та В. Климовця та І. Мартинчука. Автори першої висвітлюють погляди різних груп в американській політиці на загрозу російського вторгнення в Україну та підтримку Києва наприкінці 2021 – на початку 2022 рр. І. Мартинчук і В. Климовець висвітлюють спроби США врегулювати дипломатичним шляхом загострення на українсько-російському кордоні у квітні та восени 2021 р. Такі вчені, як О. Буряченко, С. Віднянський, А. Мартинов розглядають безпекову кризу навколо України наприкінці 2021 р. як результат неоімперської політики Москви та нерішучої позиції та прорахунків Заходу.

Метою статті є дослідження позиції та стратегії адміністрації Дж. Байдена щодо кризи безпеки в Європі наприкінці 2021 – на початку 2022 р., пов'язаної із військовими планами та приготуваннями росії навколо кордонів із Україною.

Виклад основного матеріалу. Восени 2021 р. відносини у трикутнику Захід-Україна-Росія перейшли у режим антикризового управління через агресивні дії Кремля. Після проведення масштабних навчань «Захід-2021» у вересні Москва залишила значну частину задіяних військ у прикордонних з Україною регіонах і постійно збільшувала кількість важкої техніки та бойової авіації. На початок грудня РФ сконцентрували уздовж кордону з Україною понад 90 тис. військових, що викликало занепокоєння на Заході. При цьому російські представники уникали чіткості у визначеності цілей військових приготувань і звинувачували Київ у нагнітанні ситуації на Донбасі.

У жовтні 2021 р. адміністрація Дж. Байдена ініціювала широку інформаційну компанію, наголошуючи на зростанні воєнної загрози для України. Американські розвідувальні служби вже тоді отримали інформацію, що в. путін з вузьким колом радників планує повномасштабне вторгнення в Україну, прагнучи припинити рух Києва на Захід. 2-3 листопада 2021 р. директор ЦРУ В. Бернс відвідав Москву, де зустрівся з російськими високопосадовцями, а також провів телефонну розмову з російським лідером в. путіним. Метою поїздки було з'ясування намірів російського керівництва щодо переміщення військ навколо України. За свідченням Бернса, під час розмови російський диктатор цинічно схилився до рішення про вторгнення та висловлював впевненість, що російські війська досягнуть успіху з мінімальними втратами, а Київ швидко капітулює (Буряченко, 2023, 76).

Російське керівництво з середини 2000-х рр. послідовно виступало за перехід від однополярного світового порядку на чолі з США до багатопольярного світу, основу якого становили б баланс сил і співпраця великих держав. Лише останні, на думку російських політиків і дипломатів, володіють реальним суверенітетом і стратегічною самостійністю у міжнародній політиці. Решта ж країн тією чи іншою мірою залежать у своїй зовнішній політиці від центрів сили. Такі геополітичні уявлення російської еліти фактично є відродженням доктрини Брежнева, яка використовувалася Москвою щодо країн-членів ОВД у часи «Холодної війни» (Лоссовський, 2018, 23). Однак у сьогоднішніх реаліях її географічний фокус обмежується територією колишнього СРСР, окрім країн Балтії.

Цілі Кремля передбачають закріплення власної привілейованої сфери впливу на пострадянському просторі, залякування Заходу непередбачуваністю своєї поведінки у військово-політичній сфері та,

за можливості, схилання США до угоди про поділ сфер впливу в дусі Ялтинської конференції 1945 р.

Щодо України Росія з 2014 р. проводила цілеспрямований курс на економічне виснаження та політичну дестабілізацію країни з метою нав'язування Києву доктрини обмеженого суверенітету. Стратегічний пріоритет Москви у вигляді слабкої та керованої України залишається незмінним. Метою цієї політики був примус українського керівництва до юридичного визнання втрати Криму та Севастополя та контролю над частиною територій Донецької та Луганської областей (через Мінські угоди), а також відмови від євроатлантичної та європейської інтеграції. У цьому контексті Москва послідовно здійснювала опосередкований тиск на Україну у формі будівництва нових військових баз і проведення маневрів біля кордонів, мілітаризації Криму, включно з розміщенням там наступальних озброєнь, збереження жевріючого збройного конфлікту на Донбасі, фінансової та політичної підтримки проросійських сил в українській політиці.

Через непослідовність своєї зовнішньої політики та несприйняття Заходом як своєї частини Україна після розширення НАТО на схід потрапила у сіру зону безпеки, не маючи ані гарантій безпеки, ані реальних перспектив на приєднання до НАТО, що стимулювало спроби Москви повернути країну під свій контроль. Фактично аморфним рішенням Бухарестського саміту 2008 р. про перспективу членства України в НАТО у майбутньому, але без визначених дат і механізмів, Захід певною мірою повісив на неї мішень (Kanet, 2021, 247).

Дозвіл на добудову «Північного потоку – 2» та поспішний вихід американських військ з Афганістану були сприйняті у Кремлі як прояви слабкості нової адміністрації Дж. Байдена (Моренчук, Колесниченко, 2023, 39). У свою чергу енергетична криза в Європі, зміна влади у Німеччині та суспільне розчарування В. Зеленським в Україні створили, на думку в. путіна, вікно можливостей для розв'язання українського питання, включно з проблемами Криму та Донбасу. Їх успішне вирішення мало повернути Україну в зону впливу Росії.

Реагуючи на військові приготування Москви та дані розвідки, США вдалися до комплексного пакету заходів стримування – дипломатичного тиску, консолідації європейських союзників, розробки спільно з ЄС і G7 жорстких економічних санкцій проти Росії на випадок військової ескалації, включно з закриттям проекту «Північний потік – 2», збільшення присутності американських військ у Східній

Європі, відправки додаткової військової допомоги Києву. Щоб переконати європейців у реальності загрози, зокрема Париж і Берлін, які скептично ставилися до можливості російського вторгнення в Україну, адміністрація Дж. Байдена поділилася з ключовими союзниками в Європі розвідувальними даними про військові плани Москви. Окрім того, для стримування Кремля США пішли на безпрецедентний крок, почавши оприлюднювати через ЗМІ частину даних розвідки щодо російських намірів, щоб збити з пантелику Кремль і запобігти вторгненню.

Україна для посилення оборони просила у США системи ППО і ПРО, зокрема ЗРК «Patriot» і «Stinger», засоби РЕБ, протикорабельні ракети «Harpoon», системи захисту від кібератак, ПТРК «Javelin», гелікоптери Mi-17 та Black Hawk, боеприпаси, гранатомети, медичне обладнання (Lanoszka, and Becker, 2023, 178). 18 листопада 2021 р. Вашингтон відвідав міністр оборони України О. Резніков для обговорення військових потреб. Після цього візиту до Києва було направлено групу американських фахівців для оцінки стану і потреб української системи ППО.

В адміністрації Дж. Байдена не було єдності щодо стратегії підтримки України. Міністр оборони Л. Остін пропонував широкий набір заходів – відправку військових кораблів до Чорного моря, надання Україні ПТРК «Javelin», ЗРК «Stinger», мінометів, допомоги у кіберзахисті, а також п'яти гелікоптерів Mi-17, які раніше призначалися для Афганістану, розгортання американських військ на східному фланзі НАТО, щоб заспокоїти союзників. Натомість радник президента з питань національної безпеки Дж. Салліван вважав, що відправка ЗРК «Stinger» і гелікоптерів може бути розцінена Кремлем як провокаційний крок.

Серед провідних європейських країн також не було єдності щодо ставлення до безпекової кризи навколо України. Британський уряд на чолі прем'єр-міністром Б. Джонсоном заявив про рішучу підтримку суверенітету України та необхідність надати їй оборонні летальні озброєння. У новому німецькому уряді, сформованому 8 грудня 2021 р. СДПН, партією вільних демократів і зеленими, були переконані, що українська армія не має шансів у протистоянні з російськими військами. Тому у Берліні вважали, що у разі повномасштабного вторгнення найбільш сприятливим варіантом розвитку подій буде швидка поразка України. Така цинічна позиція була зумовлена праг-

ненням федерального уряду О. Шольца зберегти вигідне російсько-німецьке партнерство у сфері енергетики та економіки (Glavcom.ua, 2022). При цьому новий уряд ФРН зберіг вето, накладене урядом А. Меркель, на придбання Україною через профільне агентство НАТО антиснайперських систем і антидронових рушниць. Натомість у Парижі навпаки не вірили у можливість повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. Президент Е. Макрон спирався на думку французької військової розвідки, яка прогнозувала, що Кремль обмежиться локальним вторгненням та окупацією Донбасу, щоб продемонструвати своїм громадянам військовий успіх.

На початку грудня російське керівництво заявило, що має намір домогтися від США та їх союзників у Європі надійних, юридично зафіксованих гарантій безпеки, які б виключали будь-яке подальше просування НАТО на схід і розміщення поруч з територією РФ наступальних озброєнь. Згодом, 17 грудня, російське МЗС опублікувало проекти договорів між Росією та США, а також з НАТО щодо гарантій безпеки. Ці угоди передбачали зобов'язання США та їх союзників у Європі виключити подальше розширення НАТО на схід, не включати до Альянсу Україну та інші країни, які раніше входили до СРСР. Також США мали відмовитися від будь-якої військової діяльності на території України, інших держав Східної Європи, Центральної Азії та Закавказзя, припинити з ними двостороннє військове співробітництво. В інших пунктах договорів містились вимоги не розгортати ракети середньої та меншої дальності в районах, звідки вони можуть вражати територію Росії та НАТО, утриматися від польотів важких бомбардувальників і присутності бойових кораблів у районах, звідти вони можуть вражати цілі на території іншої сторони.

Угоди де-факто були публічною заявкою Москви на ексклюзивну сферу впливу на території колишнього СРСР і містили ультимативні вимоги, які прямо суперечили основоположним принципам НАТО, а тому російські вимоги одразу були публічно відкинута президентом Дж. Байденом. Разом із тим, Сполучені Штати запропонували Росії провести у дво- та багатосторонньому форматі переговори з безпеки у Європі.

У Москві добре розуміли, що їх вимоги були нереалістичними і неприйнятними з точки зору можливості їх задоволення. Стратегія Кремля полягала у затягуванні Заходу у переговорний процес. По-перше, це дозволяло виграти час для завершення військових приго-

тувань, маскуючи їх під підняття ставок у торгах. По-друге, допоки тривали переговори США і ЄС утримувались би від надання Україні нових озброєнь і застосування до Росії превентивних санкцій, сподіваючись на дієвість дипломатії.

У якості тактичних поступок США висловили готовність обговорити можливі обмеження на розміщення ракет середньої дальності та військові навчання у Східній Європі, якщо Москва також погодиться на аналогічні кроки (Українська правда, 2022). Не публічно Вашингтон був готовий зняти питання вступу України до НАТО на найближче десятиріччя та сприяти наданню ОРДЛО часткової автономії на прийнятних для Києва умовах. Паралельно Дж. Байден постійно застерігав, що США та ЄС запровадять проти Росії наджорсткі економічні санкції у разі вторгнення в Україну.

84

Три раунди переговорів 10-13 січня 2022 р. у форматі США-Росія, Рада Росія-НАТО й у рамках ОБСЄ прогнозовано завершилися безрезультатно. Наслідком цього стала атмосфера невизначеного напруження в Європі та поява «привиду нової війни». Після тупику у переговорах Москва активізувала нарощення військ уздовж кордонів з Україною. До середини лютого їх кількість зросла зі 110 тис. до понад 170 тис. осіб.

Під час військових приготувань Москви до вторгнення адміністрація Байдена діяла недостатньо рішуче, покладаючись значною мірою на дипломатичні зусилля. І лише на початку січня 2022 р. американські представники почали змінювати свою риторику на більш жорстку. Поряд із закликами до деескалації почали лунати погрози запровадження жорстких економічних санкцій, зокрема щодо збудованого трубопроводу «Північний потік – 2», у разі вторгнення росії в Україну. Однак Дж. Байден постійно акцентував, що США захищатимуть лише територію країн НАТО і прагнуть не допустити війни з РФ через Україну. Така маніакальна демонстрація Вашингтоном своїх «червоних ліній» лише додавала впевненості Кремлю, що Захід військово не втручатиметься у разі вторгнення.

Разом із тим, Сполучені Штати здійснили ряд військових заходів. З початком кризи США закликали європейських союзників зняти наявні обмеження на поставки летальної зброї Україні. Наприкінці грудня 2021 р. адміністрація Дж. Байдена таємно ухвалила рішення надати Києву екстрену військову допомогу на \$200 млн. Новий пакет допомоги включав стрілецьку зброю, боєприпаси, близько 300 ПТРК

«Javelin», гранатомети, снайперські гвинтівки, бронезилети, медичні комплекти, радіолокаційні системи (Климовець, Мартинчук, 2023, 133). При цьому адміністрація Байдена в середині січня дала зрозуміти Києву, що США не нададуть суттєво більше військової допомоги. Тоді ж Велика Британія та США направили до Києва групу фахівців з кібербезпеки для зміцнення захисту об'єктів критичної інфраструктури та урядових інформаційних ресурсів. Також уряд США дав дозвіл трьом союзникам по НАТО, Латвії, Литві та Естонії, відправити в Україну ПТРК «Javelin» і ЗРК «Stinger» американського виробництва та обговорював з урядами Польщі, Чехії, Словаччини, Болгарії можливість надання Україні радянської техніки й озброєнь з їх запасів. Разом із тим, від початку кризи президент Дж. Байден виключив розміщення американських військ на території України для стримування російської агресії.

Щоб заспокоїти східноєвропейських союзників по НАТО, США направили до Польщі групу винищувачів, оголосили про додаткове розміщення у Східній Європі 5 тис. американських військовослужбовців і десятків бойових гелікоптерів. В цілому з листопада 2021 р. упродовж чотирьох місяців кризи військова присутність США в Європі зросла з 74 тис. до 100 тис. чол. Також США направили до Європи двадцять бойових кораблі, однак утрималися від їх відправки у Чорне море.

Попри заклики Києва, США утрималися від введення превентивних санкцій проти Росії, посилаючись на те, що це підірве їх стримуючий потенціал. Розроблений США та Європою пакет економічних санкцій на випадок військової агресії включав санкції проти кількох великих банків і державного боргу РФ, експортний контроль у ключових секторах. Водночас через заперечення з боку європейців він не передбачав санкцій проти експорту російської нафти та газу або відключення РФ від системи міжнародних платежів SWIFT, на чому наполягала українська влада. Ще одним практичним кроком з підтримки України стало надання урядом США 15 лютого 2022 р. кредитної гарантії на \$1 млрд. на підтримку економічної стійкості.

Таким чином, логіка та характер дій адміністрації Дж. Байдена у цей період свідчить, що її стратегічною метою в умовах наростання загрози війни було не стільки військова підтримка Києва, скільки стримати війну у межах української території та не дати їй поширитися у регіоні, захистивши своїх союзників по НАТО від агресії РФ.

На цьому фоні більш активну позицію займав Конгрес США, перш за все члени українських кокусів в Сенаті та Палаті представників. Наприкінці листопада сенатори Р. Портман і Дж. Шахін запропонували збільшити обсяг військової допомоги Україні на 2022 р. з \$300 млн. до \$350 млн., зокрема на летальну зброю – з \$75 до \$125 млн.

У середині грудня 2021 р. група сенаторів зареєструвала законопроект «Акт гарантування суверенітету України шляхом посилення її оборони» (The Guaranteeing Ukraine's Autonomy by Reinforcing its Defense Act, GUARD), який передбачав значне збільшення військової допомоги Києву та негайні санкції проти компанії-оператора «Північного потоку-2» – Nord Stream 2 AG. Документ пропонував надати Україні в 2022 р. \$450 млн. на військові потреби, суттєво збільшити фінансування навчання українських офіцерів у рамках Міжнародної програми військової освіти та підготовки (IMET). Також GUARD Act містив пропозицію виділення додаткових \$100 млн. для Києва на такі термінові речі, як системи ППО та протикорабельні ракети.

86

17 січня 2022 р. Київ відвідала двопартійна делегація американських сенаторів (Дж. Шахін, К. Мерфі, Р. Блюменталь, Е Клобучар, Р. Портаман, К. Крамер, Р. Вікер), яка зустрілася з головою МЗС Д. Кулебою та президентом В. Зеленським. Сенатори запевнили у повній солідарності з Україною на фоні наростання загрози російського вторгнення та пообіцяли сприяти поставкам летальної зброї, зокрема ЗРК «Stinger», ПТРК «Javelin», стрілецької зброї та патрульних катерів (Грищенко, Добрий-Вечір, 2023, 8).

Наприкінці січня Київ також відвідала делегація Палати представників США (11 конгресменів), яка також запевнила у повній підтримці Києва з боку Конгресу. Представники українських кокусів в Сенаті та Палаті представників у своїх листах до президента Дж. Байдена, заявах і статтях у ЗМІ закликали Білий Дім збільшити обсяги поставок зброї Україні, надати Києву системи ППО, протитанкові та протикорабельні озброєння, допомогу у сфері кібербезпеки, а також негайно запровадити санкції проти «Північного потоку-2» як превентивний крок.

Протягом листопада 2021 – лютого 2022 рр. адміністрація Дж. Байдена доклала багато дипломатичних зусиль для мирного розв'язання кризи. Так за ці чотири місяці американський президент чотири рази розмовляв по телефону з В. Зеленським і тричі з в. путіним, провів численні переговори з європейськими колегами, відбулися чотири

розмови між радником президента США з безпеки Дж. Салліваном та головою Офісу Президента України А. Єрмаком, три телефонні розмови та три зустрічі між головою вітчизняного МЗС Д. Кулебою та Держсекретарем Е. Блінкеном, три розмови та дві зустрічі між Е. Блінкеном і головою МЗС РФ С. Лавровим. Зрештою, дипломатія не змогла запобігти новій великій війні у Європі. На думку американської розвідки, ідея підкорення України силовим шляхом виникнула у російського президента задовго до вторгнення, і він параноїдально прагнув цього, вважаючи її реалізацію ледь не ключовою частиною своєї історичної місії та майбутньої спадщини.

12 січня Київ з таємним візитом відвідав директор ЦРУ В. Бернс для зустрічі з керівниками української розвідки та президентом. Під час розмови з В. Зеленським він передав карти та інформацію про плани росії з висадки десанту в Гостомелі під Києвом та атаки на столицю з території Білорусі через зону відчуження та півночі, а також повідомив, що до планів Кремля входить усунення українського керівництва, зокрема вбивство президента, щоб обезголовити центральну владу (Road to war, 2022).

19 січня Київ з коротким візитом відвідав Державний секретар США Е. Блінкен для зустрічей з головою МЗС Д. Кулебою та президентом В. Зеленським. Очільник американської дипломатії повторив попередження щодо загрози життю українського лідера та рекомендував подумати про евакуацію президента з родиною зі столиці та механізми безперервності державної влади на випадок вбивства президента, голови ВРУ чи прем'єр-міністра. Виступаючи перед працівниками посольства США в Києві, Е. Блінкен попередив, що в. путін може надати наказ про напад найближчим часом.

Наприкінці січня Державний департамент США рекомендував американським громадянам негайно покинути Україну через ризик російського вторгнення. Ще через два тижні більшість дипломатичного персоналу США були евакуйовані до Польщі, а саме американське посольство тимчасово передислоковане до Львова. Тоді ж США евакуювали з України 150 військових інструкторів із Національної гвардії Флориди, які перебували на Яворівському полігоні для навчання українських солдат і офіцерів.

Виступаючи на Мюнхенській конференції з безпеки 19 лютого 2022 р., президент В. Зеленський запевнив, що Україна прагне до миру, але у випадку нападу Росії буде захищатися, та заявив про

скликання консультацій держав – гарантів Будапештського меморандуму (Слово і діло, 2022). Під час зустрічі у кулуарах конференції з віце-президентом США К. Гарріс В. Зеленський вчоргове відхилив пропозицію у цілях безпеки залишити разом із родиною Україну.

21 лютого президент РФ в. путін підписав укази про визнання незалежності так званих «народних республік» на окупованих територіях Донецької та Луганської обл. в їх адміністративних кордонах і направлення російських військ в «ДНР» і «ЛНР» для нібито підтримки миру. Це була прелюдія до повномасштабного вторгнення. Того ж дня у телефонній розмові Дж. Байден знову запропонував евакуюватися з країни, на що отримав відповідь: «Мені потрібна зброя, а не евакуація» (Віднянський, Мартинов, 2023). 22 лютого адміністрація Дж. Байдена повідомила Київ про заплановане вторгнення Росії найближчими днями.

88 — Останнім жестом політичної підтримки України з боку США напередодні війни стало запрошення міністра закордонних справ Д. Кулеби виступити на Генеральній асамблеї ООН та відвідати Вашингтон 22-23 лютого. В американській столиці голова вітчизняного МЗС зустрівся не лише з держсекретарем Е. Блінкеном, а й президентом Дж. Байденом, які запевнили його у продовженні військової та економічної допомоги. Втім на зустрічі панував похмурий настрій. Як пізніше підтвердить Д. Кулеба, «люди з оточення Байдена дивилися на мене та Україну в моїй особі, як лікарі на приречену онкохвору людину» (D'Anieri, Hurak, 2022, 128).

Скептичне ставлення американських урядовців до шансів України вистояти у війні з РФ та відповідно стримана військова підтримка зумовлювалися оцінками та прогнозами розвідувальних служб США. Згідно з планами російського керівництва, які стали відомі, Кремль планував здійснити блискавичну широкомасштабну атаку на Україну з шести напрямків одночасно силами 180 тис. військових за підтримки величезної кількості бронетехніки та бойової авіації.

Стратегічною метою російського вторгнення, за задумом в. путіна, була зміна влади у Києві та окупація більшої частини України. Складовими цього плану були швидке захоплення Києва, ліквідація президента В. Зеленського, розгром найбільш боєздатних частин ЗСУ на сході, взяття під контроль великих міст. Після капітуляції України планувалося розчленувати її на дві частини. Західна Україна, де традиційно домінували антиросійські настрої, мала залишитися

незалежною державою. Водночас на більшій частині країни, окупованій Росією, планувалося встановити маріонетковий режим, провести фільтрацію проукраїнських активістів і політиків, сформувати нові владні структури з числа проросійських колаборантів. Провідну роль у цих процесах мали відігравати один з лідерів проросійської партії ОПЗЖ В. Медведчук і колишні функціонери режиму В. Януковича, які втекли до росії після «Революції Гідності».

Новий «український» уряд в Києві підписав би угоди з РФ про визнання втрати Криму, незалежності «ЛНР» і «ДНР», а також приєднання до інтеграційних процесів у рамках Союзної держави Росії та Білорусії. Таким чином, Росія повернула б Україну до своєї сфери впливу та різко посилювала свої позиції в Європі. У цій ситуації жорсткі економічні санкції Заходу, на думку в. путіна, були неминучими, але їх можна було пережити за рахунок накопичених валютних запасів. Водночас геополітичні вигоди для Москви від підкорення України значно переважали можливі втрати.

Розвідувальна спільнота США, маючи достовірну інформацію про наміри та військові ресурси Кремля, точно визначила терміни та основні напрямки вторгнення в Україну, але переоцінила боєздатність російської армії та недооцінила можливості ЗСУ та стійкість українських державних інститутів. Це призвело до помилкових висновків і прогнозів розвитку ситуації. Фахівці Національної розвідки США, ЦРУ, Міністерства оборони прогнозували, що у разі вторгнення Київ буде захоплений протягом трьох-чотирьох днів, а більшість території України буде окупована протягом 10-14 днів. Втрати Росії у цій військовій компанії могли скласти 3-10 тис. чол., України – від 5 до 25 тис. військових (Road to war, 2022). Під впливом таких песимістичних оцінок розвідувальних структур адміністрація Дж. Байдена, радячи В. Зеленському евакуюватися за кордон, готувалася до створення українського уряду в екзилі (у Варшаві) та підтримки партизанського руху в Україні після окупації Росією.

О четвертій годині ранку 24 лютого 2022 р., коли десятки тисяч російських військових і техніка перетинали український кордон, мільйони мешканців України прокинулись від сирен і масованих ракетних ударів. Протягом декількох наступних днів Росія запустила по цілях в Україні понад 400 ракет, а російські війська активно намагалися оточити Київ, захопити Харків, північ, південь і схід країни.

У своїй заяві вранці 24 лютого американський президент Дж. Байден засудив неспровокований і невинуватий напад Росії на Україну та пообіцяв Кремлю спільну та рішучу відповідь США та їхніх союзників. Увечері того ж дня США, ЄС, Канада, Велика Британія та Японія оголосили про запровадження жорстких економічних санкцій проти Росії. Цей санкційний пакет включав експортні обмеження в ключових секторах економіки, санкції на експорт високотехнологічної продукції в Росію, проти найбільших російських державних підприємств, чотирьох великих банків, а також візові санкції проти російських урядовців і членів їхніх сімей.

Слід зазначити, що за декілька днів до цього був запроваджений перший пакет західних санкцій, пов'язаний із визнанням Росією незалежності ДНР і ЛНР. ЄС увів санкції проти 351 депутата державної думи РФ, які підтримали це рішення, а США запровадили санкції проти двох банків, які фінансують російський ВПК, заборонили торгівлю та інвестиції в «народні республіки». (Götz, Staun, 2022, 485). Також Сполучені Штати ввели санкції проти компанії-оператора газопроводу «Північний потік-2» та її керівника, що разом з рішенням уряду Німеччини зупинити його сертифікацію поховало цей проект. Разом із тим, заклики Києва накласти ембарго на поставки російського газу та нафти до Європи, відключити РФ від міжнародної платіжної системи SWIFT та запровадити безпольотну зону над Україною тоді не були почуті.

Лише на третій день вторгнення, коли стало зрозуміло, що російський блицкриг провалився, Вашингтон оголосив про надання Україні екстреної військової допомоги на \$350 млн. До неї увійшли ПТРК «Javelin», ЗРК «Stinger», боеприпаси, гранатомети та військова амуніція. При цьому Сполучені Штати свідомо не хотіли бути першими, хто надав Києву летальну зброю під час війни. Трохи раніше Естонія та Нідерланди, отримавши від США дозвіл на передачу, заявили про надання Україні ПТРК «Javelin» і 200 зенітних ракет для ЗРК «Stinger», медичного устаткування, бронезилетів.

Тоді ж, 26 лютого, ЄС, США, Велика Британія та Канада оголосили про третій пакет економічних санкцій проти Росії. Він передбачав замороження резервів ЦБ РФ, активів російських урядовців і олігархів і членів їхніх сімей на території Європи та США, відключення від системи SWIFT п'ятих російських банків. Також ЄС і США повністю закрили свій повітряний простір для російської авіації.

Подальше розгортання подій в Україні перекреслило прогнози американської розвідки про швидке повалення уряду в Києві та окупацію країни. Ситуація критично потребувала активного лідерства США у консолідації підтримки України, натомість адміністрація Дж. Байдена опинилася в розгубленості, не маючи чіткої стратегії, діяла інертно.

Висновки. Безпекова криза навколо України наприкінці 2021 – лютому 2022 р. була зумовлена дією об'єктивних чинників і процесів – імперською політикою Кремля та прагненням України до виходу з орбіти російського впливу, інтеграції до Європи. Вичерпавши всі політичні та гібридні інструменти блокування руху України на Захід, російський диктатор в. путін вирішив кардинально змінити ситуацію за допомогою військового вторгнення та повалення центральної влади у Києві, розраховуючи на блискавичний і успішний удар.

Головним каталізатором для остаточного рішення російської верхівки щодо підготовки вторгнення стало некероване та ганебне виведення американських військ з Афганістану, яке було сприйняте у Москві як свідчення слабкості адміністрації Дж. Байдена. У подальшому нерішучі дії та риторика Вашингтону, його готовність до поступок Росії лише посилювали впевненість Кремля у тому, що США і ЄС у разі вторгнення в Україну обмежаться запровадженням економічних санкцій та не будуть втручатися військово. У цьому контексті напад Росії на Україну, враховуючи нерішучу позицію Заходу, був неминучим, і навряд чи восени 2021 р. українське керівництво могло завадити цьому.

Джерела та література:

1. Буряченко, О. В. 2023. Російсько-українська війна як фактор порушення та еволюції світової безпекової рівноваги. Політикус, 2: 73-83.
2. Виступ В. Зеленського на Мюнхенській конференції 19.02. 2022р.: повний текст. Слово і діло: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/19/povuna/polityka/vystup-zelenskoho-myunxenskij-konferencziyi-povnyj-tekst> (accessed October 16, 2023).
3. Віднянський, С., та Мартинов, А. 2023. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: монографія. К.: Інститут історії України НАН.

4. Грищенко, Т., та Добрий-Вечір, І. 2023. Погляди американського політикуму на російсько-українські відносини наприкінці 2021 – 23.02.2022. Вісник КНУ імені Т. Шевченка. Історія 2 (157): 5-12.
5. Державний секретар США розповів, про що Штати готові домовлятися з РФ. 2022. Українська правда. 9 січня 2022 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/01/9/7319831/> (accessed October 11, 2023).
6. Джонсон розповів, як країни ЄС реагували на перспективу вторгнення Росії в Україну. Glavcom.ua. 23 листопада 2022 р. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/frantsija-do-ostannoho-ne-virila-dzhonson-rozpoviv-jak-jes-vidreahuvav-na-vtorhnennja-rf-890924.html> (accessed October 11, 2023).
7. Климовець, В., та Мартинчук, І. 2023. Позиція США щодо російсько-української війни в 2014-2022 рр. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії 35: 128-136.
8. Лоссовський, І. Є. 2018. Зовнішньополітична стратегія росії щодо країн пострадянського простору як реалізація «нової доктрини обмеженого суверенітету». Стратегічна панорама 2: 19-30.
9. Моренчук, А., та Колесниченко, Н. 2023. Міжнародні наслідки виведення американських військ з Афганістану. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії 1(15): 31-44.
10. D'Anieri, P., and Hurak, I. 2022. The Evolution of Russian Political Tactics in Ukraine. Problems of Post-Communism 69 (2): 121-132.
11. Götz, E, and Staun, J. 2022. Why Russia attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives. Contemporary Security Policy 43 (3): 482-497.
12. Kanet, R. E. 2021. The Russian Federation, the USA and European security. International Politics 58: 235-258.
13. Lanoszka, A., and Becker, J. 2023. The art of partial commitment: the politics of military assistance to Ukraine. Post-Soviet Affairs 39 (3): 173-194.
14. Road to war: U.S. struggled to convince allies, and Zelensky, of risk of invasion. The Washington Post. 16.08. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/interactive/2022/ukraine-road-to-war/> (accessed October 16, 2023).

References:

1. Buriachenko, O. V. 2023. Rosiisko-ukrainska viina yak faktor porushennia ta evoliutsii svitovoi bezpekovoi rivnovahy. *Politykus*, 2: 73-83.
2. Vystup V. Zelenskoho na Miunkhenskii konferentsii 19.02.2022 r.: povnyi tekst. Slovo i dilo: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/19/novyna/polityka/vystup-zelenskoho-myunxenskij-konferencziyi-povnyj-tekst> (accessed October 16, 2023).
3. Vidnianskyi, S., ta Martynov, A. 2023. Rosiisko-ukrainska viina ta mizhnarodne spivtovarystvo: monohrafiia. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN.
4. Hryshchenko, T., ta Dobryi-Vechir, I. 2023. Pohliady amerykanskoho politykumu na rosiisko-ukrainski vidnosyny naprykintsi 2021 – 23.02.2022. *Visnyk KNU imeni T. Shevchenka. Istoriiia* 2 (157): 5-12.
5. Derzhavnyi sekretar SShA rozpoviv, pro shcho Shtaty hotovi domovliatysia z RF. 2022. *Ukrainska pravda*. 9 sichnia 2022 r. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/01/9/7319831/> (accessed October 11, 2023).
6. Dzhonson rozpoviv, yak krainy YeS reahувaly na perspektyvu vtorhnennia Rosii v Ukrainu. *Glavcom.ua*. 23 lystopada 2022 r. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/frantsija-do-ostannoho-ne-virila-dzhonson-rozpoviv-jak-jes-vidreahuvav-na-vtorhnennj-arf-890924.html> (accessed October 11, 2023).
7. Klymovets, V., ta Martynchuk, I. 2023. Pozytsiia SShA shchodo rosiisko-ukrainskoi viiny v 2014-2022 rr. *Aktualni problemy vitchyzniano i ta vsesvitnoi istorii* 35: 128-136.
8. Lossovskiy, I. Ye. 2018. Zovnishnopolitychna stratehiia rosii shchodo krain postradianskoho prostoru yak realizatsiia «novo i doktryny obmezhenoho suverenitetu». *Stratehichna panorama* 2: 19-30.
9. Morenchuk, A., ta Kolesnychenko, N. 2023. Mizhnarodni naslidky vyvedennia amerykanskyykh viisk z Afhanistanu. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii* 1(15): 31-44.
10. D'Anieri, P., and Hurak, I. 2022. The Evolution of Russian Political Tactics in Ukraine. *Problems of Post-Communism* 69 (2): 121-132.
11. Götz, E, and Staun, J. 2022. Why Russia attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives. *Contemporary Security Policy* 43 (3): 482-497.

93

—

12. Kanet, R. E. 2021. The Russian Federation, the USA and European security. *International Politics* 58: 235-258.

13. Lanoszka, A., and Becker, J. 2023. The art of partial commitment: the politics of military assistance to Ukraine. *Post-Soviet Affairs* 39 (3): 173-194.

14. Road to war: U.S. struggled to convince allies, and Zelensky, of risk of invasion. *The Washington Post*. 16.08. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/interactive/2022/ukraine-road-to-war/> (accessed October 16, 2023).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.95-108>

УДК: 327-027.555(477):005.336.6:342.2

© Віктор Ткачук¹

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВПЛИВ НА РЕПУТАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР УКРАЇНИ

У статті досліджено зовнішньополітичний вплив на репу- таційний характер України у контексті сучасних міжнародних відносин. Репутація держави розглядається як важливий нематеріальний актив, що впливає на її міжнародну суб'єктність, залучення іноземних інвестицій, формування партнерств та вирішення глобальних викликів. Проаналізовано ключові аспекти зовнішньополітичної діяльності України, включаючи її дипломатичні зусилля, участь у міжнародних організаціях, стратегічні партнерства та комунікацію із закордонними аудиторіями. У статті також розглянуто виклики, які негативно позначаються на репутації країни, зокрема інформаційні війни, вплив збройної агресії Росії та проблеми внутрішньої політичної нестабільності. Особливу увагу приділено механізмам підвищення репу- таційного потенціалу України, зокрема через ефективну публічну дипломатію, міжнародну співпрацю та адаптацію до глобальних трендів. Результати дослідження можуть стати основою для оптимізації зовнішньополітичної стратегії України з метою зміцнення її позицій на світовій арені.

Ключові слова: репутація держави, зовнішньополітична діяльність, імідж держави, публічна дипломатія, глобалізація.

Foreign Policy Impact on Ukraine's Reputation

The article examines the foreign policy impact on Ukraine's reputational character in the context of modern international relations. The reputation of a state is considered an important intangible asset that influences its international agency, attraction of foreign investments, formation of partnerships,

¹ Аспірант кафедри політичних наук Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, E-mail: tkachuk.victor1999@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0006-1538-976X>.

and ability to address global challenges. Key aspects of Ukraine's foreign policy activities are analyzed, including its diplomatic efforts, participation in international organizations, strategic partnerships, and communication with foreign audiences. The article also addresses challenges that negatively affect the country's reputation, such as information wars, the impact of Russia's armed aggression, and issues of internal political instability. Particular attention is given to mechanisms for enhancing Ukraine's reputational potential, including effective public diplomacy, international cooperation, and adaptation to global trends. The results of the study can serve as a foundation for optimizing Ukraine's foreign policy strategy to strengthen its position on the global stage.

Keywords: *state reputation, foreign policy, state image, public diplomacy, globalization.*

Постановка наукової проблеми. Репутація держави в міжнародному середовищі є одним із ключових елементів її зовнішньополітичної ідентичності та інструментом забезпечення національних інтересів. У сучасних умовах, коли глобальна політика характеризується високою динамічністю, взаємозалежністю та інформаційною відкритістю, питання репутаційного характеру України стає особливо актуальним. Для країни, яка стикається із багатокомпонентними викликами, такими як військова агресія, економічна нестабільність, енергетична залежність та інформаційні атаки, зовнішньополітичний вплив набуває вирішального значення у формуванні її міжнародного іміджу.

Основна проблема полягає в тому, що репутація України на глобальній арені формується під значним впливом зовнішніх факторів. З одного боку, міжнародна підтримка з боку союзників, таких як Європейський Союз, США та міжнародні організації, сприяє створенню позитивного іміджу України як держави, що захищає демократичні цінності, міжнародне право та територіальну цілісність. З іншого боку, агресивна зовнішня політика Росії, спрямована на дискредитацію України через пропаганду, дезінформацію та підтримку сепаратистських рухів, створює значні репутаційні ризики. У рамках цієї проблематики також виникає необхідність оцінки, наскільки репутаційні здобутки України сприяють реалізації її зовнішньополітичних цілей, зокрема в таких сферах, як залучення іноземних

інвестицій, інтеграція до європейських і євроатлантичних структур, зміцнення безпеки та міжнародної довіри.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У контексті дослідження зацікавлення викликають наукові публікації Трофименко М.В. (Трофименко М.В. 2019), Шаров О.М. (Шаров О.М. 2019), Марчука В., Мельничука В., (Marchuk V., Melnychuk V. 2024) та інших, в яких науковці у різнобічних контекстах розглядали тематику дослідження. Важливим аспектом в обґрунтуванні тематики є аналіз аналітичних звітів, матеріалів, міжнародних конференцій, зокрема варто виділити напрацювання Центру Разумкова та документи МЗС.

Мета дослідження. Визначення зовнішньополітичного впливу на репутаційний характер України, а також розробка рекомендацій для формування та реалізації ефективної зовнішньополітичної стратегії, спрямованої на зміцнення позитивного іміджу.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі репутація є основою довіри до політика та політичних інститутів, а довіра є ключовим фактором до позитивної репутації, особливо під час воєнного стану, оскільки населення має заангажоване уявлення про владу, не маючи достатньої та достовірної інформації. Держава має виступати активним учасником цих характеристик. Завдяки діям держави українці мають більше покладатися на вольові рішення владного апарату. Тому внутрішньополітична взаємодія громадян з державою, має переростати у розширений діалог. Комунікація з діаспорами в інших країнах має бути лобізмом інтересів країни для допомоги в цей важкий час. Таким чином, взаємодія через дипломатію, яка здійснювалася через тільки представників, буде мати внутрішню підтримку та відображати справжній опис ситуації. З розвитком міжнаціональних відносин публічна дипломатія замінила просту дипломатію, яка мала за основу взаємодію урядів, на комунікацію з різноманітними аудиторіями інших країн. Публічна дипломатія стала інструментом просування наративів урядів різних країн, в міжнародні та неурядові організації, багатонаціональні компанії (Трофименко, 2019). Публічна дипломатія є важливим інструментом формування позитивного іміджу України як надійного партнера і форпосту захисту демократичних цінностей на європейському просторі, що набуває особливої актуальності в умовах зростання гібридних загроз.

Засоби публічної дипломатії сприяють ствердженню України як активного учасника регіональних та світових політичних, культур-

них, економічних та інших процесів, а також як держави, що генерує та пропонує рішення глобальних проблем і ділиться досвідом у сферах, що є актуальними для міжнародної спільноти.

Одним з основних завдань публічної дипломатії є комунікація з громадськістю іноземних держав у контексті національних інтересів України, проактивне поширення об'єктивної, повної і збалансованої інформації про події в Україні, її офіційну внутрішню і зовнішню політику, позицію держави у глобальних і регіональних процесах, її зусилля у проведенні реформ, економічний, інвестиційний, туристичний та освітній потенціал, культурну спадщину та сьогодення, що сприятиме створенню позитивного інформаційного супроводу для реалізації цілей зовнішньополітичної діяльності держави.

98 — Україна займає центральне геополітичне положення між Сходом і Заходом. Однак, саме по собі положення не забезпечує країні ніякої вигоди. Для цього необхідно розвивати зовнішню політику країни. З моменту проголошення незалежності Україна прагнула набути статусу позаблокової, без'ядерної держави, що, на той час, забезпечило країні підтримку світової громадськості. Однак з початком агресивної риторики країни-сусіда, пріоритети влади та населення змінилися (Трофименко, 2019). Стратегічно важливим для нашої країни у політико-безпековому, соціокультурному, моральному плані стало історичне рішення Європейської Ради (14 грудня 2023 р.) про започаткування переговорів з Україною про вступ до ЄС. Це знаменує відкриття фінального етапу євроінтеграції, забезпечення нового рівня відносин Києва і Брюсселя (Центр Разумкова. лютий 2024).

Порушення територіальної цілісності України внаслідок збройної агресії, що призвела до тимчасової окупації Російською Федерацією територій у Донецькій та Луганській областях, Автономної Республіки Крим, залишається головним зовнішнім викликом національній безпеці. Продовження втручання Російської Федерації у внутрішні справи інших держав для посилення власних позицій на міжнародній арені є викликом для всього демократичного світу (Про рішення Ради).

На сьогоднішній день на геополітичній арені спостерігаються дві протилежні тенденції. З одного боку, зміцнюється солідарність, політико-економічна консолідація колективного Заходу і країн-партнерів, тобто коаліції країн, об'єднаних ідеєю захисту прав людини, загальнолюдських цінностей, міжнародних норм співіснування тощо

(демократичний блок). З іншого боку, останнім часом помітно посилилися тенденції нарощування військово-політичного співробітництва та координації дій групи авторитарних держав (Центр Разумкова, лютий 2024).

Будучи на роздоріжжі, 2021 року президентом була затверджена “стратегія зовнішньополітичної діяльності України” в основі якого курс держави направлений на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору (Про рішення Ради). Необхідним елементом стало використання “м’якої сили” через засоби публічної дипломатії, що сприятиме формуванню позитивного іміджу держави для налагодження політичних зв’язків, розвитку торговельно-економічного партнерства та поширення достовірної інформації про розвиток та досягнення України (Про рішення Ради).

Відповідно до Стратегії, зовнішньополітична діяльність здійснюватиметься з дотриманням таких принципів:

- стійкість (здатність суспільства і держави протидіяти загрозам будь-якого характеру і походження);
- дотримання міжнародного права (дотримання загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, виконання зобов’язань, взятих на себе за міжнародними договорами та в рамках членства в міжнародних організаціях);
- адаптивність (гнучкість у прийнятті рішень, реагування на зміни міжнародного середовища);
- взаємодія (ефективна комунікація з іншими державами та міжнародними організаціями, координація діяльності державних органів з приводу реалізації єдиного зовнішньополітичного курсу України);
- прагматизм (розвиток міжнародних відносин на основі національних інтересів з метою розв’язання конкретних зовнішньополітичних завдань);
- людиноцентричність (визнання і утвердження поваги до життя, гідності, прав та свобод людини, просування прав та законних інтересів громадян України за кордоном) (Про рішення Ради).

Крім того, зовнішньополітична діяльність України спрямована на відновлення миру і територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаного державного кордону; притягнення Російської Федерації до міжнародно-правової відповідальності; захист прав та

інтересів громадян України за кордоном; протидію дезінформаційним атакам із зовнішніх джерел, що здійснюють шкоду національним інтересам та іміджу України за кордоном; формування безпечного середовища дипломатичними засобами; підтримку українців за кордоном, їх залучення до державотворчих, соціальних, економічних проєктів; формування і просування позитивного іміджу України у світі; набуття повноправного членства в НАТО та ЄС; сприяє зовнішній торгівлі та інвестиціям, технологічній та екологічній трансформації України; свободу пересування громадян України у світі (Marchuk V.,2022).

100 — ЄС є одним із головних суб'єктів світової політики та ключовим партнером України в Європі. На цьому шляху завданнями зовнішньополітичної діяльності України є: повне використання потенціалу політичної асоціації та економічної інтеграції України з ЄС на основі Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами - членами, з іншої сторони; подальше залучення підтримки ЄС для реалізації внутрішніх реформ в Україні, подолання соціально-економічних наслідків пандемії COVID-19 та відновлення економіки Донецької і Луганської областей; розвиток секторальної інтеграції України з ЄС; забезпечення поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС; досягнення Україною відповідності Копенгагенським критеріям набуття членства в ЄС; посилення стратегічного значення ініціативи ЄС «Східне партнерство» з урахуванням інтеграційних прагнень держав-учасниць, зокрема шляхом розвитку взаємодії у рамках «Асоційованого тріо» – тристороннього формату посиленої співпраці України, Грузії та Республіки Молдова з питань європейської інтеграції (Шаров О. М. 2019).

Міжлюдські контакти є основою для міждержавного зближення, фундаментом для інтеграційних процесів. Тому в рамках європейської інтеграції України особлива увага приділятиметься забезпеченню умов для свободи пересування громадян України по території держав - членів ЄС, сталого і ефективного функціонування безвізового режиму між Україною та ЄС.

До основних пріоритетів співробітництва з ЄС у транспортній сфері належить включення внутрішніх водних шляхів України (річок Дніпро, Південний Буг, Дунай) до транс'європейської транспортної мережі, забезпечення свободи транзиту українських товарів через

території держав - членів ЄС відповідно до Генеральної угоди про тарифи й торгівлю 1994 року.

Важливе значення має поглиблення співпраці з ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки, зокрема щодо інтегрованого управління кордонами. Продовжитися активне співробітництво з ЄС у науковій, освітній та культурній сферах, зокрема шляхом участі в програмах ЄС «Горизонт Європа», «ЕРАЗМУС +», COSME, «Креативна Європа», продовження інтеграції у Європейський дослідницький простір, інтенсифікації взаємодії з питань використання космічного простору.

ЄС є стратегічним партнером України у питаннях підвищення рівня стабільності в Європі та консолідації міжнародного політичного й економічного тиску на Російську Федерацію з метою припинення її агресії проти України та відновлення територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаного державного кордону. У цьому контексті пріоритетами зовнішньополітичної діяльності України у відносинах з ЄС є: збереження солідарності держав-членів ЄС з Україною у протидії агресії Російської Федерації, у підходах щодо шляхів врегулювання конфлікту та відновлення територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаного державного кордону; збереження консолідованої позиції ЄС щодо невизнання спроби анексії Російською Федерацією території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, залучення ЄС до заходів із деокупації, зокрема у рамках міжнародного консультативно-координаційного формату «Кримська платформа»; нарощення політичного тиску на Російську Федерацію та збереження усіх чинних обмежувальних заходів (санкцій), запроваджених ЄС до Російської Федерації, до повного припинення агресії Російської Федерації проти України та відновлення територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаного державного кордону; запровадження ЄС нових цільових обмежувальних заходів (санкцій) у відповідь на порушення Російською Федерацією міжнародного права, прав і свобод людини на тимчасово окупованих територіях (Marchuk V., Melnychuk. V., 2024).

Однак сучасні реалії проявили критичні прогалини у міжнародних структурах, які одночасно затримали протидію агресору. Широкомасштабна війна в Україні, на жаль, довела неспроможність глобальних і регіональних інституцій безпеки реагувати, запобігати та долати сучасні конфлікти і виклики на світовій арені, зокрема, адекватно відреагувати на російську агресію, зупинити злочини оку-

пантів в Україні. Діяльність ключової безпекової структури – Ради Безпеки ООН на українському напрямі заблокована країною-агресором. Росія фактично перетворила РБ ООН на майданчик для обговорень, а не вирішення проблем, на трибуну для маніпуляцій, розповсюдження фейків та відвертої брехні й абсурдних заяв (наприклад, на засіданні РБ ООН 28 жовтня 2022 р. представник рф В. Небензя заявив про те, що в Україні у «біолабораторіях» нібито вирощують «бойових комарів») (Центр Разумкова. лютий 2024).

Варто додати, що гуманітарні місії ООН не мають доступу до окупованих територій. Зокрема, спеціальна місія ООН, створена для розслідування масового вбивства українських військовополонених в Оленівці (Донеччина, 29 липня 2022 р.) не отримала жодних результатів і згодом була ліквідована (Омбудсмен). У свою чергу мало-ефективною є діяльність ООН щодо незаконної масової депортації українських дітей до рф. При цьому Міжнародна комісія ООН з розслідування порушень в Україні не знайшла ознак геноциду рф проти української нації (Центр Разумкова. лютий 2024).

102

— Організація з безпеки і співробітництва в Європі також перебуває у кризовому стані. Як і у випадку з РБ ООН, її діяльність із зупинення війни на континенті також паралізована країною-агресором. Росія використовує членство в ОБСЄ для здійснення інформаційних диверсій, виправдання агресії, а також для підриву ефективності та руйнування цієї організації зсередини. Цьому теж є чимало прикладів: так в жовтні 2023 р. російська сторона заблокувала проведення засідання Форуму безпекового співробітництва ОБСЄ або рф, перебуваючи в ізоляції на засіданнях Постійної ради ОБСЄ, гальмувала ухвалення важливих організаційно-кадрових і бюджетних рішень. Можна згадати і про лютий 2023р., коли у Відні через участь російської делегації виник резонансний конфлікт під час зимової сесії ПА ОБСЄ (Центр Разумкова. лютий 2024).

Хоча організації, забезпечення миру і безпеки яких є основною метою і показали свою неефективність, на жаль, альтернатив поки що немає, чим і користується держава-агресор. Постійна зміна цілей “СВО”, приліт повітряних цілей не лише на територію України, а й за її межі, збиття цивільних літаків, цим сьогодні, на жаль, вже нікого не здивувати. Фахівці також звертають увагу на негативний вплив ускладнення політичної, соціально-економічної ситуації в Європі, посилення «втоми» від війни в Україні, активізацію правих сил.

Такі несприятливі тенденції обумовлені економічними проблемами, спричиненими війною в Україні, соціальним розшаруванням, рядом внутрішніх політичних факторів, а також міграційним навантаженням, у т.ч. через масштабний приплив біженців з України (Зовнішня політика України).

На сьогоднішній день в Україні створений спеціальний державний орган – Центром протидії дезінформації, який займатися проблемами вироблення ефективної інформаційної політики та інформаційною безпекою держави. До його сфери діяльності також належить відображення інформаційних загроз з боку росії і країн-лобістів РФ. Основним нормативно-правовим актом, що регулює діяльність Центру протидії дезінформації Указ Президента України від 28 грудня 2021 року “Стратегія інформаційної безпеки”, відповідно до якого створюються умови для забезпечення інформаційної безпеки України, спрямованої на захист життєво важливих інтересів громадянина, суспільства та держави у протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам, забезпечення захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України, підтримка соціальної та політичної стабільності, оборони держави, забезпечення прав та свобод кожного громадянина (Стратегія інформаційної безпеки).

103

У контексті взаємодії України та ЄС у рамках міжнародних зусиль щодо відновлення та зміцнення міжнародної безпеки особлива увага приділяється подальшій конвергенції з ЄС у рамках спільної зовнішньої і безпекової політики, зокрема шляхом розширення форматів політичних консультацій Україна – ЄС з регіональних і міжнародних питань, участі у міжнародних операціях і місіях ЄС у рамках спільної політики безпеки і оборони, залучення до проектів у рамках постійного структурованого співробітництва у сфері безпеки і оборони (PESCO) та розвиток безпекового виміру співробітництва в рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство».

ЄС, в свою чергу, визнає загрози в інформаційній сфері, зокрема кіберзагрози, дезінформацію, пропаганду, одними з головних сучасних викликів для європейської безпеки. Перебування України в епіцентрі дезінформаційних та кібератак і багатий досвід боротьби з ними робить партнерство з ЄС у цій сфері взаємовигідним. У цьому контексті важливим є посилення взаємодії з ЄС у сфері стратегічних комунікацій, зокрема щодо протидії дезінформації і пропаганді Ро-

сійської Федерації у державах-учасницях ініціативи ЄС «Східне партнерство», а також розвиток співробітництва у сфері кібербезпеки.

Значно підвищують імідж країни участь у міжнародних самітах, зібраннях. Також має значення співпраця з конкретними країнами, так пріоритетний стратегічний характер для України мають відносини зі Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії, Канадою, Федеративною Республікою Німеччина, Французькою Республікою.

Сполучені Штати Америки є лідером у консолідації зусиль міжнародної спільноти щодо підтримки державного суверенітету і територіальної цілісності України, протидії агресії Російської Федерації, наданні допомоги Україні у сферах безпеки і оборони та щодо проведення реформ.

Основними інституційними форматами двосторонньої співпраці виступатимуть Комісія стратегічного партнерства Україна – США, Українсько-Американська рада з торгівлі і інвестицій, Українсько-американська робоча група з питань нерозповсюдження та експортного контролю, кібернетичний діалог, стратегічний енергетичний діалог, Українсько-американська Робоча група з науки і технологій.

Важливими напрямками залишатимуться забезпечення підтримки Канадою євроатлантичної інтеграції та проведення реформ в Україні, розширення торговельно-економічної та інвестиційної співпраці, зокрема у сфері видобутку корисних копалин, розвитку інформаційних технологій, альтернативної енергетики, сільського господарства, в аерокосмічній галузі.

Федеративна Республіка Німеччина та Французька Республіка є ключовими партнерами України у питаннях набуття повноправного членства держави в ЄС та в НАТО, протидії агресії Російської Федерації, деокупації та безпечної реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Стратегічні партнерства з Республіками Польщею та Литвою в європейському, євроатлантичному, регіональному та двосторонньому вимірах є одним із головних пріоритетів зовнішньополітичної діяльності України. Таке партнерство потребує подальшого наповнення новими масштабними проектами в безпековій, енергетичній, військовій, торговельно-економічній сферах. Литовська Республіка ініціює на міжнародному рівні та просуває важливі для України рішення, пов'язані з імплементацією європейського та євроатлантич-

ного інтеграційного порядку денного України та протидією агресії Російської Федерації.

Стабільним політичним союзником в Азійському регіоні є Японія, відносини з якою визначені як глобальне партнерство. Пріоритетами двостороннього співробітництва є розвиток активного діалогу з політичних та безпекових питань, посилення взаємодії в рамках міжнародних організацій, насамперед щодо протидії агресії Російської Федерації, нейтралізації гібридних загроз, подолання негативних наслідків зміни клімату та сприяння декарбонізації економіки, розширення співробітництва в торговельно-економічній, інвестиційній сферах та з питань міжнародної технічної допомоги, зокрема шляхом створення передумов для лібералізації торгівлі, трансферу технологій, реалізації спільних проектів щодо альтернативної енергетики, телекомунікацій, захисту навколишнього природного середовища, розбудови сучасної інфраструктури.

Україна є державою з відкритою економікою, розвиток якої прямо залежить від стану світового господарства, зовнішньої торгівлі, співробітництва з міжнародними фінансовими інституціями та ситуації на важливих регіональних та глобальних ринках. Україна є учасницею більшості ключових міжнародних економічних організацій та має в цілому ліберальний торговельний режим, суттєвим елементом якого є угоди про вільну торгівлю, укладені як з окремими державами, так і з регіональними інтеграційними об'єднаннями.

Активна участь у роботі всіх ключових міжнародних економічних організацій та процесах їх реформування сприятиме подальшому економічному зростанню. Здійснення зовнішньополітичної діяльності України забезпечує сучасна та високопрофесійна дипломатична служба, яка здатна до інноваційних підходів та оперативного реагування на зовнішні виклики і загрози. У навчальних закладах на постійній основі проводяться роботи з удосконалення програм фахової та мовної підготовки і підвищення кваліфікації, зокрема із залученням провідних українських та закордонних фахівців у сфері зовнішньої політики, економіки, вивчення іноземних мов.

Висновки. На сьогоднішній день Україна зіткнулася з одним з найбільших викликів з моменту проголошення незалежності. Зовнішня політика держави дозволяє розвивати міждержавні відносини, створювати нові та покращувати вже існуючі шляхи взаємодії між Україною та державами-партнерами. Напрямки зовнішньополітичної

діяльності України змінювалися. Російська агресія, COVID-19 стали викликами для українського народу. Однак з викликами приходять і можливості, так у нас з'явилися нові союзники, не лише серед країн-сусідів, а й США, Велика Британія, Японія.

Публічна дипломатія посідає важливе місце в житті держави. Взаємодія з міжнародними органами і організаціями дає змогу чути і бути почутим на міжнародній арені. Слідкувати за діями та настроями, які панують та відповідати їм.

Розглянуто виклики, які негативно позначаються на репутації країни та заходи, які вживаються для протидії цьому. Чіткий курс країни на Європейський Союз та НАТО дозволяє зосередити зусилля на поставлених завданнях. Досвід, який здобула Україна за останні роки, хоч і є болючим для кожного українця, однак, в той же час, є неоціненним вкладом в ідею самовираження країни, захисту всього людського, що уособлює в собі ЄС. І хоч щодня з'являються нові виклики, прослідковується більше оптимізму, як в зовнішньополітичному так і у внутрішньополітичному житті держави.

106

Джерела та література:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року “Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text>
2. Трофименко М. В. 2019. Роль публічної дипломатії у забезпеченні національної безпеки держави. Вісник Маріупольського державного університету. № 26. С. 182-194. URL: https://repository.tmu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2786/1/rol_publichnoi.pdf
3. Зовнішня політика України: стан, тенденції, перспективи (вересень-жовтень) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsio-logichni-doslidzhennia/zovnishnia-polityka-ukrainy-stan-tendentsii-perspektyvy>
4. Центр Разумкова. лютий 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/02/29/2024-PAKT-5.pdf>
5. Офіс українського омбудсмена ще не отримав від ООН відповіді щодо списку депортованих РФ дітей. Інтерфакс-Україна, 7 вересня 2023 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/933556.html>
6. Омбудсмен: Україна ідентифікувала більшість тіл загиблих в Оленівці полонених. Українська правда, 7 липня 2023 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/07/7/7410365/>

7. Міжнародна комісія провела нове засідання щодо цього питання й заявила, що немає достатньої кількості доказів щодо «умислу злочинців». УНІАН, 4 вересня 2023 р. URL:<https://www.unian.ua/war/v-oon-znovu-nedobachili-chi-vchinila-rf-genocid-protiukrajinciv-12381984.html>.

8. Стратегія інформаційної безпеки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

9. Шаров О. М. 2019. Економічна дипломатія: основи, проблеми та перспективи : монографія, Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, с. 560 .

10. Marchuk, V., Dudkevych, V. 2022. European Integration of Ukraine: Political and Security Practices. Typi Universitatis Tyrnaviensis and VEDA. TRNAVA. 144 p.

11. Marchuk V. 2022. Ukraine's European integration in the political dimension of Central and Eastern Europe. Trnava, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. P. 95.

12. Marchuk V., Melnychuk. V. 2024. European Integration and Reform of Decentralization in Ukraine during Martial Law: Political Accents. VEDA, PETER LANG AG, Spectrum Slovakia. Vol.46. 152p. URL:<https://books.google.com.ua/books?id=fs610AEACAAJ>

107

References:

1. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 30 lyupnya 2021 roku "Pro Stratehiyu zovnishnopolitychnoyi diyal'nosti Ukrayiny". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text>

2. Trofymenko M. V. 2019. Rol' publichnoyi dyplomatiyi u zabezpechenni natsional'noyi bezpeky derzhavy. Visnyk Mariupol's'koho derzhavnogo universytetu. № 26. S. 182-194. URL:https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2786/1/rol_publichnoi.pdf

3. Zovnishnya polityka Ukrayiny: stan, tendentsiyi, perspektyvy (veresen'-zhovten') URL:<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsio-logichni-doslidzhennia/zovnishnia-polityka-ukrainy-stan-tendentsii-perspektyvy>

4. Tsentrazumkova. lyuty 2024. URL:<https://razumkov.org.ua/images/2024/02/29/2024-PAKT-5.pdf>

5. Ofis ukrayins'koho ombudsmena shche ne otrymav vid OON vidpovidi shchodo spysku deportovanykh RF ditey. Interfaks-Ukrayina, 7 veresnya 2023 r. URL:<https://interfax.com.ua/news/general/933556.html>.

6. Ombudsmen: Ukrayina identyfikovala bil'shist' til zahyblykh v Olenivtsi polonenykh. Ukrayins'ka pravda, 7 lypnya 2023 r. URL: <https://www.ppravda.com.ua/news/2023/07/7/7410365/>.

7. Mizhnarodna komisiya provela nove zasidannya shchodo ts'oho pytannya y zayavyala, shcho nemaye dostatnoyi kil'kosti dokaziv shchodo «umyslu zlochyntsyv». UNIAN, 4 veresnya 2023 r., URL:<https://www.unian.ua/war/v-oon-znovu-nedobachili-chi-vchinila-rf-genocid-protiukrajinciv-12381984.html>.

8. Stratehiya informatsiynoyi bezpeky. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

9. Sharov O. M. 2019. Ekonomichna dyplomatiya: osnovy, problemy ta perspektyvy : monohrafiya, Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'. Kyiv : NISD, s. 56.

10. Marchuk, V., Dudkevych, V. 2022. European Integration of Ukraine: Political and Security Practices. Typi Universitatis Tyrnaviensis and VEDA. TRNAVA. 144 p.

108

— 11. Marchuk V. 2022. Ukraine's European integration in the political dimension of Central and Eastern Europe. Trnava, VEDA, vydavatel'stvo Slovenskej akademie vied. P. 95.

12. Marchuk V., Melnychuk. V. 2024. European Integration and Reform of Decentralization in Ukraine during Martial Law: Political Accents. VEDA, PETER LANG AG, Spectrum Slovakia. Vol.46. 152p. URL:<https://books.google.com.ua/books?id=fs610AEACAAJ>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.109-122>

УДК: 327(477)

© Микита Дрогозюк¹

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ОРІЄНТАЦІЯ УГОРЩИНИ НА ПОЧАТКУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЯК ФАКТОР НОВОЇ КРИЗИ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

Для країн Вишеградської групи (ВГ) російське вторгнення в Україну в лютому 2022 р. стало особливо актуальною рисою зовнішньої політики кожного члена. Сьогодні стало очевидним, що повномасштабна російсько-українська війна, що розпочалася 24 лютого 2022 р., матиме істотний вплив не лише на воюючі сторони, а її наслідки відчує низка країн. Держави Вишеградської групи як елементи регіональної підсистеми змушені відповідати на виклики у сфері безпеки. Всі країни ВГ, за винятком Угорщини, розуміють ризики подальшої експансії росії у разі програшу України і намагаються цього уникнути, приділяючи особливу увагу не лише допомозі нашій державі, а й власній обороні. Будапешт обрав позицію, відмінну від країн-партнерок ВГ та ЄС у цілому.

109

У статті проаналізовано позицію офіційного Будапешта після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну. Акцентовано увагу на фактори, які впливають на позицію уряду Віктора Орбана (відмінну від інших членів ВГ), зокрема розглянуто питання підтримки санкцій проти РФ, військової та гуманітарної допомоги Україні, ролі угорської етнічної меншини в Україні, економічній співпраці Угорщини та росії, внутрішньополітичній ситуації в країні, що безпосередньо впливає на зовнішню політику офіційного Будапешта.

Ключові слова: Вишеградська група (ВГ), Угорщина, повномасштабне вторгнення, проросійська політика, санкції, відносини між Україною та Угорщиною.

¹ Аспірант кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: drohoziuk.mykyta@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0002-5463-5207>

Hungary's Foreign Policy Orientation at the Beginning of the Russian-Ukrainian War as a Factor in the New Crisis of the Visegrad Group

For the Visegrad Group (VG) countries, the Russian invasion of Ukraine in February 2022 has become a particularly relevant feature of each member's foreign policy. Today, it has become obvious that the full-scale Russian-Ukrainian war that began on February 24, 2022, will have a significant impact not only on the warring parties, but its consequences will be felt by a number of countries. The VG countries, as elements of the regional subsystem, are forced to respond to security challenges. All VG countries, with the exception of Hungary, understand the risks of further Russian expansion in the event of Ukraine's defeat and are trying to avoid this, paying special attention not only to helping our state, but also to its own defense. Budapest has chosen a position that differs from the VG partner countries and the EU as a whole. The article analyzes the position of official Budapest after the start of Russia's full-scale invasion of Ukraine. The focus is on factors that influence the position of Viktor Orban's government (different from other members of the VG), in particular, the issue of support for sanctions against Russia, military and humanitarian aid to Ukraine, the role of the Hungarian ethnic minority in Ukraine, economic cooperation between Hungary and Russia, and the domestic political situation in the country, which directly affects the foreign policy of official Budapest, is considered.

Keywords: Visegrad Group, Hungary, Full-scale Invasion, pro-Russian Policy, Sanctions, Relations Between Ukraine and Hungary.

Постановка наукової проблеми. 24 лютого 2022 р. РФ розпочала повномасштабне вторгнення в Україну після восьмирічної конфронтації між 2014 і 2022 роками, яку вчені та експерти неодноразово описували як «заморожений конфлікт» або «гібридну війну». Як географічна лінія фронту Європейського Союзу в конфлікті, держави ВГ непропорційно постраждали від хвилі українських біженців, яка розпочалася одразу після російського вторгнення, а також на них вплинула різка зміна європейського середовища безпеки – і як прямий результат дій Росії, і як колишня «транзитна зона» для західної зброї в Україну. Незважаючи на загальну спільність їхніх позицій у цьому відношенні, реакція на конфлікт з боку Варшави, Братислави, Праги та Будапешта була далекою від узгодженої. На рівні політики еліти Угорщина була помітним вибором через свою непримиренну м'яку позицію щодо Росії та настільки ж прохолодний рівень під-

тримки України, що знову викликало занепокоєння щодо посилення внутрішніх розбіжностей у групі, цього разу за сценарієм «V3+1».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Після анексії Криму та початку збройної агресії Російської Федерації (РФ) на Донбасі у 2014 р. з'явилася низка досліджень, що стосувалися впливу цих подій на безпекову ситуацію в Європі та світі у цілому, також не оминули дослідники увагою і зміну геополітичної ситуації після повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 р.

Зокрема, тут варто згадати праці С. Федуняка (2022) про російсько-українську війну як чинник переформатування постбіполярної міжнародної системи, Р. Демчишака (2022) про війну як фактор геополітичного позиціонування регіону ЦСЄ та ПСЄ, І. Тодорова (2022) про безпековий вимір міжнародних відносин у Східній та Центральній Європі у контексті російської агресії, а також наукові розвідки зарубіжних дослідників: А. Гасан (Hassan, 2022), Г. Дейкстра (Dijkstra, 2022), І. Е. Котулас, В. Пуштаї (Kotoulas and Pusztai, 2022). Що ж стосується держав ВГ в умовах нових безпекових викликів, то варто згадати монографію за редакцією J. Kucharczyk, G. Mesežnikov (2015), дослідження А. Чиж (Czyż, 2017) про позицію держав щодо війни, а також розвідку І. Вовканича та І. Шніцера (2022) про реакцію країн ВГ на повномасштабну воєнну навалу Росії в Україну. Однак після російського повномасштабного вторгнення на територію України безпекова ситуація знову змінилась, а відтак і політика держав ВГ у нових умовах, що вимагає аналізу та виокремлення ймовірних перспектив як політики держав-членів ВГ, так і спільної позиції об'єднання.

Метою даного дослідження є аналіз політики офіційного Будапешту після російського вторгнення в Україну 24 лютого 2024 р.

Виклад основного матеріалу. З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну між Будапештом і Києвом стали регулярними конфлікти через те, що уряд Орбана гальмує санкції проти Росії та перешкоджає її ізоляції. Президент Зеленський та інші високопосадовці України критикують таку позицію.

Цікавим є цифри соціологічного опитування щодо того як угорці ставляться до війни в Україні. Опитування Policy Solutions і Závecz Research, проведене з 25 квітня по 4 травня 2024 р., свідчить про поляризацію суспільства у ставленні до подій в Україні. 52% опитаних угорців погодилися, що Путін є військовим злочинцем, оскільки він

організував бійню в Україні, 38% – не погодилися з цим твердженням. Серед прихильників партії «Фідес» прем'єр-міністра В.Орбана 48% не вважають Путіна військовим злочинцем, 45% вважають. Серед прихильників опозиційних партій 69% вважають Путіна злочинцем, 27% так не вважають. Крім того, 42% угорців (зокрема, 49% прихильників партії Орбана) вважають, що Путін напав на Україну через геноцид росіян в Україні. 45% не вірять у цю тезу. 30% угорців заявили, що не бажають щоби поруч з ними жили українські біженці (зокрема, 31% прихильників партії «Фідес» і 36% опозиційних партій), лише 25% цінують таке сусідство (BÍRÓ-NAGY, MOLNÁR, SZÁSZI, VARGA, 2024).

112

Відносини між Угорщиною та Україною перебувають у кризі після ухвалення у вересні 2017 р. українського закону про освіту, який у Будапешті оцінили як наступ на права угорської національної меншини на Закарпатті. Пік протистояння між країнами припав на 2017-2018 рр., але навіть за Зеленського відносини суттєво не покращилися – Україна неодноразово забороняла в'їзд угорським політикам, а у 2021 році Угорщина домовилася з Росією про постачання газу в обхід України. Російсько-українська війна стала новим етапом взаємної критики, адже Угорщина періодично гальмує деякі санкції проти Росії. 24 лютого 2022 р. В. Орбан засудив напад Росії на Україну та одразу визначив червону лінію на підтримку жертви агресії, а саме: Угорщина ніяким чином не буде брати участь у війні; Угорщина не надаватиме військової допомоги та не підтримуватиме жодних енергетичних санкцій проти Росії (Струтинський, 2021).

«Угорщина не повинна брати участь у цьому військовому конфлікті, тому що для нас пріоритетом номер один є безпека угорського народу. Тому ні про відправку військового контингенту, ні про відправку військової техніки в Україну не може бути й мови. Ми також не можемо прийняти пропозиції, які поставили б під загрозу постачання енергоносіїв і газу в Угорщину, що поставило б під загрозу збільшення комунальних платежів», – пояснив Орбан (BÍRÓ-NAGY, MOLNÁR, SZÁSZI, VARGA, 2023). Політик пообіцяв надати Україні гуманітарну допомогу, і вона дійсно надійшла – як від держави, так і від низки угорських неурядових організацій (Країни Вишеградської групи домовилися ..., 2022).

З початку війни Угорщина також відкрила кордон для іммігрантів з України та прийняла сотні тисяч українців. Водночас Орбан по-

яснив, що війна сталася через незгоду Росії з розширенням НАТО. «НАТО розширюється на схід, і Росії стає все менш комфортно. Росіяни висунули дві вимоги: щоб Україна оголосила нейтралітет і щоб НАТО не приймало Україну. Росіянам не дали цих гарантій безпеки, тому вони вирішили взяти їх силою зброї. Бачення політики безпеки Росії полягає в тому, що для того, щоб почуватися в безпеці, вони повинні бути оточені нейтральною зоною», – сказав Орбан в інтерв'ю виданню *Mandiner* 2 березня 2022 р. (Знає, 2022). Він виступав проти енергетичних санкцій проти Росії. «Якщо ми припинимо енергетичну співпрацю з Росією, рахунки за електроенергію кожної угорської сім'ї за один місяць зростуть втричі. Тому я не підтримую такий крок. Ціну війни не повинні платити угорські сім'ї», – пояснив угорський лідер (BÍRÓ-NAGY, MOLNÁR, SZÁSZI, VARGA, 2023). В цього інтерв'ю Орбан почав використовувати тему військової допомоги Україні у виборчій кампанії напередодні парламентських виборів 3 квітня. Зокрема, він заявив, що: «Опозиція хоче надіслати зброю для використання проти росіян або надіслати солдат для боротьби з росіянами». Насправді жодна опозиційна партія не пропонувала ввезти війська на допомогу Україні (Дячук, 2022).

7 березня 2022 р. уряд Угорщини не дозволив переміщення військової техніки та летального озброєння з території Угорщини в Україну по повітрю чи суші, а лише дозволив їх транзит для України з території Угорщини до інших країн НАТО, які могли б їх передати в Україну. Через угорсько-український кордон дозволили перевозити паливо, засоби захисту та аптечки, а також інші медичні та гуманітарні матеріали (Знає, 2022).

В. Зеленський та інші високопосадовці України регулярно критикували позицію Орбана. «Ми навіть не отримали того, що роблять усі заради миру. Ми не отримали життєво важливого транзиту оборонної допомоги, ми не побачили морального лідерства. Ми не побачили жодних зусиль, щоб зупинити війну», – сказав президент України 3 квітня. Він сказав, що один із лідерів ЄС вимагав доказів того, що вбивства в Бучі не були інсценованими. ЗМІ пов'язували це саме з Орбаном (Pressman).

Така реакція навіть викликала обурення в Польщі, яка тривалий час вважалася союзником Угорщини у протистоянні всередині ЄС. «Якщо прем'єр-міністр Орбан скаже, що не зовсім розуміє, що сталося в Бучі, я б порадив йому звернутися до окуліста», – сказав

віце-прем'єр-міністр Польщі Ярослав Качинський. Зрештою, 9 квітня речник Орбана заявив, що прем'єр-міністр Угорщини підтримує розслідування подій у Бучі та засуджує вбивства мирних жителів (Дячук, 2022).

Саме через позицію Угорщини обговорення шостого пакету санкцій ЄС проти Росії було відкладено на весь травень. Уряд Орбана двічі відкладав його реалізацію – спочатку через небажання вводити ембарго на постачання російської нафти, а потім Будапешт вимагав і домогся виключення патріарха Кирила зі списку санкцій. У результаті пакет санкцій був запроваджений лише 3 червня 2022 р. (Pressman).

Певна надія на потепління у двосторонніх відносинах з'явилася після інавгурації нового президента Угорщини Каталін Новак 14 травня 2022 р. Зокрема, соратниця Орбана наголосила, що Угорщина виступає проти будь-яких спроб відродити Радянський Союз і вимагає розслідувати військові злочини в Україні. «Ми не нейтральні, ми на боці невинних жертв і правди. Ми підтримуємо вступ України до ЄС», – сказала вона. Угорщина справді без зволікань підтримала надання Україні статусу кандидата в ЄС. Проте потепління у відносинах не відбулося (Дячук, 2022). «Заяви Каталін Новак були шоу для Варшави, напередодні її візиту до Польщі, і для України. Ми бачимо, як відреагувала Польща, як відреагувала Угорщина – це дзеркально протилежні реакції. Незважаючи на сумний історичний досвід Угорщини 1956 р., Орбан хоче підтримувати співпрацю з Росією, і це всі розуміють», – висловився директор Інституту Центральноєвропейської стратегії Дмитро Тужанський (Тужанський, 2022).

На початку червня 2022 р. спікер парламенту Угорщини Ласло Кевер розкритикував Зеленського і заявив, що у нього «психологічна проблема». «Зазвичай той, хто потребує допомоги, просить її ввічливо, наполегливо, але просить, а не вимагає і не погрожує. Зазвичай погрожують ворогам, а зовсім не тим, з ким хочуть дружити. Є якась особиста психологічна проблема», – зазначив він. Міністерство закордонних справ України порадило Кеверу опублікувати довідку про власне психологічне здоров'я. Угорщина наполягала на необхідності переговорів між Україною та Росією і навіть запропонувала Будапешт як місце переговорів. В інтерв'ю Index 15 липня 2022 р. міністр закордонних справ Петер Сіярто заявив, що Угорщина хоче якнайшвидшого миру між Росією та Україною, щоб захистити 150 тисяч угорців, які проживають на Закарпатті (Kotoulas and Pusztai, 2022). Якщо

війна наблизиться до західних регіонів України, загроза інтересам Угорщини посилиться, тому в країні є певний сценарій реагування на цю ситуацію. Сіярто зазначив, що в Угорщині немає конфлікту із Зеленським, але наразі в Україні та Угорщині різні інтереси. «Він українець, а ми представляємо інтереси Угорщини. А який український інтерес? Залучити до цього конфлікту якомога більше країн, хоча б через постачання зброї. З іншого боку, в наших інтересах триматися подалі від цього конфлікту і мінімізувати можливість втягування у ситуацію війни» (Kotoulas and Pusztai, 2022). 21 липня Сіярто відвідав Москву для переговорів про постачання додаткових 732 млн. кубометрів газу. Водночас угорська влада постійно заявляє про велику допомогу українським іммігрантам та Україні.

На нашу думку, окремої уваги потребує питання внутрішньополітичної ситуації в Угорщині, особливо слід вказати на відмінну від Орбана та його оточення позицію інших політичних лідерів, зокрема опозиційних. Більшість угорських опозиційних партій критикують уряд Орбана за його зв'язки з Росією та недостатню підтримку України. Найпопулярніша з них соціал-демократична партія під назвою «Демократична коаліція» в лютому 2022 р. закликала заморозити всі активи наближених до Путіна людей в країні (Дячук, 2022). «Нехай відчують на власній шкірі, що агресія проти України не залишиться без наслідків. Судячи з теплих стосунків між прем'єр-міністром Угорщини та Володимиром Путіним, не потрібно буде так багато шукати ці активи, варто лише запитати Віктора Орбана», – заявив у лютому її віце-лідер Ласло Варью (Pressman).

Ліберальний рух «Momentum» порівняв напад на Україну з вторгненням радянських військ до Угорщини в 1956 році, підтримавши цілісність України, та висловив солідарність з українцями та закарпатськими угорцями. Він звинуватив Орбана в тому, що той своєю дружбою з Путіним ставить під загрозу крім всього іншого закарпатських угорців. Цей рух вимагав приєднатися до всіх санкцій проти Росії, зупинити проект будівництва АЕС «Пакш-2», в якому бере участь «Росатом». Пізніше «Momentum» звинуватив Орбана в повній залежності країни від Росії. Права партія «Йоббік», яка за 20 років еволюціонувала від прихильників співпраці з Росією до її жорстких критиків, критикує Орбана за спробу встановити проросійський режим на зразок режиму Лукашенка та називає Україну жертвою агресії. «У той час як інші 26 країн ЄС, затамувавши подих, спостеріга-

ють за тим, що відбувається в Україні та підтримують жертв агресії, Орбан відкрито повторює пропаганду Кремля», – йдеться в її заяві (Дячук, 2022).

Проте на виборах у квітні 2022 року коаліція опозиційних партій набрала 34% голосів, а «Фідес» – 53% (BÍRÓ-NAGY, MOLNÁR, SZÁSZI, VARGA, 2024). Інша парламентська партія, яка виступає ситуативним союзником «Фідес», ультраправа «Наша Батьківщина» займає проросійську позицію. Вона критикує членство в НАТО, розглядає можливість того, що угорська армія захищає «від'єднані частини нації» в сусідніх державах, критикує «рабське та некритичне дотримання» санкцій проти Росії, «антиугорську діяльність» України, яку звинувачує в обмеженні використання угорської мови на Закарпатті та закликає до створення Міжмор'я – об'єднання центральноєвропейських країн, з Польщею та Прибалтикою, але без України (Знась, 2022).

116

Звісно ж в цій ситуації росія активно втручається як у внутрішню так і в зовнішню політику Угорщини. Експерти відзначають, що ключову роль у такій політиці уряду Угорщини щодо України відіграє ставлення Орбана до Росії. «За роки перебування при владі Орбан інтегрував російський гібридний вплив у концепцію національних інтересів Угорщини, а це насамперед дешевий російський газ і нафту та залежність від них», – пояснює директор Інституту центральноєвропейської стратегії Дмитро Тужанський (Тужанський, 2022).

Останнім часом Орбан почав критикувати Захід, вказуючи на його певний занепад (Дячук, 2022). В одному із виступів він заявив, що: «Західна цивілізація втрачає свою силу, свою ефективність, авторитет, здатність діяти, програє в боротьбі за енергоносії та сировину, стає жертвою «змішання рас» і масової міграції». Після такого роду заяв, у світовій спільноті почала активно обговорюватися думка про євроатлантичне майбутнє Угорщини, а точніше його відсутність.

Угорський політолог, експерт Німецької ради з міжнародних відносин Андраш Рац зазначає, що Угорщина ніколи не мала стабільної політики щодо Східної Європи та розуміння процесів, які там відбуваються. За словами Раца, уряд Угорщини потребує дешевої енергії з Росії, від якої він залежить (Hungarians perceive ...).

Дві великі угорські компанії – нафтогазова компанія MOL і фінансова група OTP Bank – мають інвестиції в Росії (Івасечко, Лапій, 2019). Хоча російські ЗМІ ще в березні 2022 р. припускали, що OTP

Bank піде з Росії, цього досі не сталося (Знась, 2022). Також росіяни надали кредитну лінію на 10 млрд. євро для проекту угорської АЕС «Пакш 2» – у 2014 році «Росатом» отримав контракт на будівництво двох енергоблоків станції. Проти цього проекту виступає опозиція та екологи. Контракт прописаний таким чином, що найбільшим угорським підрядником є олігарх Лорінц Мессарош, соратник Орбана. «Орбан і його оточення виграють від цього проекту найбільше», – пояснює Андраш Рац (Hungarians perceive ...).

На думку експерта, залежність Угорщини від Росії з часом зменшиться через низку факторів. «Я буду дуже здивований, якщо MOL і ОTR залишаться на російському ринку, тому що він надто нестабільний. Зараз ЄС поступово зменшує свою залежність від російської нафти і газу. І в умовах нинішнього режиму санкцій проект АЕС «Пакш-2» навряд чи буде реалізований», – вважає Андраш Рац. На його думку, через деякий час країна може перейти з російського нафтового бренду Ural на Brent (Hungarians perceive ...). Газова залежність буде складнішою, оскільки у вересні 2021 року Угорщина підписала з Росією 15-річний газовий контракт (Країни Вишеградської групи домовилися ..., 2022). Потім цей контракт викликав конфлікт з Україною. Використання альтернативного газопроводу з Австрії не зможе задовольнити всі потреби Росії. Експерт пояснює, що в липні 2022 року глава МЗС Петер Сіярто погодився збільшити постачання газу з Росії, щоб продовжити його експорт до дружньої Сербії, що свідчить про помилковість енергетичної політики Угорщини (Дячук, 2022).

Підкреслимо, що важливим аспектом у позиції уряду Орбана відіграє виборча риторика, він завжди намагається сподобатися угорському суспільству. «За уряду Орбана угорська політика щодо України також використовується для завоювання симпатій угорців на виборах», – зазначає Рац (Hungarians perceive ...). Особливо це проявилось під час виборів 2022 року, адже Орбан опинився у дуже незручній ситуації, коли почалася повномасштабна війна проти України, а опозиція почала критикувати його за дружбу з Путіним. Орбан і його партія були розгублені. Але потім вони почали звинувачувати опозицію в тому, що вона хоче втягнути Угорщину у війну, а самі обіцяли, що Угорщина не стане учасником цієї війни. Після виборів Угорщина почала поступово змінювати свою політику щодо України та підтримала надання їй статусу кандидата на членство в

ЄС. Але кардинальних змін у політиці щодо Росії не відбулося, тому що інтереси уряду Орбана щодо дешевих енергоносіїв залишаються незмінними (Pressman, 2023).

Політика щодо угорської національної меншини на Закарпатті також базується на принципі завоювання симпатій на виборах. Незважаючи на те, що угорська громада в Україні (приблизно 150 тис.) є меншою за аналогічні у Румунії (понад 1 млн.), Словаччині (приблизно 500 тис.) та Сербії (250 тис.), саме угорська громада на Закарпатті опинилася в центрі уваги уряду Орбана. «Захист угорських громад у всіх сусідніх країнах є одним із головних напрямків зовнішньої політики Угорщини. Але коли Орбан прийшов до влади у 2010 році, він дав змогу угорцям за кордоном отримувати угорські паспорти та голосувати на виборах в Угорщині», – нагадує Андраш Рац (Hungarians perceive ...). Більшість угорців, які живуть за межами Угорщини, голосують на виборах за партію Орбана, і він цьому всіляко сприяє. Жорстка політика щодо України використовується для мобілізації на виборах меншин за кордоном у своїх інтересах. «Угорці в Румунії чи Словаччині показують на прикладі України – бачите, ми дбаємо про ваші інтереси. Тож політика щодо України – це засіб, а не мета», – зауважив експерт (Hungarians perceive ...).

118

—

Висновки. Можна констатувати, що російсько-українська війна є фактором турбулентності у світовому просторі та каталізатором трансформаційних процесів світоустрою. Кожна держава, об'єднання, міжнародна організація зіткнулися з наслідками цих дій. Не стала винятком і Вишеградська група, яка вимушена реагувати на глобальні процеси, започатковані війною. В рамках ВГ ускладнилася координація дій між країнами. Найбільш очевидною причиною є позиція Угорщини, що не відмовляється від вигід подальшої співпраці з РФ, стримано підходить до антиросійських санкцій ЄС, а також не надає військової підтримки Україні. Це стало причиною чергової кризи ВГ, а також на порядку денному з'явилося питання щодо подальшого існування цього субрегіонального об'єднання.

Джерела та література:

1. Вовканич, І. та Шніцер, І. (2022) Реакція країн Вишеградської четвірки на повномасштабне воєнне вторгнення Росії в Україну. Геополітика України: історія і сучасність, 2(29), с.7-19.

2. Демчишак, Р. (2022) Російсько-українська війна як фактор геополітичного позиціонування регіону ЦСЄ та ПСЄ. Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії, 43, с.247-254. Доступно: https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/43_2022/30.pdf
3. Дячук, В. (2022) Спецоперація «Українці нам не друзі»: як проросійські сили організують антиукраїнський рух у Європі. Infopost, 16 вересня. Доступно: <https://infopost.media/speczoperacziya-ukrayinczi-nam-ne-druzi-yak-prorosijski-syly-organizovuyut-antiukrayinskyj-ruh-u-yevropi/>
4. Знаць, І. (2022) Три члени «Вишеградської четвірки» скасували зустріч у Будапешті. ZN,UA, 29 березня. Доступно: <https://zn.ua/ukr/WORLD/tri-chleni-vishehradskoji-chetvirki-skasovali-zustrich-u-budapeshti.html>
5. Івасечко, О. та Лапій, Б. (2019) Загрози та виклики енергетичні безпеці Вишеградської четвірки в контексті реалізації газопроводу «Північний Потік-2»: детермінанти для України. Гуманітарні візії, 5(1), с.30-35.
6. Країни Вишеградської групи домовилися підтримувати Україну. Угорщина також виділить гроші, 2022. Голос Америки, 24 листопада. Доступно: <https://ukrainian.voanews.com/a/vyshehradski-krajiny-pidtrymaly-dopomohu-ukrajini/6848704.html>
7. Струтинський, В. (2021) Вишеграду 30 років: передумови створення, досягнення, можливі перспективи. Історико-політичні проблеми сучасного світу, 43, с.83-94.
8. Тодоров, І. (2022) Безпековий вимір міжнародних відносин в Східній та Центральній Європі в контексті російської агресії. Політичне життя, 1, с.138-144.
9. Тужанський, Д. (2022) Не така вже й четвірка: чому відбувається розкол Вишеградської групи. Infopost, 06 липня. Доступно: <https://infopost.media/ne-taka-vzhe-j-chetvirka-chomu-vidbuvayetsya-rozkol-vyshegradskoyi-grupy/>
10. Федуняк, С. (2022) Російсько-українська війна як чинник реформатування постбіполярної міжнародної системи. Історико-політичні проблеми сучасного світу, 46, с.35-41.
11. BÍRÓ-NAGY A., JUHÁSZ V., SZÁSZI A., VARGA A. (2023) Policy Solutions and Závecz Research: “Foreign policy attitudes 2023”. Available at: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/20492.pdf>

12. BÍRÓ-NAGY A., MOLNÁR K., SZÁSZI A., VARGA A. (2024) Policy Solutions and Závecz Research: “Foreign policy attitudes 2024”. Available at: https://www.policysolutions.hu/userfiles/Policy_Solutions_The_World_Through_h_Hungarian_Eyes_2024.pdf

13. Czyż, A. (2017) Państwa Grupy Wyszehradzkiej wobec konfliktu na Ukrainie. In: P. Grzywna, J. Lustig, N. Stępień-Lampa and B. Zasępa, eds. Między idea, pasją a działaniem. Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, pp.621-633.

14. Dijkstra, H. (2022) The War in Ukraine and Studying the EU as a Security Actor. Joint Brief, 15, pp.1-6.

15. Hasan, A. (2022) The Russian-Ukrainian war and its implications for international security: a geopolitical vision. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 9, pp.177-192. Available at: <https://zienjournals.com/index.php/tjm/article/view/2051>

120 — 16. Hungarians perceive Ukraine as greater threat than Russia, study shows. Available at: <https://tvpworld.com/79183013/hungarians-perceive-ukraine-as-greater-threat-than-russia>

17. Kotoulas, I. and Pusztai, W. (2022) Geopolitics of the War in Ukraine. Foreign Affairs Institute, 4. Available at: https://www.researchgate.net/publication/361583996_Ioannis_E_Kotoulas_Wolfgang_Pusztai_Geopolitics_of_the_War_in_Ukraine

18. Kucharczyk, J. and Mesežnikov, G. eds. (2015) Diverging Voices, Converging Policies: The Visegrad States’ Reactions to the Russia-Ukraine Conflict. Warsaw: Heinrich- Böll-Stiftung.

19. Pressman D. (2023) Hungary stubbornly continues deepen its “connectivity” with Russia. Available at: <https://insighthungary.444.hu/2023/06/09/pressman-hungary-stubbornly-continues-deepen-its-connectivity-with-russia>

20. Pressman D. “US envoy slams Orbán as a leader who embraces Putin”. Available at: <https://www.politico.eu/article/us-ambassador-slams-hungary-pm-viktor-orban-embracing-russia-over-nato/>

References:

1. Vovkanych, I. ta Shnitser, I. (2022) Reaktsiia krain Vyshehradskoi chetvirky na povnomasshtabne voienne vtorhnennia Rosii v Ukrainu. Heopolytyka Ukrainy: istoriia i suchasnist, 2(29), s.7-19.

2. Demchyshak, R. (2022) Rosiisko-ukrainska viina yak faktor heopolitychnoho pozytsionuvannia rehionu TsSle ta PSle. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria: filozofsko-politolohichni studii, 43, s.247-254. Dostupno: https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/43_2022/30.pdf

3. Diachuk, V. (2022) Spetsoperatsiia «Ukrainci nam ne druzi»: yak prorosiiski syly orhanizovuiut antyukrainskyi rukh u Yevropi. Infopost, 16 veresnia. Dostupno: <https://infopost.media/speczoperacziya-ukrayinczi-nam-ne-druzi-yak-prorosijski-syly-organizovuyut-antyukrayinskyj-ruh-u-yevropi/>

4. Znas, I. (2022) Try chleny «Vyshehradskoi chetvirky» skasувaly zustrich u Budapeshti. ZN,UA, 29 bereznia. Dostupno: <https://zn.ua/ukr/WORLD/tri-chleni-vishehradskoji-chetvirki-skasuvali-zustrich-u-budapeshti.html>

5. Ivasechko, O. ta Lapii, B. (2019) Zahrozy ta vyklyky enerhetychni bezpetsi Vyshehradskoi chetvirky v konteksti realizatsii hazoprovodu «Pivnichnyi Potik-2»: determinanty dlia Ukrainy. Humanitarni vizii, 5(1), s.30-35.

6. Krainy Vyshehradskoi hrupy domovylysia pidtrymuvaty Ukrainu. Uhorshchyna takozh vydilyt hroshi, 2022. Holos Ameryky, 24 lystopada. Dostupno: <https://ukrainian.voanews.com/a/vyshehradski-krajiny-pidtrymaly-dopomohu-ukrajini/6848704.html>

7. Strutynskiy, V. (2021) Vyshehradu 30 rokiv: peredumovy stvorennia, dosiahnennia, mozhlyvi perspektyvy. Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu, 43, s.83-94.

8. Todorov, I. (2022) Bezpekovi vymir mizhnarodnykh vidnosyn v Skhidnii ta Tsentralnii Yevropi v konteksti rosiiskoi ahresii. Politychne zhyttia, 1, s.138-144.

9. Tuzhanskyi, D. (2022) Ne taka vzhe y chetvirka: chomu vidbuvaietsia rozkol Vyshehradskoi hrupy. Infopost, 06 lypnia. Dostupno: <https://infopost.media/ne-taka-vzhe-j-chetvirka-chomu-vidbuvayetsya-rozkol-vyshehradskoyi-grupy/>

10. Feduniak, S. (2022) Rosiisko-ukrainska viina yak chynnyk pereformatuvannia postbipoliarnoi mizhnarodnoi systemy. Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu, 46, s.35-41.

11. BÍRÓ-NAGY A., JUHÁSZ V., SZÁSZI A., VARGA A. (2023) Policy Solutions and Závecz Research: “Foreign policy attitudes 2023”. Available at: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/20492.pdf>

12. BÍRÓ-NAGY A., MOLNÁR K., SZÁSZI A., VARGA A. (2024) Policy Solutions and Závecz Research: “Foreign policy attitudes 2024”. Available at: https://www.policysolutions.hu/userfiles/Policy_Solutions_The_World_Through_Hungarian_Eyes_2024.pdf

13. Czyż, A. (2017) Państwa Grupy Wyszehradzkiej wobec konfliktu na Ukrainie. In: P. Grzywna, J. Lustig, N. Stępień-Lampa and B. Zasępa, eds. Między idea, pasją a działaniem. Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, pp.621-633.

14. Dijkstra, H. (2022) The War in Ukraine and Studying the EU as a Security Actor. Joint Brief, 15, pp.1-6.

15. Hasan, A. (2022) The Russian-Ukrainian war and its implications for international security: a geopolitical vision. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 9, pp.177-192. Available at: <https://zienjournals.com/index.php/tjm/article/view/2051>

122 — 16. Hungarians perceive Ukraine as greater threat than Russia, study shows. Available at: <https://tvpworld.com/79183013/hungarians-perceive-ukraine-as-greater-threat-than-russia>

17. Kotoulas, I. and Pusztai, W. (2022) Geopolitics of the War in Ukraine. *Foreign Affairs Institute*, 4. Available at: https://www.researchgate.net/publication/361583996_Ioannis_E_Kotoulas_Wolfgang_Pusztai_Geopolitics_of_the_War_in_Ukraine

18. Kucharczyk, J. and Mesežnikov, G. eds. (2015) *Diverging Voices, Converging Policies: The Visegrad States’ Reactions to the Russia-Ukraine Conflict*. Warsaw: Heinrich- Böll-Stiftung.

19. Pressman D. (2023) Hungary stubbornly continues deepen its “connectivity” with Russia. Available at: <https://insighthungary.444.hu/2023/06/09/pressman-hungary-stubbornly-continues-deepen-its-connectivity-with-russia>

20. Pressman D. “US envoy slams Orbán as a leader who embraces Putin”. Available at: <https://www.politico.eu/article/us-ambassador-slams-hungary-pm-viktor-orban-embracing-russia-over-nato/>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.123-145>

УДК: 327(477)

© *Наталія Нечаєва-Юрійчук*¹

**ГРУЗІЯ ЯК ТЕСТОВИЙ МАЙДАНЧИК
ДЛЯ ПУТІНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ «ПОВЕРНЕННЯ ЗЕМЕЛЬ»:
ВІД ОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЙ
ДО АНТИЄВРОПЕЙСЬКОГО КУРСУ «ГРУЗИНСЬКОЇ МРІЇ»**

У ХХІ сторіччі російський імперіалізм продовжує свої конвульсивні спроби зберегтися на геополітичній мапі світу, що знаходить вияв в активних заходах, здійснюваних Москвою щодо Грузії й України. Події в Грузії й триваюча російсько-українська війна засвідчила: Москва втратила військову міць, однак продовжує зберігати свій геополітичний вплив як через присутність у міжнародних організаціях, насамперед ООН, так і через використання широкого спектру маніпулятивного інструментарію. Відверте втручання Москви у внутрішні справи Грузії спершу через міфічну «миротворчість», а після 2008 року – відверту окупацію частини грузинських територій, – лише одна сторона російської активності на Південному Кавказі.

123

Втративши контроль над діями Тбілісі після Революції Троянд 2003 року та приходу до влади М.Саакашвілі, Москва використала усі можливі засоби – від дипломатичних, економічних до військових, інформаційних, для повернення свого впливу у регіоні. Дискредитувати Саакашвілі й обраний ним курс на євроатлантичну інтеграцію вже традиційними для Москви «активними засобами» не вдалося, тож Кремль обрав іншу тактику. Через вивірених у минулому сторіччі механізм створення маріонеткової політичної сили, Москва включилася у партійно-політичне життя Грузії «Грузинською мрією», яка на повірку виявилася російською.

Грузинське суспільство, налаштоване демократично й втомлене від дедалі більш активних виявів авторитаризму з боку Саакашвілі,

¹ Кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: n.nechayeva-yuriyчук@chnu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-5882-7121.

зробило перший руйнівний крок – обрало «Грузинську мрію» до парламенту. Наступне десятиліття – прищвидшене згортання демократичних реформ «Єдиного національного руху» й розворот в бік Росії з свідомим переходом до антиінтеграційного щодо ЄС руху з боку офіційного Тбілісі. Попри активні протести з боку грузинського суспільства, влада продовжує свій реверсний рух до Росії. А світ спостерігає апробацію нової стратегії путінської політики «повернення земель», яку авторка означила як «ретроактивне управління».

Ключові слова: безпека, інформаційна війна, ЄС, російсько-українська війна.

Georgia as a Testing Ground for Putin’s policy of “Land Return”: from the Occupation of Territories to the Anti-European Course of the “Georgian Dream”

In the 21st century, Russian imperialism continues its convulsive attempts to remain on the geopolitical map of the world, which is reflected in the active measures taken by Moscow towards Georgia and Ukraine. The events in — Georgia and the ongoing Russian-Ukrainian war have shown that Moscow has lost its military power but continues to maintain its geopolitical influence both through its presence in international organizations, primarily the UN, and through the use of a wide range of manipulative tools. Moscow’s open interference in the internal affairs of Georgia, first through mythical “peace-keeping” and after 2008 - the open occupation of part of Georgian territories – is only one aspect of Russian activity in the South Caucasus.

Having lost control over Tbilisi’s actions after the Rose Revolution of 2003 and the coming to power of M. Saakashvili, Moscow used all possible means – diplomatic, economic, military, and informational, to regain its influence in the region. It was impossible to discredit Saakashvili and his chosen course for Euro-Atlantic integration by the “active means” already traditional for Moscow, so the Kremlin chose a different tactic. Through the mechanism of creating a puppet political force, tested in the last century, Moscow joined Georgia’s party and political life through the “Georgian Dream”, which turned out to be Russian.

Georgian society, democratically minded and tired of increasing manifestations of authoritarianism on the part of Saakashvili, took the first destructive step – it elected the “Georgian Dream” to parliament. The next decade is an accelerated rollback of the democratic reforms of the “United National Movement” and a turn towards Russia with a conscious transition to an

anti-integration movement towards the EU on the part of official Tbilisi. Despite active protests from Georgian society, the authorities continue their reverse movement towards Russia. The world is watching the testing of the new strategy of Putin's policy of "returning the lands", which the author defined as "retroactive governance".

Keywords: security, information warfare, EU, Russian-Ukrainian war.

Постановка наукової проблеми. 7 лютого 2025 року перший за 32 роки літак з Росії приземлився в аеропорту м. Сухумі, що знаходиться на території окупованої російськими військами Абхазії. Аеропорт був закритий Міжнародною організацією цивільної авіації (ISAO) на вимогу Грузії після грузино-абхазької війни 1992-1993 років (Jemal Gamakharia: 'Sukhumi airport will be entirely Russian-EU and NATO must take notice' 2025). За офіційною версією Москви, це був тестовий політ. Офіційний Тбілісі не коментує ситуацію; грузинське суспільство й опозиція розглядають даний політ «як прямий виклик територіальній цілісності Грузії» та політиці невизнання окупованого Росією регіону (Russian Passenger Jet Lands at Sokhumi Airport as Official Tbilisi Remains Silent 2025). Даний політ – Москва-Сухумі, є одним із індикаторів посилення позицій Кремля у Грузії та його спроби повернути регіон у статус російського Закавказзя. Й одночасно – це повідомлення для міжнародного співтовариства й насамперед для України, що немає незворотних процесів і що відмова від підтримки демократичних сил у боротьбі з авторитаризмом дорівнює поверненню до останнього у ще більш спотворених формах.

125

Дана стаття – спроба аналізу процесів розгортання антидемократичних сил в Грузії на фоні триваючої російсько-української війни та визначення алгоритму дій Кремля щодо повернення вже здавалося б втрачених назавжди земель у російську політичну орбіту.

Науково-дослідницьке поле проблеми. Зовнішня політика Росії є важливим предметом як теоретичних, так і прикладних досліджень, особливо в контексті її агресивізації на початку XXI століття. Серед праць, які фокусуються на аналізові політичних стратегій та зовнішньополітичних підходів Москви щодо держав пострадянського простору, – стаття І.Лоссовського, нині – заступника голови ДЕСС України, де він наголошує на реалізації Москвою «нової доктрини обмеженого суверенітету» щодо цих держав (Лоссовський 2018). Спробу проаналізувати російську зовнішню політику кризь

призму стратегічної культури зробила Олена Юрченко, спеціалістка аналітичного центру ADASTRA, яка звертає увагу на стратегічності клієнтсько-патронажних відносин, що їх вибудовує Росія зі своїми партнерами загалом та націленості на тактичні результати у її «повороті на схід» (Юрченко 2020).

Вже після розгортання Росією широкомасштабної війни проти України Національним інститутом стратегічних досліджень було презентовано аналітичну довідку «Оцінки змін зовнішньополітичної парадигми Росії», в якій через аналіз ключових тез статті А. Дробініна, директора Департаменту зовнішньополітичного планування МЗС РФ, зроблено спробу виявити пріоритети майбутньої Концепції зовнішньої політики Росії. Ідеологічною платформою російської моделі світопорядку визначаються «антизахідний» та «антиколоніальний» наративи (Ярмоленко 2022).

126

Наступний розвиток подій почасти підтверджує сформульовані науковцями різних країн оцінки зовнішньополітичної стратегії РФ, зокрема, щодо України та Грузії. Водночас спостерігаємо апробацію нової стратегії РФ щодо «повернення земель» у «руззкій мір» – за визначенням авторки, «ретроактивного контролю», коли через маніпулятивні технології та інструменти рефлексивного управління російська сторона добивається встановлення нових правил до вже існуючої ситуації (до у даному випадку – окупації частини території суверенної Грузії) і повертає контроль над регіоном, де вже не просто втратила вплив у минулому, а була самодискредитована своїми ж діями.

Питання, порушене авторкою у даній статті, – перебуває у фокусі уваги політичних експертів й науковців, однак в силу швидкості розгортання подій у Грузії та Україні й відсутності видимих зв'язків між нав'язуваним Росією сценарієм у названих регіонах актуальність даного дослідження не викликає питань.

Виклад основного матеріалу. Грузія, як і весь Південний Кавказ, завжди була й залишається серед пріоритетів політики Кремля. У своїй політиці збирання земель та формування спершу Російської імперії, згодом – СРСР, а після його розпаду – нинішньої РФ, Кремль завжди послуговувався принципом «розділяй та владарюй», де інтереси народів, не кажучи вже про інтереси людини й громадянина, завжди були на периферії інтересів російського самодержавства. Грузія не стала винятком у цій ситуації. Спроба демократичних гру-

зинських сил створити власну Грузинську Демократичну Республіку у 1918 році зазнала поразки (Janelidze 2018), як, до речі, і спроба українців. Більшовизм виявився надто сильним (і не лише у військовому плані) суперником, щоб розрізнені демократичні сили змогли подолати його у поневолених століттями регіонах. Підхід до вирішення національного питання у більшовицькій Росії, яка згодом стала Радянським Союзом, відзначався нехтуванням й маніпулюванням національним фактором у формуванні адміністративних одиниць – республік, СРСР. Там, де це було можливо, радянська влада не лише створила потенційні «джерела вогню» на прикордонні, але й посилила їх своєю демографічною політикою. Поруч із історичними особливостями міжнаціональної взаємодії, політичною радикалізацією кінця 1980-1990-х та активним втручанням Москви у всі процеси на території колишнього СРСР це створило передумови для грузино-абхазьких війн початку 1990-х років. Тоді російська сторона виступила на стороні Абхазії, що призвело до посилення політичної нестабільності (Збройні конфлікти за участю росії з 1991 року до повномасштабного вторгнення в Україну 2022) та «заморожування конфлікту», розморожування якого можливе за найменшої необхідності для Москви.

Попри політичні потрясіння та втрату контролю над частиною території, президентом Грузії до 2003 року залишався Едуард Шеварнадзе, колишній перший секретар ЦК Компартії Грузії, обраний у 1992 році. Його спроба зберегтися при владі через фальсифікацію результатів виборів 2 листопада 2003 року призвела до Революції Троянд. На хвилі революційного піднесення до влади прийшов молодий політик – Михаїл Саакашвілі, який проголосив курс Грузії на євроатлантичну інтеграцію. Реформи, розпочаті М.Саакашвілі у 2004 році, були масштабними й радикальними. Завдяки спрощенню податкового законодавства й бізнес-процедур Грузія обійняла перше місце з легкості ведення бізнесу (20 Years Later: How is the Rose Revolution viewed in Georgia? 2023). Проголошення курсу на євроатлантичну інтеграцію, стало важливим кроком на шляху до виходу із російської сфери впливу. Важливо: тоді ідею вступу Грузії до НАТО підтримали понад 80% населення країни, однак, на Бухарестському саміті Грузія так і не отримала ПДЧ, хоч і почула слова підтримки від держав-членів Альянсу. Вагомою, якщо не ключовою причиною подібного рішення стала неготовність насамперед Німеччини піти

на конфлікт з РФ у питанні наданні перспектив членства в НАТО Грузії й Україні (Нечаєва-Юрійчук, До питання про причини та ймовірні наслідки грузинсько-російського конфлікту у серпні 2008 року 2008). Попри значні досягнення, М.Саакашвілі був серйозно критикований опонентами, зокрема, через проблеми з правами людини, тиск на медіа тощо. Чорною плямою на репутації М.Саакашвілі стала справа Сандро Гіргвліані (2006 рік), співробітника банку, якого знайшли мертвим після сварки з високопоставленими урядовцями з МВС і чия справа так і не була розслідувана за часів президентства Саакашвілі (Coalson 2013). Сьогодні одне із звинувачень, висунутих М.Саакашвілі, стосується саме цієї справи.

128

Радикальні реформи М.Саакашвілі, спрямовані на розбудову Грузинської державності, були негативно сприйняті Москвою, яка у жовтні 2006 року оголосила санкції проти «режиму Саакашвілі» та відкликала свого посла. Однак уже у січні 2007 року Кремль вирішив повернути посла у Тбілісі та скасувати санкції, оскільки стало зрозумілим, що санкції не лише не призвели до очікуваного результату, але ще більше знизили рівень залежності Грузії від Росії (Russian Paper: 'Anti-Georgian Sanctions' Failed to Yield Results 2007). Дипломатичні «танці» Москви, як на авторку, продемонстрували її готовність до використання будь яких засобів – від політичного «кнута» до «пряника», щоб зберегти Грузію як частину свого Закавказзя, але аж ніяк не Південного Кавказу. Однак засоби, що їх обрав Кремль у 2006-2008 роках виявилися недостатніми, аби змістити Саакашвілі й встановити проросійський уряд. І якщо запроваджені Москвою санкції знизили рівень залежності Грузії від Росії, то п'ятиденна війна та її результати – окупація близько 20% грузинської території, підтвердили, що лише курс на євроатлантичну інтеграцію сприятиме збереженню суверенної Грузії.

Російський наступ на Грузію розпочався у перший день Літніх Олімпійських ігор у Китаї - 8 серпня 2008 року. Неочікувано для усього світового співтовариства, з використанням важкого озброєння та авіації. У 2022 році Росія так само напала на Україну, щоправда, цього разу вже за кілька днів після завершення Зимових Олімпійських ігор, у тому ж таки Китаї. Любов до політичного символізму автократіями – окремих напрямків досліджень, однак враховуючи розвиток російсько-китайських відносин упродовж останніх років, вважаємо, що ці роки і ці дні були обрані зовсім не випадково.

Військова кампанія Росії проти Грузії супроводжувалася активною інформаційною. Фактично, це була перша гібридна війна на пострадянському просторі у її сучасному форматі, з використанням інноваційних технологій та соціальних мереж. Попри те, що Грузія відстоювала міжнародно закріплене право на державний суверенітет та територіальну цілісність, у медійному дискурсі Росію так і не було однозначно визнано агресором. Свою роль у цьому відіграв мовний фактор: знайти перекладача з російської виявилось значно простіше, аніж з грузинської. Що стосується англійської, на превеликий жаль, на той час у Грузії не вистачало англомовних медіаресурсів. Тож чимало країн світу, у т.ч., й Україна, значною мірою черпали інформацію про війну в Грузії з російських першоджерел (Нечаєва-Юрійчук, Російсько-грузинське протистояння серпня 2008 року: українська інформаційна складова 2011). Відповідно, ідеї російського месіанізму знайшли свою аудиторію, яка залишилася у цій парадигмі до української Бучі та Ірпеню, частково і до сьогодні.

Москві так і не вдалося повалити М.Саакашвілі за підсумками п'ятиденної війни, а саме це, на нашу думку, було ключовим завданням, від вирішення якого залежало досягнення стратегічної мети РФ на Кавказі – збереження регіону у сфері свого впливу з контролем (!) над нафтопроводом Баку – Тбілісі – Джейхан, чорноморськими портами, розташованими на території Грузії, та гарантоване збереження монополії на поставку нафти й газу до ЄС, що у кінцевому підсумку забезпечувало роль «сірого кардинала» у європейській та й світовій політиці. Наступне визнання незалежності Абхазії та Цхінвальського регіону, який з подачі Москви увійшов у світовий політичний дискурс як Південна Осетія, засвідчило важливість «грузинського питання» у російському порядку денному та готовність до тривалої боротьби за Грузію як форпосту російських інтересів на Кавказі.

Росія не обмежилася визнанням незалежності Абхазії та Південної Осетії. 30 квітня 2009 року були підписані відповідні угоди з Абхазією (Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о совместных усилиях в охране государственной границы Республики Абхазия 2009) та Південною Осетією (Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о совместных усилиях в охране государственной границы Республики Южная Осетия 2009), де повноваження щодо охорони кордонів з рештою території Грузії були делеговані ФСБ РФ.

В цих умовах повернення до довоєнного формату відносин між Грузією та Росією видавалося неможливим, принаймні, за часів правління Саакашвілі. Та відмова від Грузії не входила у стратегічні плани Москви і на початку 2010-х у грузинському партійному спектрі з'явилася нова політична сила – «Грузинська мрія», очолювана Б.Іванішвілі, олігархом, який «накопичив свої статки в Росії у 1990-роках» (Górecki, A Journey into a glorious past: three terms of Georgian Dream 2024), як альтернатива «Єдиному національному руху» М.Саакашвілі. Її поява стала логічним продовженням російської політики на Кавказі; російським ударом у відповідь на законодавчі зміни, прийняті урядом Саакашвілі, зокрема на Закон Грузії «Про окуповані території». Даний Закон був прийнятий з метою «визначення статусу територій, окупованих в результаті воєнної агресії Російської Федерації, встановлення особливого правового режиму на цих територіях» (Закон Грузії Об оккупированных территориях 2008). Окупованими територіями, згідно Закону, визнано: території Абхазької Автономної Республіки та Цхінвальський регіон (території колишньої Південно-Осетинської автономної області), а також морська зона у Чорному морі та повітряний простір (окреслені у пунктах в та г, статті 2).

«Грузинська мрія» була заснована навесні 2012 року і вже у жовтні 2012 року вона здобула перемогу на парламентських виборах (GEORGIA Sakartvelos Parlamenti (Parliament) 2012). Цьому сприяло ряд факторів: 1) зростаюче невдоволення грузинського суспільства посиленням авторитаризму після майже десятирічного правління М.Саакашвілі; 2) задекларована позиція «Грузинської мрії», яка обіцяла продовжити попередній курс на євроатлантичну інтеграцію та економічну лібералізацію, й водночас відновити прагматичні відносини з РФ; 3) фінансові можливості лідера партії – Б.Іванішвілі, який за короткий час зміг перетворити її на загальнонаціональну й конкурентну «Єдиному національному руху» М.Саакашвілі, й обіцяв спрямувати наявні ресурси на благо держави. Вагому роль відіграла активна добродійна діяльність, здійснювана Б.Іванішвілі й спрямована у т.ч. на підтримку Грузинської Православної Церкви. Церква традиційно відіграє важливу роль у державо- та націєбудівництві Грузії, що визнається й закріплено у статті 8 Конституції (Górecki, The Autumn of the (Georgian) Patriarch. The role of the Orthodox Church in Georgia and in Georgian politics 2020);

У свій перший термін ГМ дійсно продовжила курс на європейську інтеграцію, підписавши у 2014 році Угоду про асоціацію з Європейським Союзом (Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part 2014), яке вступило в силу з 2016 року, й частиною якої було створення зони вільної торгівлі. З 28 березня 2017 року було встановлено безвізовий режим між ЄС та Грузією, що послугувало приводом для святкувань й навіть гала-концерту на Європейській площі у Тбілісі (Visa Free Travel comes into effect for Georgia 2017).

Що стосується внутрішньої політики, то застороги опозиції виявилися небезпідставними. Після приходу до влади ГМ розпочала кампанію проти опозиції, використовуючи при цьому як правові інструменти, так і неформальний тиск. Упродовж перших ста днів правління ГМ прокуратура та податкові органи викликали декілька тисяч чиновників та представників місцевої влади, пов'язаний з «Єдиним національним рухом». Когось змусили піти у відставку, когось – приєднатися до табору переможців (Górecki, A Journey into a glorious past: three terms of Georgian Dream 2024). Опозиція зазнавала й фізичного тиску й переслідувань: від жорстоких нападів на учасників заходів «Єдиного національного руху» (2013 – Батумі) до вбивства Єросі Кірцмарішвілі (щодо даного кейсу немає однозначної позиції: за однією з версій вбивство носило політичний характер, за іншою – це були майнові суперечки між ГМ та Е.Кірцмарішвілі), колишнього посла Грузії в Росії, засновника опозиційного до ГМ телеканалу «Руставі-2» (Луканов 2024).

Не оминули увагою й вже экс-президента Грузії – Михаїла Саакашвілі, щодо якого було розпочато розслідування у розтраті державних коштів (New charges: Saakashvili charged with embezzling 8.8 million GEL 2014). Власне, після приходу до влади «Грузинської мрії» М.Саакашвілі виїхав з Грузії (2013 рік). До 2021 року він встиг набути і втратити, і знову набути українське громадянство, побути губернатором Одеської області, бути засудженим до ув'язнення заочно грузинською прокуратурою й очолити виконавчий комітет Національної ради реформ в Україні. У 2021 році він прийняв рішення повернутися на батьківщину, де був заарештований (Timeline: Saakashvili Imprisonment & Hunger Strike 2021) й перебуває в ув'язненні й досі.

Заочне засудження М.Саакашвілі відбулося в ході виборчої кампанії 2016 року, де ГМ зробила все можливе, аби дискредитувати «Єдиний національний рух» й сформувані негативні ставлення до нього з боку електорату. Тодішній прем'єр-міністра Іраклій Гарібашвілі заявив, що партія Саакашвілі була «кримінальною організацією» і що це «природно» для «грузинів відчувати злість» щодо колишнього уряду (Górecki, A Journey into a glorious past: three terms of Georgian Dream 2024). Відтоді ГМ виграла усі вибори в країні – місцеві 2017 року, президентські 2018-го (з обранням президентом представниці від ГМ Саломе Зурабішвілі), парламентські 2020-го та чергові місцеві 2021 року.

132

—

З посиленням позицій ГМ в країні відбувався відхід від демократичних прав та свобод. Опублікований звіт Європарламенту щодо виконання Грузією Угоди про асоціацію 2022 року засвідчив погіршення ситуації з правами людини та стурбованість європейців щодо політичних переслідувань та згортання свободи слова в країні (Report on the implementation of the EU Association Agreement with Georgia 2022).

Утвердження ГМ та здійснювану нею політику до 2024 року можна охарактеризувати як спробу балансу між ЄС та Росією, з мінімумом активності щодо євроінтеграційного поступу й одночасним збільшенням російських заготовок для політичного порядку денного. Яскравим прикладом цього стала спроба парламенту Грузії прийняти закон про іноагентів у березні 2023 року, що викликало масові протести й негативну реакцію з боку ЄС та США (Тарасовський 2023). За сім місяців до цього – у липні 2022 року, в РФ було прийнято Федеральний закон №255-ФЗ «Про контроль зі діяльністю осіб, що знаходяться під іноземним впливом» (Федеральный закон от 14.07.2022 г. № 255-ФЗ О контроле за деятельностью лиц, находящихся под иностранным влиянием 2022). Тоді ГМ не вдалося реалізувати задумане Росією, однак уже у 2024 році ситуація змінилася: у політику повернувся Б.Іванішвілі, як виявилось, важка артилерія Кремля.

За час від моменту створення ГМ до 2024 року Б.Іванішвілі двічі залишав політику – у 2013 та у 2021 році. У 2013 замість нього пост лідера партії, як і прем'єр-міністра, обійняв Іраклій Гарібашвілі, тодішній міністр оборони країни (Ivanishvili Quits Politics 'for Good'

2021). Його повернення в політику у 2018 році тривало усього три роки, за які ГМ виграла, як уже згадувалося вище, президентські вибори 2018, парламентські 2020, місцеві 2021 року, у т.ч. і через фальсифікації (У Грузії опозиція заявляє про тотальну фальсифікацію на виборах і анонсувала акції протесту 2020). У 2021 році знову оголосив про свій вихід, цього разу – «остаточно». І вже 30 грудня 2023 року оголосив про своє повернення у грузинську політику.

«Ходіння» Бідзіни Іванішвілі «в» і «з політики» лише засвідчили його вагомий роль у поверненні Грузії назад до Росії. Складно не погодитися з коментарем грузинського політолога Гели Васадзе щодо ролі Б.Іванішвілі у державному управлінні країни. Коментуючи заяву лідера ГМ про черговий, остаточний, вихід з політики, Г.Васадзе наголосив, що Іванішвілі продовжить зберігати контроль над виконавчою, законодавчою та судовою владами в Грузії, оскільки «механізми цього контролю жодним чином не пов'язані з формальним місцем голови партії...» (Миллиардер Бидзина Иванишвили опять уходит из грузинской политики 2021). На думку Г.Васадзе, весь інструментарій контролю у будь-якому разі залишався в руках Іванішвілі, що підтвердив наступний розвиток подій в країні. Щоправда, хочеться додати, що Б.Іванішвілі, на нашу думку, здійснює лише формальний контроль: правила й рамки гри визначає Кремль. І лише від стійкості й згуртованості грузинського громадянського суспільства залежить, чи вдасться йому переламати ситуацію й зберегти державний суверенітет у цих непростих умовах.

Після останнього повернення Б.Іванішвілі в грузинську політичну ситуація в країні почала розгортатися блискавично. У травні 2024 року парламент Грузії, всупереч масовим протестам та подолавши вето президентки Саломе Зурабішвілі, схвалив Закон «Про прозорість іноземного впливу». 3 червня його підписав спікер грузинського парламенту Шалва Папуашвілі (Наконежна 2024). Цим своїм рішенням грузинський парламент знехтував застереженнями Європейської Комісії щодо негативного впливу прийняття даного Закону на прогрес Грузії на шляху до ЄС: «... дух і зміст закону не відповідають основним нормам і цінностям ЄС», – зазначено у заяві (Євросоюз оголосив про загрозу для шляху Грузії в ЄС після ухвалення скандального закону 2024). «Грузинська мрія» звинуватила західні держави у тиску й продовжила розворот в бік європейської анти-інтеграції Грузії.

20 лютого 2024 року, всупереч рекомендаціям Венеційської комісії, парламент Грузії прийняв поправки до Виборчого кодексу, які ліквідували посаду заступника голови ЦВК, що обирається за квотою опозиції (Парламент Грузії прийняв изменения в Избирательный кодекс без учета рекомендаций Венецианской комиссии 2024). Пізніше парламент Грузії прийняв поправки до Виборчого кодексу щодо гендерних квот: політичні партії втратили зобов'язання комплектувати передвиборчі партійні списки із врахуванням гендерного квотування (Парламент Грузії отменил гендерные квоты 2024). 13 червня було схвалено нові поправки до виборчого кодексу, які стосувалися процедури призначення членів та голови грузинської ЦВК (зокрема, перехід до простої більшості голосів – 76 замість 100, що дозволяє ГМ контролювати даний процес) (Президентка Грузії ветоувала зміни до виборчого кодексу, які збільшать вплив партії влади 2023). 15 травня 2024 прийнято черговий пакет поправок до виборчого кодексу, які скасували 40% бар'єр для мажоритарних кандидатів у місцеві ради (сакребуло), а політичні партії отримали право призначати своїх депутатів «делегатами» виборців, зареєстрованими у виборчому окрузі. Дані поправки були оцінені як спроба зберегти елементи мажоритарної системи правлячою партією ГМ (Amendments to Electoral Code Adopted: Parties Can Designate 'Delegates,' 40% Threshold in City Councils Abolished 2024). А вже у червні парламент Грузії подолав вето на чергові поправки, які внесли зміни у порядок прийняття рішень виборчкомом та запровадили «антитупіковий механізм» щодо прийняття рішень ЦВК. Тепер за умови неприйняття рішення за підтримки не менше двох третин голосів, голосування проводитиметься повторно на тому самому засіданні ЦВК і рішення вважатиметься прийнятим за умови голосування за нього більшості повного складу ЦВК (Парламентское большинство преодолело вето президента Грузии на поправки в Избирательный кодекс 2024).

134

У березні 2024 року почала розгортатися ініціатива ГМ щодо внесення змін до Конституції країни, які обмежуватимуть права представників ЛГБТ спільнот. У червні парламент Грузії схвалив у першому читанні пакет з 19 законопроектів, спрямованих проти «пропаганди ЛГБТ» серед неповнолітніх, заборони одностатевих шлюбів тощо. Було анонсовано створення нового державного свята – Дня святості сім'ї, який відзначатиметься у Грузії 17 травня, у Міжнародний день боротьби з гомофобією, трансфобією та біофобі-

єю (Грузія: законопроекти проти ЛГБТ утвлені в першом чтенні 2024). Минулоріч цей день вперше було оголошено вихідним – на фоні масових протестів у Тбілісі проти прийняття закону про іноагентів. Що стосується Закону «Про сімейні цінності», то він був остаточно схвалений 17 вересня, 84 голосами проти 0 голосів. Даний закон фактично продемонстрував нехтування базовими правами людини на самовираження, збори та рівність (New Bill in Georgia Violates LGBTI+ Rights 2024).

Навіть побіжний погляд на кількість та швидкість прийнятих поправок до вже існуючих законів, нових законів у грузинському парламенті від початку 2024 року засвідчує, що ГМ зі швидкістю «шаленого принтера» готувала законодавчий ґрунт до парламентських виборів 2024 року.

Передвиборча риторика ГМ до болю нагадала пропагандистські наративи, поширювані Росією в АР Крим у переддень так званого референдуму. Вибір між війною та миром, руйнуванням та процвітанням під захистом ГМ (по факту Росії) – стандартний підхід, неодноразово використовуваний Москвою в державах пострадянського простору. «Родзинкою», на нашу думку, електоральної кампанії «Грузинської мрії», стала заява Б.Іванішвілі, де він назвав російсько-грузинську війну 2008 року «братовбивчим протистоянням», наголосив, що Грузії потрібно «знайти в собі сили» і перепросити осетинів за цю війну (Панченко 2024). Ця заява викликала хвилю обурення у грузинському суспільстві, однак на виборах 26 жовтня 2024 року «Грузинська мрія» отримала значну підтримку з боку грузинського електорату. За результатами незалежного соціопитування (екзит-полу) Edison Research спільний результат опозиційних партій Грузії дорівнював майже 52%; ГМ набрала 40,9% голосів (Edison Research 2024 Republic of Georgia Exit Poll 2024). Фальсифікації та виборча інженерія дозволили додати «Грузинській мрії» понад 13%. В результаті ГМ оголосила себе переможцем й почала творити свою політичну реальність – як продовження російської політики на Кавказі, але жодним чином не як вираження національних інтересів Грузії та її народу.

Результати парламентських виборів у Грузії стали несподіванкою для всіх, окрім ГМ і, як вважає авторка, Росії. Мова йде насамперед про кількісні виміри фальсифікацій, що були вчинені партією влади під час виборчого процесу та підрахунку голосів. Так, до прикладу, коментуючи у прямому ефірі оголошені результати виборів ЦВК,

Тамаз Хунджуга, грузинський опозиціонер, не зміг приховати свого подиву відвертим цинізмом грузинської влади у її використанні виборчої інженерії для формування бажаного для себе результату (Васадзе 2024). Одразу після офіційного проголошення результатів розпочалися у Грузії розпочалися протести – масові й по всій країні. Відповідь ГМ була у традиціях російського самодержавства. Фактично, від 26 жовтня у Грузії діє невизнаний світовим співтовариством самопризначений парламент з призначеним ним самим президентом – Михаїлом Кавелашвілі (Ахметелі 2024) та обраний на попередніх виборах президент С. Зурабішвілі, яка стала символом легітимності інституту президентства у державі і яка сьогодні є виразником інтересів демократичної Грузії.

Від 26 жовтня 2024 року у Грузії спостерігаємо реалізацію стратегії ретроактивного управління, де повернення Тбілісі у зону російського впливу відбувається через встановлення нових правил гри:

136 1) формування й запуск роботи невизнаного світовим співтовариством уряду та президента;

— 2) розворот в бік анти-інтеграції Грузії до Європи – 28 листопада прем'єр-міністр Грузії Іраклій Кобахідзе заявив, що Грузія відмовляється від переговорів щодо вступу до ЄС до 2028 року (Грузія оголосила про відмову від переговорів щодо вступу до ЄС до 2028 року 2024);

3) від силового придушення та переслідувань представників опозиції до ігнорування протестних рухів та настроїв населення з імітацією державобудівництва;

4) утвердження авторитаризму як політичного режиму через ініціацію з наступним прийняттям додаткових законів, що фактично забороняють свободу слова в країні: 5 лютого лідер парламентської більшості ГМ Мамука Мдінарадзе заявив про ініціювання нового закону про ЗМІ, який встановить стандарти журналістської етики та обмежить фінансування грузинських ЗМІ з іноземних джерел (GD Goes Full-Steem Ahead with Repressive Legislative Initiatives Targeting Civil Society and Media 2025). Апеляція до американського закону FARA з боку ГМ, – повний сору-паст ситуації 2012 року в Росії, коли там приймали відповідний закон і так само обґрунтовували його доцільність американською практикою минулого сторіччя (Козловський 2012).

Нинішня ситуація в Грузії – результат відсутності стійкого стратегічного інтересу, насамперед США та ЄС у Південному Кавказі та Грузії як форпосту демократії у регіоні, їхнє нерозуміння ролі країни в збереженні стабільності та регіональної безпеки, їхня неготовність до відкритого конфлікту з РФ за вплив на Південному Кавказі, роль якого у енергетичній безпеці Європи за час російсько-української війни зростає, як і роль в обході РФ санкцій з боку ЄС. За умови відсутності активної позиції та організації дієвої допомоги інститутам громадянського суспільства в Грузії з боку ЄС та США, РФ поверне Грузію, а за нею й інші країни регіону у свою геополітичну орбіту. Зміна гравця – маємо на увазі зростаючу увагу до Вірменії, не вплине суттєво на позиції РФ у Південному Кавказі, однак це – тема інших наукових досліджень.

Висновки. Прихід до влади у США Д.Трампа на фоні збереження влади В.Путіним в РФ – це ще той виклик для світового співтовариства. Непередбачуваність одного у тандемі з чітко артикульованими інтересами іншого безпосередньо впливає на міжнародну безпеку. Грузія, яка у 2008 році пройшла через війну з РФ і зробила спробу повного розірвання відносин з Москвою, опинилася у нових геополітичних лещатах, де Москва здійснює активну спробу реанімації власного контролю над регіоном, а Захід потурає цьому. На превеликий жаль, у даному випадку уроки російсько-грузинської війни 2008 виявилися невивченими: грузинська демократія так не отримала належної підтримки з боку світового співтовариства у своєму протистоянні з РФ ані тоді, ані тепер.

Натомість для Москви Грузія перебувала у фокусі уваги і прихід Саакашвілі до влади у 2003 році був сприйнятий як виклик. В спробі усуненні від влади М.Саакашвілі традиційні «активні заходи» не спрацювали, тож Москва пішла іншим, перевіреним у минулому столітті, шляхом – створенням маріонеткової партії, яка й поверне Грузію у «руззкій мір». Від парламентських виборів 2012 року і до 2025 Грузія пройшла складний шлях усвідомлення тотожності «Грузинської мрії» Б.Іванішвілі з російською. За цей час Росія не просто застосувала, але й апробувала у Грузії, за нашим визначенням, стратегію «ретроактивного контролю»: після втрати контролю над Тбілісі з приходом Саакашвілі до його повернення з Б.Іванішвілі. Повернення у «руззкій мір» відбувається через використання інструментів рефлексивного управління та маніпулятивних технологій. Таким чином

нав'язується російська візія історичного розвитку Грузії після розпаду СРСР, формується суспільне бачення й оцінка Революції Троянд та М.Саакашвілі, євроатлантичної інтеграції, й, що найважливіше – окупації частини грузинської території російськими військами. Враховуючи те, що війна 2008 року стала прелюдією до російсько-української війни, Україні варто задуматися над тими процесами, які ініціює ворог у нашій державі і тими наслідками, до яких це може призвести.

Джерела та література:

1. Ахметелі, Ніна. Кавелашвілі - у Грузії склав присягу новий президент. Його не визнає частина країни. 29 12 2024 р. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/clyjpm151yo>
2. Васадзе, Гела. LIVE. Первые результаты выборов в Грузии. 2024.
- 138 — 3. Грузия: законопроекты против ЛГБТ утверждены в первом чтении. 27 06 2024 р. <https://www.lrt.lt/ru/novosti/17/2306857/gruzii-zakonoproekty-protiv-lgbt-utverzhdenu-v-pervom-chtenii>
4. Грузія оголосила про відмову від переговорів щодо вступу до ЄС до 2028 року. 28 11 2024 р. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yevrointehratsiya-hruziya-vidmova/33219324.html>
5. Євросоюз оголосив про загрозу для шляху Грузії в ЄС після ухвалення скандального закону. 15 05 2024 р. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/15/7186006/>
6. Закон Грузии Об оккупированных территориях. 23 10 2008 р. <https://matsne.gov.ge/en/document/download/19132/6/ru/pdf>
7. Збройні конфлікти за участю росії з 1991 року до повномасштабного вторгнення в Україну. 06 08 2022 р. https://cpd.gov.ua/main/czpd_analizuye-6/
8. Козловский, Владимир. Пресса США о законе об НКО: Путин закручивает гайки. 16 07 2012 р. https://www.bbc.com/russian/international/2012/07/120716_us_press_ngo_law
9. Лоссовський, Ігор. «Зовнішньополітична стратегія Росії щодо країн пострадянського простору як реалізація «нової доктрини обмеженого суверенітету».» Стратегічна панорама, № 2 (2018): 19-30.
10. Луканов, Юрій. Чому в Грузії проросійські рухи мають вплив: політолог розповів, як «Грузинська мрія» йшла від гасел демократії до авторитаризму. 19 12 2024 р. <https://zmina.info/articles/>

chomu-v-gruziyi-prorosijsky-ruhy-mayut-vplyv-politolog-rozpoviyak-gruzynska-mriya-jshla-vid-deklaruvannya-demokratyi-dovtorytaryzmu/

11. Миллиардер Бидзина Иванишвили опять уходит из грузинской политики. 11 01 2021 р. <https://www.bbc.com/russian/news-55622456>

12. Наконечна, Євгенія. Спікер парламенту Грузії підписав закон про «іноагентів». 03 06 2024 р. <https://www.dw.com/uk/spiker-parlamentu-gruzii-pidpisav-zakon-pro-inoagentiv/a-69250402>

13. Нечаева-Юрійчук, Наталія. «До питання про причини та ймовірні наслідки грузинсько-російського конфлікту у серпні 2008 року.» Історична панорама, № 7 (2008): 157-165.

14. Нечаева-Юрійчук, Наталія. «Російсько-грузинське протистояння серпня 2008 року: українська інформаційна складова.» Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент, № 11 (2011): 224-233.

15. Панченко, Юрій. Грузинська влада хоче вибачитися перед осетинами за війну 2008 року. 14 09 2024 р. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/09/14/7194210/>

16. Парламент Грузии отменил гендерные квоты. 04 04 2024 р. <https://www.ekhokavkaza.com/a/32891143.html>

17. Парламент Грузии принял изменения в Избирательный кодекс без учета рекомендаций Венецианской комиссии. 20 02 2024 р. <https://ru.netgazeti.ge/58983/>

18. Парламентское большинство преодолело вето президента Грузии на поправки в Избирательный кодекс. 27 06 2024 р. <https://www.interpressnews.ge/ru/article/161254-parlamentskoe-bolshinstvo-preodolelo-veto-prezidenta-gruzii-na-popravki-v-izbiratelnyi-kodeks/>

19. Президентка Грузії ветувала зміни до виборчого кодексу, які збільшать вплив партії влади. 26 06 2023 р. <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/26/7408690/>

20. Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о совместных усилиях в охране государственной границы Республики Абхазия. 30 04 2009 р. <http://www.kremlin.ru/supplement/190>

21. Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о совместных усилиях в охране государственной

границы Республики Южная Осетия. 30 04 2009 p. <http://www.kremlin.ru/supplement/191>

22. Тарасовський, Юрій. Парламент Грузії схвалив законопроект про «іноагентів». Грузинська опозиція обіцяє щоденні протести «до перемоги». 08 03 2023 p. <https://forbes.ua/news/parlament-gruziiskhvaliv-zakonoproekt-pro-inoagentiv-gruzinska-opozitsiya-obitsyaeshchodenni-protesti-do-peremogi-08032023-12218>

23. У Грузії опозиція заявляє про тотальну фальсифікацію на виборах і анонсувала акції протесту. 1 11 2020 p. https://lb.ua/world/2020/11/01/469538_gruzii_opozitsiya_zayavlyae_pro.html

24. Федеральный закон от 14.07.2022 г. № 255-ФЗ О контроле за деятельностью лиц, находящихся под иностранным влиянием. 14 07 2022 p. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/48170>

25. Юрченко, Олена. Зовнішня політика Російської Федерації: вірити не можна зрозуміти. 19 July 2020 p. https://adastra.org.ua/blog/zovnishnya-politika-rosijskoyi-federaciyi-viriti-ne-mozhna-zrozumiti_1

140

— 26. Ярмоленко, Віталій. Оцінки зміни зовнішньополітичної парадигми Росії. 18 серпень 2022 p. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-08/yarmolenko.pdf>

27. 20 Years Later: How is the Rose Revolution viewed in Georgia? 22 11 2023 p. <https://jam-news.net/20th-anniversary-of-the-rose-revolution/>

28. Amendments to Electoral Code Adopted: Parties Can Designate 'Delegates,' 40% Threshold in City Councils Abolished. 15 05 2024 p. <https://civil.ge/archives/607391>

29. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part. 2014. <https://edit.wti.org/document/show/e9fddb57-9a0a-4443-ad3c-fa823445074d>

30. Coalson, Robert. Sandro Girgvliani: The Ghost That Haunts Saakashvili's Legacy. 27 June 2013 p. <https://www.rferl.org/a/girgvliani-saakashvili-georgia-killing-case/25030121.html>

31. Edison Research 2024 Republic of Georgia Exit Poll. 01 11 2024 p. <https://www.edisonresearch.com/edison-research-2024-republic-of-georgia-exit-poll/>

32. GD Goes Full-Steam Ahead with Repressive Legislative Initiatives Targeting Civil Society and Media. 05 02 2025 p. <https://civil.ge/archives/659985>

33. GEORGIA Sakartvelos Parlamenti (Parliament). 2012. http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2119_12.htm

34. Górecki, Wojciech. A Journey into a glorious past: three terms of Georgian Dream. 08 10 2024 p. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-10-08/a-journey-a-glorious-past-three-terms-georgian-dream>

35. The Autumn of the (Georgian) Patriarch. The role of the Orthodox Church in Georgia and in Georgian politics. 18 05 2020 p. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2020-05-18/autumn-georgian-patriarch-role-orthodox-church-georgia-and>

36. Ivanishvili Quits Politics 'for Good'. 11 01 2021 p. <https://civil.ge/archives/390511>

37. Janelidze, Otar. «The Democratic Republic of Georgia.» *Pamięć i Sprawiedliwość*, № 1(31) (2018): 168-190.

38. Jemal Gamakharia: 'Sukhumi airport will be entirely Russian—EU and NATO must take notice'. 11 February 2025 p. <https://jam-news.net/jemal-gamakharia-sukhumi-airport-will-be-entirely-russian-eu-and-nato-must-take-notice/>

39. New Bill in Georgia Violates LGBTI+ Rights. 20 09 2024 p. <https://crd.org/2024/09/20/new-bill-in-georgia-violates-lgbti-rights/>

40. New charges: Saakashvili charged with embezzling 8.8 million GEL. 13 08 2014 p. <https://agenda.ge/en/news/2014/1921#gsc.tab=0>

41. Report on the implementation of the EU Association Agreement with Georgia. 16 11 2022 p. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0274_EN.html

42. Russian Paper: 'Anti-Georgian Sanctions' Failed to Yield Results. 19 01 2007 p. <https://civil.ge/archives/111781>

43. Russian Passenger Jet Lands at Sokhumi Airport as Official Tbilisi Remains Silent. 11 February 2025 p. <https://civil.ge/archives/661501> (дата звернення: 12. 02. 2025 p.).

44. Timeline: Saakashvili Imprisonment & Hunger Strike. 30 11 2021 p. <https://civil.ge/archives/455765>

45. Visa Free Travel comes into effect for Georgia. 29 03 2017 p. https://www.eeas.europa.eu/node/23697_en

References:

1. Akhmeteli, Nina. Kavelashvili – u Hruzii sklav prysihu novyi president. Yoho ne vyznaie chastyna kraiiyny. 29 12 2024 p. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/clyjppmp151yo>
2. Vasadze, Gela. LIVE. Pervyieresulytatyvyborov v Gruzii. 2024.
3. Gruziiia: zakonoproekty protiv LGBT utverzhdeny v pervomchtenii. 27 06 2024 p. <https://www.lrt.lt/ru/novosti/17/2306857/gruziia-zakonoproekty-protiv-lgbt-utverzhdeny-v-pervom-chtenii>
4. Hruziiia oholosyla pro vidmovu vid perehovoriv shcho dovstupu po ES do 2028 roku. 28 11 2024 p. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yevrointehratsiya-hruziiya-vidmova/33219324.html>
5. Evrosoiuz oholosyv pro zahrozu dlia shliahu Hruzii v ES pislia uhvalennia skandalnoho zakonu. 15 05 2024 p. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/15/7186006/>
6. Zakon Gruzii Ob okkupirovannyh territoriiah. 23 10 2008 p. <https://matsne.gov.ge/en/document/download/19132/6/ru/pdf>
7. Zbroini konflikty za uchastiu rosii z 1991 roku do povnomasshtabnoho vtorhnennia v Ukrainu. 06 08 2022 p. https://cpd.gov.ua/main/czpd_analizuye-6/
8. Kozlovskii, Vladimir. Pressa SSHA o zakoneob NKO: Putin zakruchivaietgaiki. 16 07 2012 p. https://www.bbc.com/russian/international/2012/07/120716_us_press_ngo_law
9. Lossovskii, Ihor. «Zovnishniopolitychna stratehiia Rosii shchodo kraiin postradianskoho prostoru iak realizatsia “novoi doktryny obmezhenoho suverenitetu”.» Stratehichna panorama, № 2 (2018): 19-30.
10. Lukanov, Yurii. Chomu v Hruzii prorosiiski ruhy maiut’ vplyv: politiloh rozpoviv, iak “Hruzynska mriia” ishla vid hasel demokratii do avtorytaryzmu. 19 12 2024 p. <https://zmina.info/articles/chomu-v-gruziyi-prorosijsky-ruhy-mayut-vplyv-politolog-rozpoviv-yak-gruzynska-mriya-jshla-vid-deklaruvannya-demokratiiyi-do-avtorytaryzmu/>
11. Miliarder Bidzina Ivanishvili opiat’ uhoditizgruzinskoipolitiki. 11 01 2021 p. <https://www.bbc.com/russian/news-55622456>
12. Nakonechna, Yevheniia. Spiker parlamentu Hruzii pidpysav zakon pro “inoahentiv”. 03 06 2024 p. <https://www.dw.com/uk/spiker-parlamentu-gruzii-pidpisav-zakon-pro-inoagentiv/a-69250402>
13. Nechaieva-Yuriichuk, Nataliia. «Do pytannia pro prychny ta imovirni naslidky hruzyno-rosiiskoho konfliktu u serpni 2008 roku.» Istorychna panorama, № 7 (2008): 157-165.

14. Nechaieva-Yuriichuk, Nataliia. «Rosiisko-hruzynske protystoiannia serpnia 2008 roku: ukrainska informatsiina skladova.» Mediaforum: analityka, prohnozy, informatsiinyi menegment, № 11 (2011): 224-233.

15. Panchenko, Yurii. Hruzynska vlada khoche vybachytysia pered osetynamy za viinu 2008 roku. 14 09 2024 p. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/09/14/7194210/>

16. Parlament Gruzii otmenil gendernyie kvoty .04 04 2024 p. <https://www.ekho kavkaza.com/a/32891143.html>

17. Parlament Gruzii prinial izmeneniia v Izbiratelnyi kodeks bez ucheta rekomendatsii Venetsianskoi komissii. 20 02 2024 p. <https://ru.netgazeti.ge/58983/>

18. Parlamentskoie bolshinstvo preodolelo veto presidenta Gruzii yd popravki v Izbiratelnyi kodeks.27 06 2024 p. <https://www.interpressnews.ge/ru/article/161254-parlamentskoe-bolshinstvo-preodolelo-veto-prezidenta-gruzii-na-popravki-v-izbiratelnyi-kodeks/>

19. Presydentka Hruzii vetovala zminy do vyborchoho kodeksu, iakizbilshat' vplyvpartiivlady. 26 06 2023 p. <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/26/7408690/>

20. Soglashenie mezhdru Rossiskoi Federatsiei i Respublikoi Abkhaziia o sovestnykh usiliiah v ohrane gosudarstvennoi granitsy Respubliki Abkhaziia. 30 04 2009 p. <http://www.kremlin.ru/supplement/190>

21. Soglashenie mezhdru Rossiskoi Federatsiei i Respublikoi Yuzhnaia Ossetiia o sovestnykh usiliiah v ohrane gosudarstvennoi granitsy Respubliki Yuzhnaiia Ossetiia. 30 04 2009 p. <http://www.kremlin.ru/supplement/191>

22. Tarasovskii, Yurii. ParlamentHruziiskhvalyvzakonoproekt pro "inoagentiv". Hruzynskaopozytysiaobitsiyeshchodenni protest "do peremohy". 08 03 2023 p. <https://forbes.ua/news/parlament-gruziiskhvaliv-zakonoproekt-pro-inoagentiv-gruzinska-opozitsiya-obitsyae-shchodenni-protesti-do-peremogi-08032023-12218>

23. U Hruzii opozytsia zaiavliaie pro totalnu falsyfikatsiiu na vyborakh I aninsuvala aktsii protest.1 11 2020 p. https://lb.ua/world/2020/11/01/469538_gruzii_opozitsiya_zayavlyaie_pro.html

24. Federalnyizakonot 14.07.2022 g. #255-FZ O kontrole za deiatelnostiulits, nakhodiashchihsia pod inostrannymvlianiem.14 07 2022 p. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/48170>

25. Yurchenko, Olena. Zovnishniapolityka Rosiiskoi Federatsii: viryty ne mozhnazrozumity. 19 July 2020 p. https://adastra.org.ua/blog/zovnishnya-politika-rosijskoyi-federaciyi-viriti-ne-mozhna-zrozumiti_1

26. Yarmolenko, Vitalii. Otsinky zmin y zovnishniopolitychnoi paradyhmy Rosii. 18 серпень 2022 p. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-08/yarmolenko.pdf>

27. 20 Years Later: How is the Rose Revolution viewed in Georgia? 22 11 2023 p. <https://jam-news.net/20th-anniversary-of-the-rose-revolution/>

28. Amendments to Electoral Code Adopted: Parties Can Designate 'Delegates,' 40% Threshold in City Councils Abolished. 15 05 2024 p. <https://civil.ge/archives/607391>

29. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part. 2014. <https://edit.wti.org/document/show/e9fddb57-9a0a-4443-ad3c-fa823445074d>

144 — 30. Coalson, Robert. Sandro Girgvliani: The Ghost That Haunts Saakashvili's Legacy. 27 June 2013 p. <https://www.rferl.org/a/girgvliani-saakashvili-georgia-killing-case/25030121.html>

31. Edison Research 2024 Republic of Georgia Exit Poll. 01 11 2024 p. <https://www.edisonresearch.com/edison-research-2024-republic-of-georgia-exit-poll/>

32. GD Goes Full-Steam Ahead with Repressive Legislative Initiatives Targeting Civil Society and Media. 05 02 2025 p. <https://civil.ge/archives/659985>

33. GEORGIA SakartvelosParlamenti (Parliament). 2012. http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2119_12.htm

34. Górecki, Wojciech. A Journey into a glorious past: three terms of Georgian Dream. 08 10 2024 p. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-10-08/a-journey-a-glorious-past-three-terms-georgian-dream>

35. The Autumn of the (Georgian) Patriarch. The role of the Orthodox Church in Georgia and in Georgian politics. 18 05 2020 p. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2020-05-18/autumn-georgian-patriarch-role-orthodox-church-georgia-and>

36. Ivanishvili Quits Politics 'for Good'. 11 01 2021 p. <https://civil.ge/archives/390511>

37. Janelidze, Otar. «The Democratic Republic of Georgia.» *PamięciSprawiedliwość*, № 1(31) (2018): 168-190.

38. Jemal Gamakharia: 'Sukhumi airport will be entirely Russian—EU and NATO must take notice'. 11 February 2025 p. <https://jam-news.net/jemal-gamakharia-sukhumi-airport-will-be-entirely-russian-eu-and-nato-must-take-notice/>

39. New Bill in Georgia Violates LGBTI+ Rights. 20 09 2024 p. <https://crd.org/2024/09/20/new-bill-in-georgia-violates-lgbti-rights/>

40. New charges: Saakashvili charged with embezzling 8.8 million GEL. 13 08 2014 p. <https://agenda.ge/en/news/2014/1921#gsc.tab=0>

41. Report on the implementation of the EU Association Agreement with Georgia. 16 11 2022 p. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0274_EN.html

42. Russian Paper: 'Anti-Georgian Sanctions' Failed to Yield Results. 19 01 2007 p. <https://civil.ge/archives/111781>

43. Russian Passenger Jet Lands at Sokhumi Airport as Official Tbilisi Remains Silent. 11 February 2025 p. <https://civil.ge/archives/661501>

44. Timeline: Saakashvili Imprisonment & Hunger Strike. 30 11 2021 p. <https://civil.ge/archives/455765>

45. Visa Free Travel comes into effect for Georgia. 29 03 2017 p. https://www.eeas.europa.eu/node/23697_en

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.146-154>

УДК: 327.8

© Михайло Федуняк¹

ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПО ВІДНОВЛЕННЮ І ЗМІЦНЕННЮ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА БЕЗПЕКОВОГО ВПЛИВУ В РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА

146
—
У статті розглядається діяльність Російської Федерації по збереженню політико-економічного впливу на Республіку Молдова, що у випадку успішної реалізації стане ще одним кроком по здійсненню нео-імперського реваншу в регіоні Нових незалежних держав. З цією метою Росією формується агентура впливу в органах влади Молдови, відбувається втручання в електоральні процеси, а також здійснюється комбінований тиск на керівництво РМ з допомогою проросійських сил правого берегу та Придністровського регіону. Російська Федерація використовує припинення поставок газу для посилення соціально-економічної та політичної дестабілізації ситуації в Молдові з метою поразки проєвропейських сил на парламентських виборах восени нинішнього року. Керівництво Молдови намагається активно і часом досить успішно реагувати на російські дії по підризу молдовської державності.

Ключові слова: Російська Федерація, Молдова, безпека, Причорноморський регіон, Придністров'я.

Activities of the Russian Federation on Restoration and Strengthening Political, Economic and Security Influence in the Republic of Moldova

The article deals with the activity of the Russian Federation on restoration and strengthening political and economic influence in the Republic of Moldova what in the case of successful implementation will be one more step to neo-imperial revenge in the region of the Newly independent states. For this purpose, Russia is forming agents of influences in governmental institutions,

¹ Аспірант кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, E-mail: feduniak.mykhaila@chnu.cv.ua

it interferes into electoral processes as well as Russia is making combined pressure on Moldova's state power with the help of pro-Russian forces within Moldova on the one hand, and Transnistrian region on the other. Russian Federation uses termination of gas supply for the strengthening socio-economic and political destabilization of Moldova with the aim to defeat pro-European politicians on parliamentary elections this Autumn. Moldova is actively and in many cases successfully trying to react on Russian subversive activity on destruction of its statehood.

Keywords: Russian Federation, Moldova, security, Black Sea region, Transnistria.

Постановка наукової проблеми. Чорноморський басейн та країни Причорномор'я завжди вважались Росією як зона її переважаючого впливу, а успішність політики в регіоні, що спиралась насамперед на військову потугу, завжди розглядалась як індикатор геополітичного контролю. Внаслідок тривалої виснажливої, повномасштабної війни з Україною, Російська Федерація значною мірою майже повністю втратила насамперед військовий контроль внаслідок майже повного знищення Україною Чорноморського флоту, Проте, користуючись довготривалою присутністю та імперськими практиками, намагається утримати політичний вплив регіоні, спрямовуючи свою діяльність на причорноморські країни. У цьому контексті найбільш привабливою з очки зору прикладання зусиль по реалізації нео-імперської політики вбачається Республіка Молдова, яка намагається долати серйозні труднощі на шляху політико-територіальної консолідації і культурно-цивілізаційної і без пекової самоідентифікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Діяльність Російської Федерації по збереженню політико-безпекового впливу в Причорноморському регіоні знаходить відображення у роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, варто виділити роботу Д.Маріна (Марин Дану, 2017), в якій розглядаються можливі підходи РМ до питань безпекових орієнтацій і зокрема, вплив Росії у даному контексті; доповідь Національного інституту стратегічних досліджень з аналізом політики РФ у Чорноморському регіоні (Політика РФ у Чорноморському регіоні, 2020), а також спільне дослідження автора з С.Федуняком стосовно сучасних загроз і викликів безпеці Республіці Молдова (Федуняк Михайло, Федуняк Сергій, 2022).

Метою дослідження є аналіз діяльності Російської Федерації з метою утримання впливу над внутрішньополітичною ситуацією в РМ, її передумови, зокрема, з використанням різноманітних інструментів і засобів впливу.

Виклад основного матеріалу. Російсько-українська війна стимулювала активність Російської Федерації по підсиленню власного політико-економічного та безпекового впливу в регіоні Нових незалежних держав на основі традиційних і модернізованих нео-імперських традицій і практик. З точки зору російського керівництва, основної уваги і прикладання зусиль заслуговує Республіка Молдова, яка все ще перебуває у складному процесі утвердження і зміцнення державності і територіальної цілісності, а також пошуку зовнішньополітичних та безпекових орієнтацій.

148
— Російська Федерація використовує різноманітні засоби та інструменти впливу на внутрішню ситуацію в Молдові, опираючись на сили, що знаходяться безпосередньо в країні. Одним із напрямів підривної діяльності Росії стало просування власної агентури та лояльних політиків до органів державної влади. У липні 2024 року співробітниками Служби розвідки і безпеки (SIS) та Прокуратури боротьби зі злочинністю та особливо важливими справами Молдови (PCCOCS) було проведено ряд обшуків в Парламенті РМ, внаслідок яких на 72 години було затримано депутата парламенту і працівника прикордонної поліції за підозрою у державній зраді і змові. За версією прокуратури, вони збирали і передавали російському дипломату в Кишиневі інформацію, яка «шкодить інтересам Республіки Молдова». Згодом посла РФ в Молдові Олега Васнецова було викликано до Міністерства закордонних справ РМ, щоб повідомити що працівник посольства під його очільництвом оголошений небажаною особою в РМ. Посол РФ Васнецов назвав ці обвинувачення безпідставними та необґрунтованими і висловив невдоволення недружніми діями Молдови відносно російських дипломатів. Нагадаю, в 2023 році Молдова вислала 45 з 70 співробітників посольства РФ після того як журналістське розслідування виявило на території посольства Росії “надмірну” кількість радіолокаційних та моніторингових приладів (Молдова висилає працівника посольства РФ, 2024).

Ще одним яскравим проявом діяльності РФ у Молдові стали зусилля по підтримці проросійського кандидата на президентських виборах 20 жовтня 2024 року, а також поразці проєвропейських сил на

референдумі щодо вступу РМ до Європейського Союзу. Було задіяно всі можливі електоральні технології включно з підвезенням виборців та інтенсивною пропагандою у афілійованих з Росією засобах масової інформації на території Молдови (Уряди США, Великої Британії та Канади звинуватили Росію, 2024).

Як відомо, Росія не отримала бажаного результату, тому вирішила зосередитись на майбутніх парламентських виборах, де проросійські сили мають шанси на успіх. З цією метою було введено до дії так звану «важку артилерію»: з 1 січня 2025 року російський «Газпром» припинив постачати газ до ПМР аргументуючи відмовою Республіки Молдова від сплати накопиченого боргу понад за 30 років незалежності. Внаслідок цього лівобережжя Молдови опинилося в становищі попередньої гуманітарної катастрофи. Основною метою цієї акції стала спроба створення додаткових перешкод на шляху можливого зближення обох політичних суб'єктів на території Молдови, а також побіжно загострення невдоволення населення Молдови власним керівництвом, що не вирішує проблему енергодефіциту у зимовий період (Безмежний цинізм, 2025; Газова війна Росії з Молдовою 2025).

149

Молдовське керівництво знайшло вихід з цієї ситуації. Тимчасовий виконавчач обов'язків керівника компанії «Молдовагаз» Вадим Чебан у коментарі ІРН зазначив, що вони запропонували керівництву придністровського Тираспольтрансазу допомогу в закупівлі газу через європейські платформи (Газова війна Росії з Молдовою 2025). 2 січня уряд Придністров'я відхилив пропозицію, заявивши, що вона призведе до закупівлі газу за необґрунтовано вищими цінами. Далі, 3 січня, у Придністров'ї попередили мешканців, про подальші віялові відключення електроенергії задля запобігання повної зупинки енергосистеми (Premier of separatist Moldova region, 2025).

Раніше повідомлялося, що уряд Молдови з 16 грудня та адміністрація ПМР з 11 грудня запровадили режим надзвичайного стану у зв'язку із загрозою припинення постачання газу на лівобережжя Дністра через закінчення з 1 січня 2025 року договору про транзит російського газу через територію України. Газпром 28 грудня попередив про зупинку постачання газу в Молдову. 1 січня Україна повідомила про зупинку постачання російського газу. Того ж дня в Придністров'ї вимкнули централізоване опалення і гаряче водопостачання. За словами місцевої влади, запаси газу в ПМР закінчаться протягом одного місяця.

Постачання газу в Придністров'я можливо здійснювати через Трансбалканський коридор. Однак Газпром обумовив такі поставки визнанням Молдовою історичного боргу за газ, який становить понад \$700 млн. Кишинів не визнає цього боргу, посилаючись на результати міжнародного аудиту, проведеного 2023 року на замовлення уряду Молдови, проте підсумки аудиту не визнаються Газпромом. Якщо російський газ не надходить на лівий берег Дністра, на правому березі виникають перебої з енергопостачанням, оскільки Молдова приблизно 70% необхідної електроенергії закуповує в Молдовській ГРЕС у Придністров'ї. Електроенергія виробляється з російського газу, за який Придністров'я не платить. Водночас так звана влада невизнаної ПМР відмовилась від пропозиції Кишинєва про закупівлю газу для регіону коштом Молдови. Але тут виникає й інша проблема — цілком залежні від Кремля керівники Придністров'я не мають фінансових резервів, аби закуповувати газ у європейських — в першу чергу румунських — енергетичних компаній.

150

— Енергетична криза посилила політичну напруженість навколо Придністровської проблеми, зокрема, внаслідок активізації спроб РФ тиснути на Молдову. Зокрема, з'явилася заява російського посольства, в якій була висловлена стурбованість закликами у Молдові до силового вирішення проблеми Придністров'я і наголошено, що такі дії не залишаться без відповіді. Представники РФ стверджували, що молдовські та українські ЗМІ намагаються перекласти відповідальність за енергетичну кризу у Придністров'ї на Москву.

Упродовж трьох десятиліть невизнана ПМР сиділа на газовій і що важливо – безкоштовній голці Москви, за що усі ці роки росіяни зберігали свою військову присутність у регіоні. А сепаратистам з Тирасполя ще й вдавалось перепродавати газ Кишинєву, адже на підконтрольній йому території опинилася Молдавська державна районна електростанція, яка генерувала від 50 до 80% електроенергії, що подавалася на правобережжя. Глава невизнаної ПМР В.Красносельський заявив, що Молдова нібито намагається перекласти борг «Газпрому» на суму 709 мільйонів доларів на Придністров'я (Premier of separatist Moldova region, 2025). Зі свого боку, прем'єр-міністр Молдови Дорін Речан звинуватив «Газпром» у невиконанні договірних зобов'язань із постачання газу. Він нагадав, що за договором, підписаним 29 жовтня 2021 року строком на п'ять років, Молдова не має заборгованостей. Водночас республіка не споживає російського газу з кінця 2022 року.

Весь обсяг газу, а це 5,7 млн кубічних метрів на добу, який надходив від «Газпрому», прямував у Придністров'я. Але регіон не платив за газ багато років, тож борг вже перевищує 10 мільярдів доларів. Але борг молдовський уряд не визнає (Безмежний цинізм, 2025).

Офіційний Кишинів заздалегідь підготувався до кризового моменту. Ще до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, там подбали про електропостачання з Румунії. Наразі вони близько 60% імпортують від сусідів. Радник із національної безпеки Молдови Станіслав Секрієру заявив, що Росія, використовуючи Придністров'я, намагається дестабілізувати ситуацію у регіоні напередодні парламентських виборів у Молдові, які відбудуться у липні. Експерти також вважають, що відмова від поставок газу з Європи пов'язана з надією Росії та її придністровських маріонеток на швидке відновлення прямих поставок із Москви. Уряд ПМР затагує час, сподіваючись, що Росія відновить поставки через «Турецький потік» або «Блакитний потік». Відмова прийняти допомогу Молдови та Європи наголошує на залежності Придністров'я від Росії, яка продовжує використовувати регіон для політичного тиску на Кишинів. На тлі того, що новорічне обмеження спричинило падіння імпорту на 43% і падіння експорту на 60% у регіоні, який відокремився від Молдови в стані енергетичної кризи, що загострюється, Кремль не тільки намагається поглибити проблеми регіону, а й зберегти свій тиск на Придністровський регіон дестабілізацією лівобережжя Молдови. Придністров'я значною мірою залежить від допомоги з боку Москви, і його лідери визнають, що російський газ, який воно довго отримувало, надавався безкоштовно як «гуманітарна допомога» (Premier of separatist Moldova region, 2025).

Висновки. Таким чином можна констатувати, що Російська Федерація використовує різноманітні засоби та інструменти впливу на внутрішньополітичну ситуацію в Республіці Молдова з метою здійснення геополітичного контролю над країною в рамках стратегії неоімперської реінтеграції. З цією метою формується агентура впливу в органах влади Молдови, відбувається втручання в електоральні процеси, а також здійснюється комбінований тиск на керівництво РМ з допомогою проросійських сил правого берегу та Придністровського регіону. Російська Федерація використовує припинення поставок газу для посилення соціально-економічної та політичної дестабілізації ситуації в Молдові з метою поразки проєвропейських сил на

парламентських виборах восени нинішнього року. Слід зазначити, що кропітка робота офіційного Кишинева, партнерів та України на міжнародних майданчиках по приверненню уваги до Придністровського конфлікту, втрата впливу РФ всередині сепаратистського регіону та зменшення ролі промосковських сил в РМ не лише стабілізує ситуацію всередині Молдови, але й позитивно впливає на безпекове становище в Причорноморському регіоні загалом.

Джерела та література:

1. Безмежний цинізм. Придністровські сепаратисти вимагають від Молдови оплатити постачання російського газу в невизнану республіку. New Voice. 02.01.2025. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/pridnistrov-ya-zalishilosya-bez-gazu-tiraspol-vimagaye-vid-kishineva-splatiti-borgi-pered-gazpromom-50478465.html>.

152 — 2. Газова війна Росії з Молдовою: у Придністров'ї вимкнули опалення, підприємства стали, люди – без роботи. BBC. 02.01.2025. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c23v5xp3jexo>.

3. Марин Дану. 2017. Эволюция в молдавской сфере безопасности – перспективы на будущее. EaP Think Bridge. Ежемесячный аналитический дайджест Восточного партнерства. Октябрь 2017, №10, С.19. URL: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2017/11/10-%D0%A0%D0%A3%D0%A1.pdf>.

4. Молдова висилає працівника посольства РФ після обшуків у парламенті. Голос Америки. 01.08.2024. URL: <https://www.holosameryky.com/a/moldova-rosiia-posolstvo/7725746.html>.

5. Надзвичайний стан у Молдові триватиме до завершення війни в Україні. Європейська правда. 12.04.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/04/12/7137687/>.

6. Політика РФ у Чорноморському регіоні. Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. Червень 2020. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/black-sea-analytics-ukraine-2306.pdf>.

7. Придністровська криза: кого насправді зібрався заморозити Кремль. Укрінформ. 09.01.2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-polytics/3946615-pridnistrovska-kriza-kogo-naspravdi-zibravsa-zamoroziti-kreml.html>.

8. Сидоренко Сергей. 2021. «Зрада» или победа над «Газпромом»? Что скрывается в газовом соглашении Молдовы и РФ. Евро-

пейская правда. 03.11.2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2021/11/3/7129799/6>.

9. Уряди США, Великої Британії та Канади звинуватили Росію у втручанні у вибори та підриві демократичних інституцій Молдови. Голос Америки. 13.06.2024. URL: <https://www.holosameryky.com/a/moldova-rosiya-vtruchannia-u-vybory/7654726.html>.

10. Федуняк Михайло, Федуняк Сергій. 2022. Безпекова політика Республіки Молдова: сучасні виклики і загрози. Rocznik Chelmski. T.26. 2022. S.205-216.

11. Хто проти Майї? Молдова напередодні президентських виборів. Главком. 25.05.2024. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/khto-proti-majji-moldova-naperedodni-prezidentskikh-viboriv-1002146.html>.

12. Premier of separatist Moldova region says gas cutoff shattered foreign trade. Voice of America. 13.01.2025. URL: <https://www.voanews.com/a/premier-of-separatist-moldova-region-says-gas-cutoff-shattered-foreign-trade-/7935845.html>.

153

References:

1. Bezmeznyy tsynizm. Prydnistrovs'ki separatysty vymahaiu' vid Moldovy oplyaty hystachannia rosiis'koho gazu v nevyznanu respubliku. New Voice. 02.01.2025. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/pridnistrova-zalishilosya-bez-gazu-tiraspol-vimagaye-vid-kishineva-splatiti-borgipered-gazpromom-50478465.html>.

2. Gazova viina Rosii z Moldovoiu: u Prydnistrovii vymknuly opalennia, pidpriemstva staly, liudy – bez roboty. BBC. 02.01.2025. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c23v5xp3jexo>.

3. Marin Danu. 2017. Evoliutsia v moldavskoi sfere brzopasnosti – perspektivy na budushchee. EaP Think Bridge. Yezhemesiachnyi analiticheskyy daidzhest Vostochoho partnerstva. Oktiabr'. 2017. №10. S.19. URL: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2017/11/10-%D0%A0%D0%A3%D0%A1.pdf>.

4. Moldova vysylaie pratsivnyka posol'stva RF pislia obshukiv u parlamenti. Holos Ameryky. 01.08.2024. URL: <https://www.holosameryky.com/a/moldova-rosiia-posolstvo/7725746.html>.

5. Nadzvychainyi stan u Moldovi tryvatyme do zavershennia viiny v Ukraini. Ievropeii's'ka Pravda. 12.04.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/04/12/7137687/>.

6. Polityka RF u Chornomors'komu rehioni/ Analitychna dopovid'. Natsional'nyi instytut stratehichnyh doslidzhen'. Cherven'. 2020. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/black-sea-analytics-ukraine-2306.pdf>.

7. Prydnistrovs'ka kryza: koho naspravdi zibravsia zamorozyty Kreml'/ Ukrinform. 09.01.2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-polytics/3946615-pridnistrovska-kriza-kogo-naspravdi-zibravsia-zamoroziti-kreml.html>.

8. Sydorenko Serhii. 2021. «Zrada» ili pobieda nad Gazpromom? Chto skryvaietsia v gazovom soglashenii Moldovy i RF. Ievropeii'skaia Pravda. 03.11.2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2021/11/3/7129799/6>.

9. Uriady SSHA, Velykoi Brytanii ta Kanady zvynuvatly Rusiu u vtruchanni u vybiry ta pidryvi demokratychnukh instytutsii Moldovy. Holos Ameryky. 13.06.2024. URL: <https://www.holosameryky.com/a/moldova-rosiya-vtruchannia-u-vybory/7654726.html>.

154

— 10. Feduniak Mykhailo, Feduniak Serhii. 2022. Bezpekova polityka Respubliki Moldova: suchasni vyklyky i zahrozy. Rocznik Chelmski. T.26. 2022. S.205-216.

11. Hto proty Maii? Moldova naperedodni prezydents'kykh vyboriv. Glavkom 25.05.2024. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/khto-proti-majji-moldova-naperedodni-prezidentskikh-viboriv-1002146.html>.

12. Premier of separatist Moldova region says gas cutoff shattered foreign trade. Voice of America. 13.01.2025. URL: <https://www.voanews.com/a/premier-of-separatist-moldova-region-says-gas-cutoff-shattered-foreign-trade-/7935845.html>.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.155-170>

УДК: 327.56:351

© Василь Баранець¹

© Іван Осадца²

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ РОЛІ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Останнє десятиліття відзначилося численними технологічними «квантовими стрибками», що водночас вплинули і на міжнародну політику, і на її наукову інтерпретацію. Сучасні дискусії стосовно того, як включати технологію до аналізу міжнародних відносин, виокремлюють три великі взаємопов'язані тенденції. Перша тенденція полягає в критичному перегляді поширеного технологічного детермінізму та «винесення» технології за дужки як окремої змінної. Друга тенденція відображається у посиленому зверненні до концептів техно- і науково-соціологічного характеру. Третя тенденція полягає у методологічному зсуві в напрямку якісно-емпіричних польових досліджень.

155

У цій статті пропонується розглядати суспільні виклики, зумовлені штучним інтелектом, із позиції дослідження довгострокових ліній соціотехнічної трансформації, аби припустити, які зміни можуть впливати із «використання» цих технологій суспільством. На відміну від переважних нині соціально-наукових обговорень, що концентруються на короточасних ефектах і ризиках, ми орієнтуємося на процеси нормалізації штучного інтелекту у тривалій перспективі. Подібно до інтеграції механічного вимірювання часу в повсякденне життя, цей процес відбуватиметься як (досить кон-

¹ Аспірант кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: baranets.vasyl@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0003-8096-5821>.

² Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: i.osadtsa@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-5593-5944>.

фліктна) взаємодія між технічними можливостями та очікуваними соціальними наслідками. Далі основна увага буде приділена царині суспільної самоорганізації, тобто демократичним практикам.

Ключові слова: технології, нейронні мережі, штучний інтелект, ухвалення рішень, міжнародні відносини, теорія міжнародних відносин, цифрове перетворення публічної сфери.

Scientific Approaches to Studying the Role of Modern Technologies in International Relations

156 — Over the past decade, several technological “quantum leaps” have simultaneously reshaped both international politics and the scholarly interpretation thereof. Contemporary debates concerning the incorporation of technology into the analysis of international relations point to three interrelated major trends. The first trend challenges the prevailing technological determinism and the practice of treating technology as a discrete variable that remains “outside” the core discussion. The second trend reflects a heightened emphasis on theoretical constructs derived from the sociology of technology and science. The third trend involves a methodological shift toward qualitative, empirically grounded field research.

This article proposes examining the societal challenges posed by artificial intelligence from the perspective of long-term sociotechnical transformation, in order to hypothesize which changes might ensue from society’s “use” of these technologies. In contrast to most current social science debates focusing on near-term effects and risks, our approach centers on the normalization processes of artificial intelligence over a longer horizon. Much like the gradual integration of mechanical time measurement into everyday life, this normalization unfolds as a (often contested) interplay between technological capabilities and the social consequences anticipated to arise from them. The subsequent analysis concentrates on the realm of social self-organization, namely democratic practices.

Keywords: technology, neural networks, artificial intelligence, decision-making, international relations, international relations theory, digital transformation of the public sphere.

Постановка наукової проблеми. Штучний інтелект трактується як нова ключова технологія, яка породжує не лише економічні виклики, а й залишає відкритими питання щодо впливу на суспільство, зокрема на його демократичний устрій. Залишається неясним, як

саме спільноти реагуватимуть на таку фундаментальну технологічну зміну та у який спосіб інтегруватимуть її в наявні інституційні та повсякденні практики. Історичний приклад годинникового механізму – свого часу однієї з ключових технологій – надає певні відповіді. Так само як і в сучасних аналітичних дебатах про штучний інтелект (Scott, Neumann, Lorenz, 2018; Mazarr, 2018), поширення механічної методики вимірювання часу у минулому спричинило гострі суспільні суперечки про контролювання та способи використання новітніх технічних засобів. Адже той, хто керував годинниковим механізмом, мав змогу диктувати тривалість робочого дня і визначати ритм діяльності, що набувало вигляду нової форми влади. Відповідно, це вплинуло й на тогочасне уявлення про належне врядування: поширився ідеал держави, впорядкованої наче годинниковий механізм, який сприймали як досконалу машину. Вимірювання часу стало нормою з певним моральним забарвленням і було стандартизовано та ідеалізовано. Нові культурні цінності на кшталт пунктуальності, ефективності та надійності надовго закріпилися у суспільному бутті. Звідси випливає важливий висновок: ключові технології слід цілеспрямовано (однак із серйозними антитоталітарними застереженнями) впроваджувати у щоденне життя, щоби вони давали тривалі координаційні переваги і водночас виконували дисциплінарну функцію. Втім, конкретні наслідки завжди зумовлені історичним контекстом і складні для спостереження безпосередніми сучасниками.

Метою статті є визначення місця штучного інтелекту в існуючих дебатах про включення інноваційних технологій у дослідження міжнародних відносин, що тривають із початку 2000-х років.

У цих дискусіях виокремлюються три взаємопов'язані напрямки, а саме: наростаюча критика детерміністських уявлень про технологію в мейнстрімі міжнародних відносин, посилена зацікавленість техніко- й науково-соціологічними підходами, методологічне переорієнтування на якісно-емпіричну польову роботу (Scott, Neumann, Lorenz, 2018; Bjola, 2021; Wagner, Furst, 2018).

Аналіз останніх досліджень. Можна констатувати, що запропонована тема дослідження ще недостатньо досліджена в силу своєї новизни та стрімкого розвитку штучного інтелекту. За останній період з'явилося ряд публікацій переважно в західних виданнях, які в першу чергу звертають свою увагу на важливості впровадження всіх доступних технологій в міжнародні відносини (Mazarr, 2018; Kurbalija,

2017). Звісно, в першу чергу мова йде про переваги штучного інтелекту, як найбільш динамічної розвиваючої технології.

Паскаль Кьоніг і Георг Венцельбургер (König, Wenzelburger, 2021) у своєму дослідженні приділяють основну увагу концепту «algorithmic decision-making» (ADM). Вони відзначають, що алгоритмічне ухвалення рішень може замінити або доповнити людську діяльність там, де потрібна висока здатність до розв'язання вузьких, технічно сформульованих завдань. Автори наголошують на привабливості застосування ADM у політиці, особливо з огляду на зростаюче невдоволення виборців політиками, і водночас застерігають: алгоритми доречні під час вибору конкретних інструментів для досягнення вже сформульованих цілей, проте небезпечно допустити, щоб самі алгоритми визначали й переглядали політичні пріоритети. На думку цих дослідників, демократичне ухвалення рішень спирається на «навчання» суспільства, яке не збігається з оптимізацією і «навчанням», що притаманні алгоритмічним системам.

158

— Даніель Вагнер (Wagner, Furst, 2018) пропонує ширший погляд на вплив штучного інтелекту на міжнародні відносини, вказуючи, що різні держави розвивають ШІ або з урахуванням правових і бізнесових норм, або виходячи за їхні межі. Автор зокрема робить висновок, що в міру того, як алгоритми поширюються у військовій, дипломатичній та економічній царинах, вони поступово змінюють світовий баланс сил, оскільки меншим і, здавалося б, неконкурентоспроможним країнам відкриваються нові можливості. Він звертає увагу на потенційні наслідки впровадження алгоритмів у військову галузь, де доступ до автономних систем озброєнь може змінити розстановку сил і кинути виклик усталеним безпековим режимам. На думку автора, міжнародна дипломатія й інституції, що виникли у ХХ сторіччі, не були розраховані на новий порядок, де ключову роль відіграють ШІ-технології, тому питання регулювання і контролю зброї потребує перегляду. Він також застерігає, що здешевлення штучно інтелектуальних рішень надає переваги не лише державам, а й терористичним організаціям і загалом ускладнює режим нерозповсюдження сучасних типів зброї. Вчений наголошує, що ШІ може підштовхнути «зближення» можливостей між регулярними військами й недержавними акторами, провокуючи ескалацію й сприяючи поширенню дезінформації або підриву інституцій. Звідси випливає потреба у спільних зовнішньополітичних зусиллях для розробки «червоних ліній» ви-

користання ШІ та координації міжнародної спільноти щодо стримування недобросовісних дій (Mazarr, 2018; United Nations, 2018).

Корнеліу Бжола (Bjola, 2021) натомість зосереджується на впливі цифрових технологій, зокрема цифрової дипломатії, на роботу міністерств закордонних справ і дипломатичних установ. Автор вважає, що цифрова дипломатія еволюціонувала від початкових спроб впровадження соціальних медіа до більш витончених форм адаптації й «правильного» використання інформаційних інструментів у дипломатичній діяльності. Дослідник припускає, що технологічна динаміка здатна трансформувати структуру й процес дипломатії, відкриваючи міністерствам закордонних справ нові можливості в пошуку партнерств і більш плідної інтеграції з глобальними мережами. Проте існують і протилежні тенденції: емоційне перенасичення, надмірна прив'язаність до алгоритмічного поширення контенту, ризики «цифрової» дезінформації та можливий брак стратегічного бачення в державних установах можуть спонукати деякі уряди гальмувати оцифрування. Автор звертає увагу на те, що для міністерств, які хочуть «не відстати» від нових реалій, критично важливим буде ретельне вивчення технологічних інновацій і вироблення гнучких моделей адаптації, інакше вони можуть втратити дієздатність та репутацію у міжнародній арені (Bjola, 2021).

Зіставлення цих трьох досліджень свідчить про те, що алгоритми і цифрові технології, з одного боку, відкривають нові простори для дипломатії, торгівлі і військового вирівнювання, а з іншого – несуть реальні ризики, пов'язані з порушенням міжнародного права, загостренням конфліктів і зміщенням звичних засад демократичного процесу (Scott, Neumann, Lorenz, 2018; Wagner, Furst, 2018). Паскаль Кьоніг і Георг Венцельбургер визначають межі застосування алгоритмів у політичному просторі, Даніель Вагнер акцентує на стратегічних та безпекових наслідках використання ШІ, а Корнеліу Бжола розглядає можливості й небезпеки цифрової дипломатії у контексті державного управління. Разом ці автори фактично формують комплексний підхід до розуміння викликів епохи технологічного прискорення, пропонуючи надзвичайно актуальні для міжнародних відносин висновки про перспективи і загрози застосування алгоритмічних систем у глобальній політиці (Mazarr, 2018; Kurbalija, 2017; Bjola, 2021; Wagner, Furst, 2018).

Виклад основного матеріалу. Як правило, наукові тренди відображають емпіричні зрушення. Відтак у галузі технологій протягом останніх десятиліть відбулися кілька «квантових стрибків», що мають значний вплив на міжнародну політику (German Federal Government, 2018; United Nations, 2018). Провідну роль тут відіграє штучний інтелект, який, скориставшись значним обсягом нових навчальних даних і посиленням обчислювальних ресурсів, вийшов із «другої зимової сплячки» і здобув новий хайп та відповідні інвестиції. Хоча універсального штучного інтелекту досі не видно (і, можливо, це взагалі недосяжно), значний прогрес у розпізнаванні образів і машиною адаптації в чітко окреслених задачах відкрив нові можливості впровадження платформних технологій (The Whitehouse, 2016; Neumann, 2018).

160

Зрозуміло, не варто сприймати надто буквально всі обіцянки щодо нових технологій, які лунають від науковців, індустрії, політиків чи ЗМК. Водночас чимало інновацій, донедавна доступних лише військовим і деяким державним структурам, нині пропонуються як комерційні продукти, знаходячи застосування в бізнесі та навіть у приватній сфері, що істотно збільшує поле їх впливу у соціальному, економічному та політичному вимірах.

Особливо слід враховувати «проривний» потенціал багатьох інновацій. Технології на базі штучного інтелекту можуть переймати людські навички, впливаючи на поведінку людей та істотно змінюючи взаємодію між ними. Вже нині це чітко відстежується в автоматизованих фінансових операціях, у таргетованій рекламі чи «розумних» медичних інструментах. У міжнародній політиці вплив нових технологій поки що задокументовано слабше, зокрема через обмежений доступ до інформації з питань національної та міжнародної безпеки (Friend, 2018).

Виходячи з цього, зрозуміло, що технології знову привертають посилену увагу в міжнародній політиці. Здебільшого йдеться про потребу регулювати ті з них, які видаються занадто потужними, щоб повністю віддати їх вільному ринкові. Як приклад можна згадати дискусії в Організації Об'єднаних Націй, що стосуються (частково) автономних систем зброї. Тут увага зосереджена на гнучких можливостях застосування платформних технологій і сенсорних систем (зокрема у форматі dual-use), перспективах збереження людського контролю за умов масштабної автоматизації та питаннях моральної

й правової відповідальності за (частково) автономні системи (Scott, Neumann, Lorenz, 2018; United Nations, 2018). Аналогічні міжнародні механізми регулювання технологій продовжують практики нерозповсюдження та контролю над озброєннями – таких як ядерні, біологічні чи хімічні компоненти, здатні перетворюватися на зброю.

Зацікавленість політиків цими питаннями знайшла відображення й в академічній сфері. На відміну від представників політикуму, наука не обмежується тематикою керування технологіями, а розглядає й те, яке концептуальне значення вони мають для аналізу міжнародної політики.

Прагнення зрозуміти динаміку штучного інтелекту особливо посилилося в останні десять років. Імпульсом слугував перелам у дослідницькій царині – так звані нейронні мережі, що працюють за принципом глибинного навчання, витіснили попередні напрацювання з машинного навчання. Застосування цих методів дає змогу суттєво розширити автоматизацію завдань, передусім тих, що засновані на складному розпізнаванні патернів (наприклад, при аналізі зображень чи обробці голосових команд). Однак, на думку критиків, таке технологічне просування може мати негативні аспекти, серед яких – дискримінація та відтворення соціальної нерівності (наприклад, коли автоматизовані рішення запроваджуються в трудовій сфері, соціальних інститутах чи під час судових процесів) (The Whitehouse, 2016; Mazarr, 2018; United Nations, 2018).

Таким чином, у переважній більшості досліджень вказується на три сутнісні напрямки – критика спрощеного погляду на технологію з її «винесенням за дужки», посилення уваги до техніко- й науково-соціологічних теоретичних рамок, переорієнтація на якісно-емпіричні польові дослідження (Scott, Neumann, Lorenz, 2018; Vjola, 2021; Wagner, Furst, 2018).

Загальний «проривний» потенціал цих процесів свідчить, що технології відтепер є невідворотним компонентом міжнародної політики та наукового підходу до неї.

Технологія не є принципово новим елементом у теоретичних підходах до міжнародної політики. Це не викликає подиву, зважаючи на її внесок у військові та економічні спроможності держав і транснаціональних акторів. У межах класичних теорій міжнародних відносин технологію, залежно від інтерпретації, розглядають як вирішальний чинник у воєнних зіткненнях і змаганні за перевагу між державами

або як рушійну силу встановлення тривалого миру, тісної взаємодії й кооперації. Водночас, незалежно від того, до чого зрештою призводять конфлікти чи співробітництво, включення технології до теоретичних моделей в основному лишається одновимірним: зазвичай вона постає каталізатором політики, визначеної переважно соціальними факторами, і тим самим лишається поза центральним аналітичним фокусом. Отже, технологія перетворюється на змінну, яка може мати суттєвий вплив на розподіл влади в міжнародній системі й сама ставати предметом політичних суперечок, проте не змінює її основної структури та засадничих умов, що задають напрями міжнародної політики (German Federal Government, 2018; United Nations, 2018).

162 — На початку 2000-х років цей спрощений підхід зазнав критики, яка виявила нестачу систематичного аналізу технологій в теоріях міжнародних відносин. Певною мірою такий критичний погляд перегукувався з вимогою явно «політизувати» технологію в міжнародному контексті. Проте здебільшого галузь міжнародних відносин оминула цю вимогу, обмежившись інтеграцією науково-технічних чинників у внутрішньополітичні моделі й водночас покладаючись на радше спрощене уявлення про міжнародну систему. Із техніко-соціологічної точки зору неодноразово підкреслювали, що технологіям слід надавати істотніше значення у формуванні політичних інституцій, аніж це зазвичай робиться у дослідженнях міжнародних відносин. Так, аналіз прикладу з Європейським співтовариством з атомної енергії (EURATOM) демонструє відчутний вплив наукової та технологічної політики на розбудову інституційної структури Європейського Союзу, а також на підсилення європейського проекту шляхом економічних і легітимаційних складників інновацій. Зрештою, перетворення міжнародної системи настільки залежить від науки й технологій, що для їх вивчення пропонували виокремити окрему субдисципліну міжнародних відносин, фактично передбачивши становлення нинішнього дослідницького напрямку (BABAJIDE, 2024).

Основним об'єднувальним мотивом ранньої критики було незадоволення тим, що аналітичне включення технології до теорій міжнародних відносин відбувається поверхово, коли її «виносять за дужки», тобто розглядають поза власне політичними контекстами. Насправді ж вона є політичним феноменом і могла б безпосередньо стати предметом аналізу в міжнародних відносинах. Подібне

«винесення» зумовлене насамперед детерміністським сприйняттям технологій у теоретичних концепціях. «Технологічний детермінізм» охоплює і інструменталістські, і есенціалістські уявлення про технологію. Обидва підходи суттєво спрощують дійсність і спираються на антропоцентричне бачення, яке слабо враховує складність галузі науки й технологій (Neumann, 2018). Інструменталістські тлумачення зводять технологію до нейтрального інструменту, що набуває сенсу винятково в соціальному чи політичному середовищі. Натомість, есенціалістські концепції наголошують на ролі технологічних новацій як рушія суспільного прогресу, здатного розв'язувати соціальні й політичні проблеми. Такий «технооптимізм» зазвичай протистоять песимістичному баченню, згідно з яким інновації неминуче породжують небажані наслідки або призводять до посилення панівних відносин, коли опиняються в руках впливових гравців. Підсумовуючи, технологічно-детерміністські онтології заважають більш гнучкому та багатовимірному погляду на взаємозв'язок між наукою, технологією й міжнародною політикою (Scott, Neumann, Lorenz, 2018).

163

Надмірне спрощення ролі технології в теоріях міжнародних відносин можна долати завдяки конструктивістському погляду, що підкреслює процеси соціального конструювання. Його метою є представити технологію не просто як зовнішній чи нейтральний чинник, а як повноцінний предмет політичних переговорів і суперечок, які суттєво формують знання та практики міжнародних акторів. Замість розглядати технологію як зовнішню змінну, що лежить поза міжнародною системою, конструктивістська перспектива акцентує її невіддільність від самої структури міжнародної політики. Щоб повною мірою врахувати цю роль, необхідно звернутися до часових аспектів розробки, впровадження та використання технології. Методологічно такий підхід спирається на ідеї техніко-соціологічної та науково-соціологічної дисциплін, які надають пріоритетності аналізу багатограних політичних, соціальних, інституційних, економічних і нормативних контекстів, у яких відбуваються дослідження, розроблення й упровадження технологій (Scott, Neumann, Lorenz, 2018; BABAJIDE, 2024; Neumann, 2018).

Для адекватного розгляду ролі технології в міжнародній політиці варто оцінювати її по-різному на кожній фазі життєвого циклу – від фундаментальних і прикладних досліджень, дизайну й виходу на ринок до впровадження, використання й остаточного переходу до нові-

шої технологічної генерації. У початковому періоді (до комерційного запуску) технологія значною мірою формується під впливом владних і переговорних процесів у національних і міжнародних контекстах. Водночас на цій стадії доцільно застосовувати конструктивістські методи аналізу, аби визначити вирішальні чинники, які обумовлюють форму та потенціал технології. Натомість на більш зрілому етапі життєвого циклу, коли технологічні рішення інтегруються в інституції та практики міжнародних акторів, змінюється саме співвідношення між технологією та міжнародною політикою: тепер «технологічно посередковані спроможності» можуть безпосередньо впливати на політичні процеси (German Federal Government, 2018; United Nations, 2018). На цій стадії, за аналогією з реалістичними теоріями, більш помітною стає детерміністська перспектива, оскільки технологічні можливості можуть задавати жорсткі рамки для дій у міжнародній системі, часом набуваючи великої сили впливу.

164

— Саме з початку 2000-х років спостерігається масштабне звернення до техніко- і науково-соціологічних підходів у дослідженні ролі технології у міжнародних відносинах, що виявилось, зокрема, в появі численних збірників і тематичних випусків, присвячених дослідженню «перетину» між міжнародною політикою та ідеями зазначених дисциплін. Якщо взяти за відправну точку тезу, що наука й технології вже відіграють помітну роль у літературі з міжнародних відносин, то логічним кроком є розширення конструктивістських і критичних підходів для осмислення цього факту. При цьому дослідники нерідко повертаються до фундаментальних питань міжнародних відносин, а саме до пошуку пояснень стабільності й змін у міжнародній системі, пропонуючи точку зору, за якою взаємне конституювання технологій та теоретичних підходів визначає напрямки політичного розвитку (Friend, 2018).

У цьому ж руслі розглядають і онтологічний статус технологій у міжнародній політиці. Виходячи з ідеї «якості акторів», приписуваної автономним системам озброєнь, автоматизованим методам обробки зображень чи алгоритмічним методам оцінки ризиків, дослідники, озброєні техніко- і науково-соціологічними підходами, концептуалізують «дієздатність» (агентність) технологій. Хоча ці дослідження можуть спиратися на різні теоретичні джерела, спільною рисою лишається припущення, що «акторська якість» – і, як наслідок, здатність діяти в міжнародному просторі – виникає з взаємо-

дії людей, інфраструктур, інституцій і самих технологій. Ця точка зору особливо важлива у контексті зміщення дослідницького фокусу до вивчення практик, адже вона поширює увагу з питань знання й умінь фахівців або епістемічних спільнот на технічні складники їхньої взаємодії з об'єктами політики (Bjola, 2021; Wagner, Furst, 2018).

Окрім того, можна спостерігати посилення уваги до технології й з боку різних інституційних утворень у галузі міжнародних відносин. Так, секція «Science, Technology, and Art in International Relations» при Міжнародній асоціації досліджень (ISA) прагне винести на порядок денний світової політики питання, пов'язані з наукою, технологіями та мистецтвом. У цьому контексті їх аналізують саме під кутом зору зростання конструктивістських напрямів у дослідженнях і ролі культурних чинників у формуванні ідентичностей. Водночас Європейська асоціація досліджень міжнародної політики (EISA) запровадила з 2021 року на своїй щорічній конференції напівпостійну секцію «Science, Technology and Security» (Strategic Council for AI Strategy, 2017).

Хоча наразі ще не можна говорити про формування однієї згуртованої дослідницької програми, всі ці публікації мають дві спільні риси. По-перше, вони відкидають ідею ізолювання технології «за дужками» міжнародної системи, наголошуючи на тому, що вона є невіддільною складовою процесів у міжнародній політиці. По-друге, вони напряму апелюють до здобутків техніко- і науково-соціологічних дисциплін, демонструючи, як ці підходи можуть поглибити осмислення соціополітичних аспектів науки й технологій у міжнародній політиці. У зв'язку з цим низка дослідників закликає до тіснішої міждисциплінарної співпраці, щоб об'єднати теоретичний і концептуальний арсенал техніко- та науково-соціологічних напрямків зі здобутками міжнародних відносин у сфері безпеки й критичного аналізу політичних і суспільних наслідків технологічно опосередкованих заходів (Scott, Neumann, Lorenz, 2018; BABAJIDE, 2024; Bjola, 2021; Wagner, Furst, 2018).

За останні роки міждисциплінарна динаміка, пов'язана зі вивченням ролі технології в міжнародних відносинах, безперечно посилилася. Водночас це призвело до суперечок про узгодженість дослідницьких питань і рівнів аналізу між міжнародними студіями та техніко- і науково-соціологічними дисциплінами. У центрі стоїть питання, наскільки часто локально орієнтовані й рефлексивні підхо-

ди, властиві цим дисциплінам, можуть бути скомпоновані з макроаналітичним дослідженням міжнародної системи та політики. Певне спрощення спостерігається в тих розділах міжнародних відносин, де вже закріпилися конструктивістські й постструктуралістські впливи і де об'єкт аналізу охоплює локальні, регіональні й національні практики. Відтак найпотужніший вплив техніко- і науково-соціологічних ідей припадає на царини, які від початку зорієнтовані міждисциплінарно та відкриті для нових методологічних стратегій – зокрема, міжнародна політична соціологія або критичні підходи до міжнародної політичної економії й безпеки (Mazarr, 2018; United Nations, 2018; Wagner, Furst, 2018).

Таким чином, на нинішньому етапі можна виокремити низку вагомих теорій і концептів, що розроблені в руслі техніко- та науково-соціологічного підходу та збагачують дослідження міжнародних відносин.

166
— Значну увагу нині привертає цифрове перетворення публічної сфери. Такі платформи, як YouTube, Facebook і Twitter, складають конкуренцію традиційним медіа й підважують усталені процедури формування політичних поглядів заради нової логіки алгоритмічної «економіки уваги». Їхня влада криється в тому, що вони можуть повністю охоплювати, фільтрувати та ранжувати публічний дискурс, який відбувається на їхніх платформах. Ця «всеохопність» у реальному часі робить процес політичної волевиявлення прозорішим, а отже, відкритішим до маніпуляцій. Це безпосередньо позначається на усталеному розумінні демократичного самовизначення (Wagner, Furst, 2018). Саме тому впродовж останніх років активізувався тиск на «сильніше регулювання» платформ. В ім'я суспільного інтересу громадянські об'єднання, політики та наукові кола щораз частіше вимагають доступу та права використання даних, які продукують соціальні мережі, а також випробовують інструменти, зорієнтовані на загальне благо й прозоріші критерії для відбору та впорядкування інформації. Це може частково «зсуспільнити» джерела, на яких тримається влада платформ, насамперед дані й аналітику. Відповідно, платформи вже не змогли б одноосібно вирішувати, яким саме чином і з якою метою стежити за публічним дискурсом і впорядковувати його (Vjola, 2021). Визначення принципів алгоритмічного сортування інформації, враховуючи його вплив на демократичне самовизначення, стимулюватиме публічні дебати, що водночас спри-

ятимуть «нормалізації» цієї технології. Уміння «зчитувати» суспільні дискусії може стати розвиненою рефлексивною компетенцією, яка, своєю чергою, викличе зміни у демократичних процедурах. Як наслідок, можна припустити, що зростатиме роль громадської думки й зменшуватиметься значення парламентських виборів – тенденція, яку дослідники демократії відзначають уже тривалий час (Strategic Council for AI Strategy, 2017).

Інша сфера, де ймовірно можуть відбутися зміни в демократичному устрої, стосується горизонту ухвалення рішень. Сучасні демократії часто дорікають тим, що їхні інституційні механізми ускладнюють ухвалення довгострокових рішень. Логіка виборчих циклів і боротьби за голоси, твердять критики, схиляє демократичну політику до короткотермінових орієнтирів і заважає належно реагувати на такі структурні виклики, як зміна клімату. Ширше використання моделей і прогнозів штучного інтелекту як інструментів для ухвалення рішень може підсилити аргумент, ніби демократія є «застарілою технологією». Безпосереднє включення моделей і симуляцій у процес вироблення політики (як нині спостерігається, зокрема, в подоланні пандемії COVID-19) ризикує стерти грань між статистичною інформацією про відомі явища та передбаченням ще недостатньо досліджених феноменів. Прогнози можуть при цьому сприйматися як «опис реальності», немовби зміщуючи раніше невизначене майбутнє у сферу того, чим можна певним чином керувати. Це, зрозуміло, розширює поле відповідальності демократично легітимованих осіб, котрі ухвалюють рішення, оскільки вони мають враховувати навіть гіпотетичні сценарії, тобто все, про що вони потенційно можуть дізнатися (German Federal Government, 2018; Wagner, Furst, 2018). Отже, розширення «знання про можливе» створює для урядів новий тиск виправдовуватися й діяти.

Звісно, два наведених тут сценарії майбутньої взаємодії демократії та суспільного «привласнення» штучного інтелекту вельми спекулятивні. Описані зрушення у публічній сфері та в часопросторових межах демократичного врядування залежать від багатьох умов і можуть набути зовсім інших форм. Утім, головна ідея полягає в тому, що дослідження нових технологій не має обмежуватися їх безпосередніми технічними недоліками чи розкладом владних сил. Можна припустити, що ми лише на початку тривалого та непевного процесу інтеграції штучного інтелекту у повсякденне життя й демократичну

практику (The Whitehouse, 2016; United Nations, 2018). Ба більше, згідно з широко відомим емпіричним правилом, короткострокові впливи технологій зазвичай переоцінюють, а довгострокові, навпаки, недооцінюють. На нашу думку, саме на довготривалі ефекти варто звертати підвищену увагу, оскільки досить часто вони реалізуються так повільно, що не встигають стати предметом суспільного обговорення. Методи штучного інтелекту, здатні «зчитувати» надзвичайно складні та динамічні процеси (зокрема, у формі сценаріїв розвитку), набуваючи здатність виявляти й навіть активніше формувати подібний «тихий» структурний зсув. Зрештою, політичне самовизначення могло б поширитися й на ті зміни в суспільстві, котрі раніше, як і у випадку з годинниковим механізмом, минали здебільшого непомітно (Scott, Neumann, Lorenz, 2018; Mazarr, 2018; Wagner, Furst, 2018).

168 — **Висновки.** Загальний тренд до більш виразного аналітичного визнання ролі новітніх технологій у міжнародній політиці, окреслений вище, зумовлений низкою паралельних чинників і процесів. По-перше, нещодавні технологічні «квантові стрибки» у сфері досліджень і розробок дали змогу створити рішення, які за своїми можливостями та дієздатністю значно перевершують стандарти недавнього минулого. Це супроводжувалося зростанням невдоволення тим, як традиційні аналітичні моделі міжнародних відносин намагаються врахувати технологію. Саме на тлі поширення штучного інтелекту й платформних технологій чіткіше проявляється складність, з якою стикаються класичні теорії міжнародних відносин, коли ідеться про глибокі впливи новітніх технологічних зрушень. Внаслідок цього нині відбувається процес «надолуження» – нового аналітичного включення науки й технологій, що в деяких аспектах нагадує «самоствердження» техніко-соціологічних і науково-соціологічних напрямів у межах класичної соціології.

Системне звернення до літератури з техніко-соціологічних і науково-соціологічних дисциплін можна розуміти як ознаку послаблення дисциплінарних меж міжнародних відносин, особливо на їх периферіях. Із огляду на те, що ця галузь у порівнянні з іншими соціальними науками має відносно коротку історію, а поза межами своєї «ортодоксії» завжди тяжіла до творчого залучення дискусій із суміжних сфер, такий розвиток видається закономірним. Якщо раніше визначальні впливи надходили переважно з філософії, історії, соціології чи економіки, то нині, у питанні про роль технологій, від-

бувається зміщення фокусу дебатів на взаємозв'язки між продукуванням знань і сучасним, зазвичай, стрибкоподібним і непередбачуваним розвитком міжнародних відносин та віддзеркаленням цих складних процесів у суспільній думці. Подібна динаміка зумовила зміцнення інституційного «вкорінення» відповідних дослідницьких тем у національних і міжнародних професійних співтовариствах, а також сприяла тому, що видавничі платформи й академічні журнали стали більш відкритими до відповідних публікацій.

Питання, у кінцевому рахунку, полягає у тому, наскільки ця динаміка вплине на консервативний мейнстрім міжнародних відносин і як домінуючі – особливо в англomовному середовищі – реалістичні парадигми технології у вигляді «досліджень безпеки» (security studies) і «стратегічних досліджень» (strategic studies) у змозі відпреагувати на пропозицію «пом'якшити» існуючі дисциплінарні межі. Якщо провести аналогію з дебатами про поглиблення і розширення поняття безпеки та з досить відчутними контраргументами у відповідь, можна прогнозувати неабиякі внутрішньодисциплінарні суперечності, що ще дужче розділять «прогресивні» й «ортодоксальні» концепції і підходи. Проте, незалежно від цього, уже тепер очевидно: технологічні інновації, особливо ті що пов'язані зі штучним інтелектом, виявилися у фокусі міжнародних відносин і залишатимуться у довготривалій перспективі винятково плідною темою як у концептуальному, так і в аналітичному сенсах.

References:

1. The Whitehouse (2016) The Administration's Report on the Future of Artificial Intelligence. <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2016/10/12/administrations-report-future-artificial-intelligence>
2. Scott B., Heumann S., and Lorenz P. (2018) Artificial intelligence and foreign policy. Stiftung Neue Verantwortung Policy Brief. https://www.stiftung-nv.de/sites/default/files/ai_foreign_policy.pdf
3. BABAJIDE A. J. (2024) Transformative role of artificial intelligence in global communication: minimising misinformation, disinformation, cultural diversity and fostering global understanding. <https://journals.lasued.edu.ng/index.php/LAJOCSE/article/view/97/103>

4. Mazarr M.J. et al. (2018) Understanding the Emerging Era of International Competition: Theoretical and Historical Perspectives. Santa Monica, CA: RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2726.html

5. Kurbalija J (2017) The impact of (big) data on geopolitics, negotiations, and the diplomatic modus operandi. Diplo blog, 19 May. 39. <https://www.diplomacy.edu/blog/impact-big-data-geopolitics-negotiations-and-diplomatic-modus-operandi>

6. German Federal Government (2018) Artificial Intelligence Strategy. <https://www.ki-strategie-deutschland.de/home.html>

7. Heumann S. (2018) Nationale KI-Strategien in EU und USA: Wie positioniert sich die KI-Enquete? https://www.stiftung-nv.de/sites/default/files/fohlen_heumann_ki_enquete.pdf

8. Strategic Council for AI Strategy (2017) Artificial Intelligence Technology Strategy, https://www.nedo.go.jp/english/activities/ZZCA_100014.html

170

— 9. United Nations (2018) UN Secretary-General's Strategy on New Technologies. <http://www.un.org/en/newtechnologies/images/pdf/SGs-Strategy-on-New-Technologies.pdf>

10. Friend T. (2018) How frightened should we be of A.I.? The New Yorker, 14 May. <https://www.newyorker.com/magazine/2018/05/14/how-frightened-should-we-be-of-ai>

11. Bjola C. (2021) Trends and Counter-Trends in Digital Diplomacy. https://www.swp-berlin.org/publications/products/arbeitspapiere/WP_Diplomacy_21_No18_Corneliu_Bjola.pdf

12. Wagner D. and Furst K. (2018) AI and the international relations of the future. International Policy Digest blog, 12 August. <https://intpolicydigest.org/2018/08/12/ai-and-the-international-relations-of-the-future>

13. Brown J. & Lorenz P. (2017). The Future of Work and the Trans-Atlantic Alliance. Bertelsmann Foundation North America, Washington, D.C. and Stiftung Neue Verantwortung, Berlin. Available at: https://www.stiftung-nv.de/sites/default/files/the_future_of_work_the_trans.pdf.

14. König P. D. & Wenzelburger G. (2021), Between technochauvinism and human-centrism: Can algorithms improve decision-making in democratic politics?, <https://link.springer.com/article/10.1057/s41304-020-00298-3>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.171-190>

УДК: 316 (330.45)

© Олександр Попович¹

ПРИНЦИПИ ВИРОБЛЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИФРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

В статті визначенні та деталізовані принципи вироблення та реалізації спільної цифрової політики в Європейському Союзі, проаналізовано характер інтеграції цінностей та людиноцентризму у контексті цифрової політики ЄС, досліджена ідея цифрового суверенітету ЄС як безпекового фактору, що визначає якість цифрової політики Об'єднання. Доведено, що джерелом спільної цифрової політики Об'єднання є сукупність геополітичних, безпекових та економічних викликів, з якими стикається ЄС та які здатні трансформувати бачення його майбутнього через необхідність концептуалізації ідеї цифрового суверенітету без звернення до територіальності. Обґрунтовано, що цифровий суверенітет як один з принципів вироблення та реалізації спільної цифрової політики ЄС актуалізує не тільки традиційні нормативні та законодавчі аспекти циклу європейської публічної політики, а й привертає увагу до нормативного статусу цифрової інфраструктури та геополітичного контексту. Встановлено, що цифрове поле, як предмет політики ЄС, набуває ознак поля глобальної політики, в якому предмет політики має не тільки економічні характеристики, а й безпекові та ціннісні. Зміст та характер політичного дискурсу ЄС щодо цифрового суверенітету актуалізував переосмислення взаємодії політичної влади та цифрових технологій, що забезпечує вироблення структурованої та стратегічної цифрової політики ЄС, яка базується та реалізується в парадигмі людської гідності як базової цінності ЄС.

171

¹ Аспірант кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, ОПН «Політологія», E-mail: popovych.oleksandr.s@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0001-9076-5300>.

Ключові слова: цифрова політика, цифровий суверенітет, Європейський Союз, принципи вироблення політики, політичні інтереси, політична безпека.

Principles of Policymaking and Implementing Digital Policy in the European Union

The article defines and details the principles of policymaking and implementing a common digital policy in the European Union, analyzes the nature of the integration of values and humanism in the field of EU digital policy, and explores the idea of EU digital sovereignty as a security factor that determines the quality of the Union's digital policy. It is proven that the source of the Union's common digital policy is a set of geopolitical, security and economic challenges that the EU faces and which are capable of transforming the vision of its future due to the need to conceptualize the idea of digital sovereignty without resorting to territoriality. It is substantiated that digital sovereignty as one of the principles of developing and implementing a common

172

—

EU digital policy actualizes not only the traditional regulatory and legislative aspects of the European public policy cycle, but also draws attention to the regulatory status of digital infrastructure and the geopolitical context. It has been established that the digital field, as a subject of EU policy, is acquiring the features of the field of global politics, in which the subject of policy has not only economic characteristics, but also security and value characteristics. The content and nature of the EU political discourse on digital sovereignty has actualized the rethinking of the interaction of political power and digital technologies, which ensures the development of a structured and strategic EU digital policy, which is based and implemented in the paradigm of human dignity as a basic value of the EU.

Keywords: digital policy, digital sovereignty, European Union, principles of policymaking, political interests, political security.

Постановка наукової проблеми. Політична суб'єктність Європейського Союзу та його амбіції в глобальному цифровому просторі актуалізували низку питань, подібних до тих, що дискутувалися під час створення сучасної політичної матриці Об'єднання, принципів демократичної підзвітності та легітимності, визначення його масштабів та геополітичних функцій, моделі суб'єктність в системі міжнародних відносин та сфер спільної для держав-членів політики ЄС. Саме ці питання постали ядром політичного дискурсу під час

розробки рамкових документів цифрової політики ЄС в період між прийняттям Директиви про електронну комерцію (EUR-Lex, 2000) та (EUR-Lex, 2022a) і Закону про цифрові ринки (EUR-Lex, 2022). Попри повсюдне поширення цифрових технологій, розуміння сутності цифрової політики та її наслідків є складним завданням як для політичної наук, так і політичної практики. Цифрова політика не обмежується цифровізацією – інтеграцією цифрових алгоритмів в різні сфери функціонування сучасних суспільств, вона здатна змінити характер політичних відносин та геополітичної взаємодії. Тому, вивчення принципів вироблення та реалізації цифрової політики, зокрема і в Європейському Союзі, є актуальним завданням сучасної політичної науки.

Аналіз результатів наукових досліджень. На сьогодні в політичній науці сформувався комплекс наукових досліджень, в яких вивчаються проблеми цифрової політики (Haydu, 2010; Mărcuț 2020; Rouvroy, 2009; Rotar, 2022), цифрових технологій (Brattberg, 2020; Steiger, 2022; Rotar, 2021; Rotar, 2023a), цифрового суверенітету (Bellamy, 2005; Keohane, 2002; Martins, 2022; Pohle, 2020; Roberts, 2021; Rotar, 2023), цифрових цінностей (Borrell, 2020; Moravcsik, 1998; Øhrgaard, 2018; Vardanyan, 2019). Водночас, формування сукупності принципів вироблення та реалізації цифрової політики, в яких відображена вся варіативність чинників, процесів та наслідків цифровізації економічного та політичного просторів ЄС, залишається перспективним напрямком наукових досліджень.

Метою даної статті є визначення і деталізація принципів вироблення та реалізації спільної цифрової політики в Європейському Союзі. Для досягнення мети, необхідно вирішити низку дослідницьких завдань: по-перше, визначити особливості формування принципів цифрової політики ЄС; по-друге, проаналізувати характер інтеграції цінностей та людиноцентризму в поле цифрової політики ЄС; по-третє, дослідити ідею цифрового суверенітету ЄС як безпекового фактору, що визначає якість цифрової політики Об'єднання.

Методологія дослідження. У вивченні принципів вироблення та реалізації цифрової політики в ЄС доречно опиратися на конвергенцію низки методологічних позицій, сформованих в сучасній політичній науці. Зокрема, це методологічна позиція М. Хоулетта, який позиціонує процес еволюції політики через її темпоральний характер, що деталізується в категоріях детермінації та залежності змісту політи-

ки від сукупності факторів (прогнозованих та випадкових), і на етапі вироблення, і на етапі реалізації (Howlett, 2009:242). Саме сукупність факторів визначають послідовність політичних кроків суб'єктів політики у виробленні тієї чи іншої політики. Важливою для нашого дослідження є й методологічна позиція Дж. Хейду, який обґрунтував необхідність фокусування дослідницької уваги у вивченні принципів вироблення спільної політики ЄС на «відстеженні процесів» (Haydu, 2010:34), що дозволяє означити траєкторію даного процесу (деліберація та прийняття рішень), коло його суб'єктів (політичні інституту ЄС та держав-членів) та причинно-наслідкові виміри темпорального розгортання динаміки реалізації політики (механізми, інструменти та практики національного й наднаціонального рівнів). Застосування методологічного принципу моделі відстеження процесів дозволяє прогнозувати чинники оновлення політики та зміни її траєкторії (Howlett 2009).

174

Виклад результатів дослідження. З посиленням інтенсивності цифрових трансформацій та зростанням впливу наслідків цифровізації на ресурсні характеристики суб'єктів міжнародних відносин, на рівні ЄС та його держав-членів сформувалося розуміння важливості вироблення та реалізації спільної результативної та ефективної цифрової політики. Одним з перших нормативних документів ЄС, за допомогою якого запроваджувалося регулювання цифрового простору Об'єднання, стала Директива про електронну комерцію (EUR-Lex, 2000). Але вперше інтерес Єврокомісії до вироблення принципів регулювання цієї сфери був проявлений в офіційному повідомленні «Європейська ініціатива в електронній комерції» (EUR-Lex, 1997), в якому визначалися чотири основні вектори вироблення політики ЄС, щодо яких варто концентрувати ресурси. По-перше, це широкий доступ до інфраструктури (прості та безпечні технології й відповідні мережі), продуктів і послуг, необхідних для здійснення електронної торгівлі, що потребує лібералізації системи наявних комунікацій та досягнення широкого консенсусу щодо стандартів і сумісності електронних систем для ведення бізнесу. По-друге, це створення сприятливої нормативно-правової бази для електронної торгівлі в ЄС, що заохочуватиме бізнес інвестувати в продукти, послуги та інфраструктуру електронної комерції. По-третє, це створення та підживлення сприятливого бізнес-середовища для електронної комерції шляхом актуалізації відповідних навичок та належного рівня обізнаності як

в середовищі бізнесу, так і в середовищі споживачів. Зауважимо, що цифровізація середовища споживачів мала здійснюватися через лідерство ЄС в навчальних, інформаційних та демонстраційних проєктах. По-четверте, це стимулювання створення на глобальному рівні нормативно-правової бази цифрових трансформацій, узгодженої і сумісної з європейською.

Початком реалізації цих ініціатив та внутрішньо-європейського діалогу з питань регулювання цифрового простору варто вважати конференцію міністрів за головування уряду Німеччини «Глобальні інформаційні мережі: реалізація потенціалу» (липень 1997 р.) та ініційовану Єврокомісією конференцію «Побудова глобального інформаційного суспільства для 21-го століття» (жовтень 1997 р.). На нашу думку, проведення конференцій у формі політичного дискурсу дозволило європейському політикуму в подальшому сконцентрувати увагу на необхідності вироблення спільної цифрової політики щодо: створення функціональної інфраструктури цифрових трансформацій, регулювання цифрового простору, посилення компетенції в галузі цифрових технологій, стандартизації, координації та впровадження цифрових інновацій (EUR-Lex, 1999). Попри те, що вектор дискурсу спрямовував на пошук механізму та інструментів координації зусиль держав-членів ЄС з метою кращого використання нових можливостей у сфері електронної комерції, вперше було означене, хоча змістовно і не наповнене, проблемне поле цифрового суверенітету Об'єднання (Ротар, 2023).

Важливим кроком у виробленні європейських принципів цифрової політики став «Цифровий порядок денний для Європи», ініційований Єврокомісією в травні 2010 р. (European Commission, 2010), Цей програмний документ об'єднав сім ініціатив, що визначили стратегічні пріоритети ЄС в забезпеченні сталого зростання до 2020 р. Попри те, що в назві Цифрового порядку було застосовано категорію цифровий, його зміст та структура розкривалися через позиціонування інформаційних та комунікаційних (а не цифрових) технологій як ключових факторів сталого розвитку європейської економіки та її здатності вирішувати основні суспільні виклики. На нашу думку, основною перевагою Цифрового порядку денного, стало означення найбільш суттєвих перешкод, з якими стикається ЄС, плануючи розгортання політики цифрового розвитку на принципах проактивної стратегії: (1) фрагментарність цифрового ринку ЄС; (2) недостатня

сумісність цифрових інструментів держав-членів ЄС; (3) поширення кіберзлочинності та низька довіра до цифрових мереж через ризики недостатнього захисту інформації, що зберігається та циркулює у цифровому форматі; (4) відсутність достатніх інвестицій в розвиток інформаційних та комунікаційних мереж; (5) недостатня кількість наукових проєктів та інноваційних ідей; (5) недостатній рівень цифрової грамотності та компетенцій серед громадян ЄС; (6) нові інструменти у вирішенні суспільно-політичних проблем (European Commission, 2010).

176 — Попри наявність Цифрового порядку денного та тривале розгортання процесів електронного урядування та електронної комерції на території Об'єднання, держави-члени ЄС не мали спільної нормативно-правової бази у цих сферах, що вказує на фрагментарний характер відповідної політики (Mărcuț, 2017). З початком цифрових трансформацій відсутність спільної нормативно-правової бази щодо електронних інструментів впливу на соціально-економічні та політичні процеси, було оцінене як стримуючий фактор економічного зростання ЄС в умовах поширення та ствердження цифрових інструментів впливу. Тому, починаючи від 2015 р. одним з політичних пріоритетів Єврокомісії стає створення спільного цифрового ринку ЄС. Саме тоді президент Єврокомісії Ж.-К. Юнкер офіційно заявив, що «посилення використання цифрових технологій та онлайн-послуг має стати горизонтальною політикою, що охоплює всі сектори економіки та державного сектору» (European Commission, 2015), наголошуючи, таким чином, на необхідності гармонізації спільної політики ЄС в цифровому просторі.

Того ж року ці ідеї були інтегровані до спільної європейської політики у форматі Стратегії спільного цифрового ринку (зауважимо, що прогнозувався прибуток від її реалізації оцінювався в 739 млрд. євро, що еквівалентне зростанню ВВП ЄС на 4 %), в якому купівля та продаж товарів здійснюватиметься за допомогою цифрових інструментів: «Дані повинні мати можливість вільно переміщуватися між територіями, через кордони та в межах єдиного простору даних. У Європі потік даних та доступ до них часто стримуються локальними правилами або іншими технічними та правовими бар'єрами. Якщо ми хочемо, щоб наша економіка даних забезпечувала економічне зростання та робочі місця, дані потрібно використовувати. Але для того, щоб їх використовували, вони повинні бути доступними і про-

аналізованими. Щоб максимально ефективно використовувати можливість даних, нам потрібен узгоджений загальноєвропейський підхід, що спирається на суворі правила ЄС щодо захисту персональних даних та конфіденційності» (Eyes on Europe, 2017).

Правове врегулювання питання захисту персональних даних було здійснене в травні 2016 р., коли був прийнятий «Загальний регламент про захист даних» (EUR-Lex, 2016), спрямований на посилення захисту персональних даних фізичних осіб в процесі обробки та вільного переміщення цифрових даних та формування системи норм використання цифрових даних для держав-членів ЄС. В разі уповільнення або намагання уникнути юридичними особами відповідних «технічних та організаційних заходів для забезпечення конфіденційності, цілісності, доступності та стійкості систем обробки та послуг» (Directorate-General for Communication, 2024), може накладатися штраф в розмірі до 20 млн. євро або 4 % від загального річного обороту (IT Governance Privacy Team, 2016). Принциповою особливістю даного європейського документу було те, що він поширював політику захисту персональних даних у цифровому форматі не тільки на юридичних осіб, зареєстрованих на території ЄС, а й на будь-яку організацію, зареєстровану в будь-якій державі, яка здійснює обробку персональних даних громадян ЄС.

Отже, сукупність принципів вироблення та реалізації цифрової політики в ЄС мала відповідати загальній логіці процесу політичної інтеграції як процесу, «за допомогою якого політичних акторів, що функціонують в різних національних умовах, переконують змінити свою лояльність, очікування та політичну діяльність у бік нового та більшого центру, чий інститут має або вимагають юрисдикції над уже існуючими національними державами» (Naas, 1958:522). Тобто, в процесі вироблення спільної цифрової політики ЄС має відбутися модернізація спільних інтересів держав-членів у форматі зближення їх інтересів з метою досягнення спільного блага, навіть, якщо національні уряди не повною мірою погоджуються з цифровою політикою Об'єднання. Основою процесу зближення інтересів в процесі вироблення спільної політики ЄС є принцип залучення як готовність поступитися короткостроковими інтересами держави-члена ЄС для досягнення стратегічних інтересів ЄС у довгостроковій перспективі (Øhrgaard, 2018:32–34).

Особливістю дотримання принципу модернізації інтересів держав-членів ЄС в процесі вироблення та реалізації цифрової політики є те, що її предметом є не тільки цифрові інтереси чи цифровий суверенітет членів Об'єднання, але й визначення меж цифрового простору як поля, в якому євроінтеграційні процеси можуть набувати нової логіки через переосмислення взаємозалежності між інтеграційними процесами та інформаційними технологіями. Саме динамічність цифрового поля пояснює, на думку М. Меркуц те, що «Європейський Союз переживає процес регіональної інтеграції, який за останнє десятиліття перейшов у цифровий простір» (Mărcuț, 2020:6).

178 — На сьогодні особливості європейського цифрового поступу визначені Єврокомісією в базовому документі розгортання цифрових трансформацій в Європейському Союзі – «Цифровому компасі до 2030 року» (EUR-Lex, 2021). Привертає увагу, що цей документ, насамперед, апелює до спільних цінностей європейської спільноти, зокрема, солідарності та процвітання, в контексті пошуку відповідних засобів розширення цифрових прав та можливостей громадян ЄС: «настав час для Європейського Союзу чітко визначити, як його цінності та основоположні права повинні застосовуватися в онлайн-світі» (EUR-Lex, 2023). Відтак, цифровізація та відповідний процес цифрових трансформацій постають як потенційний вектор розширення прав і свобод (EUR-Lex, 2021).

Концептуалізація політичних прав і свобод в умовах цифрових трансформацій в ЄС, загалом, та більшості держав-членів Об'єднання здійснюється в рамках концепту гідності. Зокрема, в Європейській декларації цифрових прав та принципів цифрового десятиліття зафіксовано, що цифрові трансформації «ставлять людей та права людини в центр» (EUR-Lex, 2023) в процесі їх концептуалізації та практичного застосування, а в італійській Декларації прав в Інтернеті гідність позиціонується як основоположний елемент цифрових прав (Italy Chamber of Deputies. Committee on Internet Rights and Duties 2023). Гідність, як основний принцип дотримання фундаментальних прав людини під час розгортання цифрових трансформацій в ЄС відображена в GDPR (EUR-Lex, 2016), Законі про цифрові послуги (EUR-Lex, 2022), eIDAS (EUR-Lex, 2014) та Законі про штучний інтелект (EUR-Lex, 2024).

Законом про цифрові послуги були визначені правила повідомлення про вчинення дій щодо видалення та блокування доступу

до незаконних предметів або інформації без перешкодження свободі вираження поглядів або свободі інформації на території ЄС, що спрямовувалися на захист основоположних прав і свобод, включаючи людську гідність (EUR-Lex, 2022). Закон прописав вимоги до оцінювання системних ризиків, створюваних дизайном або послугами онлайн-платформ та пошуковими системами на території ЄС. Ці ризики, насамперед, пов'язані з потенційним негативним впливом на людську гідність, спричиненим гендерно зумовленим насильством, порушенням прав неповнолітніх, фізичним та психологічним тиском (EUR-Lex, 2022).

Відповідно, Європейський Закон про штучний інтелект вже розроблявся з оперттям на етичні принципи, розроблені Групою експертів високого рівня зі штучного інтелекту. Серед іншого, у цьому законодавчому акті наголошено на важливості людської суб'єктності та необхідності створення правової системи контролю за дотриманням людської гідності та особистісної автономії в цифровій системі людини (громадянин ЄС) – штучний інтелект (EUR-Lex, 2024). Важливим для формування принципів вироблення та реалізації спільної європейської цифрової політики є те, що Законом про штучний інтелект цілеспрямовано заборонялася будь-яка політична та інша суспільно-значима практика, що суперечить чи потенційно може суперечити цінностям ЄС, які закріплені в Хартії основних прав Європейського Союзу. Зауважимо, що можливість порушення будь-яких основоположних прав, включаючи людську гідність, відповідно до аналізованого Закону, класифікувалося як ризик (над)високого ступеня.

Значення нормативно-правових принципів дотримання людської гідності в умовах цифрових трансформацій посилюється в європейському просторі сформованими науковими дискурсами гідності (Dupré, 2016:21ff), які в умовах цифрових змін артикулюють значення та важливість увиразнення рівності, політичних основ легітимності та небезпек дегуманізації соціокультурного і політичного полів ЄС. Одним з перших про небезпеки дегуманізації політичного поля ЄС під впливом цифрових трансформацій висловився Європейський інспектор із захисту даних, наголошуючи, що гідність в умовах цифрового впливу, наприклад, на систему агрегування політичних інтересів, може порушуватися об'єктивізацією, «коли до людини ставляться як до інструменту, що служить для досягнення чийось цілей» (European Data Protection Supervisor, 2015). Особливої важливості ця

теза набуває в контексті вироблення європейської політики захисту даних та пошуку балансу між необхідністю розкриття більшого, ніж раніше, обсягу особистої інформації та усталеним поняттям свобода інформованої згоди (European Data Protection Supervisor, 2015). Не випадково, в ЄС, та й в Україні, насамперед, здійснювалося правове регулювання цифрової торгівлі та цифрової комерції, оскільки цифрові трансформації економічного простору комерціалізували персональні дані та сформували суспільне сприйняття людей як власників даних переважно в статусах споживачів та користувачів (Rouvroy, 2009:11–13), витісняючи статус громадянина та пов'язані з ним політично значимі ролі. Саме тому, європейським Законом про штучний інтелект заборонені практики, які потенційно можуть спричинити зниження здатності людини приймати обґрунтовані рішення під впливом маніпулятивних технологій, у яких може бути доведена цифрова природа.

180

Разом з тим, досить активною є критика офіційного цифрового дискурсу ЄС в тому, що він наділяє спільні політичні цінності держав-членів другорядним статусом, порівняно з цінностями комерційного та регуляторного прагматизму, покладених в основу економічної політики Об'єднання: по-перше, General Data Protection Regulation критикують за те, що в процесі застосування він стає схожим більшою мірою на інструмент «регулювання ринку, ніж на ставлення до приватності як до фундаментального права» (Vardanyan, 2022:159); по-друге, будучи лідером регулювання процесів цифровізації, ЄС експортує свої цифрові цінності, створюючи ефект Брюсселя (Brattberg, 2020:xiv), зміст якого розгортається через здатність регулятивних інститутів ЄС створювати в односторонньому порядку та експортувати регуляторні режими, спрямовані на домінування європейських інтересів у двосторонніх відносинах Об'єднання з іншими суб'єктами міжнародних відносин: він «повинен просувати Декларацію у своїх відносинах з іншими міжнародними організаціями та третіми країнами з амбіціями, щоб ці принципи слугували натхненням для міжнародних партнерів в політичному управлінні цифровою трансформацією» (EUR-Lex, 2023). Визнаючи право та претензії ЄС на демократичну легітимність, одночасно, інші суб'єкти міжнародних відносин (зокрема, подекуди, і держав-члени як національні суб'єкти міжнародних відносин), ставлять питання про те, а чи може існувати принципово уніфікований регуляторний підхід до

цифровізації, який може експортується в алгоритмічному форматі? На нашу думку, ефект Брюсселя слід приймати та толерувати, оскільки існування будь-яких формалізованих правил краще для прогнозованості політики, ніж їх відсутність та через те, що він має ціннісну природу, апелюючи, зокрема і до потреби дотримання принципу гідності людини в цифровому полі. У такому вимірі, осмислення гідності в умовах цифрових трансформацій має пов'язуватися з ідеєю цифрової рівності як рівності в дотриманні цифрових прав громадян ЄС через подолання (зменшення) цифрового розриву (Dupré, 2016). Зауважимо, що Європейський суд з прав людини в своїх правозастосовних практиках опирається на нерозривність рівності як європейської цінності, цифрових прав громадян ЄС та людської гідності як принципу функціонування Об'єднання. Відповідно, ця європейська інституція через свої рішення здатна виконувати та виконує функцію протидії масштабуванню збору даних, який по-перше, може порушувати баланс взаємодії між громадянином та державною; по-друге, уможлиблювати привласнення та перепрофілювання наборів персональних даних для досягнення нелегальних та нелегітимних цілей інституціолізованими суб'єктами влади.

Формування принципів вироблення та реалізації цифрової політики в ЄС тісно пов'язане з необхідністю деталізації рамок такого поняття як цифровий суверенітет Європейського Союзу. З початком лідерства в Єврокомісії Урсули фон дер Ляен (2019 р.) цифрові технології посіли одне з надважливих місць в системі інструментів політичного управління в ЄС, наприклад, під час розгортання деліберативних практик дискурсу майбутнього європейської демократії (Ротар, 2023а). В основі багатьох ініціатив лежить поняття цифрового суверенітету, який в офіційному дискурсі Єврокомісії означається як технологічний суверенітет та позиціонується як політичний інструмент: по-перше, розгортання цифрових трансформацій в ЄС задля забезпечення його економічного розвитку; по-друге, досягнення лідерських позицій ЄС у системі міжнародних відносин; по-третє, зменшення технологічної залежності від інших держав. Таким чином, цифровий суверенітет набуває в ЄС форми європейської стратегічної автономії (Borrell, 2020; Michel, 2021) в геополітичному просторі, живлення якої має відбуватися через створення власної (незалежної) цифрової інфраструктури Об'єднання, що забезпечить інституційну стійкість та політичну суб'єктність.

Акцентування уваги на технологічних характеристиках цифрового суверенітету ЄС не випадкове, оскільки традиційно, концепція суверенітету є основою наукових дискусій про природу та принципи розгортання європейської інтеграції: Р. Кеохейн означив суверенітет держав-членів ЄС як «спільний бізнес» (Keohane, 2002:744), А. Моравчик – як «об'єднаний» (Moravcsik, 1998:67), В. Воллес – як «спільний» (Wallace, 1999:513), Р. Белламі та Д. Кастільоне як «множинний» та «змішаний» (Bellamy, 2005:301) Відтак, в разі, якщо поле цифрового суверенітету ЄС опиратиметься на традиційні визначення державного суверенітету, то воно «звучатиме як оксюморон» (Pohle, 2020:7). Привертає увагу, що навіть попри наголос на технологічному вимірі цифрового суверенітету ЄС, відповідей на питання про те, як і в якому напрямі нематеріальний і безмежний характер цифрового поля може трансформувати суверенітет як політичний інструмент в системі міжнародних відносин, до сьогодні не знайдено. Для більшості європейських дослідників цифрового суверенітету ЄС, цей наратив не є модною ідеєю, якій бракує політичного змісту чи трансформаційної сили, навпаки, вони доводять, що цифровий суверенітет в умовах геополітичної турбулентності формує нову уяву про європейську безпеку, яка, в свою чергу, трансформує зміст поняття суверенітет (Martins, 2022). На нашу думку, взаємозв'язок між архітектурою європейської безпеки та цифровим суверенітетом ЄС артикулює два важливі питання, що безпосередньо пов'язані з унормуванням системи принципів вироблення та реалізації цифрової політики ЄС: по-перше, це питання суверенітету над цифровими технологіями, тобто політичної влади та контролю над цифровими інструментами та цифровою інфраструктурою, що має глобальний характер; по-друге, це питання дотримання суверенітету за допомогою цифрових технологій. Зауважимо, що політичний дискурс цифрового суверенітету є характерним для і для США, Китаю та росії. Наприклад, в Китаї, так як і в росії, дискурс цифрового суверенітету розгортається в контексті політичної доцільності розглядати цифровий суверенітет як еквівалент територіального суверенітету (Jiang, 2010).

Для ЄС розгортання політичного дискурсу цифрового суверенітету пов'язано з ініціативами Німеччини та Франції, щодо нових (цифрових) вимірів національної безпеки, здатності національної держави-члена ЄС регулювати цифрове самовизначення, забезпечити

економічну та технологічну конкурентоспроможність, здійснювати ефективний захист національної IT-інфраструктури від зовнішнього втручання, забезпечити розвиток технологій контрспостереження, зменшити потік цифрових даних за межі ЄС та технологічну залежність від країн, що не є членами ЄС (Pohle, 2020). Результатом цього дискурсу стало визнання та обґрунтування необхідності регулювання цифрового суверенітету не на рівні держав-членів, а на рівні ЄС, що означалося як єдиний шлях до досягнення справжнього цифрового суверенітету Об'єднання («кібербезпека є стовпом європейського суверенітету на майбутнє» (European Commission, 2020). Зокрема, в 2013 р. Міністр культури Франції К. Морен-Десайлі стверджувала, що якщо ЄС не діятиме для захисту свого цифрового суверенітету, то невдовзі Франція та ЄС набудуть статусу «колонії цифрового світу» (Morin-Desailly, 2013), а Міністр внутрішніх справ Німеччини Т. де Мезьєр зауважував, що досягнення безпеки та забезпечення реалізації економічної стратегії Німеччини, можливо тільки через провадження спільної політики ЄС, включаючи й політику формування поля цифрового суверенітету (Steiger, 2017).

Розгортання дискурсу цифрового суверенітету ЄС пов'язано, на нашу думку і з встановленими фактами зовнішнього втручання у виборчі процеси засобами російської політики дезінформування (Ротар, 2021), починаючи від 2014 р. Занепокоєння захистом конфіденційності персональних даних громадян ЄС, як одного з принципів вироблення та реалізації цифрової політики, стало очевидним після рішення Суду ЄС про визнання недійсною Угоди про захист даних між ЄС та США, яке було прийнято за скаргою громадянина ЄС на те, що передача його персональних даних з ірландської дочірньої компанії мережі Facebook на локальні сервери в США порушує його права, оскільки США не гарантували їх належного захисту (EUR-Lex, 2015a). На нашу думку, це рішення Суду, по-перше, опосередковано стосується й проблеми змісту цифрового суверенітету ЄС, оскільки воно визнає важливість захисту даних громадян ЄС від іноземного контролю, зокрема, і через те, що інші країни можуть не поділяти цінностей ЄС; по-друге, чітко вказує на зв'язок між цифровим суверенітетом ЄС та європейськими цінностями, що є основою цифрової політики Об'єднання, який промовисто відображений в офіційній позиції тогочасної заступниці Голови Єврокомісії з питань юстиції, фундаментальних прав і громадянства В. Редінг: «Ми можемо вико-

ристовувати наш європейський суверенітет, щоб встановити золоті стандарти цифрової епохи у сфері захисту даних та за її межами. Це [...] сформує світ, який ми передаємо нашим дітям. Я хочу, щоб це був світ, де європейські цінності та рішення все ще мають значення» (Reding, 2016:10).

Формулюючи завдання Єврокомісії на 2019–2024 рр., У. фон дер Ляєн заявила, що «Європа має очолити перехід до [...] нового цифрового світу шляхом досягнення технологічного та цифрового суверенітету» (Von Der Leyen, 2019). Таке формулювання вказує на розмежування цифрового суверенітету та технологічного суверенітету, але згодом ідея технологічного суверенітету стала ознакою цифрового суверенітету ЄС – стратегії, що мала забезпечити для ЄС досягнення економічного та промислового розвитку, захист даних громадян ЄС, гарантії основних прав ЄС: «Європа повинна зміцнювати цифровий суверенітет, щоб ефективно реагувати на майбутні виклики, гарантувати засоби до існування та забезпечувати безпеку своїх громадян» (German Presidency of the Council of the European Union, 2020).

184

— Фактично цифровий суверенітет став позиціонуватися як інструмент захисту ідеї євроінтеграції (European Council, 2021) та принцип вироблення цифрової політики Об'єднання, Хоча, на думку Г. Робертса, дискурс цифрового суверенітету ЄС є досить розпливчастим та недостатньо координованим на рівні політичних інститутів ЄС (Roberts, 2021), відтак, концептуалізації ідеї цифрового суверенітету в його технологічному, а не територіальному вимірі, як сукупності правового та політичного інструментарію, ще не здійснено.

З початком масштабної російської агресії проти України, в політичних документах ЄС цифровий суверенітет ЄС означається як джерело для вироблення цифрової політики в ЄС за низкою напрямів, серед яких пріоритетними є: посилення незалежності від цифрової інфраструктури, що створена та розташована за межами ЄС, особливо, якщо держава-власник не поділяє цінностей ЄС; посилення захисту даних громадян ЄС через забезпечення дотримання національного законодавства та законодавства ЄС; відновлення конкурентоспроможності та зростання технологічних компаній, що базуються в ЄС; посилення здатності ЄС розробляти цифрові технології, які повністю ґрунтуються на нормах та цінностях ЄС; розгортання системи протидії кіберзагрозам та дезінформації, спрямованої на демократичні політичні інститути та інституції ЄС.

Висновки. Таким чином, визначення і деталізація принципів вироблення та реалізації спільної цифрової політики в Європейському Союзі дозволяють зробити висновок про те, що джерелом спільної цифрової політики Об'єднання є сукупність геополітичних, безпекових та економічних викликів, з якими стикається ЄС та які здатні трансформувати бачення його майбутнього через необхідність концептуалізації ідеї цифрового суверенітету без звернення до територіальності. Цифровий суверенітет як один з принципів вироблення та реалізації спільної цифрової політики ЄС актуалізує не тільки традиційні нормативні та законодавчі аспекти циклу європейської публічної політики, а й привертає увагу до нормативного статусу цифрової інфраструктури та геополітичного контексту. Відповідно, цифрове поле як предмет політики ЄС набуває ознак поля глобальної політики, в якому предмет політики має не тільки економічні характеристики, а й безпекові та ціннісні. Зміст та характер політичного дискурсу ЄС щодо цифрового суверенітету актуалізував необхідність переосмислення взаємодії політичної влади та цифрових технологій, що забезпечить вироблення структурованої та стратегічної цифрової політики ЄС, яка базується та реалізується в парадигмі людської гідності як базової цінності ЄС.

References:

1. Bellamy, R., Castiglione, D. 2005. Building the Union: the nature of sovereignty in the political architecture of Europe. In: D. Karmis, W. Norman (eds.). Theories of federalism: a reader. New York: Palgrave Macmillan US:293–310.
2. Borrell, J. 2020. Why European strategic autonomy matters. European External Action Service. HR/VP blog. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/89865/why-european-strategic-autonomy-matters_en.
3. Brattberg, E., Rugova, V., Csernaton R. 2020. Europe and AI: Leading, Lagging Behind, or Carving Its Own Way? Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
4. Directorate-General for Communication. 2024. Data Protection in the EU. URL: https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection/data-protection-eu_en
5. Dupré, C. 2016. The Age of Dignity: Human Rights and Constitutionalism in Europe. London: Bloomsbury.

6. EUR-Lex. 1997. A European Initiative in Electronic Commerce. ACT. Commission communication of 18 April 1997: A European Initiative in the sector of Electronic Commerce [COM (97)157 final – Not published in the Official Journal]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/european-initiative-on-electronic-commerce.html?fromSummary=31>

7. EUR-Lex. 1999. Proposal for a European Parliament and Council Directive on certain legal aspects of electronic commerce in the internal market. COM/98/0586 final – COD 98/0325. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:51999PC0427&from=EN>

8. EUR-Lex. 2000. Document 32000L0031. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce'). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0031>

186 — 9. EUR-Lex. 2014. Document 32014R0910. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0910>

10. EUR-Lex. 2015. Document 52015DC0192. Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Digital Single Market Strategy for Europe. COM/2015/0192 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52015DC0192>

11. EUR-Lex. 2015a. Document 62014CJ0362. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 6 October 2015. Maximillian Schrems v Data Protection Commissioner. Request for a preliminary ruling from the High Court (Ireland). Reference for a preliminary ruling – Personal data – Protection of individuals with regard to the processing of such data – Charter of Fundamental Rights of the European Union – Articles 7, 8 and 47 – Directive 95/46/EC – Articles 25 and 28 – Transfer of personal data to third countries – Decision 2000/520/EC – Transfer of personal data to the United States – Inadequate level of protection – Validity – Complaint by an individual whose data has been transferred from the European Union to the United States – Powers of the national supervisory authorities. Case C-362/14. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A62014CJ0362>

12. EUR-Lex. 2016. Document 32016R0679. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679>

13. EUR-Lex. 2021. Document 52021DC0118. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. COM/2021/118 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0118>

14. EUR-Lex. 2022. Document 32022R1925. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R1925&qid=1739026166619>

15. EUR-Lex. 2022a. Document 32022R2065. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R2065&qid=1739025926085>

16. EUR-Lex. 2023. Document 32023C0123(01). European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade 2023/C 23/01. PUB/2023/89. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32023C0123\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32023C0123(01))

17. EUR-Lex. 2024. Document 32024R1689. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401689&qid=1739096485259

18. European Commission. 2010. Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions.

A Digital Agenda for Europe. Brussels, 19.5.2010 COM (2010)245 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServlet/LexUriServlet.do?uri=COM:2010:0245:FIN:EN:PDF>

19. European Commission. 2020. Cybersecurity – our digital anchor. Brussels: EU Science Hub. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC121051>

20. European Council. 2021. European Council Meeting Conclusions. EUCO 17/21. Brussels, 22 October 2021. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/52622/20211022-euco-conclusions-en.pdf>

21. European Data Protection Supervisor. 2015. “Towards a New Digital Ethics: Data, Dignity and Technology.” Opinion. 4. URL: https://www.edps.europa.eu/sites/default/files/publication/15-09-11_data_ethics_en.pdf

22. Eyes on Europe. 2017. The European Digital Single Market. URL: <https://www.eyes-on-europe.eu/the-european-digital-single-market/>

188 — 23. German Presidency of the Council of the European Union. 2020. Expanding the EU’s digital sovereignty. URL: <https://www.eu2020.de/eu2020-en/eu-digitalisation-technology-sovereignty-2352828>

24. Haas, E. B. 1958. The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950–1957. London: Stevens and Sons.

25. Haydu, J. 2010. “Reversals of fortune: path dependency, problem solving, and temporal cases”. *Theory and Society*. 39(1):25–48.

26. Howlett, M. 2009. “Process Sequencing Policy Dynamics: Beyond Homeostasis and Path Dependency”. *Journal of Public Policy*. 29(3):241–262.

27. IT Governance Privacy Team. 2016. *Eu General Data Protection Regulation: An Implementation and Compliance Guide Fourth Edition*. Cambridgeshire: IT Governance Publishing Ltd.

28. Italy Chamber of Deputies. Committee on Internet Rights and Duties. 2023. “Declaration of Internet Rights.” URL: https://www.camera.it/application/xmanager/projects/leg17/commissione_internet/testo_definitivo_inglese.pdf

29. Jiang, M. 2010. “Authoritarian informationalism: China’s approach to internet sovereignty”. *SAIS review of international affairs*. 30:71–89.

30. Keohane, R. O. 2002. “Ironies of sovereignty: the European Union and the United States”. *JCMS: journal of common market studies*. 40:743–765.

31. Mărcuț, M. 2020. The Governance of Digital Policies: Towards a New Competence in the European Union. Palgrave Pivot.

32. Martins, O. B., Liden, K., Jumbert, M. G., 2022. “Border security and the digitalization of sovereignty: insights from EU borderwork”. *European security*. 31(3):475–494.

33. Michel, C. 2021. Digital sovereignty is central to European strategic autonomy – Speech by President Charles Michel at “Masters of digital 2021” online event 3 February 2021. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/02/03/speech-by-president-charles-michel-at-the-digitaleurope-masters-of-digital-online-event/>

34. Moravcsik, A. 1998. The choice for Europe. Social purpose and state power from Messina to Maastricht. London: Routledge.

35. Morin-Desailly, C. 2013. L’Union européenne, colonie du monde numérique? Rapport d’information n° 443 (2012–2013), déposé le 20 mars 2013. URL: https://www.senat.fr/rap/r12-443/r12-443_mono.html

36. Øhrgaard, J. C. 2018. International Relations or European Integration. In: Tonra, B., Christiansen, T. (eds.). *Rethinking European Union Foreign Policy*. Manchester University Press:26–44.

37. Pohle, J. 2020. Digital sovereignty. A new key concept of digital policy in Germany and Europe. Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung.

38. Pohle, J., Thiel, T., 2020. “Digital sovereignty”. *Internet policy review*. 9:1–19.

39. Reding, V. 2016. Digital sovereignty: Europe at a crossroads. European investment bank institute. URL: <https://institute.eib.org/wp-content/uploads/2016/01/Digital-Sovereignty-Europe-at-a-Crossroads.pdf>

40. Roberts, H. 2021. “Safeguarding European values with digital sovereignty: an analysis of statements and policies”. *Internet policy review*.10. URL: <https://doi.org/10.14763/2021.3.1575>

41. Rouvroy, A., Poullet, Y. 2009. “The Right to Informational Self-Determination and the Value of Self-Development: Reassessing the Importance of Privacy for Democracy.” In: Gutwirth, S., Poullet, Y., Hert, P., Terwangne, C. (eds). *Sjaak Nouwt Reinventing Data Protection?*. Dordrecht: Springer:45–76.

42. Steiger, S., Schünemann, W. J., Dimmroth, K. 2017. “Outrage without consequences? Post-Snowden discourses and governmental practice in Germany”. *Media and communication*. 5:7–16.

43. Vardanyan, L., Stehlík, V., Kocharyan, H. 2022. "Digital Integrity: A Foundation for Digital Rights and the New Manifestation of Human Dignity." *TalTEch Journal of European Studies*. 12(1):159–185.

44. Von Der Leyen, U. 2019. *A Europe that strives for more: my agenda for Europe*. Luxembourg: Publications office of the European Union. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/43a17056-ebf1-11e9-9c4e-01aa75ed71a1>

45. Wallace, W. 1999. "The sharing of sovereignty: the European Paradox". *Political studies*. 47:503–521.

46. Rotar, N. 2021. "Formuvannia polityky zakhystu elektoralnoi modeli politychnoi uchasti vid dezinformatsiinykh vplyviv (na prykladi polityky Yevropeiskoho Soiuzu)". *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*. 43:179–193 [Ротар, Н. 2021. "Формування політики захисту електоральної моделі політичної участі від дезінформаційних впливів (на прикладі політики Європейського Союзу)". *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 43:179–193].

190

— 47. Rotar, N. 2022. "Didzhytalizatsiia politychnoi uchasti hromadian Yevropeiskoho Soiuzu yak instrument podolannia defitsytu demokratii". *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*. 45:163–175 [Ротар, Н. 2022. "Діджиталізація політичної участі громадян Європейського Союзу як інструмент подолання дефіциту демократії". *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 45:163–175].

48. Rotar, N. 2023. "Osoblyvosti kontseptualizatsii idei tsyfrovoho suverenitetu v suchasniy politychnii nautsi". *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*. 3(17):229–244 [Ротар, Н. 2023. "Особливості концептуалізації ідеї цифрового суверенітету в сучасній політичній науці". *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 3(17):229–244].

49. Rotar, N. 2023a. "Rozghortannia deliberatyvnoi modeli politychnoi uchasti hromadian YeS v dyskursi maibutnoho yevropeiskoi demokratii". *Mediaforum: analityka, prohnozy, informatsiinyi menedzhment*. 13:51–78 [Ротар, Н. 2023a. "Розгортання деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС в дискурсі майбутнього європейської демократії". *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 13:51–78].

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ І СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент.
Науковий журнал. Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2024.
Том 15. С. 191-204

Mediaforum: Analytics, Forecasts,
Information Management.
Scientific Journal. Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2024.
Volume 15. pp. 191-204

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.191-204>

УДК: [327+659.3](410+44+73+510):32.019.51(5) © Віталій Терещук¹

АЗІЙСЬКИЙ РЕГІОН ЯК ОБ'ЄКТ ІНОМОВЛЕННЯ ПРОВІДНИХ АКТОРІВ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті досліджується місце азійського макрорегіону як об'єкту міжнародного мовлення провідних акторів міжнародних відносин (на прикладі Великої Британії, Франції, Сполучених Штатів Америки, Китайської Народної Республіки). Показані різні задачі, що ставились і ставляться перед системами іномовлення цих країн у регіоні, здійснено спробу виокремити для кожного актора пріоритетні субрегіони.

Ключові слова: міжнародне мовлення, Азія, Велика Британія, Франція, США, КНР.

The Asian Region as a Target of International Broadcasting by Leading International Relations Actors

The article examines the place of the Asian macroregion as the object of international broadcasting by leading actors of international relations (on the example of Great Britain, France, the United States of America, the People's Republic of China). It shows the various tasks that have been and are being set for international broadcasting systems of these countries in the region, and an attempt was made to identify priority subregions for each actor.

Keywords: international broadcasting, Asia, Great Britain, France, USA, PRC.

¹ Доктор політичних наук, завідувач кафедри міжнародної журналістики Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, E-mail: vtereshchuk@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-3212-1248>.

Постановка наукової проблеми. Азійський регіон як об'єкт іномовлення має свою специфіку. По-перше, це його строкатість як соціокультурному (зокрема, мовному) вимірі, так і в політичному (різні політичні режими, істотна частка країн є недемократичними). Це робить задачу організацію іномовлення складною і порівняно дороговартісною справою (необхідність підтримувати медіаплатформи великою кількістю різних мов, враховувати культурну специфіку різних народів тощо). Крім того, враховуючи специфічні для США цілей іномовлення (підтримка свободи слова у недемократичних країнах), азійський регіон представляє собою широке поле для такого роду практик. По-друге, цей регіон традиційно є важливим, зокрема, для Заходу, з огляду на те, що в ньому розташовані країни з найбільшим у світі населенням (КНР, Індія), значна частина арабського світу, країни Центральної Азії (є об'єктом особливого інтересу КНР) тощо. Враховуючи це, регіон охоплений увагою практично всіх ключових гравців.

192

Мета статті полягає у виявленні ролі азійського регіону як об'єкта іномовлення провідних акторів міжнародних відносин (на прикладі відповідних практик Великої Британії, Франції, Сполучених Штатів Америки та Китайської народної Республіки). Базовим методом аналізу виступає case study, який уможливив огляд наявних практик державного міжнародних мовлення (колишніх та активних на час проведення дослідження). У поле дослідження не були включені території, що входять до складу Російської Федерації – з огляду на те, що аналіз міжнародного мовлення на цей регіон має свою специфіку і потребує окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Велика Британія. Іномовлення Великої Британії розпочало свою історію у грудні 1932 року із мовлення англійською мовою на заморські території Британської колоніальної імперії. Як зауважили дослідники Джейсон Тойнбі та Фаріда Віз, «Світова служба Бі-Бі-Сі народилася... з метою поєднання розпорочених британських підданих у колоніях та імперських володіннях в усьому світі через радіомовлення. Зокрема, трансляції розглядалися як спосіб об'єднання поселенців, солдатів та колоніальних адміністраторів у загальній культурі “рідного дому”» (Toynbee & Vis, 2010, 547). Власне, сама назва відповідного підрозділу Британської мовної корпорації – Імперська служба Бі-Бі-Сі (BBC Empire Service) – під-

креслювала колоніальну спрямованість тодішнього британського міжнародного мовлення.

Однак геополітичний контекст 1930-х років, що характеризувався, зокрема, активним використанням Радянським Союзом та нацистською Німеччиною потенціалу радіомовлення для ведення пропаганди, зокрема, на територіях британських колоній, змусило керівництво країни запровадити служби мовлення для населення своїх колоній. Першою такою службою стала служба мовлення арабською мовою, трансляції якою розпочалися у 1938 році для боротьби з антибританськими повстаннями в арабських регіонах Британської імперії, які почасти стимулювалися підтримуваними Німеччиною пропагандистськими програмами (Zöllner, 2011, 30).

У період Другої світової набули нового значення радіотрансляції всередині Британської імперії: потрібно було звернутися до розсіяних народів домініонів і колоній по всьому світу, щоб отримати підтримку діяльності союзних держав по антигітлерівській коаліції; іншими словами, адресатами цього мовлення стали також корінні мешканці, а не лише колоніальна еліта (Toynbee & Vis, 2010, 549). Зокрема, пріоритетним напрямом став саме азійський регіон – з'явилися служби мовлення турецькою мовою (1939 рік), мовою хінді (1940 рік), тамільською мовою, кантонською та мандаринською мовами (1941 рік), гуджаратською, маратхською (1942 рік), французькою (1944 рік) тощо мовами (див. BBC, 2007). Зміни у задачах мовлення призвели і до зміни у назви служби – від 1939 року вона мала назву Заморська служба Бі-Бі-Сі (BBC Overseas Service).

Для багатьох із тих країн, на які були націлені трансляції Бі-Бі-Сі їхньою мовою, як влучно зазначив Джеймс Вуд, це був перший досвід «заплямування» західною культурою за допомогою західних технологій, вторгнення, яке мало мати далекосяжні наслідки. Для багатьох це був перший досвід, коли до них говорили «з коробки»: деякі вважали це чаклунством, але незабаром їм це сподобалося (див. Wood, 1992, 49).

У період Холодної війни ареною боротьби Західного та комуністичного таборів були, зокрема, африканський та азійський регіони, де на руїнах колишніх колоніальних імперій з'явилися десятки нових держав. Для протидії експансії комунізму Західний світ намагався задіювати і потенціал міжнародного мовлення. В ті роки служба іно-

мовлення Бі-Бі-Сі (від 1965 року має назву Світова служба Бі-Бі-Сі (BBC World Service)) започатковує радіомовлення (на додачу до вже створених під час Другої світової війни служб) на азійський регіон такими мовами: іврит та урду (1949 рік), індонезійська (1949 рік), в'єтнамська (1952 рік), непальська (1969 рік) тощо. Ймовірно, як відповідь на інтервенцію СРСР в Афганістан у 1981 році започатковано мовлення мовою пушту (див. BBC, 2007).

Постбіполярний період британського іномовлення на азійський регіон характеризується збереженням більшості відкритих раніше служб іномовлення (у 1991 році були закриті лише японська та малайська служби), а також відкриттям нових: у 1994–1995 роках відкриті нові мовні служби для новопосталих країн Центральної Азії – Узбекистану, Киргизстану, Казахстану (остання закрыта у 2005 році), а також Азербайджану – наразі єдина пострадянська країна кавказького регіону, для якої створена окрема служба (див. BBC, 2007).

194
— У 2016 році Світова служба Бі-Бі-Сі оголосила про найбільшу з 1940-х років «експансію», в рамках якої передбачався запуск 11 нових мовних служб, у т.ч. шість в Африці та п'ять в Азії (див. BBC, 2016). В рамках цієї «експансії» у 2017 році відкрито корейську та пенджабську служби мовлення, а також відновлено мовні служби для Індії мовами гуджараті, маратхі та телугу. Щодо телевізійного мовлення, то функціонують телеканали такими мовами, як арабська, перська та пенджабська. Таким чином, в азійському регіоні у фокусі уваги Великої Британії лежать країни – колишні британські колонії та пострадянські країни. Для англomовних аудиторій Азії та АТР окремих служб немає, натомість здійснюється ретрансляція англomовної служби BBC World Service.

Франція. Іномовлення Франції відлічує свою історію від 1931 року, коли була відкрита служба радіомовлення Le Poste colonial. Подібно до британської, вона була орієнтована на експатів, що проживали у заморських колоніях країни. Однак геополітична ситуація міжвоєнного періоду спонукала керівництво країни до започаткування мовлення на інші країни. І хоча у фокусі уваги були європейські країни, потреба у протидії радіопропаганді країн Осі спонукав до запровадження мовлення японською мовою, що стало початком включення азійського регіону у діяльність служби іномовлення Франції, що від березня 1938 року одержала, враховуючи нові задачі, назву Paris

Mondial. Також задля охоплення підконтрольних територій у Близькому Сході та Північній Африці було відкрито мовлення арабською мовою. Однак після проголошення незалежності Алжиру у 1963 році мовлення арабською було скорочене (Peuleux, n.d.).

Загалом, у період Холодної війни іномовлення у Франції було «зручницею» внутрішньополітичної обстановки і зазнавало численних реорганізацій. Найбільш ваговою з них стала утворення 1 січня 1975 року національної радіокомпанії Radio France, до якої перейшли функції іномовлення. В її рамках створюється радіослужба Radio France Internationale (RFI). В той час були визначені такі пріоритетні напрями іномовлення: у 1975 році розпочалося мовлення на франкомовну Африку (т.зв. Південний канал, Chaîne sud), у 1976 році – на франкомовні аудиторії США та Центральної Америки (Західний канал, Chaîne Ouest), у 1977 розпочинається мовлення на країни ЦСЄ (Східний канал, Chaîne Est) (RFI, 2010; Peuleux, n.d.). Фактично французьке іномовлення не брало участі у «радіовійні» між СРСР і Заходом, і тому, на відміну від іномовлення США та Великої Британії, логіка його розвитку мала переважно постколоніальний та франкофонний характер. Останнє було нормативно закріплено у Законі «Про аудіовізуальні комунікації» від 29 липня 1982 року та в наступних документах (детальніше див. Tereshchuk, 2018, 166). Як наслідок, азійський регіон практично не потрапляв у фокус уваги іномовлення Франції.

195

Лише наприкінці 1980-х років Азія включається до пріоритетних напрямів Radio France Internationale: з'являється мовлення арабською (1988 р.), китайською (1989 р.), перською та в'єтнамською (1991 р.) мовами. На сьогоднішній день до використовуваних RFI мов входять в'єтнамська, спрощена китайська, традиційна китайська, кхмерська та перська.

У 1997 році RFI придбало створену у 1972 році радіослужбу RMC Moyen-Orient, що дало в руки французькому іномовленню досить потужний інструмент радіомовлення арабською мовою в близькосхідному та магрибському регіоні (від 2006 року радіослужба має назву Monte Carlo Doualiya).

Французьке телевізійне іномовлення по мірі свого розвитку і розширення мережі охопило і азійський регіон. Так, у 1996 році був запущений орієнтований на Південно-Східну Азію та Океанію те-

леканал TV5 Asie-Pacifique (у 2006 році розділений на дві окремих телеканали – TV5Monde Asie та TV5Monde Pacific); у 1998 році – орієнтований на Близький Схід телеканал TV5 Moyen-Orient (нині має назву TV5MONDE Maghreb-Orient і, окрім близькосхідного регіону, охоплює мовленням Північну Африку).

США. Іномовлення США, на відміну від британського та французького, не має колоніального бекграунду. Його поява детермінувалася насамперед пропагандистськими потребами: під час Другої Світової війни – проти гітлерівської Німеччини та її союзників, у період Холодної війни – проти Радянського Союзу та країн соцтабору.

Однак, попри свою вагомую роль під час Холодної війни, на початку біполярного періоду сама ідея державного іномовлення зазнала ґрунтовного переосмислення. Як зауважив Монро Прайс, ставлення уряду та суспільства до іномовлення було набагато менш сприятливим. У середині 1990-х років інституції іномовлення були під тиском великих приватних медіа-магнатів та їхніх політичних контрагентів. Вони стверджували, що міжнародне мовлення не потрібне в «епоку CNN». Радіослужби RFE/RL та VOA розглядалися як релікти Холодної війни (Price, 2002, 206).

Тим не менше, ці служби були збережені і переорієнтовані на нові задачі публічної дипломатії США. Як було відзначено на веб-сайті Ради керуючих мовленням (BBG) (орган, що здійснює координування діяльності мереж іномовлення США, від 2018 має назву Агентство США з глобальних медіа – В.Т.), необхідність існування міжнародного мовлення США в умовах функціонування успішних глобальних американських телевізійних мереж пов'язана з тим, що воно продовжує заповнювати критичну порожнечу, особливо в країнах, які не мають вільної преси. Доступ до таких продуктів, як CNN International, не є універсальним, цей канал часто доступний лише у готелях подорожуючим. Крім того, мовлення CNN обмежується англійською мовою, тоді як державне іномовлення використовує широкий спектр мов для забезпечення цільових аудиторій «точними й достовірними новинами» і для створення альтернативи місцевим ЗМІ, які можуть бути підконтрольними уряду і цензурованими (BBG, n.d.).

Реалізація цієї задачі покладена насамперед на мережу «Радіо Вільна Європа / Радіо Свобода» (RFE/RL), яка як радіослужба відіграла вагомую роль у період Холодної війни, спільно з іншими за-

хідноєвропейськими службами міжнародного мовлення слугуючи, поряд із виконанням пропагандистських функцій, джерелом альтернативної офіційним медіа інформації. У постбіполярний період відбулася переорієнтація служби зі східноєвропейського регіону на інші країни – пострадянські, балканські та азійські, які є об'єктом особливих інтересів США. Нині, як зазначено на офіційному сайті мережі, RFE/RL прагне охопити аудиторію там, де вона є, віддаючи пріоритет цифровим платформам та інноваційним стратегіям обходу цензури (RFE/RL, n.d.). Для азійського регіону створені і функціонують служби перською мовою (служба Radio Farda); для країн Центральної Азії – казахською, киргизькою, таджицькою, туркменською, узбецькою мовами, а також для кожної країни окремо – російською; мовами пушту та дарі для Афганістану (служба Radio Azadi); мовою пушту – для району афгансько-пакистанського прикордоння (служба Mashal Radio). Для всіх служб створені онлайнні ресурси (вебсайти, сторінки у соціальних медіа), для більшості служб реалізовано радіомовлення. Також функціонує телевізійне мовлення мовами фарсі, киргизькою та таджицькою.

У 1996 році розпочала мовлення радіослужба «Вільна Азія» (Radio Free Asia, RFA). Варто відмітити, що служба з подібною назвою існувала у період Холодної війни і виконувала, подібно до RFE/RL, пропагандистські функції. Початково завданням діяльності було просування демократії та прав людини у Китаї, але у наступні роки з'явилися служби іншими мовами регіону Східної Азії, і на сьогодні Радіо «Вільна Азія» має 9 мовних служб: англійську, бірманську, в'єтнамську, китайську (кантонську), китайську (мандаринську), корейську, кхмерську, лаоську, тибетську, уйгурську. Це дозволяє RFA охопити своїм мовленням шість країн – В'єтнам, Камбоджу, Китай, Лаос, М'янму та Північну Корею.

Для охоплення арабського регіону в системі американського іномовлення функціонує організація Middle East Broadcasting Networks (MBN), яка включає в себе створені у 2004 році телеканали Alhurra та Alhurra-Iraq, створену у 2002 році на заміну малоуспішній арабській службі «Голосу Америки» радіослужбу Radio Sawa, запущений у 2017 році орієнтований на регіон Магрибу інформаційний портал Maghreb Voices та інші онлайнні ресурси. Також активно використовуються створені для кожної окремої служби сторінки у соціаль-

них медіа. Місією MBN проголошено «розширити спектр ідей, думок і перспектив, доступних у ЗМІ Близького Сходу та Північної Африки; надавати об'єктивні, точні та актуальні новини та інформацію; і точно представляти Америку, американців і американську політику. За допомогою своїх мультимедійних трансляцій MBN прагне інформувати, залучати та спілкуватися з жителями регіонів на підтримку універсальних свобод» (USAGM, n.d.).

Важливим компонентом системи іномовлення США є мережа «Голосу Америки» (Voice of America, VOA), що розпочала мовлення у 1941 році, а під нинішньою назвою – у 1942-му. Згідно з чинною Хартією «Голосу Америки», ухваленою у 1976 році, на цю мережу покладено задачу інформування зарубіжних аудиторій про Сполучені Штати. Власне, саме цим місія VOA і принципово відрізняється від інших медіа, розглянутих вище, і в цьому полягає *raison d'être* «Голосу Америки» як окремої медійної мережі. Подібно до мереж RFE/RL та RFA, «Голос Америки» включає в себе декілька десятків мовних служб для різних аудиторій. На даний час для азійського регіону функціонують служби такими мовами, як бенгальська, бірманська, в'єтнамська, дарі, індонезійська китайська (кантонська), китайська (мандаринська), кхмерська, корейська, курдська (курманджі), курдська (сорані), перська, пушту (дві служби, одна – служба Deewa – для району афгансько-пакистанського прикордоння), тайська, тибетська, турецька та узбецька. Для всіх служб створені онлайнві ресурси, майже у всіх випадках функціонує радіомовлення, для більшості служб створено також телевізійне мовлення.

Вищесказане дає підстави вважати, що для іномовлення США азійський регіон є надзвичайно важливим як для реалізації традиційної для іномовлення функції формування позитивного іміджу країни, так і специфічної для американського іномовлення задачі сприяння демократії за допомогою підтримки «сурогатних медіа» для країн, які мають складну ситуацію зі свободою слова.

Китайська Народна Республіка. Вхідження іномовлення КНР у світовий та азійський регіональний медіапростори має потужний ідеологічний вимір. Крім того, КНР географічно знаходиться в Азії, і мовлення на країни регіону, насамперед сусідні, було і є для китайського іномовлення пріоритетним.

Історію свого іномовлення КНР відліковує з 1947 року, коли «Нове китайське радіо Сінхуа» – радіослужба Комуністичної партії

Китаю – розпочало мовлення англійською мовою (після утворення КНР служба була перейменована у Радіо Пекін). Упродовж Холодної війни було відкрито ще низка мовних служб, у т.ч. монгольською, російською, японською тощо мовами (як можна побачити, це головним чином мови країн-сусідів). Однак, враховуючи характер політичного режиму в країні, не викликає подиву виразно пропагандистський характер тодішнього китайського іномовлення. Як зауважив Джошуа Курланцік, в той період Китай взагалі не звертав уваги на публічну дипломатію або ж, коли це робилося, робив незграбні спроби, які межували з чистою пропагандою; міжнародне радіомовлення просто ретранслявало заяви китайських лідерів (Kurlantzick, 2007, 61–62).

Тим не менш, керівництво КНР розглядає наявність потужної системи іномовлення як важливий компонент статусу наддержави, і приділяє чимало уваги її розвитку. Як заявив колишній очільник відділу пропаганди ЦК КПК Лю Юньшань, офіційним мандатом Центрального телебачення Китаю є трансляція новин і програм про Китай, які посилюють політику «м'якої сили» китайської влади. Він також повідомив, що китайські ЗМІ потребують прискорення темпів зовнішнього розвитку як невідкладного стратегічного завдання забезпечення того, щоб китайські комунікації відповідали зростаючому міжнародному статусу країни (Si, 2018, 13).

На сьогоднішній день за охопленням система іномовлення КНР є однією з найбільших у світі, причому об'єктом її відповідних практик значною мірою є власне азійський регіон. Зокрема, Міжнародне радіо Китаю, яке використовує як традиційне радіомовлення, так і цифрові платформи, поширює матеріали такими мовами, як арабська, бенгальська, в'єтнамська, іврит, індонезійська, казахська, камбоджійська (кхмерська), киргизька, корейська, лаоська, малайська, монгольська, м'янманська (бірманська), непальська, перська, пушту, тайська, тамільська, турецька, сингальська, уйгурська, урду, філіппінська, хінді та японська. Цей перелік показує, що китайське іномовлення охоплює практично всі основні мовні групи в азійському регіоні, а враховуючи наявність англомовної служби – і в регіоні Австралазії. Крім того, діють глобальні телевізійні канали Китайської глобальної телевізійної мережі, зокрема, англійською, арабською та російською мовами. Також, на азійський регіон здійснює мовлення синомовний телеканал CCTV-4 Asia.

У грудні 2016 року була створена Китайська глобальна телевізійна мережа (англ. China Global Television Network, CGTN), яка належить державному ТРК Китайське центральне телебачення і на сьогоднішній день об'єднує телеканали, що здійснюють мовлення некитайською мовою. До їх числа входить телеканал, що здійснює мовлення арабською мовою. Окрім телеканалів, мережа використовує онлайн-платформи для поширення контенту – спеціальні вебсайти, ютубканали, сторінки у мережі «Фейсбук» тощо.

Загалом мережа CGTN має на сьогоднішній 43 мовні сервіси, з яких більша частина орієнтована саме на аудиторію азійського регіону: арабською, бенгальською, в'єтнамською, індонезійською, камбоджійською, корейською, лаоською, малайською, монгольською, м'янманською, непальською, перською, сингальською, тайською, тамільською, турецькою, філіппінською, японською мовами, а також мовами гінді, іврит, пушту та урду. Крім того, у жовтні 2023 року були запущені онлайн-платформи (сторінки у соціальних мережах «Фейсбук» та «Ікс») для п'яти країн Центральної Азії – Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану.

Це дає підстави стверджувати, що для Китайської Народної Республіки азійський регіон є пріоритетним в контексті реалізації державного міжнародного мовлення.

Блокування. Враховуючи недемократичний характер політичних режимів у низці країн Азії, функціонування іномовлення стикається з різного роду обмежувальними практиками з боку окремих урядів. Приміром, за опублікованими у 2013 році матеріалами Комітету із закордонних справ Палати представників британського парламенту, мало місце технічне перешкодження доступу: до супутникових телеканалів BBC Persian TV, BBC Arabic TV та BBC World News у таких країнах Азії, як Іран, Сирія, Лівія, Бахрейн та Йорданія; до радіомовлення – у Китаї (блокувалося мовлення китайською та англійською мовами) та Ірані (мовлення перською мовою); до вебсайтів BBC World Service – у Китаї (сторінки китайською та англійською мовами) та Ірані (сторінки перською мовою). Крім того, мала місце заборона доступу до передавального обладнання з боку влади в Азербайджані та Таджикистані, а також перешкодження роботі тамільської служби Бі-Бі-Сі у Шрі-Ланці (див. UK Parliament, 2013). Відразу після запуску у вересні 2017 року нової корейської радіослужби іномовлення Бі-Бі-Сі розпочалося її глушіння у КНДР (Ryall, 2017).

Подібні практики мають місце і проти медіа, що входять до системи іномовлення США. Приміром, у липні 2023 року уряд Камбоджі наказав інтернет-провайдерам країни заблокувати доступ до веб-сайтів низки новинних ресурсів, у т.ч. до служби «Радіо Вільна Азія» кхмерською мовою (RFA Khmer, 2023). Варто відмітити, що Сполучені Штати намагаються протидіяти таким обмежувальним практикам. Приміром, Radio Free Asia у партнерстві з Open Technology Fund створив адреси .onion (адреси, доступні через захищену анонімну мережу Tor, доступ до якої важко відслідкувати – В.Т.) для своїх веб-сайтів англійською, мандаринською та кантонською мовами для читачів материкового Китаю (USAGM, 2020).

Висновки. Узагальнюючи досвід реалізації державного міжнародного мовлення на азійський регіон провідних акторів міжнародних відносин, можна констатувати, що цей макрорегіон фактично від початку існування іномовлення як такого був у фокусі уваги: створювалися відповідні медіа, розвивалися і диверсифікувалися платформи донесення контенту до цільових аудиторій. Цілі іномовлення на азійський регіон вельми диверсифікувалися, залежно від геополітичних цілей та задач країн, що створювали відповідні медіа: від підтримки своїх колоній до утілення на практиці «м'якої сили».

201

Як показало дослідження, в азійському регіоні можна виділити декілька субрегіонів, на яких акцентують увагу системи іномовлення: арабський регіон, регіон Південно-Східної Азії (для західних акторів – насамперед країни з недемократичними політичними режимами), регіон Центральної Азії, регіон Індії, Пакистану та Афганістану.

Якщо вести мову про специфіку практик іномовлення розглянутих чотирьох акторів, то можна сказати таке.

Велика Британія фактично проторувала шлях для західних міжнародних мовників у регіоні. Однак, у перші десятиліття британське іномовлення підпорядковувалося задачам збереження британської колоніальної імперії та протидії пропагандистському мовленню СРСР і нацистської Німеччини. Надалі, у постколоніальний період, азійський регіон не зник з пріоритетів британського міжнародного мовлення, хоча, як засвідчують результати аналізу, його увага акцентується головню на країнах, що були частинами британської колоніальної імперії.

Французьке іномовлення приділяло й приділяє азійському регіону порівняно менше уваги, що, на нашу думку, не в останню чергу пояснюється тим, що французька колоніальна імперія мала відчутно менше проникнення в цій частині світу. Лише в останні десятиліття відповідні французькі медіа створили платформи (радіо, телевізійні, онлайн) для країн Південно-Східної Азії. Окремим традиційно важливим для французького іномовлення фокусом є арабський регіон.

Найбільшою мірою увагу до азійського регіону приділяє Китайська Народна Республіка та Сполучені Штати Америки. Щодо США, то система іномовлення цього актора виконує (як і в інших регіонах світу) дві задачі: формування позитивного іміджу країни та сприяння демократії у країнах, які мають складну ситуацію зі свободою слова, за допомогою підтримки «сурогатних медіа», що поширюють альтернативну офіційним ЗМІ інформацію. Реалізація цих двох задач здійснюються окремими медійними мережами, кожна з яких має декілька десятків мовних служб для азійського регіону. Варто відмітити наявність окремих медійних мереж для арабського регіону та регіону Південно-Східної Азії.

202

Логіка розвитку іномовлення КНР в Азії визначається двома компонентами. По-перше, КНР розташована в Азії, і медійний вплив на сусідні країни є природним пріоритетом китайського міжнародного мовлення. По-друге, керівництво країни розглядає наявність потужної системи орієнтованих на зарубіжні аудиторії медіа важливим атрибутом свого статусу наддержави. Для цього активно розвиваються медіаплатформи (радіо, телебачення, онлайн), кількість яких виводить систему іномовлення КНР у світові лідери. Однак актуальною лишається проблема довіри до цих медіа.

References:

1. BBC. 2007. "World Service language timeline". Accessed December 20, 2024, https://www.bbc.co.uk/worldservice/history/story/2007/02/070208_html_multilingual_audio.shtml
2. BBG. n.d. "FAQs". Accessed September 10, 2015, <http://www.bbg.gov/about-the-agency/history/faqs/>
3. Kurlantzick, Joshua. 2007. Charm offensive: how China's soft power is transforming the world. New Haven: Yale University Press.

4. Peuleux. n.d. RFI (anciennement: Le Poste colonial, Paris Ondes Courtes, Paris Mondial, Radio France Internationale). Accessed December 20, 2024, <https://radios.peuleux.eu/radios/r/rfi.html>

5. Price, Monroe E. 2002. *Media and sovereignty : the global information revolution and its challenge to state power*. Cambridge, MA: The MIT Press.

6. RFA Khmer. 2023. Hun Sen's government orders RFA, other news outlet websites blocked. Accessed December 11, 2024, <https://www.rfa.org/english/news/cambodia/media-sites-blocked-07172023171743.html>

7. RFE/RL. n.d. "Our Mission". Accessed December 21, 2024, <https://about.rferl.org/about-rfe-rl/>

8. RFI. 2010. 1976 / 1981: RFI lance une Chaîne Ouest puis une Chaîne Est. Accessed December 20, 2024, <https://www.rfi.fr/fr/contenu/20100127-1976-1981-rfi-lance-une-chaine-ouest-puis-une-chaine-est>

9. Ryall, Julian. 2017. "North Korea 'aggressively' jamming BBC's new Korean-language service". *The Telegraph*. 27 September 2017. Accessed December 11, 2024, <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/09/27/north-korea-aggressively-jamming-new-bbc-broadcasts/>

10. Si, Si. 2018. "Expansion of International Broadcasting: The Growing Global Reach of China Central Television". Accessed December 21, 2024, <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2018-01/Expansion%20of%20International%20Broadcasting.pdf>

11. Tereshchuk, Vitalii. 2018. "Political aspects of Formation and Development of Foreign Broadcasting in France" *Evropský Politický a právní diskurz*. Svazek 5, 4. vydání: 163-169.

12. Toynbee, Jason, and Farida Vis. 2010. "World music at the BBC World Service, 1942–2008: public diplomacy, cosmopolitanism, contradiction" *Media, Culture & Society* 32(4): 547–564, DOI: 10.1177/0163443710367691

13. UK Parliament. 2013. "Foreign Affairs: Written evidence from the BBC World Service". Accessed December 21, 2024, from <https://publications.parliament.uk/pa/cm201314/cmselect/cmfaff/267/267we06.htm>

14. USAGM. n.d. "Mission". Accessed December 19, 2024, <https://www.usagm.gov/who-we-are/mission/>

15. USAGM. 2020. "Radio Free Asia hosts secure mirror websites for Asian, Chinese audiences". Accessed December 21, 2024, <https://www.>

usagm.gov/2020/04/17/radio-free-asia-hosts-secure-mirror-websites-for-asian-chinese-audiences/

16. Wood, James. 1992. *History of International Broadcasting*. Volume 1. London: IEEE.

17. Zöllner, Oliver. 2011. "International Broadcasting in the Social Network Era: New Allegiances in Deterritorialized Space Call for New Public Diplomacy" *Public Diplomacy Magazine*, No. 6 (Summer 2011): 29-33.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.205-227>

УДК: 353

©АнатолійКруглашов¹

© Наталія Сабадаш²

ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

У статті досліджено основні поняття гуманітарної політики, зокрема розкрито поняття «гуманітарна політика», «державна гуманітарна політика», «гуманітарна безпека». Розвідка також торкається окремих теоретичних аспектів досліджень вітчизняними науковцями децентралізаційних процесів України у гуманітарній сфері, визначає потенціал їх подальшого розвитку. Запропоновано також авторські підходи до вивчення теоретичних аспектів гуманітарної політики, державної гуманітарної політики, гуманітарної безпеки. Розглянуто питання гуманітарної стійкості як адаптування до загроз та швидких змін безпекового середовища. Розглянуто поняття гуманітарного простору та гуманітарного розвитку. Акцентовано увагу на політику національної безпеки в гуманітарній сфері, яка полягає в своєчасному виявленні, усуненні та запобіганні загрозам і викликам, які виникли в умовах російсько-української війни.

205

Ключові слова: гуманітарна політика, державна гуманітарна політика, децентралізація, гуманітарна безпека, російсько-українська війна, національна стійкість, Україна.

¹ Доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, професор Факультету міжнародних відносин і політології Лодзького університету, Польща, E-mail: a.kruglashov@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0611-2698>.

² Аспірантка кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, начальниця управління у справах сім'ї та молоді департаменту соціальної політики Чернівецької міської ради, E-mail: sabadash.natalia@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6095-6712>.

Humanitarian Policy: Basic Concepts

The article explores the key concepts of humanitarian policy, including the definitions of “humanitarian policy,” “state humanitarian policy,” and “humanitarian security.” The study also addresses certain theoretical aspects of research conducted by Ukrainian scholars on decentralization processes in the humanitarian sphere, identifying the potential for their further development. The article proposes original approaches to studying the theoretical aspects of humanitarian policy, state humanitarian policy, and humanitarian security. It examines the issue of humanitarian resilience as an adaptation to threats and rapid changes in the security environment. The concepts of humanitarian space and humanitarian development are also analyzed. Particular attention is given to national security policy in the humanitarian sphere, which focuses on the timely identification, elimination, and prevention of threats and challenges arising in the context of the Russian-Ukrainian war.

206 — *The formation and implementation of the goals of state humanitarian policy should be ensured through a set of human-centered humanitarian measures based on scientifically grounded, normatively defined concepts or doctrines, program-targeted frameworks, budgetary funding, and a state-public governance model. This also includes the coordination of all multi-actor institutions involved in shaping state humanitarian policy.*

A proposed definition of humanitarian policy is presented as a system of measures aimed at ensuring human rights, implementing the principles of social justice, and fostering national identity.

Keywords: *humanitarian policy, state humanitarian policy, decentralization, humanitarian security, Russian-Ukrainian war, national stability, Ukraine.*

Постановка наукової проблеми. Основу гуманітарної політики становить уявлення про людину як центральний елемент суспільної гармонії та розвитку. Сам термін «гуманітарний» походить від слова «гуманізм» (лат. *humanus* – людський, людяний) і відображає світоглядний принцип, згідно з яким людина є головною метою та найвищою цінністю суспільства. Гуманізм як філософська течія виник у XV–XVI століттях під час переходу від Середньовіччя до епохи Відродження. З розвитком цього поняття термін «гуманітарний» в історико-філософському та філологічному контекстах почав охоплювати все, що стосується предметного поля суспільних наук, які

досліджують людину, її культуру, свідомість і суспільство, на відміну від природничих і технічних дисциплін. Таким чином, концепція гуманітарної політики базується на поєднанні двох ключових елементів – гуманізму та політики. Проте в сучасній науковій літературі зберігаються різночитання щодо змісту та визначень ключових понять гуманітарної політики, які потребують подальшого вивчення та уточнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та впровадження державної гуманітарної політики викликають значний інтерес серед дослідників у галузях політичної науки, державного управління та соціології. Різні аспекти розвитку гуманітарної сфери України були висвітлені в роботах таких науковців, як А. Меляков (Меляков, 2013), О. Степанко (Степанко, 2014), Л. Сергієнко (Сергієнко, 2019), А. Лясота (Лясота, 2019), Г. Мединська (Мединська, 2019), Н. Базиляк (Базиляк, 2023), Іванов (Іванов, 2023), П. Опанащук (Опанащук, 2024).

Окремі аспекти гуманітарної політики в контексті зміцнення державотворчого потенціалу нації, утвердження української національної ідеї та розвитку суспільної свідомості знайшли відображення в дослідженнях М. Степико (Степико, 2020), В. Карлова (Карлова, 2018), Г. Сащук (Сащук, 2024) та інших учених.

Окремий блок наукових робіт, серед яких помітне місце посідають публікації В. Трощинського (Трощинський, 2016), С. Горбатюк (Горбатюк, 2018), В. Купрійчука (Купрійчук, 2021) та інших, присвячено висвітленню історичних передумов й аналізу джерел формування державного впливу на розвиток гуманітарної сфери в Україні. В умовах тривалої російсько-української війни набули особливого значення її безпекові аспекти. З позицій забезпечення інтересів національної безпеки гуманітарну політику досліджували Л. Чупрій (Чупрій, 2013), М. Баюк (Баюк, 2018), С. Присяжнюк (Присяжнюк, 2023), Т. Опанасюк (Опанасюк, 2023). Відзначимо, що автори також останніми роками звертались до цієї проблематики (Круглашов & Сабадаш, 2020, Круглашов & Сабадаш, 2022, Сабадаш, 2023, Круглашов & Сабадаш, 2024).

Привертає увагу позиція українських науковців О. Кіреєва, Т. Хміль, Г. Голубчик (Кіреєв & Хміль & Голубчик, 2017), які вважають, що нова концепція гуманітарної політики держави має сприяти подоланню небезпек і загроз щодо руйнування духовно-культурного

простору країни. Серед них вони виділяють наступні: «істотні відмінності в системах цінностей, світоглядних орієнтаціях різних груп суспільства, протилежні погляди на минуле і майбутнє нації, шляхи її подальшого поступу, що утворює підґрунтя для міжрегіональних, міжетнічних, мовних конфліктів, перешкоджає національній консолідації і позначається на успіхах державотворення. Український гуманітарний простір має лакуни, у яких формуються не громадяни з українською національною свідомістю, а населення, яке ідентифікує себе з іншими державами. Консолідація українського народу відбувається повільно, відповідно повільно зміцнюється українська держава» (Кубальський, 2022). Виходячи з існуючих наробок у сфері дослідження гуманітарної політики України, а також беручи до уваги важливість її переосмислення та формування нових її засад в умовах повномасштабної російської агресії, автори переконані в актуальності звернення до аналізу теоретичних засад її вивчення як одного з факторів належної її наукової обґрунтованості й ефективності.

208

Метою статті є аналіз основних теоретичних понять до вивчення гуманітарної політики.

Виклад основного матеріалу. Для всебічного аналізу досліджуваної проблеми слід визначити основні поняття, що формують основу гуманітарної політики.

У загальному розумінні поняття «гуманітарна сфера» є предметом дослідження багатьох науковців, тому і трактування його різне. У тлумачному словнику термін «сфера» пропонується розглядати в різних ракурсах, проте його можна використати для формулювання поняття «гуманітарна сфера», за яким вона – «це сфера фізичного або духовного життя, діяльність людини або суспільства: галузь, напрямок» (Присяжнюк, 2023). Гуманітарна сфера – «це не якась окрема сфера суспільного буття, а суспільне буття цілком, охарактеризоване через призму пріоритетів людини і людських цінностей» (Присяжнюк, 2023).

М. Баюк вважає, що гуманітарна сфера держави – це сукупність невинробничих соціально-орієнтованих галузей, що сприяють задоволенню потреб духовного рівня, забезпеченню гарантованих державою прав і свобод людини шляхом надання освітянських, культурних, медичних, інформаційних послуг громадянам (Присяжнюк, 2023).

Наступне важливе поняття – гуманітарна складова державної безпеки. Так, наприклад, В. Пироженко констатує, що це поняття визначає ступінь захищеності життєво важливих суспільних і політичних суб'єктів, що визначаються їх специфічними світоглядно-ціннісними орієнтаціями. І головним пріоритетом безпеки в гуманітарній сфері, на його думку, є формування в населення і суспільних суб'єктів таких світоглядно-ціннісних орієнтацій, які створюють усталені мотивації для підтримання, насамперед, національної ідентичності (Присяжнюк, 2023).

Л. Чупрій зазначає, що політика безпеки в гуманітарній сфері є ваговою складовою національної безпеки і пропонує характеризувати її в інституційному та функціональному аспектах. Дослідник стверджує, що політика безпеки в гуманітарній сфері – це, по-перше, діяльність суб'єктів національної безпеки: державних органів, громадських організацій, управлінців, об'єднаних метою і завданнями щодо захисту прав і свобод людини, цінностей громадянського суспільства, національних інтересів держави в гуманітарній сфері. По-друге, вона спрямована на забезпечення захищеності культурних, освітніх, наукових, духовно-релігійних та інших життєво важливих інтересів українського народу в гуманітарній сфері від внутрішніх загроз і зовнішнього втручання (Чупрій, 2013).

209

Національний гуманітарний простір є середовищем, у якому створюється і функціонує система ідей, цінностей, стереотипів, що впливають на свідомість людей (Щуцька, 2020).

Гуманітарний розвиток – це модель розвитку, спрямована на максимальне розкриття потенціалу кожного індивіда і соціуму в цілому, створення гідних умов для реалізації всіх інтелектуальних, культурних, творчих можливостей як і нації, так і людини (Щуцька, 2020).

Гуманітарна політика – система цілеспрямованої, координуючої, організуючої, регулюючої діяльності суб'єктів, спрямована на забезпечення оптимального функціонування та розвитку гуманітарної сфери життєдіяльності суспільства, його соціального, духовного життя, соціальних та духовних відносин; система принципів, механізмів, цілей, заходів, що забезпечують створення умов для соціально-гуманітарного розвитку населення, соціальної, інтелектуально-духовної безпеки людини і суспільства, реалізацію їх потреб, формування і збагачення потенціалу особи та всебічну реалізацію її можливостей (Сергієнко, 2020).

Після огляду споріднених дефініцій, необхідно звернутись до більш широкого визначення самого поняття гуманітарної політики (Присяжнюк, 2023):

1) це система цілеспрямованої, регулюючої, організуючої, координуючої діяльності суб'єктів, спрямована на забезпечення оптимального функціонування та розвитку гуманітарної сфери життєдіяльності суспільства, соціального, духовного життя, соціальних та духовних відносин;

2) це система принципів, цілей, механізмів, послідовних заходів, що мають на меті створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуально-духовної безпеки людини й суспільства, реалізацію її соціальних, духовних потреб, формування і збагачення творчого потенціалу особи, всебічну самореалізацію її сутнісних сил, соціодинаміку освіти, науки, культури тощо;

210 — 3) це система діяльності, що має на меті всебічне сприяння створенню, розвитку та збереженню духовних (як загальнолюдських, загальноцивілізаційних, так і національних) цінностей;

4) це сукупність різноманітних заходів, дій, форм діяльності спрямованих на «олюднення» суспільного буття, створення умов для самореалізації соціального, духовного потенціалу людини, особистості;

5) це система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що має за мету духовний розвиток суспільства – освіти, науки, культури, релігійного життя тощо, задоволення духовних потреб людини;

6) це об'єктивний напрям загальнонаціональної безпекової політики, що охоплює значне коло її напрямів, включаючи інформаційну безпеку. Як правило, вона є об'єктом гібридної агресії і у даному контексті має чітку мету – ліквідацію національної ідентичності. Об'єкти, по яким завдаються удари повинні бути знищені не фізично, а морально.

Отже, пропонуємо своє визначення гуманітарної політики як певної системи заходів, які спрямовані на забезпечення прав людини, реалізацію принципів соціальної справедливості та формування національної ідентичності.

Далі варто розглянути поняття державної гуманітарної політики. Державна гуманітарна політика заснована на принципі одночасного вирішення широкого спектру проблем людського розвитку, які ма-

ють тісний зв'язок між собою. У практичному аспекті це передбачає, що вирішення певних завдань у межах окремих напрямів гуманітарної політики одночасно сприятиме реалізації завдань інших напрямів та отримання більш вагомих результатів (Базиляк, 2023).

Державна гуманітарна політика повинна мати статус інтегративної політики, оскільки при її формуванні враховується багатомірність, багатогранність взаємообумовлених і взаємопов'язаних цілей та завдань людського розвитку, об'єктивна необхідність інтеграції, синтезування складного комплексу завдань для реалізації її цілей. Стратегічними цілями державної гуманітарної політики в цілому є забезпечення розширеного відтворення умов для самореалізації та самоактуалізації, вільного, гармонійного розвитку фізичних і духовних сил людини, збереження та нарощування духовно-моральних, інтелектуальних та фізичних можливостей особистості, сталого людського розвитку (Базиляк, 2023).

Формування та реалізацію цілей державної гуманітарної політики має забезпечити комплекс людино-орієнтованих, гуманітарних заходів, які спираються на науково-обґрунтовані, нормативно оформлені, концепції чи доктрини, програмно-цільовий комплекс, бюджетне фінансування, державно-громадську модель управління, в тому числі й координацію всіх полісуб'єктних інститутів, які беруть участь у формуванні державної гуманітарної політики (Базиляк, 2023).

Державна гуманітарна політика в її широкому розумінні має багатовимірне спрямування, пов'язана із поняттям безпеки і диверсифікована за низкою окремих її напрямів, насамперед: державна демографічна політика, державна політика у сфері формування та розвитку людського потенціалу (охорона здоров'я, освіта, наука й інновації, культура, фізична культура і спорт); державна політика у сфері формування ідейно-свідомісного потенціалу та національного самоусвідомлення; державна політика у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина; державна політика у сфері національних відносин і релігії (Горбатюк, 2018).

Головною метою гуманітарної політики визнається «формування гармонійно розвиненої особистості», а цілями державної гуманітарної політики визначаються наступні:

- зміцнення громадянської ідентичності;
- створення умов для виховання громадян;
- збереження історичної та культурної спадщини і її викорис-

тання для виховання та освіти;

- передача від покоління до покоління традиційних для цивілізації цінностей та норм, традицій, звичаїв і зразків поведінки;
- створення умов для реалізації кожною людиною її творчого потенціалу;
- забезпечення доступу громадян до знань, інформації, культурних цінностей і благ (Лясота, 2019).

Дискусійний момент полягає в тому, що вітчизняній науковій літературі часто поняття гуманітарної політики тісно пов'язане з поняттям соціальної політики, і нерідко ці поняття не відокремлюються. Проте вони не тотожні поміж собою. Принципова різниця між двома пов'язаними поняттями полягає в наступному. Якщо соціальна політика спрямована переважно на забезпечення гідного рівня матеріального добробуту в суспільстві, то гуманітарна політика ставить за мету досягнення високого духовного та інтелектуального рівня особистості, збереження та розвиток фундаментальних загальнолюдських і національних цінностей. Разом з тим, соціальна та гуманітарна політика мають спільне підґрунтя і спрямування – забезпечувати належні умови для гідного життя і всебічного розвитку як окремої особистості, так і суспільства в цілому у демократичній, правовій та соціальній державі.

Отже, підсумовуючи розгляд поняття державної гуманітарної політики, пропонуємо свій варіант його визначення. Державна гуманітарна політика – це послідовна і систематична діяльність держави, спрямована на створення гідних умов для всебічної підтримки та розвитку своїх громадян, належного забезпечення їхніх прав та свобод, забезпечення безпеки громадян та збереження національної ідентичності. Останні аспекти визначення набули особливо важливого значення для України в умовах триваючої російсько-української війни.

Пропонуємо доповнити визначення поняття «гуманітарної політики» і «державної гуманітарної політики» як системи заходів із «формування та збереження національної ідентичності». Тому, що в умовах безпекових викликів та загроз саме національна ідентичність громадян відіграє ключову роль у захисті суверенітету та цілісності держави. Для України гуманітарна політика має охоплювати такі компоненти поняття як «формування української національної ідентичності» та «збереження української національної ідентичності»,

оскільки агресія з боку рф, в тому числі виправдовується Кремлем через постійне заперечення існування української нації.

Так, сутнісним змістом гібридного інформаційного наступу рф в гуманітарній сфері стали спроби маргіналізації (нівелювання) української ідентичності через заперечення онтологічного статусу українства як такого, зі своєю унікальною мовою, культурою, історією, ментальністю, уявленнями про державність та тенденції соціального розвитку. Відмова українській нації у праві на національне самовизначення перетворилась при цьому на тренд сучасного російського політичного і публічного в цілому дискурсу з різними способами та рівнями репрезентації – від заяв вищого політичного керівництва рф до замовної діяльності наукових (псевдо-наукових центрів) та масованих пропагандистських кампаній російських медіа з акцентом на впливи на свідомість українських громадян (Присяжнюк, 2023).

Тому в умовах воєнного стану поняття «державна гуманітарна політика України», має визначатись як комплекс стратегій і система заходів щодо формування та збереження української національної ідентичності, захисту прав та свобод громадян, створення належних умов їх всебічної підтримки у напрямках соціальної роботи, освіти, культури, мови, охорони здоров'я, у тому числі психологічного, молодіжної політики та національної безпеки.

Стратегічним пріоритетом національної державної політики є гуманітарна безпека, яка охоплює сферу духовного життєдіяльності суспільства. Її складові – мова, освіта, наука, релігія, культура – мають виняткове значення у формуванні ціннісних засад суспільного розвитку, утвердження національної ідентичності української нації (Опанасюк, 2023).

Головною метою політики національної безпеки в гуманітарній сфері є своєчасне виявлення, подолання та попередження загроз й викликів у сфері культури, освіти, науки, історичної пам'яті, що сприятиме досягненню консолідації, єдності та соборності Української держави, зростанню її інтелектуального та історико-культурного потенціалу. Проте потрібно зауважити, що часто питання розвитку гуманітарної сфери в межах реалізації державної політики не визнавались державною владою як ключові. Саме неухважність або й ігнорування гуманітарних складників політичних процесів заклали підґрунтя для потужної гуманітарної експансії з боку росії. Тривалий час було відсутнє належне представлення гуманітарної проблемати-

ки у базових безпекових нормативно-правових актах (зокрема, Законі України «Про національну безпеку України» та Стратегії національної безпеки України) (Опанасюк, 2023). Це призвело до хибного сприйняття гуманітарної сфери як певного «непріоритетного» або «другорядного» чинника, до її невинувато звуженого розуміння (як пов'язаної виключно з наданням гуманітарної допомоги або з питаннями реалізації міжнародного гуманітарного права) (Опанасюк, 2023).

214

— Так, у Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 серед її основних цілей зазначено «забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку», що потребує «якісно нової державної політики, спрямованої на ефективний захист національних інтересів в економічній, соціальній, гуманітарній та інших сферах» (Опанасюк, 2023). Проте в чому саме полягає ця «нова якість» – не конкретизується та немає переліку національних інтересів у гуманітарній сфері. Сегментарним і неповним є також відображення гуманітарних загроз у тексті Стратегії. Наприклад, у п. 3.1 згадуються лише «інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу», «ведення інформаційної війни проти України» та «відсутність цілісної комунікативної політики держави, недостатній рівень медіа-культури суспільства» (п. 3.6). Серед основних напрямів державної політики національної безпеки України (розділ 4) забезпечення гуманітарної безпеки відсутнє. Є лише забезпечення інформаційної безпеки (п. 4.11), серед пріоритетів якого наведено й окремі елементи інших секторів гуманітарної сфери, зокрема політики національної пам'яті та ідентичності («захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства») та освітньої політики («упровадження загальнонаціональних освітніх програм з медіакультури») (Опанасюк, 2023).

Експерти прогнозували, що вказані недоліки будуть усунуті у Законі України «Про національну безпеку України». Проте в ухваленому 21 червня 2018 року тексті Закону № 2469-VIII взагалі відсутня будь-яка згадка про гуманітарну складову (гуманітарну безпеку, гуманітарний розвиток, гуманітарні загрози тощо) (Опанасюк, 2023).

На основі системного підходу С. Зубченком було запропоновано своє визначення «гуманітарна безпека» та «політика гуманітарної безпеки». Відповідно визначено, що політика гуманітарної безпеки є складовою політики національної безпеки. Встановлено, що сутність політики гуманітарної безпеки полягає у здійсненні державою системи правових, організаційних, інформаційних, контрольних, фінансових та інших заходів, спрямованих на забезпечення захищеності життєво важливих інтересів людини й громадянина, стратегічних інтересів суспільства та держави через своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізації загроз у гуманітарній сфері національної безпеки.

Л. Чупрій, ґрунтовно досліджуючи концептуальні засади політики безпеки в гуманітарній сфері, вважає її вагомим складовою національної безпеки і прас гуманітарна безпека – це стан захищеності гуманітарного потенціалу, інформаційного простору регіону; національних інтересів громадян, їх прав, свобод, фізичного та психічного здоров'я, моральності, духовності, інтелектуальності, громадської активності від внутрішніх та зовнішніх загроз (Баюк, 2018).

215

Заслуговує на увагу у контексті нашої розвідки і поняття регіональна політика безпеки в гуманітарній сфері. Воно стосується створення органами влади, громадськими інституціями в регіоні умов для розвитку його людського потенціалу завдяки рівному доступу всіх громадян до якісної освіти, медичного обслуговування, розвитку культури, духовності, забезпечення права на своєчасну та об'єктивну інформацію, збереження історико-етнічних традицій, упередження та протидія загрозам гуманітарної сфери (Баюк, 2018). Відтак, регіональні загрози безпеки в гуманітарній сфері – це очевидна або прихована протидія, намір зашкодити в певному регіоні національним інтересам, меті, соціогуманітарному, національно-культурному розвитку певної території, особистісного духовного розвитку людини, реалізації її конституційних прав та свобод (Баюк, 2018).

Вважаємо за доцільне запропонувати авторське визначення гуманітарної безпеки. Під нею можна розуміти комплекс стратегій і заходів, які спрямовані на захист національних інтересів, мови, культури, віросповідання, посилення активної ролі інформаційної політики, освіти, молодіжної політики, охорони здоров'я, соціальної політики з метою формування безпечного середовища для життя та створення сприятливих умов самореалізації громадян.

В Указі Президента України № 392/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України» серед пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки зазначається наступне: «розвиток людського капіталу України, зокрема через модернізацію освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту»; «рішуче протистояти гуманітарній агресії, розвивати українську культуру як основу консолідації української нації та зміцнення її ідентичності» (п. 56) (Опанасюк, 2023).

Сьогодні за умов повномасштабної агресії росії проти України важливою є розробка та впровадження кардинально нової гуманітарної політики. Особливого значення набуває потреба модернізації концептуально-теоретичних засад реалізації гуманітарної складової безпеки країни, їх ролі у зміцненні суверенітету та національної стійкості України (Опанасюк, 2023).

216

У конкретних умовах України, яка бореться за своє збереження та майбутність, завдання забезпечення соціальної і гуманітарної безпеки, можливо, ще тісніше пов'язані з проблемою творення єдиного гуманітарного простору, ніж у багатьох інших країнах. Цьому є досить вагоме пояснення. По-перше, Україна перебуває в стані тривалої й триваючої війни. По-друге, несформованість такого простору в Україні за роки незалежності не дала можливості до цього часу суттєво послабити негативні тенденції розвитку соціогуманітарної сфери (надмірне соціальне розшарування серед населення; загострення демографічної кризи; небезпечне поширення соціальних хвороб, зокрема наркоманії та алкоголізму; незначна результативність відповідних органів державної влади в боротьбі з тотальною корупцією; маніпулювання суспільною свідомістю недобросовісними політиками; недооцінка та ігнорування з боку багатьох представників української еліти ролі освіти й культури як найважливіших чинників суспільного розвитку та зміцнення незалежності й могутності держави тощо), які зазвичай об'єктивно супроводжують перехід від однієї суспільної системи до іншої. По-третє, несформованість гуманітарного простору в Україні вкрай негативно позначається на забезпеченні національної єдності та соборності Української держави (Трощинський, 2016), заважає її консолідації перед масштабними небезпеками та викликами.

Тому нова концепція гуманітарної політики держави має враховувати сучасні реалії та попередні помилки й упущення у визначенні цілей та завдань розвитку гуманітарного простору країни, які до певної міри стали причиною поширення сепаратистських настроїв на теренах України. У контексті нашого дослідження зупинимось ще на таких ключових його аспектах. Інтенсифікація взаємодії науки, культури та освіти значною мірою зумовлюється інституційно. На інституційному рівні зазначена інтенсифікація забезпечується посиленою взаємодією наукових установ з установами освіти, мистецькими організаціями та закладами культурної просвіти й виховання (Кубальський, 2022).

Суть цієї концепції має полягати в наступному: повноцінний розвиток людини в умовах соціальної турбулентності можливий лише тоді, коли наукова діяльність органічно й ефективно взаємодіє з освітнянською й мистецькою, і відбувається спільна творча комунікація між особистостями. Саме це робить культуру процесом інноваційних і гуманістичних відповідей на новітні виклики й гібридні загрози. Така концепція має базуватися не на однобічному суб'єктному або об'єктному підході, а на підході інтерсуб'єктивному. Саме такий підхід дозволяє залучати як суб'єктність, так й об'єктність гуманітарної політики, яку розглядають як процес невинної комунікації, а суб'єкти і об'єкти цієї політики тоді постають як невід'ємні складові цього процесу.

Завдяки зверненню О. Кубальського до ідеї інтерсуб'єктивного характеру гуманітарної політики став можливим як на теоретичному, так і до певної міри – практичному рівні плюралістичний підхід до суб'єктів цієї політики. Згідно нього державу слід розглядати як ключового гравця, але лише одного серед багатьох на полі гуманітарної політики. Іншими гравцями є інститути громадянського суспільства – церкви, культурні, політичні, правові, економічні гравці. Окрім того, варте уваги те, що, окрім вітчизняних гравців, слід рахуватися з впливом іноземних та міжнародних гравців. Це не лише ООН, ЮНЕСКО та інші визнані авторитетні організації, а й державні та приватні суб'єкти гуманітарної політики, які є не резидентами України (Кубальський, 2022). Термін «гуманітарна політика» використовується також у широкому контексті міжнародних відносин. В таких випадках йдеться про міжнародну гуманітарну політику, що включає заходи щодо захисту життя, здоров'я і гідності людини, співпрацю у

боротьбі з хворобами і голодом, у подоланні неписьменності і поширенні визнаних міжнародних стандартів у вихованні дітей та підлітків. Вона здійснюється на двосторонній і багатосторонній основі, а також у глобальних масштабах (у випадках війн, епідемій, стихійних лих та інших екстремальних ситуацій тощо). Охоплює такі проблеми, як допомога біженцям, боротьба з тероризмом. Суб'єктами міжнародної гуманітарної політики є Організація Об'єднаних Націй, та її спеціальні установи: Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Міжнародна організація праці (МОП), Міжнародний Комітет Червоного Хреста (Присяжнюк, 2023).

218

Нарешті, розглянемо ключові принципи здійснення управління гуманітарною сферою в умовах децентралізації влади, яка в Україні залишається все ще незавершеним процесом. Найважливішим принципом успішного державного управління у гуманітарній сфері, на наш погляд, є принцип оптимального поєднання централізації і децентралізації управлінської діяльності у цій сфері. Саме він передбачає чіткий розподіл функцій, повноважень і відповідальності між місцевими, регіональними і центральними органами управління у сфері культури, усуває дублювання функцій, підвищує координацію дій усіх суб'єктів управлінської діяльності, створює умови для прийняття раціональних і ефективних управлінських рішень (Купрійчук, 2021).

Наступний принцип державного управління у гуманітарній сфері – це принцип чіткого розподілу функцій між центральними органами державної влади і органами місцевого самоврядування, який передбачає передання основних функцій управління у гуманітарній сфері на місця, розширює повноваження регіональних і місцевих органів державного управління, посилює їхню відповідальність за розвиток гуманітарної сфери. Результатом автономії повноважень місцевих органів влади щодо розв'язання проблем гуманітарного розвитку на своєму рівні є не лише зменшення невиправданого впливу центру на щоденну діяльність органів влади місцевого рівня, але й посилення ініціатив останніх, їх активності та співпраці з різними суб'єктами культурної діяльності, що сприяє демократизації всієї системи управління у гуманітарній сфері (Купрійчук, 2021).

Децентралізація державного управління у гуманітарній сфері має здійснюватися також на основі принципу демократизації управлін-

ської діяльності, що спирається на розвиток самодіяльності громадян та активну їх участь у розв'язанні проблем культурного життя, через діяльність культурно-мистецьких товариств, творчих спілок, асоціацій тощо. Зазначений принцип передбачає встановлення оптимального відношення цілеспрямованих управлінських впливів, співробітництва, співуправління і самоуправління у гуманітарній сфері, запровадження конструктивного діалогу і тісної співпраці між органами державної влади й управління та громадськістю, їх взаємодії у вирішенні питань освітнього та духовного розвитку, що відповідає специфіці гуманітарної сфери, особливостям її розвитку (Купрійчук, 2021).

Наступним важливим принципом децентралізації державного управління у гуманітарній сфері є принцип бережливого ставлення до національної культурної спадщини та гармонійного поєднання її надбань з сучасними духовними процесами і тенденціями в Україні й світі (Купрійчук, 2021).

Послідовна реалізація системного підходу в децентралізації державного управління у гуманітарній сфері передбачає наявність висококваліфікованих управлінських кадрів, спроможних об'єктивно оцінювати ситуацію й енергійно вживати адекватних заходів для розв'язання назрілих проблем. Цим зумовлюється особливе значення принципу забезпечення фаховості та компетентності суб'єктів гуманітарної політики (Купрійчук, 2021).

Також в умовах сучасних очевидних і прихованих загроз національній безпеці, а також реалій надзвичайно складної суспільно-політичної обстановки та економічної ситуації в Україні, ключова роль забезпечення безпеки держави має приділятися розвитку системи національної стійкості, складовою якої є гуманітарна стійкість (Присяжнюк, 2024).

Розвиток гуманітарної стійкості держави потребує забезпечення базових потреб і прав людини, своєчасний аналіз викликів та загроз розвитку людини в Україні та пропозицію ефективних відповідей на них шляхом ефективного функціонування гуманітарної сфери, її суб'єктів та інститутів (Присяжнюк, 2024).

У структуру гуманітарної стійкості слід включити демографічну стійкість – як надзвичайно важливий напрям, одним з найважливіших елементів якого є природний рух населення та міграційні проблеми України у глобалізованому світі (Присяжнюк, 2024), які на-

були драматичного характеру через триваючу російсько-українську війну. Важливою складовою гуманітарної стійкості є етнонаціональна стійкість, яка є результатом етнонаціональної політики держави у взаємодії з поліетнічним громадянським суспільством, спрямована на досягнення гармонійної цілісності етноспільнот України, що єднаються навколо демократичних цінностей і поваги до прав людини (Присяжнюк, 2024).

Таким чином, метою забезпечення гуманітарної стійкості є адаптування до загроз та швидких змін безпекового середовища задля підтримання сталого функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після кризи. Забезпечення гуманітарної стійкості передбачає не відсутність, а постійну присутність потенційних або поточних загроз, небезпек і кризових ситуацій, а це вимагає не лише здатності протидіяти їм, але й адаптуватися до їх постійної або тривалої дії. (Присяжнюк, 2024).

220

Сучасні суспільні виклики і загрози вимагають уваги політиків і органів державної влади на необхідність розвитку ефективних програм та стратегій, спрямованих на покращення якості життя громадян та забезпечення їх соціальних потреб. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу в реалізації державної гуманітарної політики, активної участі громадян та взаємодії всіх зацікавлених сторін (Харечко, 2024).

Одним із найбільш ефективних інструментів реалізації гуманітарної політики є система стратегічних комунікацій, яка дозволяє забезпечувати комплексну комунікативну стратегію діяльності органів державної влади через формування стратегічних наративів та сприяє консолідації суспільства, збільшуючи його стійкість перед потенційними впливами з боку агресора (Гаркавий, 2024). У державній гуманітарній політиці стратегічні комунікації можна визначати як скоординовану діяльність із загальнонаціональних комунікацій щодо впливу на цільові аудиторії у сприйнятті реформ у сфері гуманітарного розвитку держави (Гаркавий, 2024).

У контексті реалізації державної гуманітарної політики стратегічні комунікації забезпечують стійкість системи протидії інформаційним впливам. Адже найважливішим елементом такої успішної протидії в умовах гібридної війни є стійка система стратегічних комунікацій. Потрібні рішення об'єктів впливу формуються шляхом зміни сприйняття тих чи інших процесів. На основі інструментарію

стратегічних комунікацій забезпечується такий вплив на канали отримання інформації, зміст повідомлень, які переведуть рішення, що приймаються, у потрібне русло (Гаркавий, 2024).

До цілей системи стратегічних комунікацій як інструменту реалізації державної гуманітарної політики можна віднести наступне: збереження і посилення демократичних процесів; підвищення рівня поваги до громадянина; досягнення стратегічних цілей держави; посилення взаємно відповідального партнерства з громадянським суспільством; сприяння діалогу між конфронтаційними групами; підвищення рівня прозорості діяльності органів державної влади; покращення взаємин з медіа; підвищення рівня довіри до рішень органів державної влади; забезпечення процесу управління через внутрішні комунікації тощо (Гаркавий, 2024).

Висновки. Визначення поняття «гуманітарної політики» слугує основою для адекватного розуміння гуманітарної політики в умовах різноманітних викликів, зокрема, у контексті незавершених процесів децентралізації в Україні (на районному та обласному рівнях) та триваючої повномасштабної війни.

Визначення основних понять гуманітарної політики допомагає структурувати і розширити її розуміння, щоб ефективно використовувати здобуті теоретичні знання в аналізі процесів формування її цілей та завдань, вибору відповідних політичних механізмів та управлінського інструментарію їх подальшої реалізації на практиці.

Автори констатують наявність широкої палітри наукових дефініцій щодо понять гуманітарна сфера, гуманітарна політика, державна гуманітарна політика та їх безпекової складової. На основі вивчення та розкриття їх пізнавального потенціалу, нами запропоновані уточнення та зміни цих базових понять, які можуть стати корисним доповненням до сучасного теоретичного інструментарію дослідження гуманітарної політики в Україні.

На жаль, сучасний стан цього інструментарію відбиває довготривале незацікавлене ставлення держави та її керівних інституцій до формування адекватних сучасним викликам і загрозам цілей і завдань гуманітарної політики нашої держави, недостатню увагу до її формування та здійснення. Ціна цих помилок виявились дуже високою, а наслідки – руйнівні та довготривалі. Вказані помилки та недоліки повинні бути виправлені як на теоретико-концептуальному, так і на практично-політичному рівнях.

Джерела та література:

1. Kruglashov, A., Sabadash, N. 2022. Decentralisation Processes in Ukraine: Dilemmas of Democratisation and National Security. Public policy and administration. Т 21, Nr. 1/2022, Vol. 21, Nr. 1: 22-37.

2. Базиляк, Н.О. 2023. Трансформація базових науково-теоретичних засад державної гуманітарної політики щодо формування новітнього соціокультурного простору в Україні. Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування, (1): 3-8.

3. Баюк, М.І. 2018. Гуманітарна складова політики держаної безпеки: поняття та принципи. Університетські наукові записки № 65: 186-199.

4. Гаркавий, Ю., Чумак, О. 2024. Стратегічні комунікації як інструмент реалізації державної гуманітарної політики. Політологічний вісник. URL: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2024.92.322-330>.

222
— 5. Горбатюк, С.Є. 2018. Концептуалізація моделі гуманітарної політики в Україні на сучасному етапі реформ. Ефективність державного управління, (55).

6. Іванов, А.В. 2023. Соціальна і гуманітарна політика в Україні в умовах війни. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського: 61-65.

7. Карлова, В.В. 2018. Пріоритети гуманітарної політики в умовах викликів та загроз національній безпеці України. Вчені записки Таврійського національного університету імені ВІ Вернадського. Серія: Державне управління, 29 (68), № 6: 1-7.

8. Кіреєва, О.Б., Хміль, Т.В. & Голубчик Г.Д. 2017. Пріоритети публічного управління у сфері соціального і гуманітарного розвитку. Публічне адміністрування: теорія та практика. Вип. 2(18):1-14.

9. Круглашов, А.М., Сабадаш, Н.В. 2024. Транскордонне співробітництво в умовах повномасштабної війни в Україні: гуманітарні та безпекові виміри. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. Том 14: 35-58. URL: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.14.35-58>.

10. Круглашов, А.М., Сабадаш, Н.В. 2020. Соціально-гуманітарні виміри діяльності новостворених об'єднаних територіальних громад у Чернівецькій області. Влада та управління: зб. наук. праць. Вип. 7: 234-254.

11. Кубальський, О.Н. 2022. Роль науки у становленні комунікативної парадигми гуманітарної політики в Україні. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/36697/1/10.pdf>.

12. Купрійчук, В.М., & Градівський, В.М. 2021. Розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в управлінні гуманітарним розвитком. In The 11-th International scientific and practical conference “Science and education: problems, prospects and innovations”: 222-230. CPN Publishing Group, Kyoto, Japan.

13. Лясота, А.Е. 2019. Сучасна гуманітарна політика. Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках, 2(1): 86-94.

14. Мединська, Г.А. 2019. Проблеми та пріоритети гуманітарної політики України. Європейський вимір публічного управління, 82.

15. Меляков, А.В. 2013. Концептуальні підвалини гуманітарної політики України: до історії формування. Актуальні проблеми державного управління, (2): 280.

16. Опанасюк, Т.А. 2023. Гуманітарна складова національної безпеки України. Рекомендовано до друку Вченою радою Державного університету «Житомирська політехніка» Протокол № 15 від 05.12. 2023 р.: 289.

223

17. Опанашук, П.В. 2024. Теоретико-методологічні підходи до визначення сутності державної гуманітарної політики та державного управління гуманітарною сферою. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування, 35(4): 45-50.

18. Присяжнюк, С.В. 2023. Гуманітарна політика України як стримувальний фактор гібридної агресії росії. Політологічний вісник. URL: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2023.91.229-237>.

19. Присяжнюк, С.В. 2023. Особливості реалізації гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки: 83-88.

20. Присяжнюк, С.В. 2024. Функціонал гуманітарної політики як чинника протидії інформаційній агресії. Політичне життя №3: 61-66.

21. Сабадаш, Н.В. 2023. Локалізація національної гуманітарної політики в умовах повномасштабної війни в Україні. Влада та управління: зб. наук. праць. Вип. 9: 95-105.

22. Сащук, Г.М. 2024. Ціннісний вимір реалізації гуманітарної політики в Умовах воєнного часу. Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України: 213.

23. Сергієнко, Л.В. 2019, «Гуманітарна політика України: ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів». URL: <http://surl.li/mzyuf>.

24. Степанко, О.В. 2014. Концептуальні засади та пріоритетні напрями розвитку гуманітарної сфери України: державно-управлінський аспект. Ефективність державного управління, (38): 107-113.

25. Степико, М.Т. 2020. Сучасні виклики українській національній ідентичності. VIRTUS, 15.

26. Трощинський, В.П., Кравченко, М.В., Петроє, О.М., & Ярош, Н.П. 2016. Соціальна і гуманітарна політика в Україні в умовах сучасних викликів. Державне управління: теорія та практика, (2): 32-44.

27. Харечко, Д.О. 2024. Особливості державної гуманітарної політики у період сучасних викликів та загроз для формування феномену соціального благополуччя громадян. Вчені записки, 6: 6-11.

28. Чупрій, Л.В. 2013. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері. Політичний менеджмент № 1-2: 35-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/RoMe_2013_1-2_7.

29. Щуцька, Д. 2020. Концепція та пріоритети гуманітарної політики України в умовах європейської інтеграції. Наукові заходи Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету: 395-398.

References:

1. Kruglashov, A., Sabadash, N. 2022. Decentralisation Processes in Ukraine: Dilemmas of Democratisation and National Security. Public policy and administration. Т 21, No. 1/2022, Vol. 21, No. 1: 22-37.

2. Bazylyak, N.O. 2023. Transformatsiya bazovykh naukovoto-retychnykh zasad derzhavnoyi humanitarnoyi polityky shchodo formuvannya novitnoho sotsiokul'turnoho prostoru v Ukrayini. Tavriys'kyi naukovyy visnyk. Seriya: Publichne upravlinnya ta administruvannya, (1): 3-8.

3. Bayuk, M.I. 2018. Humanitarna skladova polityky derzhanoyi bezpeky: ponyattya ta pryntsypy. Universytets'ki naukovy zapysky № 65: 186-199.

4. Harkavyi, YU., Chumak, O. 2024. Stratehichni komunikatsiyi yak instrument realizatsiyi derzhavnoyi humanitarnoyi polityky.

Politolohichnyy visnyk. URL: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2024.92.322-330>.

5. Horbatyuk, S.YE. 2018. Kontseptualizatsiya modeli humanitarnoyi polityky v Ukraini na suchasnomu etapi reform. Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya, (55).

6. Ivanov, A.V. 2023. Sotsial'na i humanitarna polityka v Ukraini v umovakh viyny. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho: 61-65.

7. Karlova, V.V. 2018. Priorytety humanitarnoyi polityky v umovakh vyklykiv ta zahroz natsional'niy bezpetsi Ukrainy. Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni VI Vernads'koho. Seriya: Derzhavne upravlinnya, 29 (68), № 6: 1-7.

8. Kiryeyeva, O.B., Khmil', T.V. & Holubchuk H.D. 2017. Priorytety publichnoho upravlinnya u sferi sotsial'noho i humanitarnoho rozvytku. Publichne administruvannya: teoriya ta praktyka. Vyp. 2(18):1-14.

9. Kruhlashov, A.M., Sabadash, N.V. 2024. Transkordonne spivrobitnytstvo v umovakh povnomasshtabnoyi viyny v Ukraini: humanitarni ta bezpekovi vymiry. *Mediaforum: analityka, prohnozy, informatsiynny menedzhment*. Tom 14: 35-58. URL: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.14.35-58>. —

10. Kruhlashov, A.M., Sabadash, N.V. 2020. Sotsial'no-humanitarni vymiry diyal'nosti novostvorenykh ob'yednanykh terytorial'nykh hromad u Chernivets'kiy oblasti. *Vlada ta upravlinnya: zb. nauk. prats'*. Vyp. 7: 234-254.

11. Kubal's'kyy, O.N. 2022. Rol' nauky u stanovlenni komunikatyvnoyi paradyhmy humanitarnoyi polityky v Ukrainy. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/36697/1/10.pdf>.

12. Kupriychuk, V.M., & Hradivs'kyy, V.M. 2021. Rozmezhuvannya povnovazhen' mizh orhanamy vykonavchoyi vlady ta orhanamy mistsevoho samovryaduvannya v upravlinni humanitarnym rozvytkom. In *The 11-th International scientific and practical conference "Science and education: problems, prospects and innovations"*: 222-230. CPN Publishing Group, Kyoto, Japan.

13. Lyasota, A.E. 2019. Suchasna humanitarna polityka. *Epistemolohichni doslidzhennya v filosofiyi, sotsial'nykh i politychnykh naukakh*, 2(1): 86-94.

14. Medyns'ka, H.A. 2019. Problemy ta priorytety humanitarnoyi polityky Ukrainy. *Yevropeys'kyy vymir publichnoho upravlinnya*, 82.

15. Melyakov, A.V. 2013. Kontseptual'ni pidvalyny humanitarnoyi polityky Ukrainy: do istoriyi formuvannya. Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya, (2): 280.

16. Opanasyuk, T.A. 2023. Humanitarna skladova natsional'noyi bezpeky Ukrainy. Rekomendovano do druku Vchenoyu radoyu Derzhavnoho universytetu «Zhytomyrs'ka politehnika» Protokol № 15 vid 05.12. 2023 r.: 289.

17. Opanashchuk, P.V. 2024. Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyznachennya sutnosti derzhavnoyi humanitarnoyi polityky ta derzhavnoho upravlinnya humanitarnoyu sferoyu. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Publichne upravlinnya ta administruvannya, 35(4): 45-50.

18. Prisyazhnyuk, S.V. 2023. Humanitarna polityka Ukrainy yak stryмуval'nyy faktor hibrydnoyi ahresiyi rosiyi. Politolohichnyy visnyk. URL: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2023.91.229-237>.

226 — 19. Prisyazhnyuk, S.V. 2023. Osoblyvosti realizatsiyi humanitarnoyi polityky u sektori bezpeky i oborony Ukrainy. Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu imeni Vasylya Stusa. Seriya politychni nauky: 83-88.

20. Prisyazhnyuk, S.V. 2024. Funktsional humanitarnoyi polityky yak chynnyka protydyi informatsiyi ahresiyi. Politychne zhyttya №3: 61-66.

21. Sabadash, N.V. 2023. Lokalizatsiya natsional'noyi humanitarnoyi polityky v umovakh povnomashtabnoyi viyny v Ukraini. Vlada ta upravlinnya: zb. nauk. prats'. Vyp. 9: 95-105.

22. Sashchuk, H.M. 2024. Tsinnisnyy vymir realizatsiyi humanitarnoyi polityky v Umovakh voyennoho chasu. Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Korets'koho NAN Ukrainy: 213.

23. Serhiyenko, L.V. 2019, «Humanitarna polityka Ukrainy: identyfikatsiya skladovykh, ob'yektiv, sub'yektiv ta priorytetiv». URL: <http://surl.li/mzyuf>.

24. Stepanko, O.V. 2014. Kontseptual'ni zasady ta priorytetni napryamy rozvytku humanitarnoyi sfery Ukrainy: derzhavno-upravlins'kyy aspekt. Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya, (38): 107-113.

25. Stepyko, M.T. 2020. Suchasni vyklyky ukrayins'kiy natsional'niy identychnosti. VIRTUS, 15.

26. Troshchyns'kyi, V.P., Kravchenko, M.V., Petroye, O.M., & Yarosh, N.P. 2016. Sotsial'na i humanitarna polityka v Ukraini v umovakh

suchasnykh vyklykiv. Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka, (2): 32-44.

27. Kharechko, D.O. 2024. Osoblyvosti derzhavnoyi humanitarnoyi polityky u period suchasnykh vyklykiv ta zahroz dlya formuvannya fenomenu sotsial'noho blahopoluchchya hromadyan. Vcheni zapysky, 6: 6-11.

28. Chupriy, L.V. 2013. Kontseptual'ni zasady polityky natsional'noyi bezpeky Ukrayins'koyi derzhavy v humanitarniy sferi. Politychnyy menedzhment № 1-2: 35-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2013_1-2_7.

29. Shchuts'ka, D. 2020. Kontseptsiya ta priorytety humanitarnoyi polityky Ukrayiny v umovakh yevropeys'koyi intehratsiyi. Naukovi zakhody Yurydychnoho fakul'tetu Zakhidnoukrayins'koho natsional'noho universytetu: 395-398.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.228-236>

УДК: 324 (342.8)

© Ірина Кіянка¹

ПОПУЛІСТСЬКІ СЛОГАНИ У ВИБОРЧІЙ ПРЕЗИДЕНТСЬКІЙ КАМПАНІЇ США: КЕЙС 2024

228
—
У статті проаналізовано популістські слогани у виборчій президентській кампанії США – 2024 року. Автор акцентує увагу на основних меседжах кандидатів у президенти США. Одним з яких є важлива місія політики США – «Америка понад усе». А це свідчить про популістську риторичку лідерів виборчих перегонів і її методи введення зустрічей з виборцями. Важливим акцентом виборчої президентської кампанії у США – 2024 було активне використання усіх електронних ресурсів: Тік-Ток, Вайберу, інстаграму, що дало можливість охопити широке коло електорату і пропагувати свої головні меседжі. А також відіграли масові зустрічі з різними верствами населення (лікарі, вчителі, студенти, підприємці, фермери), і кожен мав свій головний сигнал щодо виборчої риторички.

Беручи до уваги динаміку виборчої кампанії, слід віддати належне піар-кампаніям та менеджерам Д. Трампа, які вдало будували зустрічі лідера в різних штатах країни, задаючи тон зібрань і відразу робили «short message» для подальших зустрічей. А тим паче, ці зустрічі демонстрували жвавого лідера, який здатний вивести США на новий рівень довіри до світу. Тільки одне озвучення, що президент може закінчити війну в Україні за 24 години мало шалений резонанс в різних спільнотах. І знову важливий аргумент для американців – це міграційна політика, яка протягом останніх років зазнала кризи і потребувала негайного вирішення. Цей простий комплекс рішень подобався пересічному виборцю, який звик голосувати за допомогою гаджетів і ніхто не відміняв шоу «Хліба і видовищ», які завжди в тренді. Саме й таку риторичку вибрав Д. Трамп, який з першого дня свого президен-

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка, E-mail: kiyanka@i.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3100-7796>.

ства підписав сотню актів, згідно яких і вказується рух політики, а тим паче і геополітики. Це свідчить про залежність держав від волі вузької групи людей-лідерів, які наділені владою більшості, а саме демократичним шляхом – виборчим голосом. Ніколи в історії настільки потужна влада не була сконцентрована в руках однієї людини, притому настільки далекої від демократичних поглядів. Важливим є й той факт, що опонувати їм не можуть ні власна партія, ні демократи, які програли вибори і на сьогодні дезорієнтовані.

Ключові слова: вибори, популізм, виборча система, політичні трансформації, політична еліта, ЗМІ, громадянське суспільство.

Populist Slogans in the US Presidential Election Campaign: 2024 Case

The article analyzes populist slogans in the 2024 US presidential election campaign. It is worth focusing on the main messages of the US presidential candidates. One of them is the important mission of US policy – “America First.” This indicates the populist rhetoric of the leaders of the election race and their methods of meeting with voters. An important emphasis of the 2014 US presidential election campaign was the active use of all electronic resources: TikTok, Viber, Instagram, which made it possible to reach a wide range of electorate and promote their main messages. They also held mass meetings with various segments of the population (doctors, teachers, students, entrepreneurs, farmers), and each had its own main message regarding the election rhetoric.

Taking into account the dynamics of the election campaign, we should pay tribute to the PR campaigns and managers of D. Trump, who successfully organized the leader’s meetings in different states of the country, setting the tone for the meetings and immediately making a “short message” for further meetings. Moreover, these meetings demonstrated a lively leader who is able to take the United States to a new level of trust in the world. Just the mere statement that the president could end the war in Ukraine in 24 hours had a huge resonance in various communities. Once again, an important argument for Americans is migration policy, which has been in crisis in recent years and needed to be addressed immediately.

This simple set of solutions appealed to the average voter, who is used to voting with gadgets and no one has canceled the “Bread and Circuses” show, which is always in trend. This was the rhetoric chosen by D. Trump, who from the first day of his presidency signed a hundred acts that determine the course of politics, and even more so geopolitics. This demonstrates the dependence of

states on the will of a narrow group of people-leaders who are endowed with majority power, namely, through democratic means, the electoral vote. Never in history has such a powerful power been concentrated in the hands of one person, and one who is so far from democratic views. Another important fact is that neither their own party nor the Democrats, who lost the election and are now disoriented, can oppose them.

Keywords: *elections, populism, electoral system, political transformations, political elite, media, civil society.*

Постановка наукової проблеми. Популізм – це стиль комунікації, що вирізняється різкою критикою політичних еліт, орієнтацією на «народ» і акцентом на прямих, емоційних закликах. У сучасній американській політиці популізм зазнав значних трансформацій, і передвиборчі кампанії 2024 року стали зразком використання цього стилю. Трамп апелював до почуттів виборців через соціальні мережі, тоді як Гарріс зосередилася на темах рівноправності, соціальної справедливості та інклюзивності.

230

— Трамп використовував «Твіттер» для швидкої комунікації з виборцями. На відміну від традиційних форм спілкування, соціальні мережі дозволили йому звертатися до аудиторії напряму, обминаючи журналістські фільтри й контроль. Наприклад, за даними Центру дослідження політичних комунікацій (Pew Research Center), ще в 2019 році Трамп відправив понад 11 000 твітів за період президентства, з яких значна частина містила критичні або цинічні висловлювання на адресу опонентів, ЗМІ або окремих інституцій (How Trump Reshaped ..., 2019).

Трамп активно використовував «Твіттер» для дискредитації Камали Гарріс і Джо Байдена, називаючи їх «радикальними соціалістами» та «загрозою для Америки» (Sarat, 2023). Наприклад, Трамп дуже часто заявляв, що Гарріс буде «катастрофою для країни», а її соціальні реформи лише посилять «хаос і безлад» (Trump calls Harris, 2024). Такі заяви викликали резонанс серед консервативних виборців, створюючи образ Гарріс як кандидата, який підтримує радикальні зміни, неприйнятні для частини американців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значну увагу зацентовано на матеріалах зарубіжної преси, а саме англомовних джерелах: Л. Джекобсона, А. Дюрке, Б. Коула, Л. Кашінського, А. Сарат, М. Хаберман та інших авторів. Одним із головних прийомів Трампа

була дискредитація медіа через постійне вживання терміну «фейкові новини» (fake news). Він активно використовував цей термін у своїх твітах, звинувачуючи медіа в упередженості та поширенні неправдивої інформації. Такі заяви підривали довіру до медіа та зміцнювали позиції Трампа як єдиного «джерела правди» для його прихильників.

Мета статті – дослідити проблематику популістських слоганів у виборчій президентській кампанії США – 2024 р., і їх вплив на публічну політику країни. Слід врахувати й той момент, що Д. Трамп часто використовував вирази, які створювали чітке протиставлення «народу» і «еліти». Наприклад, у твітах він називав своїх прихильників «істинними патріотами», тоді як його опоненти або критики постійно асоціювалися з «ворогами Америки» або «ліберальною елітою» (Cole, 2019). Цей прийом створював серед його виборців відчуття солідарності й належності до спільноти, що протистоїть впливу великих корпорацій та ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Під час передвиборчої кампанії 2024 року Дональд Трамп і Джо Байден обмінювалися різкими, а іноді й цинічними коментарями, особливо у соціальних мережах. Один із таких прикладів стався, коли Байден нібито назвав прихильників Трампа «сміттям», що викликало значний резонанс. У відповідь на це Трамп провів публічну акцію – він сів у сміттєвоз на тлі своїх прихильників, коментуючи, що «250 мільйонів людей не є сміттям» (Kashinsky, 2024). Попри те, що населення США становить близько 345 мільйонів, Трамп заявив про величезну підтримку, яку він, на його думку, має, використовуючи цей вчинок як символ критики на адресу адміністрації Байдена і намагаючись відзначити «цінність» своїх прихильників через символічну інсталяцію в сміттєвозі

Крім того, Д. Трамп неодноразово використовував аналогії, що пов'язані з роботою у фастфуді, щоб підкреслити свою близькість до «простого народу». В одному з таких інцидентів він був помічений у McDonald's у формі працівника, заявляючи, що розуміє трудові будні звичайних американців і навіть підкреслював, що Камала Гарріс теж працювала у мережі швидкого харчування під час навчання у коледжі (Knight, 2024). Цей крок став ще одним елементом його стратегії, спрямованої на зміну власного іміджу як «людини з народу» та відвертого критика політичної еліти.

Такі жести, хоч і мали розважальний характер, слугували цілком серйозною метою: Трамп намагався акцентувати розрив між своєю «простотою» та «елітарністю» адміністрації Байдена та Гарріс.

Як було зауважено, у передвиборчій кампанії 2024 року Дональд Трамп далі активно використовує соціальну платформу X (раніше відому як Twitter), яку зараз очолює Ілон Маск. Після відновлення свого акаунту, Трамп використав його для висловлення цинічних коментарів і критики на адресу чинного президента Джо Байдена та віцепрезидента Камали Гарріс. У серії дописів та інтерв'ю на X він намагався позиціонувати себе як «голос народу», тоді як Маск підтримує цю платформу як засіб для «свободи слова», сприяючи широкому розповсюдженню поглядів Трампа (Trump declares, 2016).

232 — Наприклад, у серпні 2024 року Д. Трамп та І. Маск провели спільне інтерв'ю на X, яке було позначене технічними проблемами, проте дало Трампу платформу для критики Гарріс та її політики (Jones, T. 2024). Маск також висловив підтримку Трампу через свої численні публікації та фінансову допомогу про-Трампівському політичному комітету, що сприяє його передвиборчій кампанії (Durkee, 2024). Маск також надав Трампу можливість поширювати свої погляди серед мільйонів підписників X, перетворюючи платформу на своєрідний рупор для риторики Трампа і подекуди його теорій змови щодо виборів, що підсилює його популістичний меседж і критику чинної адміністрації.

Камала Гарріс хоч і використовувала більш помірковану риторику, все ж іноді зверталася до популістичних елементів. Її кампанія робила акцент на соціальній рівноправності, соціальній справедливості та захисті меншин, що резонувало з більш прогресивним електоратом. Наприклад, у промовах Гарріс часто звучали заклики до «справедливого суспільства», де кожен матиме рівні можливості, незалежно від раси, статі чи доходу (Singh, 2021).

Цей стиль вирізнявся прагненням об'єднати електорат навколо спільних цінностей, а не створенням чітких поділів. Наприклад, на одному з виступів Гарріс наголосила: «Справжня Америка – це місце, де ми турбуємося про ближнього і працюємо заради кращого майбутнього для всіх» – позиція, що полярно відрізнялася від розколюючої риторики Трампа (Full Transcript of Kamala Harris's. 2024).

Цинічний стиль Д. Трампа сприяв залученню його основної аудиторії, яка сприймала його як «справжнього» кандидата, що говорить

«правду». Його риторика зміцнювала почуття невдоволення серед консервативних виборців і підривала довіру до традиційних медіа та інших політиків. Це дало можливість Трампу не лише втримати лояльних виборців, але й активізувати їхню участь у виборах.

У своїй кампанії 2024 року Камала Гарріс та Дональд Трамп активно використовують популістичні заяви, особливо орієнтуючись на економічні питання, що сильно хвилюють виборців.

К. Гарріс розгорнула кампанію з акцентом на економічні ініціативи, зокрема, питання доступного житла та контролю цін. Вона пообіцяла побудувати три мільйони нових будинків і впровадити податкові пільги для забудовників. Кампанія також включала пропозицію знизити вартість продовольства шляхом заборони «надмірного зростання цін», що зокрема стосується великого бізнесу, такого як м'ясопереробна галузь, який Гарріс звинуватила у штучному підвищенні цін (Owens, 2024). Це спрямовано на молодих виборців, для яких доступність житла та інфляція є важливими питаннями, але популістичні обіцянки Гарріс можуть викликати побоювання серед економістів, оскільки їх реалізація потребує значних фінансових ресурсів. Трамп, в свою чергу, критикував цей підхід як «комуністичний» та таким, що призведе до дефіциту товарів та ще більшого зростання цін.

Дональд Трамп вдався до агресивної риторики та економічних обіцянок, які обмежуються загальними заявами, без конкретних планів, що характерно для популістичної стратегії. Однією з його гучних заяв стала обіцянка усунути всі «коштовні, що вбивають робочі місця» регуляції для зниження цін та інфляції (Jacobson, 2024). Однак, ця пропозиція лишається в загальних рисах. Також Трамп з іронією підкреслив свою позицію, натякаючи на уявний образ робітника в McDonald's як «символа простих американців», що може викликати симпатію його прихильників. Такі образи, як сміттєвоз, який символізував реакцію на заяву Байдена щодо «сміття серед його прихильників», підсилюють цинічну риторику Трампа, роблячи його образ ближчим для звичайного виборця.

Роль Твіттера, під керівництвом Ілона Маска, стала важливою платформою для просування популістичних повідомлень Трампа. Маск відкрито підтримує свободу слова та зняв обмеження, що дозволяє Трампу активніше висловлюватися, в тому числі за допомо-

гою цинічних заяв. Це також створює платформу для маніпулювання настроями виборців і посилює популізм у кампанії.

Популістичні методи Гарріс і Трампа мають різну риторичку, але обидва намагаються викликати емоційний відгук серед виборців через економічні обіцянки та цинізм. Гарріс акцентує на захисті споживачів, тоді як Трамп орієнтується на скорочення регуляцій і дотепність, що приваблює тих, хто розчарований у бюрократії і державних установах.

Вибори 2024 року в США характеризуються активною та суперечливою боротьбою між популістичними стратегіями Дональда Трампа і Камали Гарріс, що підсилили розкол у суспільстві. Обидва кандидати прагнули завоювати довіру різних соціальних груп через економічні обіцянки та цинічну риторичку, яка посилила емоційний ефект кампанії. Такі виборчі кампанії характерні для сильних харизматичних лідерів, які маю свою аудиторію і вдало використовують весь арсенал піар-заходів.

234

— Камала Гарріс фокусувала свою увагу на соціальних проблемах, особливо на питанні доступного житла, подоланні інфляції та підвищенні якості життя молодих виборців. Її обіцянки щодо економічної підтримки, зокрема обмеження цін і збільшення доступного житла, спрямовані на підсилення демократичної платформи та залучення молодіжного електорату, котрий часто стикається з проблемами житла і високими цінами (Garcia, 2024).

Дональд Трамп апелював до середнього класу і консервативного електорату, часто критикуючи чинну адміністрацію за економічні проблеми та зростання інфляції, обіцяючи зниження регуляцій та цін. Його використання соціальних медіа та підтримка з боку Ілона Маска підсилюють його популістичний образ, а саркастичні й цинічні повідомлення додають йому популярності серед виборців, розчарованих політичною елітою.

Тому й опитування, змагання між кандидатами залишалися напруженими до кінця кампанії, але з вагомою перевагою Д. Трампа у певних штатах завдяки його активній присутності в соціальних мережах і цинічному стилю комунікації. При цьому Гарріс намагалася зберегти підтримку молодих та прогресивних виборців, але стикнулася з викликами, пов'язаними з непопулярністю певних аспектів політики Байдена і тому зазнала поразки.

Висновки. Враховуючи поляризацію суспільства, так як і очікувалося, що результати були прогнозовані незважаючи, на коливання у різних штатах країни. Швидше за все, фінальний результат значною мірою залежав від явки виборців, особливо серед молоді та тих, хто раніше не голосував. У випадку високої явки молодих виборців К. Гарріс мала б сильні шанси, але так як домінують виборці середнього віку, що підтримують економічні обіцянки Д.Трампа, його перемога виглядала й очевидною. Тим паче, виборча риторика Трампа була яскравою, сегментованою і харизматичною.

References:

1. Cole, B. 2019. Donald Trump on Liberal Elites: 'I'm Smarter than Them, I Went to the Best Schools'. Says He Has 'A Much More Beautiful House' / Brendan Cole // Newsweek. <https://www.newsweek.com/donald-trump-liberal-elites-smarter-schools-beautiful-house-1379578>.

2. Durkee, A. 2024. Elon Musk Is Now Trump's 2nd-Biggest Financial Backer: Donates Nearly \$120 Million To Super PAC. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/alisondurkee/2024/10/24/elon-musk-donates-another-436-million-to-pro-trump-america-pac/>.

3. Garcia, E. 2024. Harris takes a populist tone on the economy. Will it help with young voters? Independent. <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/kamala-harris-economy-young-voters-b2597625.html>.

4. Full Transcript of Kamala Harris's Democratic Convention Speech. 2024. <https://www.nytimes.com/2024/08/23/us/politics/kamala-harris-speech-transcript.html>.

5. Jacobson, L. 2024. Donald Trump's 2024 campaign promises: Here's his vision for a second term / L. Jacobson, I. McKinney. Politifact. <https://www.politifact.com/article/2024/sep/30/donald-trumps-2024-campaign-promises-heres-his-vis/>.

6. Jones, T. 2024. Donald Trump returned to X and Elon Musk greeted him with open arms Poynter. <https://www.poynter.org/commentary/2024/elon-musk-donald-trump-interview-x-twitter-ddos/>.

7. How Trump Reshaped the Presidency in Over 11,000 Tweets. 2019 / [M. D. Shear, M. Haberman, N. Confessore etc.]. The New York Times.2019. <https://www.nytimes.com/interactive/2019/11/02/us/politics/trump-twitter-presidency.html>.

8. Kashinsky, L. 2024. Trump. A garbage truck. A bright-orange vest. It's only Wednesday. Politico. <https://www.politico.com/live-updates/2024/10/30/2024-elections-live-coverage-updates-analysis/trash-talk-00186417>.

9. Knight, H. 2024. Kamala Harris and McDonald's: A College Job, and a Trump Attack. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2024/10/20/us/politics/kamala-harris-mcdonalds-work-trump.html>.

10. Sarat, A. 2023. Opinion. Why Donald Trump Says His Enemies Are 'Communists' Politico. <https://www.politico.com/news/magazine/2023/06/22/donald-trump-red-scare-communism-00102990>.

11. Singh, P. 2021. Regardless of colour or gender...: Kamala Harris on gender, racial equality. Hindustan Times. <https://www.hindustantimes.com/world-news/regardless-of-colour-or-gender-kamala-harris-on-gender-racial-equality-101610507552123.html>.

236 — 12. Trump calls Harris a 'disaster' as he concludes final day of campaigning. 2024. AlJazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2024/11/5/trump-calls-harris-a-disaster-as-he-concludes-final-day-of-campaigning>.

13. Trump declares himself 'voice' of the people. 2016. abc10. <https://www.abc10.com/article/news/politics/national-politics/trump-declares-himself-voice-of-the-people/65-279381355>.

14. Owens, N. 2024. The meat industry reacts to Harris' plan to ban 'price gouging'. Agriculture Dive. <https://www.agriculturedive.com/news/the-meat-industry-reacts-to-harris-plan-to-ban-price-gouging/724599/>.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.237-250>

УДК: 323.21

© Наталія Ротар¹

ТЕМАТИЧНІ ПАНЕЛІ КРИТИЧНОГО ДИСКУРСУ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

В статті охарактеризовані особливості основних етапів формування дослідницького інтересу до теоретичного осмислення деліберативної демократії та досліджені основні напрями критики теорії деліберативної демократії в перспективі її концептуального оновлення. Здійснений аналіз особливостей та напрямів критики теорії деліберативної демократії в сучасній політичній науці довів, що для неї характерним є широкий простір дискурсивного поля, позначеного елементами невизначеності. Традиційними тематичними панелями критичного дискурсу деліберативної демократії можуть бути визначені: по-перше, її позиціонування як надто ідеалістичної моделі; по-друге, процедури та процес вироблення політичного консенсусу в процесі деліберації; по-третє, (де)мотивація політичної участі громадян в процесі розгортання інституціолізованих практик деліберації; по-четверте, визначення ролі та значення політичної компетентності громадян для досягнення мети процесу деліберації та забезпечення ефективності функціонування демократичних політичних систем.

237

Ключові слова: демократія, деліберативна демократія, теорія, критика теорії деліберативної демократії, деліберація, політичні інститути, політична система.

Thematic Panels of Critical Discourse of Deliberative Democracy

The article describes the features of the main stages of the formation of research interest in the theoretical understanding of deliberative democracy

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, E-mail: n.rotar@chnu.edu.ua; ORCID ID: 0000-0002-6430-3460.

and explores the main directions of criticism of the theory of deliberative democracy in the perspective of its conceptual renewal. The analysis of the features and directions of criticism of the theory of deliberative democracy in modern political science has proven that it is characterized by a wide space of the discursive field, marked by elements of uncertainty. The traditional thematic panels of the critical discourse of deliberative democracy can be defined as: first, its positioning as an overly idealistic model; second, the procedures and process of developing political consensus in the process of deliberation; third, the (de)motivation of political participation of citizens in the process of deploying institutionalized practices of deliberation; fourth, determining the role and significance of the political competence of citizens for achieving the goal of the deliberation process and ensuring the effectiveness of the functioning of democratic political systems.

Keywords: democracy, deliberative democracy, theory, criticism of the theory of deliberative democracy, deliberation, political institutions, political system.

238

— **Постановка наукової проблеми.** В сучасному політологічному дискурсі деліберативна демократія постає як альтернатива представницьким моделям демократії, що базується на принципі неупередженого обговорення суспільно значимих проблем, що мають бути вирішені засобами політики. Відповідно, модель деліберативної демократії означає сутність демократичної політики не через процедури голосування та представництва, а через обговорення та дебати як основу колективного прийняття рішень, зміщуючи акценти демократичної політики з конкуренції та протистояння інтересів на спільне вирішення проблем через зближення артикульованих інтересів. Х. Ростбьолль зазначає, що «як теорія, деліберативна демократія є регулятивним ідеалом, який у вимірах свободи вказує, до чого ми повинні прагнути і як ми можемо визначити недоліки існуючих умов та інститутів. Лише в реальній практиці публічного обговорення, яка намагається віддзеркалити ідеал, ми розвиваємося і розуміємо різні виміри свободи. Деліберативні демократичні практики спрямовані не лише на захист існуючих свобод, а й на тлумачення та обґрунтування свободи, яка має бути захищена» (Rostbøll, 2008:4). Разом з тим, розгортання деліберативної моделі демократії через численні національні та локальні політичні практики, зокрема і в Україні, привертає увагу до певної, часом надмірної, дистанції, що виникає між

очікуваннями та результатами деліберачії. Тому вивчення критики деліберативної демократії та деліберативних процедур є важливим для визначення їх потенціалу й можливостей.

Аналіз результатів наукових досліджень. Проблеми теоретичного осмислення деліберативної демократії та практичного застосування її основних принципів активно вивчаються в сучасній політичній науці. Увагу дослідників привертають чинники поширення моделі деліберативної демократії (Bächtiger, 2019; Elster, 1998; Elstub, 2010;), базові та специфічні характеристики організації деліберативного простору політики в демократичних політичних системах (Bächtiger, 2018; Dryzek, 2000; Gutmann, 1998; Parkinson, 2006; Rotar, 2021; Rotar, 2021a; Rotar, 2022), технологічний вимір процесу організації деліберачії з метою вироблення консенсусних політичних рішень (Hibbing, 2002; Mansbridge, 2002; Parkinson, 2016; Taber, 2006), мотивація артикуляції політичних інтересів в інституціолізованому деліберативному просторі політики (Chambers, 2009; Owen, 2015; Pincione, 2006; Rostbøll, 2008; Rotar, 2023), співвідношення деліберативної моделі демократії з іншими демократичними моделями організації влади в умовах однієї політичної системи (Achen, 2017; Mouffe, 1999; Walzer, 1999; Rotar, 2023a); дискурс деліберативної демократії в сучасній політичній науці (Fung, 2005; Thompson, 2008; Warren, 2017; Rotar, 2022a).

239

Метою статті є визначення особливостей та напрямів критики теорії деліберативної демократії в сучасній політичній науці. Для досягнення означеної мети, необхідно вирішити такі дослідницькі завдання: (1) охарактеризувати особливості основних етапів формування дослідницького інтересу до теоретичного осмислення деліберативної демократії; (2) дослідити основні напрями критики теорії деліберативної демократії в перспективі її концептуального оновлення.

Методологія дослідження. Методологічна основа даного дослідження сформована як поєднання неоінституційного, структурно-функціонального та конструктивістського методологічних підходів. Важливе місце в теоретичному каркасі дослідження займає теорія раціонального вибору як перспектива для вивчення процесу організації деліберачії та досягнення консенсусу між індивідуалізованими інтересами. Ми опираємося на застереження А. Фунга, що раціональність політичного вибору в дослідженнях деліберативної демо-

кратії не має набувати надто спрощеного (алгоритмічного) характеру та опиратися на більш м'які означення співвідношення вигоди та витрат. Такі застереження пов'язані з тим, що теорія деліберативної демократії припускає, що громадянин в процесі деліберації може по-слуговуватися альтруїстичною мотивацією.

Базовим методом дослідження процесу формування тематичних панелей критичного дискурсу деліберативної демократії в сучасній політичній науці був визначений порівняльний метод. Оскільки теорія деліберативної демократії еволюціонує, вдосконалюється та змістовно деталізується й розширюється, її необхідно порівнювати, насамперед, з моделлю ліберальної представницької демократії, що тривалий час функціонує в сучасних стабільних політичних системах та для якої сукупність характерних ознак формується довкола інституту виборів та системи представництва інтересів. Використані в дослідженні методи узагальнення, аналізу та синтезу дозволили зробити висновки про перспективи та напрями оновлення теорії деліберативної демократії.

240

— **Виклад результатів дослідження.** В сучасній теорії деліберативної демократії чітко означилися дві магістральні течії: перша з них пов'язана з ліберальною традицією Дж. Ролза, друга – з критичною теорією Ю. Габермаса. Головна відмінність між ними полягає в різному розумінні свободи, хоча аргументи обох сторін мають спільне ядро: для того, щоб політичний вибір, відображений у політичних рішеннях був легітимним, він має бути результатом обговорення цілей між вільними, рівними та раціональними суб'єктами політики. Деліберативний дискурс, започаткований Дж. Ролзом та Ю. Габермасом змістив фокус демократії на «спосіб мислення про політику, який наголошує на важливості подання та прийняття публічно висловлених міркувань громадян, а не підрахунку голосів» (Parkinson, 2006:1). Ця зміна фокусу влучно була означена Дж. Дризеком як «деліберативний поворот» у теорії демократії: «демократична легітимність стала розглядатися в термінах здатності або можливості брати участь у ефективному обговоренні з боку тих, на кого поширюються колективні рішення» (Dryzek, 2000:5). Отже, теорія деліберативної демократії визначає сутність демократичної політики через обговорення, як основу колективного прийняття рішень, а не через голосування та представництво. Відповідно, важливим є і сам процес деліберації, завдяки якому «індивіди можуть змінювати свої судження, уподобан-

ня та погляди під час взаємодії, яка опирається на переконання, а не примус, маніпуляції чи обман» (Dryzek, 2000:1).

Дослідники еволюції ідеї деліберативної демократії диференціюють три хвили дослідницького інтересу до неї. Для першої хвили (1990–2000-ні рр.), характерне досягнення консенсусного бачення щодо потенціалу та перспектив практичного застосування ідеї деліберативної демократії для розвитку демократії (Elstub, 2010:293). Для другої хвили (2000–2010 рр.) – фокусування уваги на складності процесу демократичної деліберативної демократії, що відображається в особистих уподобаннях громадян, інструментах узгодження інтересів, формах деліберативної демократії, що спричинило відмову від теоретичного обґрунтування необхідності досягнення жорсткого консенсусу та вироблення субмоделей деліберативної демократії (Bächtiger, 2010:44). Для третьої хвили (з 2010 р. – до сьогодні) характерним є спрямування дослідників на пошук дієвих механізмів інституціоналізації деліберативної демократії в умовах сучасних політичних систем, що знайшло відображення в пропозиціях нових означень деліберативної демократії, як то комунікативна демократія, демократія присутності, діалогова демократія, дискурсивна демократія, процесуально-дорадча демократія, субстанціональна дорадча демократія (Bächtiger, 2018).

241

Розгортання кожної з трьох хвиль дослідницького інтересу до деліберативної демократії супроводжувалося розгортанням критичного дискурсу її практично-політичного потенціалу в умовах реально функціонуючих політичних систем. Першою тематичною панеллю критичного дискурсу деліберативної демократії є її позиціонування як надто ідеалістичної моделі, що ігнорує інструменти узгодження інтересів, особливо коли йдеться про «розуміння демократичної політики в національному масштабі» (Achen, 2017:2). Попри те, що деліберативна демократія, через апеляцію до раціональних аргументів суб'єктів деліберативної демократії, постає як альтернатива маніпулятивним контекстам представницької демократії, Дж. Пінчоне і Ф. Тесон стверджують, що таким чином створюється небезпечна ілюзія, в якій думка кожного громадянина має значення для ухвалення політичних рішень. Науковці наголошують, що жоден аргумент у дорадчих практиках ліберальної демократії «не може подолати схильність громадян вірити в те та говорити про те, що суперечить доведенню соціальних наук» (Pincione, 2006), а впливові політичні гравці (інституціалізовані суб'єкти політики) не зорієнтовані на участь у процесі

деліберативної демократії, оскільки мають ресурси для використання менш публічних стратегій для досягнення своїх політичних цілей та забезпечення інтересів (Sharif, 1999:34). Відповідно, критика теорії деліберативної демократії фокусується на тому, що по-перше, ця модель демократії ігнорує варіативність та суперечливість інтересів всього кола суб'єктів політики, що робить її надто ідеалістичною та недостатньо чутливою до реалій політичного поля, функціонуючого в конкретній політичній системі; по-друге, саме через ідеалізацію відбувається провал дискурсу, тому деліберативна демократія постає як спроба символічного чи морального виправдання невдалих форм публічних політичних дискусій. Зауважимо, що критики деліберативної демократії не виключають процес деліберативної демократії з сукупності демократичних інструментів вироблення політики, але не наділяють його характеристиками інструменту досягнення згоди та консенсусу в процесі узгодження політичних інтересів за участі виключно непрофесійних політиків (Walzer, 1999).

242

Критики зазнає й ідеалізоване твердження теоретиків дорадчої демократії про те, що дебати та обговорення, які передують політичному рішення, визначають його демократичний характер та легітимність. Не заперечуючи важливості інших видів політичної діяльності та політичної участі, прихильники деліберативної демократії наполягають на тому, що деліберативна демократія є невід'ємною частиною організації демократичного політичного процесу, тоді як критики наголошують на тому, що навіть ідеальна форма деліберативної демократії не здатна забезпечити достатню інклюзію соціально вразливим категоріям громадян (Sanders, 1997), тобто політична деліберативна демократія не є нейтральною (Dryzek, 2000:58). Відповідно, є нагальна потреба у виробленні механізмів поєднання деліберативної демократії з іншими формами політичного дискурсу для посилення демократичного характеру ухвалених політичних рішень.

В рамках напрямку критики, проблема теоретичного каркасу деліберативної демократії полягає й в тому, що він спрямовує науковців зосереджувати дослідницький фокус на її ідеальних рисах, насамперед, організації простору та унормуванні ідеального регламенту деліберативної демократії. Але кожна політична система, що опирається на принципи моделі деліберативної демократії, регламентує ті обмеження для практик деліберативної демократії, які відображають особливості її інституційної матриці, відтак, формують власну дистанцію від ідеальної моделі ор-

ганізації деліберачії (Parkinson, 2016). Тому, теоретики деліберативної моделі демократії мають відокремити деліберачію як процес від деліберативної моделі демократії як моделі.

До цієї проблеми привернула свою увагу С. Чемберс, яка виявила зростаючий розрив між теоретичним осмисленням демократичної деліберачії та теоріями деліберативної демократії (Chambers, 2009:324). Відмінність між ними, на думку дослідниці, полягає в тому, що демократична деліберачія є політичною практикою, тоді як деліберативна демократія – моделлю, що визначає характер та види впливу громадян та інститутів громадянського суспільства на політичну систему. Таким чином, демократична деліберачія як політична практика не передбачає встановлення взаємозв'язку між якістю та результатами деліберачії та електоральними процесами чи впливом громадської думки на перебіг деліберативних практик. Тому звуження деліберативної демократії до демократичної деліберачії ідеалізує політичні можливості та політичний потенціал останньої та викривлює розуміння про складність формування політичної волі, співвідношення формального та неформального в політиці, дифузний характер процесу агрегування та артикуляції інтересів, і як влучно зазначав свого часу Дж. Дьюї, «засоби, за допомогою яких більшість стає більшістю» (Dewey, 1954:208).

243

Непродуктивною для політологічного пізнання є й тенденція розтягувати концепцію деліберачії до того, що «майже кожен комунікативний акт можна кваліфікувати як «деліберативний» (Bächtiger, 2010:48). Розуміння таких проблем у визначенні рамок деліберативної демократії спрямувало М. Воррена до відмови від моделювання демократії на основі політичних інструментів на користь «підходу, заснованого на проблемах» (Warren, 2017), оскільки фокусування дослідницької уваги на моделях демократії спрямовує до пошуку переваг тільки однієї форми демократичної політичної практики – або голосування, або деліберачія. Відтак, постає потреба досліджувати роль деліберачії в демократичних системах, замість того, щоб шукати відповідь на питання, «чи є демократичні системи деліберативними за своєю природою» (Owen, 2015:232; Warren, 2017:41).

Друга тематична панель критичного дискурсу деліберативної демократії формується довкола процедури та процесу вироблення політичного консенсусу. Насамперед, ставиться під сумнів можливість існування, за Ю. Габермасом, ідеальної мовленнєвої ситуації, за

якої суб'єкти деліберативної демократії досягають консенсусу за допомогою раціональної аргументації. На думку Ш. Муффа, в реальному політичному процесі неможливо забезпечити безперешкодне вільне та необмежене публічне обговорення всіх питань, що становлять спільний інтерес, оскільки саме перешкоди створюють простір мотивації для їх подолання та досягнення консенсусу. Відтак, ідеальна мовленнєва ситуація є утопією (Mouffe, 1999:750–752). Й. Шапіро, розгортаючи цей вектор критики деліберативної демократії, зазначає, що навіть в умовах створення спеціальних інститутів деліберативної демократії (наприклад, консультативно-дорадчих), вони «надто легко викрадаються для інших цілей» (Shapiro, 2017:82). Наприкінці другої хвилі розгортання дослідницького інтересу до деліберативної демократії, прихильники даної демократичної моделі, не заперечуючи ідей Ю. Габермаса, почали означати процес пошуку консенсусу засобами деліберативної демократії поза умовами ідеальної мовленнєвої ситуації, визнаючи важливість дискурсу політичної боротьби та конфлікту, що розгортаються в напрямі вироблення робочої угоди як підсумку деліберативної демократії (Eriksen, 2009:51).

Зокрема, теоретики деліберативної демократії активно почали визначати пошук консенсусу в процесі деліберативної демократії як в парадигмі дискретної практики формальних дебатів та конкуренції аргументів, так і в парадигмі комунікаційної діяльності. Такий підхід до деліберативної демократії сприяє поясненню не тільки того, як громадяни оцінюють ефективність практик деліберативної демократії, але й як вони розуміють формат і значення консенсусу в контексті демократичних цінностей та політичного плюралізму, що постає як вся легальна та легітимна варіативність політичних практик, зокрема, і практик ліберальної моделі демократії (Mansbridge, 2012). Таким чином, в теорії деліберативної демократії, означилася потреба дослідження ролі та значення взаємодії і дифузних впливів між усіма публічними просторами політики, до яких належать, зокрема, і формалізовані спеціалізовані простори деліберативної демократії, і електоральний простір. Дж. Менсбрідж, Дж. Боман та С. Чемберс наголошують, що, таким чином, є перспектива створення деліберативних політичних систем, в яких глибина деліберативної демократії на рівні різних політичних інститутів матиме різні функції, цілі та результати, але, загалом, генеруватиме синергетичні ефекти, описані в теорії деліберативної демократії як віднайдення консенсусу між інтересами (Mansbridge, 2012:2–3).

Зауважимо, що не всі прихильники концепту деліберативної демократії підтримали ідею розширення її меж. Наприклад, Д. Оуен та Дж. Сміт вважали, що розвиток теорії деліберативної демократії має відбуватися або в напрямі відновлення її нормативної основи, або відмови від цієї ідеї (Owen, 2015:228,233). Але, по-перше, відновлення нормативної основи деліберативної демократії не означає повернення до інтерпретації деліберації в межах обмеженої ідеальної теоретичної моделі: до уваги варто брати й теоретичну концептуалізацію чинників, що уможливають деліберацію або перешкоджають їй, здійснюючи, таким чином, доповнення нормативної моделі принципами аналізу політичного дискурсу та комунікації. По-друге, відмова від ідеї деліберативної демократії, як однієї з моделей демократії, не передбачає заперечення деліберації як такої, а має спрямовуватися на визнання демократичної деліберації як є однієї з багатьох політичних практик, за допомогою яких демократичні інститути та системи реалізують демократичні блага.

На тлі такої дослідницької позиції важливо звернути увагу на ін'єкційний підхід А. Бехтігера та Дж. Паркінсона, який обґрунтував, що деліберативний характер політичної системи є результатом застосування «класичної моделі деліберації в критичних точках системи» (Bächtiger, 2019:104). Відповідно, чим більша кількість інститутів політичної системи використовує в нормовані деліберативні практики, тим вищим є рівень деліберації всієї системи, і тим більше вона наближається до ідеальної моделі деліберативної демократії. А. Бехтігер та Дж. Паркінсон роблять важливе застереження про те, що деліберація є якістю політичної системи, що формується «внаслідок належного функціонування структурних елементів демократичної політичної системи, жоден з яких не повинен бути повністю деліберативним, або повністю демократичним сам по собі» (Bächtiger, 2019:104). Тобто деліберація є характеристикою демократичної політичної системи, що формується через інституційну складність та варіативність конкретної політичної системи.

Третя тематична панель критичного дискурсу деліберативної демократії розгортається довкола характеру (де)мотивації політичної участі у формі деліберації. Американські дослідники Дж. Хіббінг та Е. Тайсс-Морзе стверджують, що громадяни США не хочуть стимулів в мобілізації до обговорення «детальних і технократичних питань політики» (Hibbing, 2002:238). Водночас, для громадян важливо, що

вони можуть впливати на ухвалення політичних рішень засобами деліберативної демократії, але основними суб'єктами в цьому процесі мають бути політичні еліти, до яких є високий рівень довіри. Тобто, на думку науковців, в класичній версії теорії деліберативної демократії не диференційовані можливості громадян бути почутими, тоді, коли вони хочуть бути почутими, від можливостей громадян бути почутими тоді, коли хтось хоче їх почути. Тому, неперервне стимулювання до участі в деліберативній демократії демотивує громадян використовувати деліберативні практики для позиціонування власних інтересів. Критики зазнала і наукова позиція, згідно з якою відсутність зацікавленості та мотивації в розгортанні практик політичної деліберативної демократії вказує на те, що такі громадяни «неадекватні чи недостатньо підготовлені» (Mueller, 2001:185).

246

Наступна, четверта тематична панель критичного дискурсу деліберативної демократії, сформувався довкола визначення ролі та значення політичної компетентності громадян як критерію участі в процесі вироблення політичного рішення чи формування політичного порядку денного. Успішна участь у процесах прийняття рішень засобами деліберативної демократії вимагає від індивідів володіння певними когнітивними здібностями та психологічними установками на всіх етапах деліберативної демократії, починаючи від розуміння та (не)прийняття аргументів до ухвалення обґрунтованих рішень (Elster 1986; Gutmann, 1996; Thompson, 2008). Тобто, громадяни повинні вміти концентруватися на потенційно складних аргументах, висунутих під час тривалих дискусій, вміти інтерпретувати факти та критично їх оцінювати. Крім того, громадяни повинні вміти самостійно формулювати логічні аргументи, спрямовуючи їх на всіх учасників деліберативної демократії засобами ефективної комунікації. Отже, результати демократичної деліберативної демократії прямо залежать від здатності громадян до належного обговорення (Rosenberg, 2014).

Але такий взаємозв'язок в теоріях деліберативної демократії або оминається увагою, або мінімально конкретизується через припущення, що громадяни як суб'єкти деліберативної демократії спроможні логічно і раціонально комунікувати та міркувати щодо соціальних, економічних та політичних проблем. Так само, в жодній теорії деліберативної демократії не йдеться про набір критеріїв оцінки такої спроможності громадян. Відтак, посилення концептуальних рамок теорії деліберативної демократії може здійснюватися шляхом визначення

компетентнісних рамок для суб'єктів деліберативної, необхідного мінімуму навичок аналітичної роботи з інформацією, рівня когнітивної складності як відображення здатності критично мислити, оцінки мотивації до активної деліберативної. Оцінюючи перспективи інтеграції критеріїв здатності до деліберативної на принципах об'єктивності, раціональності та всебічності, К. Ахен та Л. Бартельс дійшли до висновку, що основною перешкодою може бути визначена партійна лояльність, що «надто забарвлює погляди громадян на кандидатів, проблеми і об'єктивні факти. Політичні уподобання та переконання громадян конструюються з емоційних або когнітивних зобов'язань [перед політичними партіями – Авт.]» (Achen, 2017:269). Інші дослідники, звертаючись до аналізу сфери раціонального вибору в політиці, наголошують, що вивчення громадської думки та результатів голосування до представницьких органів влади вказують на те, що «громадянин виявляється як когнітивно, так і мотиваційно нездатними виконувати вимоги раціональної поведінки в демократичному суспільстві, а індивідуальна здатність неупереджено зважувати аргументи виявляється досить обмеженою» (Taber, 2006:767).

247

Висновки. Здійснений аналіз особливостей та напрямів критики теорії деліберативної демократії в сучасній політичній науці довів, що для неї характерним є широкий простір дискурсивного поля, позначеного елементами невизначеності. Традиційними тематичними панелями критичного дискурсу деліберативної демократії є: по-перше, її позиціонування як надто ідеалістичної моделі; по-друге, процедури та процес вироблення політичного консенсусу в процесі деліберативної; по-третє, (де)мотивація політичної участі громадян в процесі розгортання інституціалізованих практик деліберативної; по-четверте, визначення ролі та значення політичної компетентності громадян для досягнення мети процесу деліберативної та забезпечення ефективності функціонування демократичних політичних систем.

References:

1. Achen, C. H., Bartels L. M. 2017. Democracy for realists: Why elections do not produce responsive government. Princeton: Princeton University.
2. Bächtiger, A., Dryzek J. S., Mansbridge J., Warren M. (eds.). 2018. The Oxford handbook of deliberative democracy. Oxford: Oxford University Press.

3. Bächtiger, A., Parkinson J. 2019. Mapping and Measuring Deliberation: Towards a New Deliberative Quality. Oxford: Oxford University Press.
4. Bächtiger, A., Niemeyer S., Neblo M., Steenbergen M. R., Steiner J. 2010. "Disentangling diversity in deliberative democracy: Competing theories, their blind spots and complementarities." *The Journal of Political Philosophy*. 18(1): 32–63.
5. Chambers, S. 2009. "Rhetoric and the Public Sphere: Has Deliberative Democracy Abandoned Mass Democracy?" *Political Theory*. 37(3):323–350.
6. Dewey. J. 1954. *The Public and Its Problems*. Chicago. IL: Swallow Press.
7. Dryzek, J. S. 2000. *Deliberative democracy and beyond: Liberals, critics, contestations*. Oxford: Oxford University Press.
8. Elster, J. 1998. *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 248 — 9. Elstub, S. 2010. "The third generation of deliberative democracy". *Political Studies Review*. 8(3):291-307.
10. Eriksen, E. O. 2009. *The unfinished democratization of Europe*. Oxford University Press.
11. Finlayson, J. G., Freyenhagen, F. (eds.). 2011. *Habermas and Rawls Disputing the Political*. London: Routledge.
12. Fung, A. 2005. "Deliberation Before the Revolution: Toward an Ethic of Deliberative Democracy in an Unjust World". *Political Theory*. 33 (2): 397–419.
13. Gutmann, A., Thompson, D. F. 1998. *Democracy and disagreement*. Harvard University Press.
14. Hibbing, J. R., Theiss-Morse, E. 2002. *Stealth democracy: Americans' beliefs about how government should work*. Cambridge: Cambridge University Press.
15. Mansbridge, J., Bohman, J., Chambers, S. 2012. "A Systemic Approach to Deliberative Democracy". In: Parkinson, J., Mansbridge, J (eds.). *Deliberative Systems*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–26.
16. Mouffe, C. 1999. "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?". *Social research*. 66(3):745–758.
17. Mueller, J. 2001. *Capitalism, Democracy and Ralph's Pretty Good Grocery*. Princeton: Princeton University Press.

18. Owen, D., Smith, G. 2015. "Survey Article: Deliberation, Democracy, and the Systemic Turn". *The Journal of Political Philosophy*. 23(2):213–234.

19. Parkinson, J. 2006. *Deliberating in the real world: Problems of legitimacy in deliberative democracy*. Oxford: Oxford University Press.

20. Parkinson, J. 2016. "Models, Metaphors, and Their Consequences: The Curious Case of Deliberative Systems". Paper Presented at ECPR Joint Sessions. 24–28 April.

21. Pincione, G., Tesón, F. R. 2006. *Rational choice and democratic deliberation: A theory of discourse failure*. Cambridge: Cambridge University Press.

22. Rosenberg, S. W. 2014. "Citizen competence and the psychology of deliberation." In: *Deliberative democracy: Issues and cases*. Estlund, S., McLaverty P. (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press.

23. Rostbøll, C. 2008. *Deliberative freedom: Deliberative democracy as critical theory*. Albany: SUNY Press.

24. Sanders, L. 1997. "Against Deliberation". *Political Theory*. 249
25(3):347–376.

25. Shapiro, I. 1999. "Enough of deliberation: Politics is about interests and power." In: *Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement*. S. Macedo (ed.), Oxford: Oxford University Press.

26. Shapiro, I. 2017. "Collusion in restraint of democracy: Against political deliberation". *Daedalus*. 146(3):77–84.

27. Taber, C. S., Lodge M. 2006. "Motivated skepticism in the evaluation of political beliefs." *American Journal of Political Science*. 50(3):755–769.

28. Thompson, D. F. 2008. "Deliberative democratic theory and empirical political science." *Annual Review of Political Science*. 11:497–520.

29. Walzer, M. 1999. "Deliberation, and What Else." In: Macedo S. (eds.). *Deliberative Politics*. Oxford: Oxford University Press. 58–70.

30. Warren, M. E. 2017. "A Problem-Based Approach to Democratic Theory". *American Political Science Review*. 111(1):39–53.

31. Rotar, N. 2021. "Protsedurni aspekty vykorystannia dialohovoi modeli politychnoi uchasti v YeS: riven Yevropeiskoho Parlamentu". *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*. 44:78–90.

32. Rotar, N. 2021a. "Funksionalni osoblyvosti yevropeiskoi hromadianskoi initsiatyvy yak innovatsiinoho formatu politychnoi uchasti

v Yevropeiskomu Soiuzi“. Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii. № 3(11):235–256.

33. Rotar, N. 2022. “Instytutsiine onovlennia deliberatyvnoi modeli politychnoi uchasti hromadian YeS”. Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii. 3(14):234–251.

34. Rotar, N. 2022a. “Transformatsiia markeriv teorii deliberatyvnoi demokratii v suchasni politychnii nautsi“. Mediaforum: analityka, prohnozy, informatsiinyi menedzhment: zb. nauk. prats. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. 10:25–42.

35. Rotar, N. 2023. “Dynamika rozghortannia deliberatyvykh praktyk modeliuвання protsesu vidnovlennia Ukrainy”. Wschód Europy. 9 (1):11–35.

36. Rotar, N. 2023a. “Rozghortannia deliberatyvnoi modeli politychnoi uchasti hromadian YeS v dyskursi maibutnoho yevropeiskoi demokratii“. Mediaforum: analityka, prohnozy, informatsiinyi menedzhment. 13:51–78.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.251-270>

УДК: 323.2:327

© Віра Бурдяк¹

СУСПІЛЬНІ КЛІВІДЖІ ТА ПОЛІКРИЗА В РЕСПУБЛІЦІ БОЛГАРІЯ

Мета статті полягає в дослідженні клівіджів та полікризи в Республіці Болгарія. Досліджено причини суспільного розширування, діяльність партій, які представляють різні політичні сили, перманентні виборчі кампанії, боротьбу за владу, що в сукупності спричинили сучасну полікризу в державі. Болгарія зазнає складних політичних змін, нестабільності, невизначеності. Низка тимчасових урядів, сім дотермінових парламентських виборів, президентські та місцеві вибори призвели до політизації кожної суспільної проблеми, заради здобуття перемоги на виборах. За час демократизації в країні виникли нові партії, які кардинально змінили конфігурацію партійної системи, акторів і виборців. Болгари втомилися від виборчих перегонів і знижують явку на вибори. Крім того, на політичну невизначеність впливає багато інших нагальних проблем (політична, економічна, соціальна, екологічна тощо), які в сукупності формують полікризу. У статті використано статистичний, порівняльний, моніторинговий методи, системний і функціональний методологічні підходи.

251

Ключові слова: Республіка Болгарія, уряд, парламент, політичні партії, клівіджі, полікриза, дотермінові вибори, Європейський Союз, нестабільність.

Social Cleavages and Polycrisis in the Republic of Bulgaria

The purpose of the article is to study cleavages and polycrisis in the Republic of Bulgaria. The causes of social stratification have been investigated, the activities of parties representing different political forces, permanent elec-

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: v.burdjak@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0037-2173>.

tion campaigns, the struggle for power, which together caused the current political crisis in the state. Bulgaria is experiencing difficult political changes, instability, and uncertainty. A series of caretaker governments, seven early parliamentary elections, presidential and local elections have led to the politicization of every social issue, for the sake of winning the elections. During the period of democratization, new parties emerged in the country, which radically changed the configuration of the party system, actors, and voters. Bulgarians are tired of the election race and are reducing voter turnout. Besides, many other pressing issues are affecting political uncertainty (political, economic, social, environmental, etc.), which together form a polycrisis. The article uses statistical, comparative, monitoring methods, systemic and functional methodological approaches.

Keywords: Republic of Bulgaria, government, parliament, political parties, cleavages, political crisis, early elections, European Union, instability.

252 — **Постановка наукової проблеми.** Впродовж останніх років Республіка Болгарія (РБ) переживає складні політичні зміни, для яких характерні нестабільність, невизначеність і перманентні виборчі кампанії. Низка тимчасових урядів, сім дотермінових парламентських виборів (останні відбулися у жовтні 2024 р.), президентські та місцеві вибори призвели до політизації кожної суспільної проблеми, заради здобуття перемоги на виборах. За час демократизації в країні виникли нові партії, які кардинально впливають на конфігурацію партійної системи, акторів і моделі підтримки виборців. Болгари втомилися від виборчих перегонів. Про це свідчить зниження явки виборців. Крім того, на політичну невизначеність впливає багато інших нагальних проблем: економічний спад і повільне відновлення після пандемії, в поєднанні з відсутністю політичного консенсусу щодо економічних пріоритетів; геостратегічні проблеми пов'язані з війною в Україні та загостренням конфлікту на Близькому Сході, війною в Ізраїлі, Газі, Лівані і Сирії; посилення розбіжностей між політичними акторами і виборцями, викликаних давнім проросійським / антиросійським суспільним розколом; зростання націоналістичних настроїв, спричинене погіршенням відносин із росією та Північною Македонією. Разом взяті проблеми і клівіджі сформували полікризу в РБ. Причини появи криз та їх перебіг у кожній країні мають власну специфіку, але попри різні «сценарії», всі вони негативно впливають на розвиток суспільства, погіршують становище громадян.

Мета статті полягає у дослідженні клівіджів суспільства та полікризи в РБ. Для досягнення означеної мети визначено наступні дослідницькі завдання: дослідити суспільні розколи, з'ясувати діяльність партій, які представляють різні політичні сили та виборчі кампанії, що передували сучасній полікризі в Болгарії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи дані процеси, слід опиратися на Конституцію Республіки Болгарія (Конституція), яка визначила загальні правові засади виборчого процесу, Закон «Про вибори народних представників» (Закон за избори), який вказав на умови і порядок обрання народних депутатів, та Закон «Про політичні партії» (Закон за политическите партии) (порядок утворення, правовий статус, мету і завдання, принципи внутрішньої організації, механізми та процедури участі у виборах).

Політична ситуація в РБ викликає інтерес у багатьох науковців і журналістів. Актуальність проблеми диктує різноманітність і ступінь деталізації різних подій. У статті досліджено широкий масив джерел, які відтворюють різні аспекти проблеми. Болгарські автори В. Атанасов, К. Бончева, А. Дайнов, А. Детев, Е. Кристев, М. Колева, С. Костадінова, О. Мінчев, Н. Радулов пишуть про політичні зміни в РБ, виборчий процес, суспільні розмежування тощо. Українці також аналізують політичні зміни в РБ, серед них: А. Гацак, Н. Лотоцька, В. Мартинюк, В. Пиріг, А. Шепелева, Б. Цуприк. Тривалий час досліджують специфіку політичних процесів у Болгарії В. Бурдяк, М. Мілова, І. Осадца, Р. Клим. Втім, політичний процес РБ у ракурсі предмету статті, ще не став об'єктом значної уваги.

253

Виклад основного матеріалу. Впродовж років демократизації, починаючи з 1989 р., у Болгарії діє реальна багатопартійність. У 90-х рр. ХХ ст. тут створили понад 200 політичних партій, у ХХІ ст. їх було вже є 250. Окреслюючи мету їх діяльності, зважимо на певні обставини і передумови, що мали великий вплив на трансформацію й ідеологічний плюралізм. Адже організаційно-функціональні засади плюралізму, партійної системи вимагають певних кореляцій між станом, перспективами розвитку і типом домінуючих у політичній системі РБ відносин.

Тривале правління Болгарської комуністичної партії (БКП діяла в 1948-1989 рр.) завершилося усуненням від влади її лідера Т. Живкова в листопаді 1989 р. Відтак, у країні було три етапи демонтажу монополії на владу. Перший – лібералізація режиму (10.11.1989 – 13.01.1990),

коли БКП не змогла зупинити утворення нових політичних партій та організацій, що відкинули її монополію і почали демократизацію країни. Другий етап (18.01 – 10.06.1990) – формальна демократизація політичної системи. У цей час представники різних політсил творили нову Конституцію, вилучили статтю про керівну роль БКП, і започаткували багатопартійність. Демократизації політичної системи сприяв «Круглий стіл», який діяв (з 3.01. до 15.05.1990) за участі двох опозиційних партій – БКП і Союзу демократичних сил (СДС – нова антикомуністична коаліція з 17 партій). Рішення «Круглого стола» сприяли створенню нових законів і Конституції, відмову БКП від політичної монополії і контролю. Досягнуті тут домовленості (Закони «Про вибори до Великих Народних Зборів», «Про політичні партії» тощо) створили правову основу для демократичної політичної системи Болгарії з політичним плюралізмом (Кр'ягла маса).

254 — На третьому етапі (01.06.1990 – 12.07.1991) болгари подолали формальні і фактичні підстави існування партійної монополії. Вибори до Великих Народних Зборів (червень 1990 р.) сприяли прийняттю нової Конституції. Із 40 партій, що брали участь у виборах, більшість місць (54%) отримала Болгарська соціалістична партія (БСП колишня БКП), у коаліції з партнерами. СДС став другою політичною силою (36% голосів). Болгарський землеробський народний союз (БЗНС), партнер БКП з часів соціалізму, посів третє місце. А політична партія, що представляла інтереси етнічних турків Болгарії – Рух за права і свободи (РПС) – четверте. Тож, процес формування багатопартійності йшов при збереженні сильних позицій і впливу БКП. Демократизація БКП – БСП суттєво впливала на плюралізм у Болгарії. «Процеси, що відбувалися в БКП – БСП, особливо на початковому етапі, – писав політолог Г. Карасимеонов, – зумовили еволюцію партійного плюралізму, в тому числі опозиції. Мирний перехід до демократії дозволив уникнути громадянської війни, хоч і зумовив тривалий вплив БКП–БСП на політичний процес. У порівнянні з іншими країнами ЦСЄ, повільні зміни в Болгарії зберігають впродовж всього періоду демократизації «асинхронний плюралізм на користь БКП–БСП» (Карасимеонов).

Нова Конституція Республіки Болгарія (12 липня 1991) визнала принцип плюралізму, скасувала монополію і право однієї партії займати всі посади в державі, заборонила насильницьке захоплення державної влади будь-якої партії.

Перші вільні демократичні вибори за новою Конституцією, пройшли 13 жовтня 1991 р., разом з виборами місцевої влади. Вони були виняткові, адже вирішували питання про владу і співвідношення політсил у центрі та на місцях. Виборча кампанія, в умовах гострої боротьби між БСП та СДС, привела до «історичної зміни у співвідношенні сил». СДС переміг, отримавши 34,36% голосів і 110 мандатів (з 240 депутатських місць), БСП отримала 33,14% голосів і 106 мандатів; РПС – 7,55% і 24 мандати. Результати виборів показали, що партії орієнтовані на «центр» партійна системи не мали серйозної підтримки електорату; виявили гостру боротьбу між БСП і СДС, які отримали майже рівну кількість голосів виборців; територіальні переваги партій: виборці СДС – переважно мешканці великих міст, а прихильники БСП – жителі малих міст, сіл.

У 1989 р. Болгарія мала «виключно лабільне, економічне, політичне і духовне середовище, що радикально трансформувалося» (Карасимеонов). Умови формування партій РБ відрізнялися від умов у країнах розвиненої демократії. Тут був перерваний зв'язок з політичною традицією, яка існувала до 1934 р., коли в країні з'явилися зародки партійного плюралізму. З 1947 р. у Болгарії не було демократії та громадянських свобод. Економічна монополія створила специфічну соціальну структуру. Ідеологічна монополія деформувала суспільну свідомість і можливість утвердження цінностей демократії, а т.зв. цінності соціалізму спричинили суспільне розшарування. Сформована після 1989 р. партійна система була продуктом суспільства (яке демократизувалося), тому стала активним фактором, що впливав на хід і напрями трансформації.

Аналіз змін у РБ свідчить про певні суспільні клівіджі (розшарування), з конфліктним потенціалом, та їх вплив на форму і суть партійної системи. Відомий методологічний підхід С. Липсета і С. Рокана (Lipset) допомагає визначити типологію клівіджів, звичних для держав перехідного періоду, з ситуацією схожою з Болгарією після 1989 р., і характерні для них історичні клівіджі. Це визначало партійну конфігурацію в Болгарії до 1944 р., що мала гострі класові клівіджі (робітники/капіталісти); релігійні клівіджі (православні, мусульмани, іудеї, католики); національно-етнічні клівіджі, протиріччя центру/периферії (міста/ села) тощо. Деякі країни ЦСЄ формували «автентичні» партії з історичними традиціями. Але в історичних партіях РБ ці традиції були слабкі і знищені соціалізмом. Відновлені

в 90-х рр. Демократична партія, БСДРП та БЗНС, суттєво не вплинули на зміни, а їх минула ідентичність злилася з образом засновників СДС. Спроба даних партій самостійно йти на вибори, поза СДС – не вдалася. Електорат майже не голосував за них і партії відійшли на маргінес (Карасимеонов). Єдина історична партія, що зберегла вплив, але змінила сутність – БКП /БСП, яка зайняла соціал-демократичний простір.

256 — На нову партійну систему РБ мало вплинули і релігійні та національно-етнічні клівіджі. Натомість, визначальним став вплив нового типу клівіджу, що виявився при переході – ідеологічного/ ціннісного. Розмежування (комунізм/ антикомунізм) створили червоні лінії поділу, по яких йшли партійні розбіжності, що вели до конфронтації. Цей клівідж увібрав усі суперечності двох політичних блоків (БСП і СДС) щодо оцінки колишнього режиму, долі екс-комуністичних лідерів, перебігу темпів і суті змін, характеру конституційного устрою Болгарії, способу формування влади (революційного/ еволюційного), геополітичної орієнтації. Тривалість дії клівіджу і прояви його в гострій формі зумовила гегемонія БКП і повільні процеси її трансформації в перші роки змін, що посилювало радикалізацію її головного опонента – СДС (Генов).

Етнічний клівідж зумовив появу партії РПС. Гострі етнічні проблемами виникли в Болгарії у 80-х рр. через асиміляційну політику БКП щодо турецької меншини. Приводом для появи етнічної партії став захист прав турків Болгарії, відновлення їх громадянських і політичних свобод. СДС підтримав РПС як союзника в антикомуністичній боротьбі. Втім, цей етнічний клівідж не став джерелом етнічного протистояння завдяки гнучкій політиці БСП (Четв'єрта). РПС інтегрувався в партійну систему як третя партія, невелика, але здатна балансувати між двома блоками, впливати на управління РБ, підтримуючи одну з партій. Зміцненню партійної конфігурації сприяла й виборча система з 4% бар'єром, яка обмежувала можливість існування дрібних партій (Герджиков).

До кінця століття два вказані клівіджі вичерпали себе. Проведені в РБ чіткі демократичні реформи зумовили незворотність переходу до політичної системи демократії, ринкової економіки, зовнішньополітичної орієнтації на НАТО й ЄС. І в 2004 р. РБ прийняли в НАТО, а в 2007 р. вона стала повноправним членом ЄС. Суспільство досягнуло певного консенсусу щодо базових цінностей нової економічної і

політичної систем. Більш цивілізованими стали взаємини провідних партій – СДС, БСП і РПС. Але двополюсна модель партійної системи була нестабільною і нестійкою. РПС сприяла частій зміні пропорцій між основними партіями, впливала на формування уряду. Хоча конфронтаційність політичних акторів РБ, яка тривала впродовж всіх років трансформації, дещо спала, але її негативний вплив на діяльність політичних партій і тих, що перебувають в опозиції, і тих, що при владі – все ще відчутний (Карасимеонов).

Партії, виборча і партійна системи, переводячи різні форми плюралізму в громадянському суспільстві у сферу владних відносин, формують єдиний механізм отримання влади. Без них неможлива сучасна демократія. Основні партії в їх взаємодії, боротьбі і ротації при владі розглядаються як єдина партійна система, підсистема політичної системи, що визначає її дієвість.

У наступні роки в РБ сформувалася партійна система, як у консолідованих демократіях, з новою конфігурацією партій і новим типом взаємин. Утвердження такої системи відображало процеси розширення суспільства, що формувало усвідомлені політичні інтереси і поведінку, політичні орієнтації й ідентифікацію з певною партією. Формування такого типу партійної системи – наслідок цілеспрямованої нормотворчої діяльності політичної еліти, її впливу на політичний процес і партійну діяльність. Поведінка і культура нової політичної еліти мала особливе значення при соціальних змінах. Ці фактори – визначальні для становлення і розвитку партійної системи, діяли на початку ХХІ ст. у РБ і сприяли формуванню нової партійної системи.

Так, у 2014 р. лідери трьох парламентських партій: «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЕРБ), БСП, РПС і непарламентської «Болгарія без цензури» домовилися про проведення позачергових виборів до Народних Зборів (Bulgaria's 42nd Parliament). Вкажемо, що партію ГЕРБ створив у 2006 р. мер Софії Бойко Борисов. Партія швидко вийшла на перші позиції, бере участь у всіх виборчих кампаніях і набирає майже 1/4 частину голосів болгар.

Коаліційний чинний уряд РБ, який очолював у той час прем'єр-міністр П. Орешарський, був сформований з депутатів БСП і РПС, що пройшли до парламенту після позачергових виборів у травні 2013 р. Майже відразу уряд спровокував кризу. Болгари протестували проти прем'єра, вказуючи на його ймовірні зв'язки з олігархами.

Президент Р. Плевнелієв, після консультацій з лідерами різних партій, заявив, що сформувати новий уряд діючий парламент не може і призначив дату нових виборів на 5 жовтня 2014 р. (Білик).

У виборах брали участь сім коаліцій і 18 партій (ЦИК: 39,20%), яких виборці підтримали наступним чином: ГЕРБ отримала – 32,67%, БСП/Ліва Болгарія – 15,40%, РПС – 14,84%, Реформаторський блок – 8,89%, Національний фронт за порятунок Болгарії (коаліція Патріотичний фронт) – 7,28%, «Болгарія без цензури» – 5,69%, «Атака» – 4,52%, Альтернатива за болгарське відродження – 4,15% (Избори за народни). Прем'єр-міністром вдруге став Б. Борисов, очоливши з 7 листопада 2014 р. коаліційний уряд правих політичних сил.

258 — А в листопаді 2016 р. у РБ пройшли чергові вибори президента. Партії вважали, що ці вибори скоригують баланс сил у парламенті, але цього не сталося. З 2014 р. влада РБ була в руках ГЕРБ (прем'єр – Борисов, а президент висуванець ГЕРБ – Плевнелієв). ГЕРБ тривало управляла РБ в коаліції з екс-правими силами СДС (лідер Костов). Іноді їм допомагала радикальна «Атака» (лідер В. Сідеров). Інші партії були в опозиції. ГЕРБ вперше перемогла на виборах 2009 р. і до 2016 р. керувала РБ (Граждани). Єдиним серйозним суперником ГЕРБ можна вважати стихійне невдоволення громадян-мітингарів у багатьох містах держави. Але лідер ГЕРБ створив таку стратегію і тактику, при якій жодна з партій РБ не могла серйозно претендувати на роль опозиції. ЗМІ писали, що кожний політичний рух представляли дві сили у парламенті (Симеонов). Право-ліберальний спектр крім ГЕРБ представляв Реформаторський блок. З партій націоналістичного спектру у парламенті була «Атака» й її опонент – Патріотичний фронт. БСП і партія «Альтернатива – болгарське відродження» (АБВ) представляли ліві сили. РПС теж розколовся і на виборах 2017 р. боролися вже дві турецькі партії: РПС і «Демократи за відповідальність, свободу і толерантність» (ДВСТ).

Отже, у кожній парламентській партії був конкурент, що претендував на той же електорат (крім ГЕРБ, виборці якої голосують швидше за особистість лідера Борисова, ніж за програму чи ідеологію). Головна ж опозиційна сила, яка традиційно оскаржувала першість ГЕРБ – БСП, на думку Г. Пирванова, була в опозиції не до влади, а до основного конкурента з лівого флангу – АБВ. Потенційний суперник ГЕРБ у боротьбі за правий електорат, Реформаторський блок, вписався у роль його молодшого партнера і покійно сприймав відставки

своїх міністрів, яких Борисов передбачливо призначав на проблемні міністерства (Георгиев). Інші партії (РПС, Патріотичний фронт і «Атака») боролися між собою, і не стільки критикували ГЕРБ, як шукали її підтримки.

Зрештою, склалася досить ефективна для керівництва партії система, в якій лідер ГЕРБ тримав під контролем усіх потенційних конкурентів. Ослаблені суперники і не оскаржували його права, тримаючись за місце у системі, яку створив Борисов. Болгари на початку 2016 р. вважали, що така система відносин допоможе ГЕРБ без труднощів провести свого кандидата на посаду президента. Втім, президентські вибори спростували ці прогнози. Головні претенденти на виборах президента: кандидат від ГЕРБ Ц. Цачева (Антова) (спікер Народних Зборів РБ – перша жінка в історії Болгарії (Борисов)); і кандидат від БСП Р. Радев – військовий, екс-очільник військово-повітряних сил РБ (БСП вече).

Борисов ще до виборів заявив, що в разі поразки Цачевої розпустить парламент. Він вирішив «зробити» з виборів референдум щодо оцінки політики ГЕРБ, пов'язавши його результати з майбутньою долею чинного уряду і парламенту. Відомо, що політики часто пов'язують майбутнє уряду з виборами/ референдумами, щоб забезпечити потрібний результат. Але симбіоз майбутньої долі політика і результатів виборів – зброя двосічна. Важко передбачити чи виборці (не) підтримають чинну владу. А поразка уряду тягне відставку, як це було у Великобританії з Д. Кемероном (Девід Кемерон) і з М. Ренці в Італії (Італія). Результати голосування змусили обох прем'єрів піти з політики.

Прем'єр Борисов теж пов'язав долю уряду з результатами виборів президента, але також невтішно. Відразу ж після виборів, 14 листопада, Б. Борисов подав у відставку, дотримуючись свого слова. Депутати парламенту її прийняли, проголосувавши «за» – 218 голосів і 0 – «проти» (Bulgarian MPs). Тож перед РБ постала потреба проведення нових виборів. Дотермінові вибори до парламенту в 2017 р. відбулися в березні з ініціативи Борисова, коли він визнав поразку свого кандидата на президентських виборах ознакою втрати довіри до нього з боку виборців, а без цього, як він казав, працювати не може (Георганов).

Теми, пов'язані з кожними виборами, надто активно обговорювали в ЗМІ. Правляча ГЕРБ переоцінила свій ресурс, висунувши кан-

дидатом у президенти особистість без харизми, втім, лояльну і керовану. Це дратувало суспільство: виборців ніби й не запитували, а президента призначали, як звичайного чиновника. Опозиція зуміла врахувати протестні суспільні настрої і висунула цілком протилежного Цачевій кандидата – Радева. Йому закидали «особливі зв'язки з Кремлем», адже БСП – проросійська партія. Але він це заперечив, заявив, що є першим у РБ, хто здобув військову освіту в США. У II турі Радев переміг з 59,37% голосів виборців, і став президентом (Результати от избори за президент). Радев – генерал, льотчик-ас, безпартійний, не причетний до проблем РБ останніх років, респектабельний, освічений і інтелігентний. Його підтримали майже всі партії, а Ц. Цачева не зуміла мобілізувати навіть власний електорат.

260

— До виборів визнаним гаслом політики РБ були «євроатлантичні цінності», широкий спектр геополітичних і побутових понять. Але виборча кампанія виявила глибокі зміни політичної риторики, нову парадигму, з орієнтиром на «національні інтереси». Так, майбутній президент Радев здивував болгар заявами, що визнає возз'єднання Криму з росією, бо заперечення цього факту ніяк не захищає інтереси болгар. Ставлення ж до ЄС і НАТО він інтерпретував тим, що з ідеологічного принципу воно трансформувалося в інструмент захисту національних інтересів і держава зацікавлена в активній участі в цих інститутах (Маркет линкс). Цікаво, що з семи провідних кандидатів у президенти схожі ідеї висловлювали, крім Радева, ще п'ятеро кандидатів, в т.ч. кандидатка від ГЕРБ, які позиціонувалися прагматиками, захисниками національних інтересів.

Вважаємо, що успіх Радева показав масштаби суспільної потреби в заміні політичної еліти і підірвав імідж ГЕРБ. Команда Борисова намагалася очолити протестний електорат, підтримала введення мажоритарної виборчої системи, щоб забезпечити ГЕРБ місце в авангарді політичних змін. Перемога Радева, хоча формально безпартійного, посилила позиції лівих партій, знівельовані корупційними скандалами і відсутністю надійних лідерів. БСП обрала нову риторику і підтримала мажоритарну систему, але ці зміни не допомогли лівим реформуватися, відповідаючи на запити болгар щодо суспільних змін (Час на).

Пандемія COVID-19 відкинула РБ у політичний хаос і економічну кризу. І нині РБ бореться з цією кризою, за ефективну реалізацію коштів Єврофонду, відновлення та стійкість. Від липня 2020 р. йдуть

антиурядові та проти олігархів протести, що контролюють державні установи. У 2024 р. страйкарі висували ті ж звинувачення у маніпулюванні й підкупах виборців, які звучали на акціях 2020 р. і спричинили низку дотермінових парламентських виборів та появу нових політичних сил. З квітня 2021 р. до жовтня 2024 р. у РБ відбулося сім виборів до парламенту і діяли два нетривалих уряди. Після жовтневих виборів понад два місяці йшли переговори і зрештою 15 січня 2025 р. болгарські законодавці проголосували за нового прем'єра й уряд, який очолив Р. Желязков (Боярчук). Тимчасові уряди, які призначав президент Радев, стали нормою, адже часто після виборів депутати не могли домовитися про алгоритм уряду. Так, дострокові вибори були в квітні, липні, листопаді 2021 р., жовтні 2022 р., квітні 2023 р., червні і жовтні 2024 р. Провідні партії дещо змінилися в порівнянні з минулим. Хоча ГЕРБ і здобувала найбільшу кількість голосів на виборах у жовтні 2022 р., квітні 2023 р., червні і жовтні 2024 р., але з 2017 р. втратила понад 0,5 млн голосів. Частка голосів виборців і за лівоцентристську БСП зменшилася до 7% у червні та 7,5% у жовтні 2024 р. у порівнянні з 28% у 2017 р.

261

У жовтні 2024 р. на виборах до парламенту боролися 19 партій, дев'ять партійних коаліцій та один незалежний кандидат. Проїшли до парламенту вісім партій: ГЕРБ – 26,38% голосів; партія «Продовжуємо зміни – Демократична Болгарія» (ПП-ДБ) экс-прем'єра Петкова – 14,20%; націоналістична партія євроскептиків «Відродження» – 13,35%; «РПС – Нові починання» – 11,54%, БСП – 7,56%; «Альянс за права і свободи» – 7,48%; «Є такий народ» (ІТН) – 6,77%, МЕС («Мораль, єдність, честь») – 4,59% голосів. За даними ЦВК явка виборців була 38,94%, тобто зросла на 4% проти виборів у червні (Болгарії оголосили).

З наведених даних ЦВК видно, що участь у виборах брали нові партії, які зуміли подолати 4% бар'єр і пройшли до парламенту: «Продовжуємо зміни» (ПП – антикорупційна проєвропейська партія) та «Відродження» (націоналістична проросійська партія). За 2017-2024 рр. в РБ з'явилось й зникло багато нових партій. Деякі з них швидко здобули успіх, зокрема популістська партія відомого фолк-поп-співака і шоумена ТБ Славі Трифонова «Є такий народ» (ІТН). Партія виграла дострокові вибори у липні 2021 р., набравши 24% голосів, але її лідер не зміг створити уряд і використати успіх. Інша партія «Вставай! Мафія, геть!», яку очолила экс-омбудсмен

М. Манолова діяла в парламенті у квітні та липні 2021 р., а потім розпалася. Правоцентристські демократи об'єдналися у нову коаліцію «Демократична Болгарія» (ДБ) у складі партій: «Демократи за сильну Болгарію» (ДСБ), «Так, Болгарія» та нової націоналістичної формації «Велич», яка зуміла здобути 4,65% у червні, а в жовтні того ж 2024 р. до парламенту не пройшла.

262 — Слід вказати, що в РБ цих років діяли два нетривалих уряди. Після виборів у листопаді 2021 р. прем'єр Петков (лідер ПП, що набрала 25,67%) сформував коаліційний уряд з партій-переможців виборів: ПП і трьох партнерів по коаліції – БСП, ІТН та ДБ. Уряд діяв з грудня 2021 р. до червня 2022 р., коли отримав вотум недовіри з ініціативи ГЕРБ, після того як ІТН саботувала уряд і відкликала своїх членів з міністерських посад. «Коли БСП виступила проти надання зброї Україні, – пише Б. Цуприк, – Петков організував постачання важливої військової допомоги через треті країни, не розкриваючи подробиць партнерам. Це спричинило гострий опір зі сторони БСП та євроскептиків. Попри вагому підтримку серед молоді й освічених громадян, коаліція розпалася після вотуму недовіри 2022 р., що знову кинуло Болгарію в хаос політичної невизначеності» (Цуприк). Уряд Петкова виконав важливе завдання – надавав допомогу Україні у війні з рф ще з лютого 2022 р. (болгари ремонтували українську зброю); у серпні зупинив видачу віз туристам і власникам нерухомості з рф; видворив 70 дипломатичних працівників рф через підозри в шпигунстві; відмовився платити за газ у рублях, як домагався кремль, і припинив постачання газу в РБ, а до цього 90% поставок газу надходило від «газпрому». Болгари припускають, що саме відмова від газу з рф спричинила відставку уряду Петкова (Прем'єр Болгарії).

Ставлення болгар до російсько-української війни неоднозначне. Майже третина громадян, на думку експертів, підтримує проросійські погляди, не вважає рф ворожою державою, вірить активній пропаганді рф та партіям на зразок «Відродження» чи БСП, яка займає схожі позиції. Так, її лідерка К. Нінова заявила, що військова допомога Україні «буде доставлена через її труп».

Соціологічне дослідження, проведене у квітні 2022 р. міжнародною групою досліджень даних і аналітики YouGov виявило, що 44% болгар вірили, що не рф, а НАТО відповідальне за війну в Україні. Це найбільший показник серед 16 країн Європи і Великої Брита-

нії. Лише 23% болгар вважали, що рф відповідальна за війну проти України, в порівнянні з 85% фінів і 80% шведів, які покладають відповідальність за війну на рф. Втім, поступово в суспільній думці РБ відбуваються певні зрушення. Якщо в 2021 р. 45% болгар розглядали рф як стратегічного партнера, то в березні 2022 р. – лише 30%. Частка респондентів, яка позитивно ставилася до Путіна, впала з 70 до 29% (Ворожко, вересень, 2022).

Водночас в ідеологічно розколотому суспільстві прем'єр Петков змушений був забезпечувати певний баланс між схильністю країни до цінностей ЄС і тиском проросійських груп. Уряд чітко дотримувався запроваджених ЄС санкцій щодо рф, але не вистояв проти опозиції, яка постійно критикувала його дії і в Народних Зборах, і поза ними, здебільшого з подачі рф (Прем'єр Болгарії).

Другий уряд вдалося сформувати після квітневих 2023 р. виборів. ГЕРБ посіла перше місце (26,5% голосів і 69 місць), на другому місці був альянс ПП і ДБ (24,6% голосів і 64 місця). ГЕРБ прагнула сформувати коаліційний уряд з ПП–ДБ. Після кількох раундів складних переговорів і другого мандату президента Радева, партії домовилися про технократичний уряд із ротаційним прем'єр-міністром. Попри сильний антагонізм і конкуренцію між цими блоками, ГЕРБ і ПП–ДБ визнали, що більшу загрозу створить зростання підтримки виборцями «Відродження» і проросійських настроїв у країні. Тож, парламент затвердили уряд, який очолив Никола Денков з ПП–ДБ (У Болгарії). Через дев'ять місяців його мала змінити віце-прем'єр-міністр і міністр закордонних справ та экс-єврокомісар Марія Габріель з ГЕРБ. Втім, через політичні суперечки і взаємні звинувачення ротація не відбулася. У березні 2023 р. уряд розпався, і в червні 2024 р. пройшли одночасні вибори до Європейського парламенту та дострокові вибори Народних Зборів. Але змін не відбулося і в жовтні 2024 р. болгари знову йшли на нові дострокові вибори до парламенту.

За результатами дотермінових жовтневих виборів 2024 р. в РБ створено новий коаліційний уряд, який очолив представник ГЕРБ Росен Желязков. Презентуючи у парламенті новий уряд, 56-річний прем'єр-міністр, юрист за освітою, заявив, що різні партії досягли коаліційної угоди «у складний, динамічний і напружений період, відклавши в сторону ідеологічні та політичні розбіжності. Країна вже тривалий час перебуває в політичній кризі, кризі довіри». Желязков також пообіцяв подолати кризу (Боярчук).

Висновки. Здійснений аналіз політичної ситуації в Болгарії вказує на те, що політичний клас і суспільство далекі від досягнення єдності, подолання нестабільності та невизначеності. Наявні клівіджі і полікриза, попри перманентні парламентські вибори, не подолані. Полікриза має багато складових, в тому числі і політичну кризу. Дopusкаємо, що їх можна розглядати, як певну форму політичного процесу, переломний момент у розвитку політичної системи РБ, але, якщо вона триває роки, то це доволі відчутно дестабілізує відносини між її політичними інститутами. Так, парламентська криза, як показує досвід Болгарії, різко загострює протиріччя, взаємозв'язки і взаємодію між політичними інститутами, організаціями, окремими акторами у сфері політики, дії яких спрямовані на завоювання, розподіл, перерозподіл, утримання та використання влади. Дослідження цих рис політичної (і парламентської) кризи виявило, що більшість з них сповна проявилися в Республіці Болгарія у 2020-2024 рр., коли болгари переживали негативний досвід тривалої політичної нестабільності.

264

У Болгарії панує втома від виборів, діяльності політичних партій і політиків. Хоча участь у виборах беруть і нові партії, але перемагають зазвичай одні і ті ж (наприклад, ГЕРБ чи БСП). Попри протестні мітинги, проти діючих прем'єр-міністрів та їх урядів, на які впродовж останніх років виходить все більше болгар, на наступних позачергових виборах вони знову віддають свої голоси за тих же політиків. Зрозуміло, що так ситуацію важко змінити.

Отже, лише цілеспрямовані, конкретні, рішучі та виважені зусилля політиків і суспільства можуть дати видимий результат у подоланні полікризи та клівіджів в Болгарії. Політикам Болгарії важливо спільно виробити концепцію суспільного договору для ослаблення всіх видів криз, водночас спрямовану на подолання клівіджів, суспільного розшарування, досягнення толерантності, терпимості, певної визначеності та стабільності серед мешканців країни.

Джерела та література:

1. Антова, Д. (2016). Цецка Цачева, вече официално, кандидатът на ГЕРБ за президент. News.bg. 2 октябрия, 2016. URL: <https://news.bg/politics/tsetska-tsacheva-veche-ofitsialno-kandidatat-na-gerb-za-prezident.html>

2. Білик, Д. (2014). Парламент Болгарії розпущено. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%/a-17745489>
3. У Болгарії оголосили остаточні результати сьомих за три роки парламентських виборів (2024). URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/392_1020-u-bolgarii-ogolosili-ostatocni-rezultati-somih-zatri-roki-parlamentskih-vibo_riv.html/
4. Борисов обяви офіційно Цецка Цачева за кандидат-президент на ГЕРБ: Націята има нужда и от майка (допълнена) (2016). Дневник.bg., 2 окт. URL: https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2016/10/02/2836326_borisov_obiavi_oficialno_cecka_cacheva_zal/
5. Боярчук, Т. (2025). У Болгарії призначили нового прем'єр-міністра та уряд. Новим главою уряду Болгарії став Росен Желязков. URL: https://lb.ua/world/2025/01/16/655560_bolgarii_priznachili_novogo.html
6. Ворожко, Т. (вересень, 2022). Як Болгарія допомагає українцям. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-yaka-programa-dopomogi-ukrajincyam-prasuyue-v-bolgariji-ostanni-novini-50267293.html>
7. Ворожко, Т. (серпень, 2022). Обережно, але непохитно. Якою насправді є підтримка Болгарії України? URL: <https://www.holosameryky.com/a/bulgaria-pidtrymka-ukrtainy/6721349.html>
8. Генев, Н. Рискове на прехода (1994). Софія: Національно и регионально развитие. 234 с.
9. Георганов, А. (2017). Вибори без переможців. Чому Болгарія не скористалася шансом на оновлення. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/03/30/7063788/>
10. Георгиев, В. (2014). Заявка за програмиран провал. URL: <http://pogled.info/avtorski/Valentin-Georgiev/zayavka-za-pogramiran-proval.59572>
11. Герджиков, С. (1998). Хаос и ред след комунизма. Софія: Екстрем. 516 с.
12. Граждани за европейско развитие на България (ГЕРБ). URL: http://www.gerb.bg/bg/news/spisyk-stanovishta_i_pozicii-3.html
13. Девід Кемерон: прем'єр, який вивів Британію з ЄС (2016). URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160629_cameron_story_yg

14. Закон за избори. София: Нова звезда, 2001. 47 с.
15. Закон за политическите партии. Държавен вестник. 1990. 13 април.
16. Избори за народни представители 2014. URL: <https://results.cik.bg/pi2014/rezultati/>
17. Италия: Маттео Ренці подав у відставку з посади прем'єра (2016). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28162282.html>
18. Калфин, И. (2016). БСП вече не иска коалиция с АБВ за президентските избори. URL: <https://www.mediapool.bg/bsp-veche-ne-iska-koalitsiya-s-abv-za-prezidentskite-izbori-news253250.html>
19. Карасимеонов, Г. (2003). Новата партийна система в България. София: Издателство ГорексПрес. 222 с.
20. Конституция на Република България. Приета от Великото народно събрание 12 юли 1991 г. София: Нова звезда, 2002. 40 с.
21. Кръгла маса: Стенографически протоколи 3 януари – 15 май 1990. София: Фондация Д-р Желю Желев, 1990. 716 с.
22. «Маркет линкс»: Цецка Цачева и генерал Румен Радев отиват на тежък балотаж». БТВ Новините. Sofia News Agency (2016). URL: <https://btvnovinite.bg/bulgaria/politika/market-links-cecka-cacheva-i-gen-rumen-radev-otivat-na-tezhak-balotazh.html>
23. Прем'єр Болгарії звинуватив Росію та мафію у падінні його уряду (2022). Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/23/7141858/>
24. Резултати от избори за президент и вице-президент на републиката 2016 (II тур). ЦИК на Република България. URL: <https://www.cik.bg/>
25. Резултати от избори за народни представители 05.10.2014 г. за страната. URL: <http://results.cik.bg/pi2014/rezultati/>
26. Симеонов, П. (2017). ГЕРБ и Обединените патриоти по-скоро имат условия в 44-ото Народно събрание да изпълнят заявените политики. URL: <http://www.focus-news.net/opinion/2017/04/18/42635/parvan-simeonov-politolog-gerb-i-obedinenite-patrioti-po-skoro-imat-usloviya-v-44-oto-narodno-sabranie-da-izpalnyat-za-yavenite-politiki.html>
27. У Болгарії затвердили ротаційний уряд на наступні дев'ять місяців (2023). Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/6/7163156/>

28. ЦИК: 39,20% е общата избирателна активност в страната. URL: <https://web.archive.org/web/20160304110348/http://bnt.bg/news/prouchvaniya/tsik-39-20-e-obshtata-izbiratelna-aktivnost-v-stranata-kam-17-chasa>

29. Цуприк, Б. (2024). Політична криза в Болгарії: сім раундів позачергових виборів. URL: <https://tyzhden.ua/politychna-kryza-v-bolharii-sim-raundiv-pozacherho-vykh-vyboriv/>

30. Час на політичні зміни в Болгарії (2017). URL: <http://www.global-analyt.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%>

31. Четвърта (2000). Национална конференция на Движението за права и свободи. София, 112 с.

32. Шварц, Д. (2025). У Болгарії парламент затвердив склад коаліційного уряду. URL: <https://www.dw.com/uk/u-bolharii-parlament-zatverdiv-sklad-koalicij-nogo-uradu/a-71307740>

33. Bulgarian MPs Accept PM Borisov's Resignation (2016). URL: <https://www.novinite.com/articles/177462/Bulgarian+MPs+Accept+PM+Borisov%27s+Resignation>

267

34. Bulgarian PM Borisov tenders his government resignation (2016). Reuters. URL: <https://www.reuters.com/article/markets/commodities/bulgarian-pm-borisov-tenders-his-government-resignation-idUSL8N1DF29T/>

35. Bulgaria's 42nd Parliament Dissolved, Elections on October 5. Reuters. (2014). URL: <https://www.novinite.com/articles/162542/Bulgaria%27s+42nd+Parliament+Dissolved%2C+Elections+on+October+5> 35

36. Lipset S. et al. (1993). A Comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy. *International Social Science Journal*. Vol. 45. № 136. P. 155-176

References:

1. Antova, D. (2016). Tssetska Tsacheva, veche ofytsyalno, kandydatът на HERB за prezident. News.bg. 2 oktiabria, 2016. URL: <https://news.bg/politics/tssetska-tsacheva-veche-ofitsialno-kandidatat-na-gerb-za-prezident.html>

2. Bilyk, D. (2014). Parlament Bolharii rozpucheno. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%/a-17745489>

3. U Bolharii oholosly ostatochni rezultaty somykh za try roky parlamentskykh vyboriv (2024). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

world/3921020-u-bolgarii-ogolosili-ostatocni-rezultati-somih-za-tri-roki-parlamentskih-viboriv.html

4. Borysov obiavy ofytsyalno Tsetska Tsacheva za kandydat-prezydent na HERB: Natsyiata yma nuzhda y ot maika (дорълнена) (2016). Dnevnyk.bg. 2016, 2 окт. URL: https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2016/10/02/2836326_borisov_obiavi_oficialno_cecka_cacheva_za/

5. Boiarchuk, T. (2025). U Bolharii pryznachyly novoho premier-ministra ta uriad. Novym hlavoiu uriadu Bolharii stav Rosen Zheliazkov. URL: https://lb.ua/world/2025/01/16/655560_bolgarii_priznachili_novogo.html

6. Vorozhko, T. (veresen, 2022). Yak Bolhariaia dopomahaie ukraintsiam. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/viy-na-v-ukrajini-yaka-programa-dopomogi-ukrajincyam-pracyuye-v-bolgariji-ostanni-novini-50267293.html>

268 — 7. Vorozhko, T. (serpen, 2022). Oberezhno, ale nepokhytno. Yakoiu naspravdi ye pidtrymka Bolharii Ukrainy? URL: <https://www.holosameryky.com/a/bulgaria-pidtrymka-ukrtainy/6721349.html>

8. Henov, N. Ryskove na prekhoda (1994). Sofyia: Natsyonalno y rehyonalno razvytye. 234 s.

9. Heorhanov, A. (2017). Vybery bez peremozhstv. Chomu Bolhariaia ne skorystalasia shansom na onovlennia. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/03/30/7063788/>

10. Heorhyev V. (2014). Zaiavka za prohramyran proval. URL: <http://pogled.info/avtorski/Valentin-Georgiev/zayavka-za-pogramiran-proval.59572>

11. Herdzhykov S. (1998). Khaos y red sled komunyзма. Sofyia: Ekstrem. 516 s.

12. Hrazhdany za evropeisko razvytye na Bълharyia (HERB). URL: http://www.gerb.bg/bg/news/spisyk-stanovishta_i_pozicii-3.html

13. Devid Kameron: premier, yakyi vyviv Brytaniuu z YeS. (2016). URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160629_cameron_story_yg

14. Zakon za yzbory. Sofyia: Nova zvezda, 2001. 47 s.

15. Zakon za polytycheskye partyy. Dърzhaven vestnyk. 1990. 13 apyl.

16. Yzbory za narodny predstavytely 2014. URL: <https://results.cik.bg/pi2014/rezultati/>

17. Italiia: Matteo Rentsi podav u vidstavku z posady premiera (2016). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28162282.html>

18. Kalfyn, Y. (2016). BSP veche ne yska koalitsiia s ABV za prezidentskyte yzbory. URL: <https://www.mediapool.bg/bsp-veche-ne-iska-koalitsiia-s-abv-za-prezidentskite-izbori-news253250.html>

19. Karasymeonov, H. (2003). Novata partyina sistema v Bъlharya. Sofya: Yzdatelstvo HoreksPres. 222 s.

20. Konstytutsiia na Republyka Bъlharya. Pryeta ot Velykoto narodno sъbranye 12 yuly 1991 h. Sofya: Nova zvezda, 2002. 40 s.

21. Kръhla masa: Stenohrafychesky protokoly 3 yanuary – 15 mai 1990. Sofya: Fondatsiia D-r Zheliu Zhelev, 1990. 716 s.

22. «Market lynks»: Tsetska Tsacheva y heneral Rumens Radev otyvat na tezhъk balotazh». BTV Novynyte. Sofia News Agency (2016). URL: <https://btvnovinite.bg/bulgaria/politika/market-links-cecka-cacheva-igen-rumen-radev-otivat-na-tezhak-balotazh.html>

23. Premier Bolharii zvyuvatyv Rosiiu ta mafiiu u padinni yoho uriadu (2022). Yevropeiska pravda. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/23/7141858/>

269

24. Rezultaty ot yzbory za prezident y vytseprezident na republykata 2016 (II tur). TsYK na Republyka Bъlharya. URL: <https://www.cik.bg/>

25. Rezultaty ot yzbory za narodny predstavytely 05.10.2014 h. za stranata. URL: <http://results.cik.bg/pi2014/rezultati/>

26. Symeonov, P. (2017). HERB y Obedynenyte patryoty po-skoro ymat usloviya v 44-oto Narodno sъbranye da yzrълniat zaiavenyte polytyky. URL: <http://www.focus-news.net/opinion/2017/04/18/42635/parvan-simeonov-politolog-gerb-i-obedinenite-patrioti-po-skoro-imat-usloviya-v-44-oto-narodno-sabranie-da-izpalnyat-za-yavenite-politiki.html>

27. U Bolharii zatverdyly rotatsiinyi uriad na nastupni deviat misiatsiv (2023). Yevropeiska pravda. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/6/7163156/>

28. TsYK: 39,20% e obshchata yzbyratelna aktivnost v stranata. URL: <https://web.archive.org/web/20160304110348/http://bnt.bg/news/prouchvaniya/tsik-39-20-e-obshtata-izbiratelna-aktivnost-v-stranata-kam-17-chasa>

29. Tsupryk, B. (2024). Politychna kryza v Bolharii: sim raundiv pozacherhovyykh vyboriv. URL: <https://tyzhden.ua/politychna-kryza-v-bolharii-sim-raundiv-poza-cherho-vyykh-vyboriv/>

30. Chas na politychni zminy v Bolharii (2014). URL: <http://www.global-analyt.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%>

31. Четвърта Natsionalna konferentsyia na Dvyzhenyeto za prava y svobody (2000). Sofya. 112 s.

32. Shvarts, D. (2025). U Bolharii parlament zatverdyv sklad koalitsiinoho uriadu. URL: <https://www.dw.com/uk/u-bolgarii-parlament-zatverdiv-sklad-koalitsijnogo-uradu/a-71307740>

33. Bulgarian MPs Accept PM Borisov's Resignation (2016). URL: <https://www.novinite.com/articles/177462/Bulgarian+MPs+Accept+PM+Borisov%27s+Resignation>

34. Bulgarian PM Borisov tenders his government resignation (2016). Reuters. URL: <https://www.reuters.com/article/markets/commodities/bulgarian-pm-borisov-tenders-his-government-resignation-idUSL8N1DF29T/>

35. Bulgaria's 42nd Parliament Dissolved, Elections on October 5. Reuters. (2014). URL: <https://www.novinite.com/articles/162542/Bulgaria%27s+42nd+Parliament+Dissolved%2C+Elections+on+October+5>

270

—

36. Lipset S. et al. (1993). A Comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy. International Social Science Journal. Vol. 45. № 136. P. 155-176.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.271-287>

УДК: 329 (327)

© Тетяна Федорчак¹

ЧЕСЬКА ПРАВА ПАРТІЯ «СВОБОДА ТА ПРЯМА ДЕМОКРАТІЯ» І ЇЇ РЕАКЦІЯ НА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ

Чеська Республіка, від початку неоголошеної війни рф проти нашої держави, стала одним із потужних прихильників України серед країн Європейського Союзу. Втім, не все чеське суспільство і не всі чеські політичні інститути, насамперед політичні партії, дотримуються такої позиції. На політичному ландшафті існують значні дискурсивні можливості для популістських правих радикальних акторів. Авторка проаналізувала політику популістської правої радикальної партії «Свобода і пряма демократія» (чеськ. *Svoboda a přímá demokracie – SPD*), акцентувала увагу на тому, як партія позиціонує себе, щоб заручитися підтримкою електорату, враховуючи нові суспільні настрої. Проведений контент-аналіз публікацій лідера партії Томіо Окамури виявив, що після початкового рішучого неприйняття російського вторгнення в Україну, партія повернулася до проросійських наративів, включивши війну в свій популістський нативістський дискурс, пропаганду ідей соціального шовінізму й економічного протекціонізму. Результати опитувань громадської думки свідчать, що прихильники партії критикують економічну підтримку України та біженців, демонструють доволі позитивне ставлення до рф, у порівнянні з електоратом інших політичних сил.

271

Ключові слова: політика Чеської Республіки, Томіо Окамура, суспільна поляризація, популізм, праві радикали, антипопулізм.

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. E-mail: tetiana.fedorchak@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8404-5526>.

**The Czech Right-Wing Party “Freedom and Direct Democracy”
and Its Response to the Russian-Ukrainian War**

The Czech Republic, since the beginning of the undeclared war of the Russian Federation against our state, has become one of the strongest supporters of Ukraine among the countries of the European Union. However, not all of Czech society and not all Czech political institutions, primarily political parties, adhere to this position. There are significant discursive opportunities for populist right-wing radical actors on the political landscape. The author analyzed the policies of the populist right-wing radical party “Freedom and Direct Democracy” (czech: Svoboda a přímá demokracie – SPD), focused on how the party positions itself, to gain the support of the electorate, taking into account new public sentiments. A content analysis of the publications of party leader Tomio Okamura revealed, that after an initial strong rejection of the Russian invasion of Ukraine, the party returned to pro-Russian narratives, by incorporating war into their populist nativist discourse, propaganda of ideas of social chauvinism and economic protectionism. The results of public opinion polls show that that party supporters criticize economic support for Ukraine and refugees, demonstrate a fairly positive attitude towards the Russian Federation, compared to the electorate of other political forces.

272

—

Keywords: Czech Republic politics, Tomio Okamura, social polarization, populism, right-wing radicals, anti-populism.

Постановка наукової проблеми. Серед держав-членів Європейського Союзу Чеська Республіка (ЧР) займає одне з перших місць у підтримці воєнної потуги України проти російського вторгнення у лютому 2022 р. Голова Громадянської демократичної партії (чеськ. Občanská demokratická strana – ODS) і прем'єр-міністр Чехії (з вересня 2021 р.) Петр Фіала серед перших високопоставлених політиків відвідав Київ (у березні 2022 р.), разом із заступником прем'єр-міністра Польщі Ярославом Качиньським та прем'єр-міністром Словенії Янезом Яншою. ЧР відразу ж представила Україні широку військову підтримку, ввела політику відкритих кордонів для українських біженців, яким надала притулок, широку соціальну підтримку (включаючи фінансову та житлову допомогу). Майже півмільйона українців (або 5% від усього населення Чехії), прибули до країни на початку війни. ЧР стала домівкою для однієї з найбільших груп переміщених українців у ЄС.

Втім, події пов'язані з війною в Україні, збільшення кількості прибулих в Чехію українців, викликають неоднозначні суспільні настрої в середовищі чеських громадян, негативно впливають на зростання популізму серед частини чеських політичних партій. Особливо чітко виявляє популістські настрої та наративи права радикальна партія «Свобода і пряма демократія» (СіПД), демонструючи власну реакцію на війну. Дослідження діяльності даної партії, показують, що СіПД позиціонує себе щодо війни у політичній частині партійної комунікації таким чином, щоб заручитися підтримкою чехів у досить складний період, враховуючи нові суспільні настрої. Проведений аналіз публікацій лідера партії Томіо Окамури в соціальних мережах показав, що після нетривалого осуду російського вторгнення, СіПД повернулася до проросійського популістського дискурсу, поєднує проблеми війни з енергетичною кризою та інфляцією, в основному як спосіб просування ідей соціального шовінізму й економічного протекціонізму. Електорат СіПД підтримує партійну політику, критикує економічну допомогу Україні та біженцям, які прибули до ЧР; прихильники СіПД позитивно ставляться до РФ, в порівнянні з виборцями, які голосують за інші партії.

273

Мета статті полягає в дослідженні появи та розвитку чеської правої радикальної партії «Свобода і пряма демократія» та її впливу на зміну суспільних настроїв щодо російсько-української війни. У статті використано статистичний, порівняльний, контент-аналізу, моніторинговий методи, системний і функціональний методологічні підходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж тривалого часу розвиток і поширення правого радикалізму та популізму в діяльності європейських політичних лідерів і партій фокусує значну увагу міжнародної наукової спільноти. На Заході ці проблеми аналізували П. Бурд'є, Е. Лаклау, М. Кастельс, М. Канован, П. Тагарт, К. Мудде, Й. Рідгрен, Ж.-Ф. Сірінелі, Ж.-П. Ріу, Ж. Шевальє, Р. Янсен та ін. Багато українських науковців також досліджують дану проблему: В. Бебик, Д. Богущ, В. Бурдяк і Ю. Макар, М. Головатий, М. Дем'яненко, А. Круглашов, Н. Ротар, В. Фісанов та ін. Значний інтерес викликає монографія І. Кіянки «Історичні форми концептуалізації популізму як категорії політичної науки та ідеологічної норми» (Кіянка, 2016).

Вчені аналізують популізм як політичний рух, що виступає захисником мас, невдоволених умовами життя, пропонує прості рішення соціальних проблем. Німецький вчений К. Мудде визначає популізм як ідеологію, що ділить суспільство на групи антагоністів – «народ» та «корумповану еліту» і хоче перетворити політику на вияв загальної волі першої групи (Mudde, 2004).

Джерельною базою дослідження кейсу Чехії стали результати опитувань громадської думки чеського дослідницького агентства MEDIAN (2021–2022 рр.) та Центру дослідження громадської думки CVVM (2022–2024 рр.), щодо питань демократизації держави, ставлення чеського уряду та суспільства до агресивного вторгнення і військових злочинів РФ в Україні; наукові розвідки чеських дослідників: Є. Вірніцера, П. Води, В. Гавліка, С. Ганлея, М. Грбачека, А. Клюкнавської, Є. Молачека, Є Червенки та ін.

Актуальність проблеми вимагає використання різних матеріалів. Багато повідомлень ЗМІ пов'язано з критикою постачання ЧР Україн-
274
— ні зброї, військового спорядження, з допомогою українським біженцям тощо, зокрема такі наративи найчастіше зустрічаються в повідомленнях лідера правої радикальної популістської партії «Свобода і пряма демократія» Томіо Окамури. Тож, авторка проаналізувала доволі широкий масив джерел, які висвітлюють різні аспекти розвитку правого радикального популізму в ЧР.

Виклад основного матеріалу. Праві радикальні популістські ідеї не нові для політичного життя Чехії. Ще в 1989 р., під час переходу до демократії, в країні була заснована партія «Мітинг за республіку» чи Республіканська партія Чехословаччини, яка дотримувалася правих радикальних поглядів. За результатами виборів 1990-х рр. партія кілька разів входила до парламенту, але згодом втратила прихильність електорату (Hanley, 2012). Окрім кількох дрібних партій, підтримка яких майже не перевищує 1% (як у Робітничої партії чи Республіканської партії), у чеській партійній системі не було активної діяльності ультраправих партій упродовж першого десятиліття ХХІ ст., що відрізняло її від більшості партійних систем інших країн Європи. Проте, на загальних виборах нижньої палати законодавчого органу Чеської Республіки в 2013 р., популістський правий радикальний рух «Світанок прямої демократії Томіо Окамури» зміг подолати виборчий бар'єр і пройти до парламенту.

Політичний рух заснував Т. Окамура – відомий чеський підприємець і діючий сенатор чехо-японо-корейського походження, перед парламентськими виборами 2013 р. Його підтримали політики А. Розточіла, Р. Фіала й економіст П. Когоут (Okamura přišel). Але у вересні П. Когоут вийшов з руху через розбіжності між його й Окамури політичними поглядами (Okamura přišel). Метою своєї діяльності рух оголосив бажання взяти участь у парламентських і муніципальних виборах, а потім просувати елементи прямої демократії.

Рух «Світанок» досить активно включився у політичну передвиборчу боротьбу і за кілька місяців зумів так прорекламувати свою діяльність, що отримав на виборах майже 7% голосів і 14 місць у парламенті (з 200). Лідери руху взадіяли у передвиборній кампанії сильні антиелітарні й антикорупційні гасла, що позитивно вплинуло на результати виборів, адже політичний процес, що розвивався на той час у Чехії, був сприятливим для сприйняття виборцями такої стратегії. Через корупційні скандали початку століття на верхівці влади, ЧР мала доволі низьку суспільну довіру до провідних партій, посилену низкою політичних криз і падіння макроекономічних умов життя (Havlík, 2015).

275

З початку рух «Світанок» не цікавили питання, які піднімали радикальні праві, крім деяких заяв проти ромів. У діях руху не було розбіжностей. А далі виникли внутрішні суперечності про майбутнє. Окамуру звинуватили у витраті коштів і виключили з руху. У 2015 р. він заснував праву радикальну партію «Свобода і пряма демократія» (Je Okamurova SPD).

На відміну від «Світанку», нова СіПД відразу прийняла риторику правих радикалів: вела чіткий антимусульманський і антиімміграційний дискурс щодо кризи біженців і ксенофобські настрої проти біженців серед громадськості (Svoboda a přímá). В економіці СіПД об'єднала праві (за зниження податків) і ліві протекціоністські заходи (за підвищення державних пенсій) з соціальною підтримкою шовінізму (зупинення заходів соціального захисту іммігрантів і ромів). Партія зайняла жорсткі євроскептичні позиції (пропаганда та заклики до виходу Чехії з Євросоюзу – «Czexit»); провела чіткі авторитарні й антипрогресивні лінії, заперечуючи існування антропогенної зміни клімату; сформувала програмний профіль подібний до популістських правих радикальних партій в інших країнах Європи (Kim, 2020).

Рейтинг партії зростав і на загальних виборах 2017 р. СіПД набрала 11% голосів (22 місця) та трохи менше 10% (20 місць) на загальних виборах 2021 р. Втім, оскільки партія має популістський правий радикальний профіль, це відштовхує від неї інші опозиційні партії парламенту і перешкоджає розвитку її коаліційного потенціалу. Через праву радикальну позицію СіПД, євроскептизм і проросійський політичний дискурс, депутати вважають її токсичною і жодна з опозиційних партій не прагне до коаліції з нею.

Наголосимо, що СіПД одна з небагатьох проросійських / пропутінських партій чеського парламенту. Схожі позиції при голосуваннях у парламенті займала і Комуністична партія Богемії та Моравії, але на останніх виборах у жовтні 2021 р., вона вперше в історії Чехії, починаючи з 1993 р., не пододала виборчий 5% бар'єр і не пройшла до парламенту (В Чехії комуністи).

276 — Позитивне ставлення СіПД щодо дій рф інтегрувало антиліберальні, антиєвропейські, антиамериканські та ксенофобські наративи, зображуючи путіна та його режим як охоронців «традиційних» цінностей і християнства. У своїх постах у соціальних мережах Окамура схвалював зневажливу риторику путіна щодо міграції, одностатевих стосунків та ролі Заходу і США в світі. Лідер СіПД підтримував російський наратив щодо анексії Криму, створення донецької та луганської народних республік, висловлювання рф щодо держави України, «Революції Гідності» тощо. Партійні функціонери СіПД, поділяючи погляди лідера, визнали референдум у Криму легітимним, охарактеризували його як рішення, прийняте українськими громадянами, і навіть порівняли його з подіями у Чехословаччині 1918 р. (Hrbáček, 2018).

3 лютого 2022 р. СіПД не афішувала свого ставлення до війни, але коли реакція громадськості, після першого шоку від агресивних дій рф, стала більш зрозумілою, СіПД виробила наступний дискурс про війну: загальний і абстрактний антивоєнний наратив; загальна соціально-економічна оцінка війни у поєднанні з нативізмом (соціальний шовінізм); стійкий антиелітаризм.

Базову основу комунікації СіПД, пов'язану з війною, лідер описував як абстрактний антивоєнний наратив, чи узагальнено «агресія в Україні». Тобто, проблему слід вирішувати (без кримінальної відповідальності рф як агресора) на основі надто спрощеної версії реальності, в якій війни не було б, якби конфлікт вирішували «мир-

ним, дипломатичним шляхом» (Томіо Окамура – SPD, february, 2022). Це загальне і безпринципне твердження було єдиним коментарем Окамури про війну, опубліковане у соціальних мережах через кілька тижнів після вторгнення рф в Україну, яке задало тон подальшій позиції СіПД щодо війни: релятивізація відповідальності рф через приписування частини провини Україні та пояснення війни як логічної реакції на загрози безпеці рф. Подібну позицію потерпілого щодо України поширював офіційний нарратив рф. СіПД відкидала економічні санкції, введені проти рф ЄС, США та іншими країнами, як «неефективні» і критикувала військові поставки для України як такі, що потенційно можуть поглибити конфлікт і загрозу безпеці Чехії. Таким чином, абстрактні антивоєнні аргументи зрівняли позицію проти інтервенції, та зрештою сприяли легітимізації дій агресора.

Втім, прямих згадок про війну, рф, путіна та терміну «вторгнення» в повідомленнях СіПД і публікаціях Окамури в соціальних мережах майже не було. Більше того, навіть попередні позитивні згадки про путіна та його режим були видалені з Facebook Окамури (Molaček, 2022), можливо, щоб уникнути звинувачень у прямій симпатії до агресора. Водночас лідер СіПД охоче аналізував економічні труднощі й інші проблеми, спричинені війною. СіПД часто вказувала на високу інфляцію в ЧР, одну з найвищих в ЄС, і загрози енергетичної безпеки (ЧР дуже залежна від поставок газу з рф) на початку війни. Економічні меседжі Окамури показували широку концепцію конфлікту за принципом «не звинувачувати путіна». Хоча темпи інфляції і зростали, але ціни на енергоносії не були прямо пов'язані з агресією рф в Україні. СіПД ж використала їх як певні образи в комунікації, незахищеності і почутті страху, викликаних війною. Згодом СіПД відверто підтримала економічну політику рф щодо постачання енергоносіїв, легалізувала цей підхід, посилаючись на політику Угорщини, сіяла страх перспектив подальшої інфляції, спричиненої різким зростанням цін на газ. Окамура виступав за закупівлю «дешевого газу» від російського «газпрому», а не через «дорогий» газ з ринку в Німеччині.

СіПД також вміло сформулювала економічні наслідки війни через заклики до нативізму та соціального шовінізму. Загалом соціальний шовінізм уникає прямої критики самої держави загального добробуту і зосереджується на її масштабах (і витратах), наголошуючи на універсальності прав людини (De Koster, 2013). Таким чином, полі-

тичний вибір щодо видатків на соціальне забезпечення формується, з точки зору розсудливості, розподілу обмежених економічних ресурсів, встановлення конкуренції між (рідним, який цього заслуговує) «народом» і (чужими, що не заслуговують) «іншими».

Спочатку Окамура позитивно ставився до захисту українських біженців з «гуманітарних причин» і «абсолютно складного періоду часу». надав певну фінансову підтримку українським біженцям, попри погіршення макроекономічної ситуації та необхідності вдумливого підходу до обмежених державних ресурсів. Втім, швидко невідкладні заходи і заплановані державні виплати на інтеграцію, партія назвала витратними, що дестабілізують чеську соціальну систему та систему охорони здоров'я. Крім того, значна кількість біженців була представлена як виклик для ринку праці, системи освіти та безпеки громади. Лідер партії іноді (проте набагато рідше, ніж у випадку з неєвропейськими біженцями під час міграційної кризи 2015 р.) ставив під сумнів статус українських біженців, звинувачував їх в «очікуванні занадто багатьох солідарних і гуманітарних благ з нашого бюджету» (Tomio Okamura – SPD, april, 2022) і цим нівелював серйозність ситуації, стверджуючи, що «на більшій частині території України немає ніякої війни» (Wirnitzer, 2022). Згодом СіПД створила стійкий антиелітарний, антиурядовий наратив. Окамура звинуватив урядову коаліцію в некомпетентності, неефективних заходах, не здатності вирішити економічні проблеми країни.

278

—

На цьому дискурсивному тлі він сконструював нативістський розрив між чехами і українцями, стверджуючи, що уряд ставить потреби чужинців вище свого народу. Нативізм, який пропагує Окамура – політична позиція, що вимагає сприяння і надання привілейованого статусу корінному народу чи нації щодо приїжджених чи іммігрантів. Дії уряду П. Фіали Окамура описав так: «Уряд діє так, ніби це український уряд у вигнанні, а не уряд наших громадян. Дбає про українців, але не про громадян Чехії. [...] Так, матері-одиначки або люди, які є інвалідами давно чекають квартири без успіху, але пріоритет мають іммігранти, прибуття яких все ще підтримується пропозицією безкоштовного транспорту в спальних поїздах зі Львова» (Tomio Okamura – SPD, april, 2022). Тож, лідер і партія дотримуються підходу: уряд (і ЗМІ) пріоритетно підтримують українців і нехтують простими чехами, важкі обставини життя яких погіршилися через різке зростання цін на продовольство та енергію.

Війна почалася лише через кілька місяців після жовтневих 2021 р. чеських парламентських виборів. СіПД набрала трохи менше 10% голосів, що майже аналогічно до результатів виборів 2017 р. Опитування громадської думки показали помірне зростання популярності партії та її лідера після вторгнення РФ в Україну. Відповідно до даних опитування чеського дослідницького агентства MEDIAN, підтримка партії зростає з 8,5% у листопаді 2021 р. до 10% у березні 2022 р. та 14% у серпні 2022 р. Тож, можна констатувати, що підтримка СіПД є на рівні близько 12% (iDnes, 2022).

Зазвичай важко встановити причинно-наслідковий зв'язок між початком війни і підтримкою політичних партій, але в ЧР є цікава закономірність. Після вторгнення РФ в Україну, підтримка СіПД стала вищою, ніж у минулому, коли цей відсоток майже не перевищував 10%. Вкажемо і на зростання довіри чехів до Окамури. За даними Центру дослідження громадської думки (CVVM) у березні і травні 2022 р. Окамури довіряли 34% чехів, що на 10% більше, ніж середній показник, зафіксований за два роки до війни (Šervenka, Jaro, 2022).

279

Зростання підтримки СіПД співмірне з падінням громадської підтримки ведення війни Україною та допомоги нашій державі чеським урядом. За даними CVVM навесні 2022 р. майже 60% виборців підтримували загальну позицію уряду ЧР щодо України, а восени підтримка впала до 40%. Зниження очевидне і щодо конкретної політики: весною 73% респондентів підтримували фінансову допомогу Україні, а восени лише 55%; 54% опитаних підтримували надання Україні допомоги військовою технікою, а восени цей показник знизився до 43%. Загальний підхід до політики РФ з часом «пом'якшився»: весною 63% респондентів ратували за «тотальну політичну та економічну ізоляцію росії», а восени лише 49% (Šervenka, J., podzim, 2022).

Про певний зв'язок між суспільним сприйняттям війни та популярністю СіПД свідчать дані про прихильників окремих політиків. За опитуванням, проведеним CVVM у листопаді 2022 р. та січні 2023 р. 80% опитаних виборців СіПД не погоджувалися з підтримкою України урядом ЧР, а 70% з них були проти українських біженців в Чехії. Опитування CVVM, проведене у вересні-листопаді 2024 р. виявило, що більшість чехів не цікавляться ситуацією в Україні, а майже 60% з них не схвалюють дії уряду ЧР щодо підтримки державою захисту від повномасштабної агресії РФ (Šervenka, J., autumn, 2024). Попри це, на запитання про сприйняття поточної політичної та суспільної

ситуації 80% чехів наголосили, що вони відчувають страх (CVVM, 2023).

Тож, дані свідчать, що певний причинно-наслідковий механізм підтримки СіПД, у вигляді можливостей наданих їй кризою, існує. Партії вдалося цей механізм використати для мобілізації виборців навколо свого проросійського популістського нативізму (Interest in Politics, autumn, 2024).

Вторгнення рф в Україну глибоко вплинуло на правих радикальних популістів в Чехії. СіПД єдина значна популістська права радикальна партія в ЧР, яка продемонструвала адаптацію до кризової комунікації в новій ситуації. По-перше, партія «забула» про заяви, в яких відверто підтримувала путіна та рф чи вважала путіна прикладом для наслідування, яка захищала консервативні цінності путіна на протигагу ліберальному і «декадентському» Заходу. Лідер СіПД Т. Окамура навіть видалив проросійські повідомлення з соціальних мереж, які публікував до війни (Moláček).

280

По-друге, СіПД інтегрувала своє розуміння війни в партійно усталені популістські та нативістські наративи, зокрема широко використовує шовіністичні та антиелітарні заклики, критикує чеський уряд за фінансову та військову допомогу Україні. Погіршення макроекономічних показників (висока інфляція) та нестабільний енергетичний ринок сприяли інтеграції цих аргументів партії в свій дискурс. Крім того, уникаючи культурної ксенофобії в часи кризи біженців 2015 р., СіПД нині сформулювала свою опозицію до державної політики щодо дбайливого розподілу обмежених ресурсів, національної безпеки (наприклад, використання ризиків ескалації війни). Зрештою, хоча СіПД відверто не заявила про проросійську позицію та періодично згладжує гостроту конфлікту, але й не засудила агресію путіна, вказавши на відносну відповідальність рф за початок війни, стала на бік кремля, підтримує можливі «мирні переговори» та «дипломатичні рішення».

З даних опитувань громадської думки видно, що за роки війни підтримка СіПД не дуже зросла. Попри це, більшість виборців СіПД не підтримують державної допомоги Україні, виступають проти прийому українських біженців і доволі жорстко оцінюють поточну політичну ситуацію (Павлюк). Зазначимо також, що інші популістські партії, зокрема лівоцентристська партія АНО (Так – Дії незадоволених громадян) колишнього прем'єр-міністра Андрея Бабіша зазна-

ла значних змін у ставленні до рф. Зайнявши спочатку війни чітку антиросійську позицію, і відкрито підтримуючи уряд Чехії після вторгнення рф в Україну, ANO відступила дещо назад, пропагуючи «м'яку проукраїнську» позицію. А під час балотування в президенти Чехії (вибори відбулися в січня 2023 р.), А. Бабіш зайняв чітку проросійську позицію, наголошуючи на необхідності миру, дотримувався схожої з Т. Окамурою риторики. Перед другим туром виборів він звинуватив опонента, політика і відставного генерала Петера Павела у допомозі Україні, апелював до антиукраїнської частини електорату. Натомість П. Павел базував виборчу кампанію на антипопулізмі, викривав некомпетентність і підкупи виборців, які проводив А. Бабіш; вказував на основну мотивацію А. Бабіша балотуватися – «хаос і особисту вигоду». Провідні ж цінності кандидата П. Павела включали: порядок, спокій, гідність та ввічливість. У другому турі П. Павел здобув перемогу, набравши 58,32% голосів, А. Бабіш – 41,68% (У Чехії завершили).

Основні партії у своїх повідомленнях теж використовували наративи, пов'язані з війною. Напередодні загальних виборів 2021 р. дві виборчі коаліції – права SPOLU («РАЗОМ») та центристська «Пірати» і «Старости» (коаліція Чеської піратської партії, Старостів і незалежних), які зрештою сформували уряд, організували свою виборчу кампанію на антипопулістських закликах. Ця стратегія сконструювала дві протилежні моделі ідентичності: популістську та екстремістську (до якої можна віднести ANO, СіПД і комуністичну партію – з одного боку) і антипопулістську та демократичну (з іншого боку). Чеські науковці В. Гавлік і А. Клюкнавська вважають, що однією з визначальних рис дискурсивного антинародництва цих партій була побудова рамки, в якій прозахідна (і продемократична) група тримала лінію оборони проти неявного антизахідного і проросійського екстремізму (Havlík & Kluknavská, 2022). Провідні політики, антипопулісти, зокрема з партії SPOLU використовували у виступах напередодні місцевих виборів восени 2022 р. повідомлення пов'язані з війною та антипопулістські заклики, спрямовані на виборців партії ANO. SPOLU у своїй комунікації використовувала минулу історію А. Бабіша, його співпрацю з комуністичною таємною поліцією, порівнювала його з путіним і звинувачувала в залежності ЧР від газу з рф (Koalice SPOLU, 2022).

Висновки. Отже, впродовж війни популістська права радикальна СіПД адаптувала свій дискурс до нових умов, приховуючи проросійський наратив, але посилюючи економічні виклики невдоволених виборців ЧР. Оскільки чехи все більше підтримують політику рф, це уможливорює діяльність правих популістських радикалів, які вже агітують громадян, готуючись до нових виборів, призначених на кінець жовтня 2025 р. Якщо ж макроекономічні показники ЧР зростуть, то державна допомога матеріально вразливим групам чехів теж зросте, а подальша підтримка СіПД спаде, що покаже зростання довіри до демократичної політичної системи, адже партія популярна серед бідніших виборців, які розчаровані політикою ЧР (Voda & Havlík, 2021).

«За опитуваннями та прогнозами, на зміну проукраїнському Фіалі може прийти Андрей Бабіш та його партія ANO («Так»). Цей мільярдер словацького походження, який спершу засудив анексію Криму та підтримав санкції ЄС, згодом висловився проти членства України у Європейському Союзі» (Вибори 2025). Враховуючи зміну комунікаційної стратегії популістської партії А. Бабіша, можна спрогнозувати дискурсивну і виборчу конкуренцію цих популістських партій – СіПД та ANO, які намагаються використати війну рф проти України для підвищення рейтингу. На наш погляд, хто б не переміг у боротьбі, за відсутності ефективної політичної опозиції, ЧР, ймовірно, матиме подальшу поляризацію між популістськими й антипопулістськими силами.

282

Джерела та література:

1. В Чехії комуністи та соціалісти вперше не попали в парламент. URL: <https://web.archive.org/web/20211009224637/https://crcmedia.info/communists-arnt-in-parliament-crc/>
2. Вибори 2025 у світі: які голосування матимуть значення для України. URL: <https://hromadske.radio/news/2025/01/09/vybory-2025-u-sviti-iaki-holosuva-nnia-matymut-znachennia-dlia-ukrainy>
3. Кіянка І. (2016), Популізм в історії та сучасності: ідеологічні течії, рухи та політичні технології: монографія, Львів, Вид-во ТзОВ «Простір-М», 387 с.
4. Павлюк, О. У Чехії падає інтерес до подій в Україні та схвалення дій уряду на підтримку Києва. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/01/21/7203062/>

5. У Чехії завершили підрахунок голосів: результати виборів президента. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/chehiyi-zavershili-pidrahunok-golosiv-rezultati-1674933460.html>

6. CVVM. (2023). Výzkum k tématu polarizace v rámci projektu SYRI WP.2.2./PA5 Polarizace a populismus. Centre for Public Opinion Research, Czech Academy of Sciences.

7. Červenka, J. (jaro, 2022). Důvěra vrcholným politikům – jaro 2022. Centre for Public Opinion Research, Czech Academy of Sciences. URL: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5527/f9/pi220603.pdf

8. Červenka, J. (podzim, 2022). Česká veřejnost ke konfliktu na Ukrajině – podzim 2022. Centre for Public Opinion Research, Czech Academy of Sciences. URL: https://vvm.soc.cas.czmedia/com_form2content/documents/c2/a5587/f9/pm221209.pdf

9. Červenka, J. (january 2025). Citizens on the situation in Ukraine – Autumn 2024. Centre for Public Opinion Research, Czech Academy of Sciences. URL: <https://cvvm.soc.cas.cz/en/>

10. De Koster, W., Achterberg, P., & Van der Waal, J. (2013). The new right and the welfare state: The electoral relevance of welfare chauvinism and welfare populism in the Netherlands. *International Political Science Review*, 34(1), P. 3–20. URL: <https://doi.org/10.1177/0192512112455443>

11. Hanley, S. (2012). The Czech Republicans 1990–1998: a populist outsider in a consolidating democracy. C. Mudde, & C. R. Kaltwasser (Eds.), *Populism in Europe and the Americas*. Cambridge University Press. P. 68–87. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139152365.005>

12. Havlík, V. (2015). The economic crisis in the shadow of political crisis: The rise of party populism in the Czech Republic. H. Kriesi and T.S. Pappas, (Eds.), *European populism in the shadow of the Great Recession*. ECPR Press. P. 199–216.

13. Havlík, V., & Kluknavská, A. (2022). The populist vs anti-populist divide in the time of pandemic: The 2021 Czech national election and its consequences for European politics. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 60(S1), P. 76–87. URL: <https://doi.org/10.1111/jcms.13413>

14. Hrbáček, M. (2018). *Zahraničně politická orientace SPD Tomia Okamury*. [Bachelor thesis, Masaryk University]. URL: https://is.muni.cz/th/lhci5/Bakalarska_prace.pdf

15. iDnes. (november, 2022). Volby by v říjnu vyhrálo ANO, do Sněmovny se podle průzkumu vrací ČSSD. URL: <https://www.idnes>

cz/zpravy/domaci/predvolebni-pruzkum-agentura-median-volby-poslanecka-snemovna.A221115_065529_domaci_misl

16. Interest in Politics and Public Life – Autumn 2024. Centre for Public Opinion Research, Czech Academy of Sciences. URL: <https://cvvm.soc.cas.cz/en/>

17. Je Okamurova SPD extrémní pravice? A je to vůbec pravice? URL: <https://www.reflex.cz/clanek/volby/83517/je-okamurova-spd-extremni-pravice-a-je-to-vubec-pravice.html>

18. Kim, S. (2020). Between illiberalism and hyper-neoliberalism: competing populist discourses in the Czech Republic. *European Politics and Society*, 21(5), P. 618–633. URL: <https://doi.org/10.1080/23745118.2020.1709368>

19. Koalice SPOLU (2022). Proč Babiš zvýšil energetickou závislost ČR na Putinově Rusku na téměř 100%? URL: <https://twitter.com/SpoluKoalice/status/1555198641442283523?s=20&t=ZIRgGSzm-ol3i9Dkr7ZHww>

284 — 20. Moláček, J. (march 2022). Tomio Okamura skryl na Facebooku příspěvky s Putinem. „Naslinil prst,” říká expert na extremismus. *DeníkN*, URL: <https://denikn.cz/840882/tomio-okamura-skryl-na-facebooku-prispevky-s-putinem-naslinil-prst-rika-expert-na-extremismus/>.

21. Mudde, C. (2004). «The Populist Zeitgeist», *Government and Opposition*, Vol. 39 (4). URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/government-and-opposition/article/populist-zeitgeist/2CD34F8B25C4FF4F322316833DB94B7>

22. Okamura přišel o svého ekonomického guru Kohouta, *novinky.cz*, 18. 9. 2013. URL: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-okamura-prisel-o-sveho-ekono micke ho-guru-kohouta-203527>

23. Svoboda a přímá demokracie. URL: https://web.kurzy.cz/wiki/w/index.php?title=Svoboda_a_p%C5%99%C3%ADm%C3%A1_demokracie&oldid=15754090

24. Tomio Okamura – SPD. (february, 2022). Vyjádření Tomio Okamury včetně komentáře poslance Jaroslava Bašty (SPD) k aktuální situaci na Ukrajině. Válka není řešení. Vláda ČR. URL: https://www.facebook.com/watch/live/?-ref=watch_permalink&v=997970747819679.

25. Tomio Okamura – SPD. (april, 2022). Vláda Petra Fialy se musí starat v první řadě o naše slušné a pracující občany! Vážení přátelé, toto je aktuální URL: <https://www.facebook.com/hnutispd/photos/a.1040621019302076/5267135113317291/?type=3>.

26. Voda, P., Havlík, V. (2021). The rise of populists and decline of others: Explanation of changes in party support in the Czech Republic. *Problems of Post-Communism*, 68(4), P. 279–291. URL: <https://doi.org/10.1080/10758216.2020.1869906>

27. Wirnitzer, J. (june, 2022): Okamura: Na většině Ukrajiny není válka. Mapa: Leda pokud za válku nepočítáme rakety a okupaci. *DeníkN*. URL: <https://denikn.cz/900038/okamura-na-vetsine-ukrajiny-neni-valka-mapa-leda-pokud-za-valku-nepocitame-rakety-a-okupaci/>

References:

1. V Chekhii komunisty ta sotsialisty vpershe ne popaly v parlament. URL: <https://web.archive.org/web/20211009224637/https://crcmedia.info/communists-arnt-in-parliament-crc/>

2. Vybery 2025 u sviti: yaki holosuvannia matymut znachennia dlia Ukrainy. URL: <https://hromadske.radio/news/2025/01/09/vybery-2025-u-sviti-iaki-holosuvannia-matymut-znachennia-dlia-ukrainy>

3. Kiianka I. (2016). Populizm v istorii ta suchasnosti: ideolohichni techii, rukhy ta politychni tekhnolohii: monohrafiia, Lviv, Vyd-vo TzOV «Prostir-M». — 285

4. Pavliuk, O. U Chekhii padaie interes do podii v Ukraini ta skhvalennia dii uriadu na pidtrymku Kyieva. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/01/21/7203062/>

5. U Chekhii zavershyly pidrakhunok holosiv: rezultaty vyboriv prezidenty. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/chehiyi-zavershili-pidrahunok-golosiv-rezultati-1674933460.html>

6. CVVM. (2023). Výzkum k tématu polarizace v rámci projektu SYRI WP.2.2./PA5 Polarizace a populismus. Centre for Public Opinion Research, Czech Academy of Sciences.

7. Červenka, J. (jaro, 2022). Důvěra vrcholným politikům – jaro 2022. Centre for Public Opinion Research, Czech Academy of Sciences. URL: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5527/f9/pi220603.pdf

8. Červenka, J. (podzim, 2022). Česká veřejnost ke konfliktu na Ukrajině – podzim 2022. Centre for Public Opinion Research, Czech Academy of Sciences. URL: https://vmm.soc.cas.czmedia/com_form2content/documents/c2/a5587/f9/pm221209.pdf

9. Červenka, J. (january, 2025). Citizens on the situation in Ukraine – Autumn 2024. Centre for Public Opinion Research, Czech Academy of Sciences. URL: <https://cvvm.soc.cas.cz/en/>

10. De Koster, W., Achterberg, P., & Van der Waal, J. (2013). The new right and the welfare state: The electoral relevance of welfare chauvinism and welfare populism in the Netherlands. *International Political Science Review*, 34(1), P. 3–20. URL: <https://doi.org/10.1177/0192512112455443>

11. Hanley, S. (2012). The Czech Republicans 1990–1998: a populist outsider in a consolidating democracy. C. Mudde, & C. R. Kaltwasser (Eds.), *Populism in Europe and the Americas*. Cambridge University Press. P. 68–87. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139152365.005>

12. Havlík, V. (2015). The economic crisis in the shadow of political crisis: The rise of party populism in the Czech Republic. H. Kriesi and T.S. Pappas, (Eds.), *European populism in the shadow of the Great Recession*. ECPR Press. P. 199–216.

286 — 13. Havlík, V., & Kluknavská, A. (2022). The populist vs anti-populist divide in the time of pandemic: The 2021 Czech national election and its consequences for European politics. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 60 (S1), P. 76–87. URL: <https://doi.org/10.1111/jcms.13413>

14. Hrbáček, M. (2018). *Zahraničně politická orientace SPD Tomia Okamury*. [Bachelor thesis, Masaryk University]. URL: https://is.muni.cz/th/lhci5/Bakalarska_prace.pdf

15. iDnes. (november, 2022). Volby by v říjnu vyhrálo ANO, do Sněmovny se podle průzkumu vrací ČSSD. URL: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/predvolebni-pruzkum-agentura-median-volby-poslanecka-snemovna.A221115_065529_domaci_misl

16. Interest in Politics and Public Life – Autumn 2024. Centre for Public Opinion Research, Czech Academy of Sciences. URL: <https://cvvm.soc.cas.cz/en/>

17. Je Okamurova SPD extrémní pravice? A je to vůbec pravice? URL: <https://www.reflex.cz/clanek/volby/83517/je-okamurova-spd-extremni-pravice-a-je-to-vubec-pravice.html>

18. Kim, S. (2020). Between illiberalism and hyper-neoliberalism: competing populist discourses in the Czech Republic. *European Politics and Society*, 21(5). URL: <https://doi.org/10.1080/23745118.2020.1709368>

19. Koalice SPOLU (2022). Proč Babiš zvýšil energetickou závislost ČR na Putinově Rusku na téměř 100 %? URL: <https://twitter.com/SpoluKoalice/status/1555198641442283523?s=20&t=ZIRgGSzm-ol3i9Dkr7ZHww>

20. Moláček, J. (2022). Tomio Okamura skryl na Facebooku příspěvky s Putinem. „Naslinil prst,” říká expert na extremismus. DeníkN, URL: <https://denikn.cz/840882/tomio-okamura-skryl-na-facebooku-prispevky-s-putinem-naslinil-prst-rika-expert-na-extremismus/>.

21. Mudde, C. (2004). «The Populist Zeitgeist», Government and Opposition, Vol. 39 (4). URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/government-and-opposition/article/populist-zeitgeist/2CD34F8B25C4FF4F322316833DB94B7>

22. Okamura přišel o svého ekonomického guru Kohouta, novinky.cz, 18. 9. 2013. URL: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-okamura-prisel-o-sveho-ekonomickeho-guru-kohouta-203527>

23. Svoboda a přímá demokracie. URL: https://web.kurzy.cz/wiki/w/index.php?title=Svoboda_a_p%C5%99%C3%ADm%C3%A1_demokracie&oldid=15754090

24. Tomio Okamura – SPD. (february, 2022). Vyjádření Tomio Okamury včetně komentáře poslance Jaroslava Bašty (SPD) k aktuální situaci na Ukrajině. Válka není řešení. Vláda ČR. URL: https://www.facebook.com/watch/live/?-ref=watch_permalink&v=997970747819679.

287

25. Tomio Okamura – SPD. (april, 2022). Vláda Petra Fialy se musí starat v první řadě o naše slušné a pracující občany! Vážení přátelé, toto je aktuální URL: <https://www.facebook.com/hnutispd/photos/a.1040621019302076/5267135113317291/?type=3>

26. Voda, P., Havlík, V. (2021). The rise of populists and decline of others: Explanation of changes in party support in the Czech Republic. Problems of Post-Communism, 68(4), P. 279–291. URL: <https://doi.org/10.1080/10758216.2020.1869906>

27. Wirnitzer, J. (june, 2022): Okamura: Na většině Ukrajiny není válka. Mapa: Leda pokud za válku nepočítáme rakety a okupaci. DeníkN. URL: <https://denikn.cz/900038/okamura-na-vetsine-ukrajiny-neni-valka-mapa-leda-pokud-za-valku-nepocitame-rakety-a-okupaci/>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.288-303>

УДК: 316.4 (008)

© Алла Киридон¹

© Сергій Троян²

ФОРМОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНИХ МЕДІЙ В ПРОСТОРИ КУЛЬТУРИ НОВОГО ТИПУ

288

Сучасні медії існують у певному комунікативному просторі, зумовлені його специфікою та відображають його стан. Мета дослідження полягає у вивченні впливу новітніх медій на суспільну свідомість, формування культури нового типу та її ціннісних трансформацій. Ретроспективний погляд на розвиток медій дає підстави стверджувати, що сучасні медії є як засобом формування культури нового типу, так і самі трансформуються відповідно до запитів часу. Ідеться про взаємозалежність та взаємозумовленість продукування, циркуляції, засвоєння й застосування інформації / знання, типу комунікацій та формування культури нового типу. Медіакультура в системі нових інформаційних процесів набуває нових рис і впроваджує нові естетичні та ціннісні характеристики в культуру загалом, здійснюючи соціально-перетворювальну репрезентацію реальності.

Автори підкреслюють, що бурхливий розвиток і трансформація масової комунікації, повсякденних комунікативних практик, становлення соціальних мереж, розгортання потенціалу цифрових медій, розширення медіапростору формує нові горизонти можливостей та створює нові виклики, пов'язані з постійною потребою опанувати нову реальність, докорінно змінює соціокультурну ситуацію. Історично синхронною інформаційному суспільству є відповідно культура сучасності, значною мірою сформована / сконструйована саме завдя-

¹ Доктор історичних наук, професор, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» (Україна), E-mail: akurydon@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4375-5350>.

² Доктор історичних наук, професор, професор Інституту соціологічних наук Жешувського університету (Республіка Польща), E-mail: kattis@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3053-6530>.

ки розвитку сучасних медій. Нові медії трансформують медіакультуру, вони впливають не лише на традиційні засоби передавання інформації, а й на весь спектр соціальних комунікацій, змінюючи їхні форму та зміст, а також впливаючи на повсякденне життя, культурну, мовну, політичну, економічну, когнітивну й інші сфери людської діяльності. На перспективу залишається актуальним подальша розробка і поглиблення проблеми впливу сучасних медій на трансформування медіакультури і ґрунтовне опрацювання методологічних засад окреслених проблем.

Ключові слова: медії, медіакультура, культура нового типу, соціальні комунікації, інформаційний контент.

Formative Potential of Modern Media in the New Type of Culture Space

Modern media exist within a specific communicative space, shaped by its characteristics and reflecting its current state. The study aims to investigate the influence of new media on public consciousness, the formation of a new type of culture, and its value transformations. A retrospective analysis of media development suggests that modern media not only serve as a means of shaping a new type of culture but also themselves transformed in response to contemporary demands. This highlights the interdependence and interconnectedness of information/knowledge production, circulation, assimilation, and application, along with communication types and the formation of a new type of culture. Media culture, within the system of new information processes, acquires new features and introduces new aesthetic and value characteristics into culture as a whole, carrying out a socially transformative representation of reality.

289

The authors emphasize that rapid development and transformation of mass communication, everyday communicative practices, the rise of social networks, the growing potential of digital media, and the expansion of the media space create new opportunities and challenges. These challenges linked to the ongoing need to navigate a constantly shifting reality, fundamentally altering the socio-cultural landscape. Historically synchronous with the information society is the culture of modernity, largely formed/constructed precisely through the development of modern media. New media transform media culture, affecting not only traditional means of information transmission but also the entire spectrum of social communications, changing their form and content, and influencing everyday life, cultural, linguistic, political, economic, cognitive, and other spheres of human activity. Further research

into the impact of modern media on the transformation of media culture and a thorough examination of the methodological foundations of these issues remain relevant.

Keywords: *media, media culture, new type of culture, social communications, information content.*

Постановка наукової проблеми. Актуальний етап розвитку українських і зарубіжних мас-медіа / медіа / медій означений як трансформацією і модифікацією самих засобів переказу інформації, так і їхньої ролі в формуванні / конструюванні культури нового типу, окресленої параметрами інформаційного суспільства. Медіа існують у певному комунікативному просторі, зумовлені його специфікою та відображають стан цього простору. Ретроспективний погляд на розвиток медіа дає підстави стверджувати, що вони є як засобом формування культури нового типу, так і самі трансформуються відповідно до запитів часу. Йдеться про взаємозалежність та взаємозумовленість продукування, циркуляції, засвоєння й застосування інформації, типу комунікацій та формування культури нового типу, істотною ознакою якої є гуманізація й гуманітаризація знання. Медіакультура в системі нових інформаційних процесів набуває нових рис і впроваджує нові естетичні та ціннісні характеристики в культуру загалом, здійснюючи соціально-перетворювальну репрезентацію реальності. Нині медії визначають, «якими смислами наповнюється культура, а домінування окремих медій тісно пов'язане з моделлю суб'єкта, притаманною тій чи іншій добі» (Доброносова, 2017, 29).

Основною гіпотезою дослідження виступає припущення щодо взаємозалежності та взаємозумовленості продукування, циркуляції, засвоєння, застосування інформації / знання, типу комунікацій і формування культури нового типу. Під впливом медій відбувається процес трансформації суспільної думки, світоглядних установок, культури загалом і духовні зміни. Мета дослідження полягає у визначенні характеру взаємовпливів і взаємозв'язку розвитку сучасних медій та культурних і ціннісних трансформацій, які зумовлюють формування й утвердження культури нового типу. Для розкриття порушеної проблеми застосовано підходи історико-ретроспективний (для аналізу процесу генези і еволюції медіа), феноменологічний (із метою розгляду медіа як культурного феномену), аксіологічний (для з'ясування змістового й ціннісного статусу медійної культури),

інтерпретативний (осмислення напрацювань у царині історіографічних досліджень медіа) тощо.

Теоретичним підґрунтям дослідження медій, їхніх атрибутивних ознак і специфіки діяльності в умовах становлення й розвитку інформаційного суспільства, характеру суспільних змін у зв'язку з появою нових медій, впливу нових технологій на зміни у соціальних відносинах, ролі медій у культурно-історичному розвитку, визначенні сутнісних ознак постіндустріального інформаційного суспільства тощо стали праці Т. Адорно, Д. Белла, П. Бергера, Ж. Бодріяра, П. Бурдьє, Ю. Габермаса, Е. Гідденса, М. Кастельса, Н. Лумана, М. Маклюєна, Е. Тоффлера й інших. Роль медій у поступі суспільства, їхньому впливу на культуру та суспільну свідомість, а також культурологічні імплікації медіадискурсу тощо висвітлено в чималому історіографічному доробку (К. Берднік, М. Бутиріна, Ф. Власенко, О. Гресько, З. Григорова, О. Гриценко, Л. Зайко, О. Злобіна, Н. Зражевська, О. Кислова, Л. Ороховська, О. Поліщук, Б. Потятиник, Г. Почепцов, В. Різун, Ю. Трач, О. Холод та ін.). Водночас розлогий історіографічний дискурс задекларованої проблеми засвідчує: 1) нагальну потребу подальшого аналізу впливу новітніх медій на суспільну свідомість, формування культури нового типу та її ціннісних трансформацій; 2) значний дефіцит методологічних обґрунтувань окреслених проблем.

291

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ із його динамічними трансформаційними процесами увиразнює перед науковою спільнотою ряд питань, які потребують глибокого осмислення та детального дослідження. Із-поміж них – роль медій (акцентуємо увагу на вживанні саме форми множини: «медії», що використовується поряд з узвичаєним варіантом «медіа» – Авт.) у формуванні культури нового типу сучасних постіндустріальних суспільств. Саме вагома роль інформації у сучасному постіндустріальному суспільстві підставою характеризує його як інформаційне. Істотними ознаками такого суспільства є:

- пріоритет інформації й інформаційних технологій як провідних, стратегічних чинників розвитку продуктивних сил;
- глобалізація процесів та явищ, що формує єдиний інформаційний простір і сприяє діалогу та взаємопроникненню культур;
- зміна ролі особистості, актуалізація знань і кваліфікації як головного джерела оновлення світу;

- розширення сфери культури (нова комунікація, полікультурність, віртуалізація тощо) й виникнення нових культур (електронної, мережевої, мультимедійної та інших);
- інноваційний стиль мислення; еволюційно-синергетичний і системно-інформаційний підходи;
- гуманізація й гуманітаризація знання; виникнення інформаційно-екологічних проблем, загроза психофізичному здоров'ю людей та інше (Гриценко, 2006, 265–380; Трач, 2016, 114).

292

Інформаційну революцію, яка розпочалася наприкінці ХХ століття, пов'язано з повсюдним упровадженням інформаційних систем у сферу виробництва, управління й комунікації, на провідні позиції виходить «обмін інформацією та знаннями». Ця революція загалом прискорила всі цивілізаційні процеси та спричинила кардинальну трансформацію сутнісних характеристик суспільства. За словами Д. Белла, «концепція постіндустріального суспільства не є картиною повного суспільного ладу, вона є спробою описати осьову зміну соціальної структури» (Bell, 1973, 119). Разом із процесами інформатизації відбувається активний розвиток нової форми культури – інформаційної. Важливу роль у цих процесах відіграють медійні засоби, які постійно трансформуються під впливом науково-технічного прогресу. Урешті йдеться про формування медійної культури як домінувальної культури інформаційного суспільства, яка забезпечує формування соціокультурної картини світу за допомогою різних образів, що генеруються традиційними та електронними засобами масової інформації.

Оксфордський словник (English Oxford living dictionary) тлумачить поняття «медії» як спосіб отримання значною аудиторією інформації посередництвом основних засобів масової комунікації (телебачення, радіо, газети, Інтернет). Одним із перших термін «медії» (від лат.: *medium* – спосіб, засіб, посередник) у контексті дослідження різних засобів комунікації запропонував і обґрунтував М. Маклюен (McLuhan, 1964). Медії – це засоби й способи трансляції/передачі інформації, а також середовище, створюване ними, у якому формуються та транслуються відповідні культурні коди. Нині медії визначають, «якими смислами наповнюється культура, а домінування окремих медій тісно пов'язане з моделлю суб'єкта, притаманною тій чи іншій добі» (Доброносова, 2017, 29).

Історія медіа на сьогодні налічує вже шість етапів (які іноді називають «епохами історії медіа»), кожен із яких характеризується домінуванням певних засобів передачі інформації: 1) епоха усного мовлення; 2) епоха писемності; 3) епоха друкованої книги, названа М. Маклюеном «галактикою Гутенберга»; 4) епоха мас-медіа або «галактика Маклюена»; 5) епоха комп'ютерних технологій (названа німецьким медіа теоретиком Норбертом Больцем «галактикою Тьюрінга»); 6) епоха Web 2.0 – віртуальних соціальних мереж та «мережевізації» суспільства (Кислова, Берднік, 2015, 279).

У сучасному суспільстві, розвиток якого нерозривно пов'язаний з інформаційно-комунікаційними технологіями (масштаби поширення їх зростають у геометричній прогресії), кожен новий різновид медіа вбудовується в новий контекст та умови світоустрою. Цей процес відповідно змінює усталені форми соціальної взаємодії, руйнує звичні уявлення, і пов'язано його з феноменом медіакультури як чинника інформаційної цивілізації. Поява медійної культури видається цілком закономірним етапом культурно-історичного розвитку суспільства. Як зауважив М. Кастельс, наші історично побудовані системи вірувань та кодів під впливом нової технологічної системи культури з часом дедалі більше зазнають фундаментального перетворення: «У мережевому суспільстві влада і протидія спрямовані на те, щоб впливати на нейронні мережі людини за допомогою мереж масової комунікації та мереж масової самокомунікації» (Castells, 2011, 773).

Медіі, медіальність поступово нарощували свою присутність у культурі, тривалий час посилювали свій вплив на соціокультурні процеси, допоки не стали домінувати. Таку позицію медійна культура зайняла внаслідок актуалізації в суспільстві проблеми інформатизації, диверсифікації та інтенсифікації, що за часом збіглося з посиленням експансії екранних форм культури та комп'ютеризацією всіх сфер сучасного життя. Інтенсифікація суспільних процесів потребувала не конвенціонально позначених форм інформації, які виникали при використанні друкованих текстів (слів, цифр), а конкретної, унікальної й достовірної документальної інформації, конкретної й унікальної, що ґрунтується на можливостях зображення. Невипадково наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХХ століття потужно заявило про себе телебачення як комунікативний засіб, що поєднав у собі інформаційну потужність слова й зображення, можливості візуальних (фотографія), аудіальних (радіомовлення, грамплатівок тощо)

та аудіовізуальних (кіномистецтво) текстів – текстів нового типу, які сьогодні звично називають медійними. Почалася ера домінування аудіовізуальної культури або нових медіа – телебачення, відеографії, мультимедій, інтернету.

Із появою в ХХ столітті електронних медіа значну частину традиційних функцій засобів усної та друкованої комунікації було замінено новими, які здійснюються за допомогою мультимедійних інтерактивних медіа. Нові медії розвивались під впливом цифрових, інформаційних і мережевих технологій та комунікацій, у тому числі поява технології Web 2.0 (особливістю якої полягає в можливості залучення користувачів до створення контенту). Тобто подальшим каталізатором цього процесу став розвиток комп'ютерних технологій, які інтегрували комунікативні можливості традиційних друкованих і нових медійних текстів. Мультимедійні й мережеві засоби комп'ютерних технологій урізноманітнили та варіювали процес передавання інформації, зробили його дієвим і при цьому оперативним та глобальним завдяки віртуальності своїх повідомлень (Лисинюк, 2020, 38–48). Під потужним впливом нової комунікаційної системи, опосередкованої соціальними інтересами, політикою урядів та стратегіями бізнесу, як зазначає М. Кастельс, народжується нова культура – культура реальної віртуальності, в рамках якої «процес спілкування в суспільстві, а також організації та мережі, які реалізують цей процес комунікації, є ключовими полями ... влади в мережевому суспільстві» (Castells, 2011, 777).

Водночас зазначимо відсутність єдиного тлумачення поняття «нові медії» та єдиної класифікації. Так, увиразнюється декілька підходів: технологічний (коли нові медії розглядаються як сукупність цифрових, мережевих, комунікаційних технологій); журналістський (конвергентні медіа); комунікативістський (тип комунікації «від багатьох багатьом», на противагу мас-медіа, де комунікація здійснюється «від одного багатьом») та ін. Синтез розвитку новітніх технологій та трансформаційних процесів, що відбуваються під його впливом у сучасних комунікаціях та традиційній журналістиці, дозволяє розглядати нові медіа як різноманітну за формою інтерактивну медіа-продукцію (послуги), що поширюється через мережу Інтернет, наділену комунікаційними властивостями, яка одночасно є мас-медіа і засобом соціальної комунікації. (Григорова, 2017, 94).

Нерідко в синонімічному ряду «нових медій» використовують терміни «комп'ютерно-опосередковані комунікації» («computer mediated communications», СМС) та «цифрові медіа» (digital media), акцентуючи увагу на тому, що цей феномен має відношення до нового («цифрового») середовища існування людини, формування якого, за словами Говарда Рейнгольда, є основою «нової соціальної революції». При цьому сутність останньої, на його думку, полягає у вторгненні «розумних» інтернет-технологій в життя сучасної людини, що немислимим раніше чином модифікувало способи спілкування, залицяння, трудової і творчої діяльності, суперництва, купівлі-продажу, управління (Кислова, Берднік, 2015, 278).

Д. Мак-Квейл увиразнив такі основні характеристики нових медій: вони ґрунтуються на комп'ютерних технологіях; гнучкі, гібридні; мають інтерактивний потенціал; виконують як приватні, так і публічні функції; характеризуються низьким ступенем регуляції; внутрішньо інтегровані, нелокалізовані та всюдисущі; мають доступ до інших комунікацій; є середовищем і масового, й індивідуального спілкування (McQuail, 2010, 135–160). Тобто, серед основних ознак, що відрізняють нові медіа від традиційних: інтерактивність; персоналізація інформації; гнучкість форми, змісту й використання; потоковість споживання контенту й необмеженість у його обсязі, просторі, формі комунікації; можливості редагування й вилучення інформації після її розміщення; оперативність надання й оновлення інформації; практично відсутність цензури й модерації. (Григорова, 2017, 94).

Нові технології дають змогу не просто передавати інформацію чи швидко знайти її в мережі «Інтернет», а й сприяють як здійсненню тотального контролю за індивідуальною та колективною свідомістю, так і трансформації цієї свідомості. Глобалізоване суспільство зіштовхнулося з тією проблемою, що медіа, диктуючи певні стандарти, насаджують ті чи інші взірці, за якими вибудовується життя соціуму:

- стандартизуються навички та вміння у сфері професійної діяльності;
- поширюються певні стандарти поведінки й манери спілкування людей, які не пов'язано з їхньою національною та культурною належністю;
- поведінка соціальних суб'єктів стає програмованою та прогнозованою через нав'язані масмедіями стандарти;

- забезпечується інтеграція індивідів у соціальні та політичні інститути суспільства;
- формуються конформістське ставлення до політики, однорідність мислення (Ороховська, 2017, 26).

Медіареальність стає окремим формотворчим складником соціальної реальності: вона певним чином структурує, впорядковує та організує повсякденний світ людини. Повідомлення, за допомогою яких сучасні медії організують комунікативний простір суспільства, мають силу соціального впливу (Сорокіна, 2020).

296 — Функціонування медіакультури безпосередньо впливає на соціальне життя суспільства. Масмедії як складник медіакультури виконують, по-перше, функції опосередкування, які оприявнюються у когнітивних процесах і накопиченні життєвого досвіду індивідів; по-друге, функції посередництва, налагодження комунікації на різних рівнях соціальної взаємодії – від міжособистісних до публічної сфери; по-третє, релаксаційні (розважальні) функції. Завдяки комп'ютерним технологіям зросли можливості накопичення та примноження інформації, що посилило інформативно-комунікаційну функцію медіа. Ця функція в умовах поширення електронних ЗМІ, що забезпечують взаємозв'язок предметного й сенсорного значень, дедалі більше набуває вигляду символічного обміну та здійснюється символічними формами (мова, малюнок, літературний образ, релігійний символ, алегорія тощо), які конструюють певні соціальні сенси, певну медіареальність. Когнітивний процес реалізується через опосередкування, забезпечуючи формування певної моделі медіареальності. Стаючи посередниками між тими, хто презентує інформацію, задаючи її сутнісні характеристики, й тими, хто цю інформацію сприймає, масмедії досягають відповідних соціальних цілей (Ороховська, 2015, 234).

Отже, інформаційно-комп'ютерні технології сприяли формуванню нового типу медіакультури – екранної (аудіовізуальної) або електронної, яка розвивається в нерозривній єдності трьох різновидів культури: писемної, візуальної та аудіальної. Завдяки електронним медіям розширено географію надання інформації та змістово-видові характеристики інформаційних потоків. Водночас в умовах утвердження «культури реальної віртуальності» та видозміни соціальних комунікацій відбувається трансформація / зміна свідомості суспільства. Масмедії є соціальним інститутом, який має вплив на форму-

вання моралі суспільства. Вони беруть активну участь у формуванні та розвитку особистості. У зв'язку з такими перевагами новітніх медій, як оперативність, мультимедійність і вибірковість потрібної інформації, відбувається полегшення організації комунікації. Інформаційне середовище перетворюється на нову форму культури, в якій комунікація стає своєрідним способом існування людей. При цьому під комунікацією в широкому сенсі маємо на увазі і процес взаємодії (а також способи спілкування, що дають змогу створювати, передавати та приймати різноманітну інформацію), і систему, в якій здійснюється взаємодія. Сучасна медіакультура є особливою новою формою медіакommunікації (Байда, 2024, 151–156), що проникає в усі сфери життя людини – бізнес, освіту, політику, культуру. Нові медіа створюють культуру, в якій віртуальність і симулятивність стають нарівні з реальністю, тобто мають однаковий онтологічний зміст. Віртуалізація, ігрофікація, неієрархічність, блицкомунікація, персоналізація зумовлюють процес сучасних культурних змін.

Віртуальна реальність дедалі більше стає середовищем спілкування та соціалізації індивідів. Об'єднані в окремі субкультури інтернет-спільноти сприяють самореалізації особистості, надаючи їй як можливості вербального самовираження, так і засоби візуальної самопрезентації. Такі віртуальні співтовариства в мережі компенсують глобальний дефіцит спілкування для осіб, які потребують корекції, соціалізації, інтеграції. Інтернет-спільноти – це ще й нові можливості ідентичності, включення в які формує відчуття належності, виводить людину з національно-культурної або статусно-неповноцінної ідентичності у простір глобального світу. З огляду на таку ситуацію В. Кириченко й інші дослідники говорять про появу нового типу людини – *homo virtualis*, що прагне замкнутися в горизонті віртуальної реальності, із зусиллям її покидає та виробляє специфічні «віртуалістичні» стереотипи поведінки й діяльності (Кириченко, 2024, 75). Матеріальним фундаментом нової культури є простір потоків і позачасовий формат. Ця культура передбачає різноманітність систем відображення та реальну віртуальність, де уявний світ є вигадкою у процесі свого створення. Тим самим сучасні медіа створюють можливість інформаційного й технологічного маніпулювання свідомістю – непомітного насадження певних поглядів через поринання людини у певне інформаційне середовище, підвищується здатність впливати

на свідомість людей і знижується їхня здатність до критичного мислення (Ороховська, 2015, 262).

Інтерактивність нових медій дає традиційному споживачеві їх безмежні можливості вибору. Але одночасно з цим користувач онлайн-медій стає почасти редактором, почасти навіть творцем нових медіапродуктів. У його особі поєднуються і споживач, і виробник, інтегруються різні ролі та функції (Зражевська, 2013, 71). Г. Ласвел, розмірковуючи про вплив комунікацій у своїй статті «Структура і функції спілкування в суспільстві» (Laswell 1948, 37–51), виокремив:

- 1) поведінковий ефект;
- 2) оцінні (аксіологічні) ефекти;
- 3) емоційний ефект (вплив на почуття людини);
- 4) пізнавальний (когнітивний) ефект.

298

За цих обставин можемо припустити, що в умовах розвитку нових інформаційних технологій саме міжкультурні комунікації відіграватимуть найважливішу роль у процесі вироблення та соціальної нормативізації цінностей. При цьому акцентуємо увагу Ю. Габермаса, який вважав визначальним для розуміння комунікативної дії мову, що забезпечує порозуміння між дієвцями: «Поняття комунікативної дії покладає мову як медіум, через який відбувається порозуміння, у процесі чого учасники, здійснюючи зв'язок зі світом, домагаються одне від одного значущості, що... може бути прийнято або відхилено» (Habermas, 1981, 148). Тим самим, сучасні медії шляхом подальшого розвитку комунікаційних процесів безпосередньо і активно впливають на трансформацію культури нового типу. Здійснений огляд розвитку медій та окремих сегментів формування медійної культури дає підстави для базових узагальнень і відповідей на порушені в науковій розвідці проблеми.

Висновки. Загалом, бурхливий розвиток і трансформація масової комунікації, повсякденних комунікативних практик, становлення соціальних мереж, розгортання потенціалу цифрових медіа, розширення медіапростору формує нові горизонти можливостей та створює нові виклики, пов'язані з постійною потребою опанувати нову реальність, докорінно змінює соціокультурну ситуацію. Тобто, нові медії, ототожнюванні з сучасними комунікаційними технологіями, сьогодні є головним чинником трансформації соціальної реальності, яка постає як поєднання дійсності з віртуальністю. Віртуальні світи поступово «вбудовуються» у дійсність, оскільки вони перестають

бути місцем, куди людина «ховається» від життя, та поступово перетворюються на інструмент впливу на реальність. Історично синхронною інформаційному суспільству є відповідно культура сучасності, значною мірою сформована / сконструйована саме завдяки розвитку сучасних медіа. Нові медіа трансформують медіакультуру, вони впливають не лише на традиційні засоби передавання інформації, а й на весь спектр соціальних комунікацій, змінюючи їхню форму та зміст, а також впливаючи на повсякденне життя, культурну, мовну, політичну, економічну, когнітивну й інші сфери людської діяльності. Медіакультура в системі нових інформаційних процесів набуває нових рис і впроваджує нові естетичні й ціннісні характеристики в культуру загалом, здійснюючи соціально-перетворювальну репрезентацію реальності. Тому вважаємо обґрунтованою запропоновану гіпотезу дослідження щодо взаємозалежності та взаємозумовленості продукування, циркуляції, засвоєння, застосування інформації / знання, типу комунікацій і формування культури нового типу.

У сучасному інформаційному суспільстві медіа здійснюють соціально-перетворювальну репрезентацію реальності: пізнання реального світу відбувається через переживання певних медіаобразів. Це мінімалізує процес рецепції культурних цінностей сучасного медіапростору та формування культурного еталону чи матриці відповідності (наприклад у галузях моди, віртуальних послуг, для поширення знання тощо). При цьому акцентуємо увагу на глибокій інтегрованості ціннісного світу особистості в соціокультурну систему суспільства (Танська, 2021, 202). З огляду на превалювання медійного інформативного потоку в конкретних умовах та на впливовість і заангажованість власників медій (нагадаємо твердження французького соціолога П. Бурд'є стосовно того, що розуміння ієрархії цінностей суспільства насправді зумовлено «символічним насильством» влади), при всій інтерактивності споживач виступає інтерпасивним (здебільшого споживачем, а не виробником інформації). Медіакультура в системі нових інформаційних процесів набуває нових рис і впроваджує нові естетичні й ціннісні характеристики в культуру загалом, здійснюючи соціально-перетворювальну репрезентацію реальності.

Проте, множинність трактувань понятійно-предметного ряду та складність пізнання медіакомунікаційного контексту визначає міждисциплінарність дослідження, методологічною основою якого є пра-

ці з історії та теорії медіакомунікацій, антропології й соціології медій, культурології, медіапсихології тощо. На перспективу актуальне значення має міждисциплінарний характер досліджень медій. Важливим методологічним завданням стає рефлексія щодо сукупності вже виконаних науково-теоретичних розробок задля з'ясування стану дослідженості проблеми та вдосконалення концептуального підґрунтя для її розв'язання. Це пов'язано передусім із тим, що сьогодні різноманітні медії мають потужний соціокультурний потенціал й активно змінюють повсякденні практики комунікації та культурні практики, беручи участь у творенні смислів. Цей процес відповідно трансформує усталені форми соціальної взаємодії, руйнує звичні уявлення, і пов'язує його з феноменом медіакультури як чинника інформаційної цивілізації та важливого засобу формування культури нового типу.

Джерела та література:

- 300 —
1. Байда, І. 2024. “Медіакультура як феномен інформаційного суспільства”. *Fine Art and Culture Studies*. 1: 151–156.
 2. Габермас, Ю. 1996. “Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації”. Пер. з нім. Л. Ситниченко. Першоджерела комунікативної філософії. Київ: Либідь: 84–91.
 3. Григорова, З. 2017. “Нові медіа, соціальні медіа, соціальні мережі – ієрархія інформаційного простору”. *Технологія і техніка друкарства*. 3 (57): 93–100.
 4. Гриценко, О. 2006. “Українські ЗМІ в контексті глобальних процесів на початку ХХІ століття”. *Україна на шляху до Європи*. Київ: Етнос: 265–380.
 5. Доброносова, Ю. 2017. “Екзистенціальні аспекти самоздійснення в контексті сучасного розмаїття медіа”. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 16: 29–32.
 6. Зражевська, Н. 2013. “Нові медіа і нові форми комунікації в медіакulturі”. *Актуальні питання масової комунікації*. 14: 70–75.
 7. Кириченко, В. 2024. “Соціально-психологічні умови появи «homo virtualis» в умовах інформаційного суспільства”. *Журнал соціальної та практичної психології*. 3: 75–79.
 8. Кислова, О., Берднік, К. 2015. “Нові медіа як комунікативні технології ХХІ століття: наслідки мережевізації та інтелектуалізації комунікацій”. *Соціальні технології: заради чого? Яким чином? З яким результатом?*: монографія / Колектив авторів, наук. ред. В. І. Подши-

валкіна. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова: 277–288.

9. Лисинюк, М. 2020. “Медіакультура: сутнісні особливості і функції”. *Питання культурології*. 36: 38–48.

10. Ороховська, Л. 2015. *Медіакультура у дзеркалі філософії історії*. Київ: Центродрук. 333 с.

11. Ороховська, Л. 2017. “Трансформації суспільної свідомості під впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій”. *Вісник НАУ. Серія «Філософія. Культурологія»*, 2: 26–30.

12. Сорокіна, Г. 2020. *Комунікативне повідомлення як засіб конструювання соціальної реальності*. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/23450/1/tezis_sorokina.pdf.

13. Танська, Л. 2021. “Культурологічні виміри функціонування медіакультури на пострадянському просторі”. *Питання культурології*. 37: 202–210.

14. Трач, Ю. 2016. “Нові інформаційні технології та інформаційна культура в глобалізованому світі”. *Культура України*. 52: 112–119. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura52/14.pdf.

15. Bell, D. 1973. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books. 507 p.

16. Castells, M. 2011. “A network theory of power”. *International j. of communication*. Los Angeles (CA). 5: 773–787.

17. Habermas, J. 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. In 2 Bde. Bd. 1: *Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Bd. 2: *Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 1216 S.

18. Laswell, H. 1948. “The Structure and Function of Communication in Society”. *The Communication of Ideas*. 4: 37–51.

19. McQuail, D. 2010. *Mass Communication Theory*. 6th edition. London: SAGE. 632 p.

20. McLuhan, M. 1964. *Understanding Media: The Extensions of Man*. L.-N.Y.: McGraw Hill. 396 p.

References:

1. Bayda, I. 2024. “Mediakul'tura yak fenomen informatsiynoho suspil'stva”. *Fine Art and Culture Studies*. 1: 151–156.

2. Habermas, Y. 1996. "Komunikatyvna diya i dyskurs – dvi formy povsyakdennoyi komunikatsiyi". Per. z nim. L. Sytnychenko. Pershodzherela komunikatyvnoyi filosofiyi. Kyiv: Lybid': 84–91.

3. Hryhorova, Z. 2017. "Novi media, sotsial'ni media, sotsial'ni merezhi – iyerarkhiya informatsiynoho prostoru". Tekhnolohiya i tekhnika drukarstva. 3 (57): 93–100.

4. Hrytsenko, O. 2006. "Ukrayins'ki ZMI v konteksti hlobal'nykh protsesiv na pochatku KHKHI stolittya". Ukrayina na shlyakhu do Yevropy. Kyiv: Etnos: 265–380.

5. Dobronosova, Y. 2017. "Ekzystentsial'ni aspekty samozdiysnennya v konteksti suchasnoho rozmayittya media". Aktual'ni problemy filosofiyi ta sotsiolohiyi. 16: 29–32.

6. Zrazhevs'ka, N. 2013. "Novi media i novi formy komunikatsiyi v mediakul'turi". Aktual'ni pytannya masovoyi komunikatsiyi. 14: 70–75.

302 — 7. Kyrychenko, V. 2024. "Sotsial'no-psykholohichni umovy poyavy «homo virtualis» v umovakh informatsiynoho suspil'stva". Zhurnal sotsial'noyi ta praktychnoyi psykholohiyi. 3: 75–79.

8. Kyslova, O., Berdnik, K. 2015. "Novi media yak komunikatyvni tekhnolohiyi XXI stolittya: naslidky merezhevizatsiyi ta intelektualizatsiyi komunikatsiy". Sotsial'ni tekhnolohiyi: zarady choho? Yakym chynom? Z yakym rezul'tatom?: monohrafiya / Kolektiv avtoriv, nauk. red. V. I. Podshyvalkina. Odesa: Odes'kyy natsional'nyy universytet imeni I. I. Mechnikova: 277–288.

9. Lysynyuk, M. 2020. "Mediakul'tura: sutnisni osoblyvosti i funktsiyi". Pytannya kul'turolohiyi. 36: 38–48.

10. Orokhovs'ka, L. 2015. Mediakul'tura u dzerkali filosofiyi istoriyi. Kyiv: Tsentrodruk. 333 s.

11. Orokhovs'ka, L. 2017. "Transformatsiyi suspil'noyi svidomosti pid vplyvom novitnikh informatsiyno-komunikatsiynnykh tekhnolohiy". Visnyk NAU. Seriya «Filosofiya. Kul'turolohiya», 2: 26–30.

12. Sorokina, H. 2020. Komunikatyvne povidomlennya yak zasib konstruyuvannya sotsial'noyi real'nosti. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/23450/1/tezis_sorokina.pdf.

13. Tans'ka, L. 2021. "Kul'turolohichni vymiry funktsionuvannya mediakul'tury na postradyans'komu prostori". Pytannya kul'turolohiyi. 37: 202–210.

14. Trach, YU. 2016. "Novi informatsiyni tekhnolohiyi ta informatsiyna kul'tura v hlobalizovanomu sviti". Kul'tura Ukrayiny. 52: 112–119.

URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura52/14.pdf.

15. Bell, D. 1973. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books. 507 p.

16. Castells, M. 2011. "A network theory of power". *International j. of communication*. Los Angeles (CA). 5: 773–787.

17. Habermas, J. 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. In 2 Bde. Bd. 1: *Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Bd. 2: *Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 1216 S.

18. Laswell, H. 1948. "The Structure and Function of Communication in Society". *The Communication of Ideas*. 4: 37–51.

19. McQuail, D. 2010. *Mass Communication Theory*. 6th edition. London: SAGE. 632 p.

20. McLuhan, M. 1964. *Understanding Media: The Extensions of Man*. L.-N.Y.: McGraw Hill. 396 p.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.304-319>

УДК: 004.8:327

© Іванна Макух-Федоркова¹

© Дар'я Мікіцел²

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА АМЕРИКАНСЬКИЙ ДОСВІД

У статті висвітлюється правове регулювання розвитку штучного інтелекту (ШІ) у Європейському Союзі та Сполучених Штатах Америки. Аналізуються ключові нормативно-правові акти, що визначають засади розвитку, впровадження та використання ШІ, а також забезпечення етичних стандартів і прав людини в цій сфері.

304 — Європейський підхід до регулювання штучного інтелекту базується на розробці комплексної нормативної бази, яка включає пропозицію «Акту про штучний інтелект» (AI Act), «Регламент Європейського парламенту та Ради (ЄС)», ініціативи щодо забезпечення прозорості алгоритмів і захисту персональних даних. Особливу увагу приділено категоризації ризиків використання ШІ та впровадженню механізмів контролю за його застосуванням. Основна мета полягає в забезпеченні безпеки та захисту прав людини, а також у недопущенні дискримінації та порушень приватності.

Зі свого боку, правова система США ґрунтується на децентралізованому підході, який поєднує галузеве регулювання, етичні рекомендації та державні ініціативи щодо розвитку технологій. У США основною ініціативою є «Указ президента США щодо сприяння безпечному та надійному використанню штучного інтелекту», який був підписаний у 2023 році. Цей указ націлений на створення націо-

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: i.makuch-fedorkova@chnu.edu.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2198-8727>.

² Магістрантка спеціальності Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: mikitsel.daria@chnu.edu.ua.

нальних стандартів для безпечного і етичного розвитку ШІ, зокрема на підвищення прозорості та безпеки в застосуванні технологій, що використовуються в таких сферах, як охорона здоров'я, фінанси та правоохоронна діяльність. Також в США був представлений «План дій щодо Хартії прав штучного інтелекту», який містить принципи захисту прав людини в контексті використання ШІ. В основному документі акцентується увага на таких правах, як: право на прозорість і контроль за використанням персональних даних, право на безпеку і захист від шкоди, право на недискримінацію та право на приватність. При цьому особлива увага приділяється стимулюванню інновацій та саморегуляції індустрії.

У статті також порівнюються підходи обох систем до врегулювання відповідальності за рішення, прийняті ШІ, захисту прав людини та забезпечення кібербезпеки. Водночас, у США правове регулювання ШІ більше акцентує увагу на сприянні інноваціям і розвитку технологій, з одночасним забезпеченням базових етичних норм і захисту прав громадян. Обидва підходи мають свої переваги та виклики: європейський підхід дає чіткіші та більш жорсткі стандарти, тоді як американський підхід дає більше простору для розвитку та гнучкості в застосуванні технологій.

305

Ключові слова: нормативно-правові акти, штучний інтелект, Сполучені Штати Америки, Європейський Союз, правове регулювання, регламент, етичні стандарти, наслідки використання штучного інтелекту, цифрова трансформація.

Legal Principles of the Artificial Intelligence Development: European and American Experience

This article highlights the legal regulation of artificial intelligence (AI) development in the European Union and the United States of America. It analyzes key regulatory legal acts that define the principles of AI development, implementation, and use, as well as ensuring ethical standards and human rights in this field.

The European approach to AI regulation is based on the development of a comprehensive regulatory framework, including the proposal of the «Artificial Intelligence Act» («AI Act»), initiatives to ensure algorithmic transparency, and the protection of personal data. Particular attention is paid to the categorization of AI usage risks and the implementation of control mechanisms for its application.

On the other hand, the US legal system is based on a decentralized approach that combines sectoral regulation, ethical recommendations, and government initiatives for technology development. A key initiative in the US is the «Executive Order on Promoting Safe and Trustworthy Artificial Intelligence», signed in 2023. This order aims to establish national standards for the safe and ethical development of AI, particularly by enhancing transparency and security in the application of AI technologies in fields such as healthcare, finance, and law enforcement. Additionally, the US introduced the «Blueprint for an AI Bill of Rights», which outlines principles for human rights protection in AI applications. The core document emphasizes rights such as transparency and control over personal data usage, security and protection from harm, non-discrimination, and privacy rights. At the same time, particular attention is given to fostering innovation and industry self-regulation.

The article also compares the approaches of both systems to regulating responsibility for AI-made decisions, protecting human rights, and ensuring cybersecurity. At the same time, AI regulation in the United States places greater emphasis on fostering innovation and technological development while ensuring basic ethical norms and citizen rights protection. Both approaches have their advantages and challenges: the European approach provides clearer and stricter standards, whereas the American approach allows for more flexibility and room for technological advancement.

Keywords: *regulatory legal acts, artificial intelligence, United States of America, European Union, legal regulation, regulation, ethical standards, consequences of artificial intelligence use, digital transformation.*

Постановка наукової проблеми. Штучний інтелект все більше використовується у різних сферах, включаючи технології, медицину, фінанси, транспорт, право, освіту тощо. На сучасному етапі масштабне використання можливостей штучного інтелекту призводить до того, що його застосування створює потребу в адекватному правовому регулюванні задля забезпечення ефективного захисту прав та інтересів користувачів. Штучний інтелект не має кордонів, тому потреба в уніфікованих стандартах та нормах стає все більш актуальною для забезпечення гармонізації правового регулювання на міжнародному рівні, звісно ж з відповідними уточненнями та специфіками для законодавства кожної країни. Реально оцінюючи можливості та небезпеку, яку може привнести в життя суспільства штучний інте-

лект, провідні країни світу вже досить активно почали розробляти законопроекти та регламенти щодо регулювання цього процесу.

Європейський Союз досить активно відпрацьовує правові механізми регулювання штучного інтелекту у своєму законодавстві. Положення передбачають як процес структуризації, так і притягнення до відповідальності за порушення прав людини та вчинення зловмисних дій, що тягнуть за собою загрозливі наслідки. ЄС активно працює над розробкою етичних стандартів та принципів, які регулюватимуть використання штучного інтелекту. Це включає в себе питання прозорості, відповідальності, справедливості та безпеки систем штучного інтелекту.

У свою чергу, Сполучені Штати Америки досить демократично розвивають правове регулювання штучного інтелекту в своєму законодавстві. Особливості законодавства Сполучених Штатів Америки щодо штучного інтелекту проявляється в тому, що немає жорсткого регулювання, але разом з цим, немає і зворотного підходу, коли держава монополізує штучний інтелект, як це відбувається в Китаї. ³⁰⁷ Правильне правове регулювання штучного інтелекту сприяє захисту прав та свобод людини, стимулює інновації, забезпечує безпеку та надійність систем, встановлює етичні стандарти та гарантує збалансований розвиток цієї технології.

Аналіз результатів наукових досліджень. В якості методологічної основи цієї теми було обрано порівняльно-правовий метод дослідження штучного інтелекту в США та ЄС, який дозволив виявити відмінності в підходах до регулювання технологій, а також визначити найефективніші практики та правові моделі. Для цього було опрацьовано законопроекти, прийняті в Європейському Союзі та Сполучених Штатах Америки. Значна увага також приділялась проектам законів, дорожнім картам та концепціям опублікованих на офіційних сайтах.

Метою статті є дослідження правового регулювання та відповідальності за використання можливостей штучного інтелекту в Європейському Союзі, Сполучених Штатах Америки, і як наслідок, розглянути перспективи та проблеми впровадження правового регулювання ШІ в Україні.

Для досягнення поставленої мети було визначено наступні **завдання**: розглянути та проаналізувати перспективи та вже наявні підґрунтя правового регулювання штучного інтелекту в Європейсько-

му Союзу; дослідити шляхи впровадження механізмів регулювання ШІ в Сполучених Штатах Америки та відслідкувати методи відповідальності за використання Artificial intelligence; охарактеризувати перспективи правового регулювання ШІ в Україні та зосередитись на проблемах, які стоять на заваді впровадження ефективного Закону про штучний інтелект.

Виклад результатів дослідження. Правове регулювання ШІ в ЄС та США має суттєві відмінності, що відображають різні підходи до інновацій, етики та безпеки технологій. Європейський Союз вважається одним з лідерів у розробці нормативно-правових актів для регулювання ШІ, орієнтуючись на забезпечення високого рівня захисту прав людини та етики використання нових технологій.

308 — В квітні 2021 року Європейська комісія запропонувала перший проект нормативно-правового документу ЄС щодо ШІ під назвою «Пропозиція Регламенту про штучний інтелект (AI Act)» (Proposal for a Regulation, 2021). Цей регламент створює правову основу для регулювання ШІ, застосовуючи ризик-орієнтований підхід. Системи ШІ класифікуються на основі рівня ризику, який вони можуть нести для суспільства. Наприклад, системи, які використовуються для біометрії, медичної діагностики чи автономного транспорту, відносяться до категорії високого ризику, що вимагає більш суворого контролю та обов'язкових процедур сертифікації. Водночас менш небезпечні застосування ШІ (наприклад, чат-боти чи рекомендовані системи) мають менший рівень регулювання. Варто зазначити, що на початку 2023 року були внесені певні корективи до проєкту «Закону про штучний інтелект» від 21 квітня 2021 року (A milestone for AI regulation, 2023). Було визначено остаточне та єдине визначення терміну штучний інтелект та зазначено модель регулювання штучного інтелекту. Якщо детальніше охарактеризувати небезпечні прояви системи ШІ, рівень чотирирівневої моделі, то він включає в себе заборонені механізми та системи штучного інтелекту. Слід зауважити, що до цієї категорії необхідно також віднести системи машинних технологій, бо вони використовують «підсвідомі методи впливу на свідомість людини» (European Commission proposes, 2021). Також до цього рівня відносяться системи ШІ, які спрямовані на те, щоб використовувати вразливості людей пов'язані з віком, фізичними чи розумовими вадами, які скеровані на те, щоб спотворювати, видозмінювати поведінку людей, викликати фізичні чи психологічні

розлади (European Commission proposes, 2021). До цього рівня також відносять систему розпізнання обличь, яка є найбільш чітко регламентована. Наступним етапом є штучний інтелект високого рівня, що передбачає потенційну шкоду здоров'ю, безпеці та прав людини. Третій рівень регулювання передбачає систему прозорості, що поширюється на системи, що працюють з фізичними особами, що використовують біометричні системи та такі системи що взаємодіють із даними, що були згенеровані технологіями штучного інтелекту, до прикладу глибинні фейки. До останньої категорії відносять безпечні прояви штучного інтелекту та ті, які не підпадають до попередніх категорій (European Commission proposes, 2021).

Законопроект також передбачається ведення досить значних штрафів (European Commission proposes, 2021). Штрафи будуть накладатися відповідно до чотирирівневої моделі, де найвищий штраф буде за найбільш небезпечні порушення положень щодо використання технологій штучного інтелекту. Отож, штраф за порушення, що буде стосуватися високого рівня становитиме 6% світового обороту або 30 мільйонів євро. В свою чергу штраф за порушення будь-якого іншого регламенту законопроекту становитиме 4% світового обороту, тобто 20 мільйонів євро. І що не менш важливо штраф щодо поширення невірної, оманливої, неправдивої інформації становитиме 2% світового обороту, тобто 10 мільйонів євро (European Commission proposes, 2021).

Щодо механізму регулювання ШІ варта уваги думка Венче Карлстад, керівника ініціатив з цифрового суверенітету Tietoevry, яка протягом тривалого часу спостерігає за розвитком правового регулювання ШІ: «Це перша в світі норма ШІ, і кожен, хто розробляє або впроваджує програми ШІ в Європі, повинен буде її дотримуватися» (Wenche Karlstad 2023). Водночас професор Марія Славковік, керівник кафедри інформації та медіа науки Бергенського університету, зауважує, що Закон про ШІ матиме великий вплив. «Незважаючи на те, що багато людей мають заперечення, ми повинні регулювати використання штучного інтелекту. Те, що ми бачимо зараз, є початком нової ери автоматизації» (Wenche Karlstad, 2023).

Отже, слід зауважити, що правове регулювання штучного інтелекту може стати тим важелем, який забезпечить правомірність використання ШІ, закладе необхідні постулати для гарантування безпеки людству та дасть механізми для регулювання та накладання відпо-

відальності на осіб, що використовують можливості штучного інтелекту з намірами, які можуть нести загрозу як фізично для людей, так і з зловмисними намірами впливати на свідомість суспільства.

13 березня 2024 року Європейський парламент ухвалив «Закон про регулювання штучного інтелекту», спрямований на встановлення чітких правил використання ШІ. Документ передбачає розподіл систем ШІ за рівнями ризику, заборону небезпечних технологій і вимоги до прозорості та відповідальності розробників. Закон покликаний забезпечити безпеку, етичність і дотримання прав людини під час впровадження штучного інтелекту в Європі (Artificial intelligence (EU Formally, 2024)). Варто зазначити, що представники бізнесу ЄС глибоко занепокоєні впровадженням Закону про штучний інтелект, бо вважають, що це може нанести шкоду конкурентоспроможності Європейського Союзу та призвести до зменшення інвестицій. У зв'язку з подібними хвилюваннями десятки провідних лідерів відкликали свій голос на підтримку закону щодо правового регулювання штучного інтелекту.

310

— Після ухвалення Європейським парламентом 13 березня 2024 року «Закону про регулювання штучного інтелекту» провідні країни ЄС висловили різні реакції. Франція та Німеччина висловили занепокоєння, що суворі вимоги закону можуть негативно вплинути на європейські стартапи та інновації, пропонуючи розглянути варіанти саморегулювання. Водночас понад 150 великих корпорацій, включно з Siemens, Airbus та Danone, підписали відкритий лист із закликом переглянути регуляторні плани, стверджуючи, що вони можуть підірвати технологічний потенціал Європи. Незважаючи на це, європейські інституції наголошують на важливості встановлення глобальних стандартів у сфері штучного інтелекту, підкреслюючи лідерську роль ЄС у цьому питанні. (Представники країн ЄС, 2024). Окрім цього, ЄС зосереджується на етичних аспектах, зокрема на забезпеченні прозорості алгоритмів, які повинні бути зрозумілими для користувачів, і на обов'язковому захисті прав людини, зокрема від дискримінації та порушення приватності.

На відміну від ЄС, в США відсутній єдиний федеральний закон, що охоплює всі аспекти ШІ. Регулювання цієї технології в США розподілене між різними агентствами та ініціативами. Однією з головних ініціатив є Національний закон про штучний інтелект, який був прийнятий у 2020 році (National Artificial Intelligence Initiative

Act, 2020). Цей закон спрямований на просування розвитку ШІ через дослідження, освіту та національне співробітництво. Основна увага в США приділяється підтримці інновацій і розвитку нових технологій, що створює сприятливі умови для бізнесу та стартапів. Водночас не існує єдиного регулювання в питаннях етики чи безпеки ШІ, і більшість рішень щодо застосування цієї технології приймаються на рівні окремих компаній або державних агентств. Наприклад, Федеральна комісія з торгівлі США (FTC) та інші органи можуть здійснювати нагляд за певними аспектами використання ШІ, такими як захист персональних даних або безпека алгоритмів. Проте в США, на відміну від ЄС, немає централізованої правової рамки для повного контролю за ШІ.

Важливо, що правове регулювання та відповідальність за зловмисне використання штучного інтелекту почали активно розглядатися лише нещодавно. Наприклад, Федеральний закон про захист комп'ютерних систем і інформації (Computer Fraud and Abuse Act) визначає кримінальну відповідальність за незаконний доступ до комп'ютерних систем (Legalweek, 2024). Такі дії можуть призвести до штрафу, а також до винесення вироку позбавлення волі.

Оскільки закони в кожному штаті США можуть дещо відрізнятися, то й відповідальність за використання ШІ може бути дещо різною, відповідно до штату США. Відтак деякі штати приймають власні закони щодо кібербезпеки та зловмисного використання технологій, включаючи штучний інтелект. Наприклад, деякі штати можуть мати специфічні закони про кіберзлочинність або порушення приватності, які включають у себе поняття штучного інтелекту.

У 2023 році адміністрація президента Байдена прийняла важливий указ – «Executive Order on Promoting Safe and Secure Artificial Intelligence» (Новий указ Президента Байдена, 2023), який спрямований на створення національних стандартів для розвитку та застосування штучного інтелекту (ШІ) в США. Цей указ став кроком до формування політики, яка дозволяє регулювати ШІ з акцентом на безпеку, етику та захист прав людини. Основні положення указу включають кілька ключових аспектів. По-перше, він зобов'язує федеральні агентства створити та впровадити правила для забезпечення безпеки технологій ШІ, запобігання зловживанню та шахрайству, а також гарантування прозорості в їх застосуванні. По-друге, указ підкреслює важливість врахування етичних принципів у розробці ШІ,

зокрема, забезпечення захисту прав людини та уникнення дискримінації через алгоритми, які можуть призводити до негативних соціальних наслідків. Окрім того, вказується на необхідність співпраці між державними та приватними структурами для розробки безпечних та етичних рішень, а також удосконалення стандартів безпеки. Крім того, указ створює основу для стратегічних ініціатив, спрямованих на розвиток досліджень та інновацій у сфері ШІ з метою забезпечення глобальної конкурентоспроможності США (Новий указ Президента Байдена, 2023).

Таким чином, указ 2023 року має на меті забезпечити безпечне і етичне впровадження технологій ШІ в США, зберігаючи при цьому можливість для інновацій і розвитку цієї важливої галузі.

У 2023 році Білий дім опублікував «План дій щодо Хартії прав штучного інтелекту» («Blueprint for an AI Bill of Rights»), який став важливою ініціативою уряду США для визначення принципів етичного використання штучного інтелекту та захисту прав громадян в умовах розвитку цієї технології. Цей документ визначає набір основних прав, які мають захищати людини від можливих негативних наслідків використання ШІ, і має на меті створення нормативно-правових стандартів для забезпечення безпеки, прозорості та недискримінації в системах, що використовують ШІ. Основні положення цього документу включають: право на прозорість і контроль – особи повинні мати доступ до інформації щодо того, як і для чого використовуються їхні дані в системах ШІ, а також можливість контролювати цей процес. Це включає можливість оскаржувати рішення, прийняті алгоритмами. Право на безпеку і захист від шкоди – системи ШІ повинні бути надійними і безпечними, не завдаючи шкоди користувачам, і повинні дотримуватися стандартів безпеки, щоб уникнути фізичної, економічної чи психологічної шкоди. Право на недискримінацію – системи ШІ не повинні дискримінувати осіб за будь-якими ознаками (расовими, гендерними, соціальними тощо) і повинні бути справедливими та рівними для всіх користувачів. Право на приватність – особи повинні мати право на захист своєї приватності та контроль за використанням своїх персональних даних у системах ШІ (Krantz T., Jonker A., 2024). Цей план є важливим кроком до встановлення основних правових стандартів у сфері ШІ в США, орієнтуючись на захист прав людини в умовах технологічних змін.

Разом з тим, варто констатувати, що в ЄС на відміну від США, спостерігається жорстке регулювання ШІ з акцентом на етичні та соціальні наслідки використання технологій, тоді як США більше фокусуються на підтримці інноваційного розвитку, часто вдаючись до м'яких методів регулювання та сприяння саморегулюванню у бізнесі. У ЄС зокрема приділяють велику увагу забезпеченню прозорості алгоритмів та можливості для громадян оскаржувати рішення, прийняті за допомогою ШІ, що є частиною ширшої стратегії забезпечення прав людини. У США, хоча також існують окремі ініціативи щодо етики ШІ, більшість із них мають добровільний характер і не обов'язкові до виконання для приватних компаній.

Аналізуючи досвід України з ретроспективної точки зору, слід звернути увагу не те, що перші кроки щодо регулювання ШІ почалися ще у 2020 році зі створення правового регулювання в галузі штучного інтелекту у вигляді «Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» (Про схвалення Концепції, 2021). В цьому документі вперше на законодавчому рівні надавалась інформація про визначення, мету, принципи та завдання розвитку технологій штучного інтелекту в Україні (Штучний інтелект, 2023).

313

Варто зазначити, що Закон Європейського Союзу про штучний інтелект виступає підґрунтям для формування законодавства про штучний інтелект для інших країн. Слід зазначити, що в Україні по аналогії з Сполученими Штатами Америки Міністерством цифрової трансформації запустило амбіційний план, який зосереджений на створенні бази, яка буде регулювати можливості використання штучного інтелекту на національному рівні. Дорожня карта плану спрямована на підготовку українських компаній до майбутніх законодавчих вимог, орієнтованих на Європейський Союз, навчання громадян самозахисту від ризиків, пов'язаних з ШІ, та забезпечення конкурентоспроможності на міжнародних ринках (Ігор Смірнов, 2023). Ініціатива Міністерства цифрової трансформації України орієнтована на захист прав громадян України та інтеграції з ЄС. Особлива увага приділяється ролі ШІ у військовій сфері для підвищення обороноздатності країни (Ігор Смірнов, 2023). У змісті дорожньої карти, оприлюдненої Міністерством цифрових трансформацій України щодо регулювання штучного інтелекту, увага приділяється створенню безпечного середовища, у якому штучний інтелект можна буде використовувати у подоланні кризових ситуацій та загрозливих

тенденцій (Регулювання штучного інтелекту, 2023). Також досить важливою і доцільною, особливо в період російсько-української війни та постійної загрози як фізичного нападу та й інформаційних атак з боку Росії, є згадка про використання ШІ у військових цілях.

Отже, слід зазначити, що дорожня карта щодо штучного інтелекту може стати потужним інструментом для сприяння розвитку України у цифрову епоху, підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку. Саме дорожня карта, розроблена Міністерством Цифрової Трансформації може визначити конкретні заходи та стратегії для розвитку сектору штучного інтелекту в Україні. Це передбачає створення сприятливої екосистеми для стартапів, підтримку дослідницьких проектів та залучення інвестицій. Також дорожня карта та розвиток правильного регулювання ШІ в перспективі вплине на українську економіку, посилить її конкурентоспроможність на міжнародному ринку. Інновації в цій галузі можуть залучати іноземні інвестиції та створювати нові робочі місця. Важливим покращенням, яке може забезпечити коректне правове регулювання штучного інтелекту є підвищення якості та ефективності громадських послуг у різних галузях, таких як охорона здоров'я, освіта, транспорт, та інші. Наприклад, автоматизація процесів може зменшити бюрократію та зробити послуги більш доступними для громадян.

Висновки. Правове регулювання штучного інтелекту (ШІ) в США та ЄС демонструє різні підходи до забезпечення безпеки, етики та прав людини в умовах швидкого розвитку цієї технології. В Європейському Союзі регулювання ШІ орієнтоване на створення строгих, чітко визначених норм та стандартів, які захищають права громадян і забезпечують етичне використання технології. Регламент Європейського парламенту та Ради (ЄС), що наразі перебуває на етапі розробки, має на меті створити рамки для безпечного використання ШІ, визначаючи різні категорії ризиків (від низького до високого) і накладаючи відповідні вимоги для кожної з них. Європейський підхід акцентує увагу на захисті приватності, недискримінації, прозорості та правосудді, зокрема щодо алгоритмічних рішень.

В США, на відміну від ЄС, підхід до регулювання ШІ більш ліберальний та спрямований на підтримку інновацій і технологічного розвитку. Адміністрація Байдена прийняла кілька ініціатив, вклю-

чаючи «Указ президента США щодо сприяння безпечному та надійному використанню штучного інтелекту» («Executive Order on Promoting Safe and Secure Artificial Intelligence») та «План дій щодо Хартії прав штучного інтелекту» («Blueprint for an AI Bill of Rights»), але загальний фокус залишається на стимулюванні розвитку ШІ, а не на строгому регулюванні. США більше орієнтовані на етичні стандарти і забезпечення безпеки через співпрацю між державним і приватним сектором.

Таким чином, основною відмінністю європейського та американського підходів є рівень жорсткості регулювання. ЄС прагне створити більш суворі та всеосяжні закони, які чітко визначають права громадян у контексті ШІ, в той час як США ставлять акцент на інновації та розвиток, залишаючи більше простору для гнучкості та саморегулювання в рамках приватного сектору. Обидва підходи мають свої переваги та виклики. Європейський підхід може забезпечити більш комплексний захист прав людини, проте він може обмежити швидкість розвитку технологій. Водночас американська модель може сприяти інноваціям, але потребує більшої уваги до етичних аспектів і безпеки в застосуванні ШІ. Тому важливо, щоб обидва регіони працювали над гармонізацією правил для забезпечення розвитку технології без шкоди для прав людини та безпеки.

Україна також зацікавлена у ефективному законі про штучний інтелект і що важливо є можливість використовувати найкращі практики та досвід розвинених країн, таких як Європейський Союз та Сполучені Штати Америки, у розробці свого законодавства щодо штучного інтелекту. Наприклад, модель США щодо ШІ може послужити основою для створення ефективних механізмів захисту особистих даних в контексті штучного інтелекту в Україні. Важливо зазначити, що Україна має потенціал стати інноваційним лідером у сфері штучного інтелекту в регіоні. Розвиток високотехнологічних стартапів та ініціатив у сфері штучного інтелекту, таких як розробка алгоритмів машинного навчання або систем автоматизації, може стати стимулом для розвитку відповідного правового середовища. Однак слід враховувати потреби та особливості українського суспільства та економіки при розробці законодавства про штучний інтелект. Наприклад, врахування впливу на ринок праці та рівень доступності технологій для різних верств населення. Отже, слід за-

значити, що правове регулювання штучного інтелекту у провідних країнах світу демонструє глибоке розуміння важливості забезпечення захисту прав громадян, сприяння інноваціям та розвитку етичних стандартів у використанні цієї технології.

Джерела та література:

1. Баловсяк Н. Біль про права для штучного інтелекту повинен впорядкувати застосування AI URL: <https://netfreedom.org.ua/article/bil-pro-prava-dlya-shtuchnogo-intelektu-povinen-vporyadkuvati-zastosuvannya-ai> (дата звернення 13.04.2024)

2. В США розробили Білль про права штучного інтелекту для захисту людей. URL: <https://pingvin.pro/gadgets/news-gadgets/v-ssha-rozrobyly-bill-pro-prava-shtuchnogo-intelektu-dlya-zahystu-lyudej.html> (дата звернення 20.07.2024)

3. Новий указ Президента Байдена про штучний інтелект: більше обмежень чи стимулювання розвитку URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3787099-novij-ukaz-prezidenta-bajdena-pro-stuscnij-intelekt-bilse-obmezen-ci-stimuluvanna-rozvitku.html> (дата звернення 11.04.2024)

4. Представники країн ЄС одноголосно схвалили законопроект про ШІ URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zakonoprojekt-pro-shi-yes-skhvalennya/32803333.html> (дата звернення 29.03.2024)

5. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 5.04.2024 р.)

6. Регулювання штучного інтелекту в Україні: Мінцифри презентувало дорожню карту. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuвання-shtuchnogo-intelektu-v-ukraini-mintsyfry-prezentuvalo-dorozhniu-kartu> (дата звернення 12.04.2024)

7. Смірнов І. Правове регулювання штучного інтелекту: міжнародний досвід та українські перспективи URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/223351_pravove-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-mzhnarodniy-dosvd-ta-ukransk-perspektivi (дата звернення 10.04.2024)

8. Штучний інтелект: проблеми та перспективи правового регулювання в Україні та ЄС. URL: <https://pravo.ua/shtuchnyi-intelekt-problemy-ta-perspektivy-pravovoho-rehuliuвання-v-ukraini-ta-ies/> (дата звернення 13.04.2024)

9. A milestone for AI regulation: European Parliament approves new legal framework for artificial intelligence URL: <https://www2.deloitte.com/dl/en/pages/legal/articles/ki-verordnung-eu.html> (accessed: 03.04.2024)

10. EU Formally Adopts World's First AI Law URL: <https://datamatters.sidley.com/2024/03/21/eu-formally-adopts-worlds-first-ai-law/> (accessed: 10.04.2024)

11. European Commission proposes new regulatory framework for artificial intelligence URL: <https://www.osborneclarke.com/insights/european-commission-proposes-new-regulatory-framework-artificial-intelligence> (accessed: 13.04.2024)

12. Krantz T., Jonker A. What is the AI Bill of Rights? // IBM. 27 September 2024. URL: <https://www.ibm.com/think/topics/ai-bill-of-rights> (accessed: 11.03.2024)

13. Legalweek 2024: поточне регулювання штучного інтелекту в США означає прийняття стратегічного – і комунікативного – підходу URL: https://www-thomsonreuters-com.translate.goog/en-us/posts/legal/legalweek-2024-ai-regulation/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (accessed: 15.04.2024)

317

14. National Artificial Intelligence Initiative Act of 2020. URL: <https://www.aip.org/sites/default/files/aipcorp/images/fyi/pdf/national-ai-initiative-act-final.pdf> (accessed: 11.03.2024)

15. Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/proposal-regulation-laying-down-harmonised-rules-artificial-intelligence> (дата перегляду 13.04.2024)

16. The EU path towards regulation on artificial intelligence URL: <https://www.brookings.edu/articles/the-eu-path-towards-regulation-on-artificial-intelligence/> (accessed: 02.04.2024)

17. Wenche Karlstad. Everyone is asking the same question: How should AI be regulated? URL: <https://www.tietoenvry.com/en/blog/2023/08/eu-data-act-how-should-ai-be-regulated/> (accessed: 11.03.2024)

References:

1. Balovsiak N. Bil pro prava dlia shtuchnoho intelektu povynen vporiadkuvaty zastosuvannia AI. URL: <https://netfreedom.org.ua/article/bil-pro-prava-dlya-shtuchnogo-intelektu-povinen-vporyadkuvati-zastosuvannya-ai> (data zvernennia 13.04.2024).

2. Novyi ukaz Prezydenta Baidena pro shtuchnyi intelekt: bilshе obmezhen chy stymuliuвання rozvytku URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3787099-novij-ukaz-prezidenta-bajdena-pro-stucnij-intelekt-bilse-obmezen-ci-stimuluvanna-rozvitku.html> (data zvernennia 11.04.2024).

3. Predstavnyky krain YeS odnoholosno skhvalyly zakonoproiekt pro ShI. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zakonoprojekt-pro-shi-yes-skhvalennya/32803333.html> (data zvernennia 29.03.2024).

4. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (data zvernennia 5.04.2024).

5. Rehuliuвання shtuchnoho intelektu v Ukraini: Mintsyfry prezentuvalo dorozhniu kartu. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuвання-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfry-prezentuvalo-dorozhniu-kartu> (data zvernennia 5.04.2024)

318 6. Shtuchnyi intelekt: problemy ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання v Ukraini ta YeS. (data zvernennia 13.04.2024).

— 7. Smirnov I. Pravove rehuliuвання shtuchnoho intelektu: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski perspektyvy. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/223351_pravove-reguluvannya-shtuchnogo-intelektu-mzhnarodniy-dosvd-ta-ukransk-perspektivi (data zvernennia 10.04.2024).

8. V SShA rozrobyly Bill pro prava shtuchnoho intelektu dlia zakhystu liudei. URL: <https://pingvin.pro/gadgets/news-gadgets/v-ssha-rozrobyly-bill-pro-prava-shtuchnogo-intelektu-dlya-zahystu-lyudej.html> (data zvernennia 20.07.2024).

9. A milestone for AI regulation: European Parliament approves new legal framework for artificial intelligence URL: <https://www2.deloitte.com/dl/en/pages/legal/articles/ki-verordnung-eu.html> (accessed: 03.04.2024).

10. EU Formally Adopts World's First AI Law URL: <https://datamatters.sidley.com/2024/03/21/eu-formally-adopts-worlds-first-ai-law/> (accessed: 10.04.2024).

11. European Commission proposes new regulatory framework for artificial intelligence URL: <https://www.osborneclarke.com/insights/european-commission-proposes-new-regulatory-framework-artificial-intelligence> (accessed: 13.04.2024).

12. Krantz T., Jonker A. What is the AI Bill of Rights? // IBM. 27 September 2024. URL:<https://www.ibm.com/think/topics/ai-bill-of-rights> (accessed: 11.03.2024).

13. Legalweek 2024: potochne rehuliuвання shtuchnoho intelektu v SSHa oznachaie pryiniattia stratehichnoho – i komunikatyvnoho – pidkhodu. URL: https://www-thomsonreuters-com.translate.goog/en-us/posts/legal/legalweek-2024-ai-regulation/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (accessed: 15.04.2024)

14. National Artificial Intelligence Initiative Act of 2020. URL: <https://www.aip.org/sites/default/files/aipcorp/images/fyi/pdf/national-ai-initiative-act-final.pdf> (accessed: 11.03.2024).

15. Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/proposal-regulation-laying-down-harmonised-rules-artificial-intelligence> (дата перегляду 13.04.2024).

16. The EU path towards regulation on artificial intelligence URL: <https://www.brookings.edu/articles/the-eu-path-towards-regulation-on-artificial-intelligence/> (accessed: 02.04.2024).

319

17. Wenche Karlstad. Everyone is asking the same question: How should AI be regulated? URL: <https://www.tietoevry.com/en/blog/2023/08/eu-data-act-how-should-ai-be-regulated/> (accessed: 11.03.2024).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.320-336>

УДК: 316.776.23:321

© Андрій Стьопкін¹

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЯ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

320
— В статті здійснений аналіз особливостей концептуалізації поняття дезінформація в сучасній політичній науці. Обґрунтовано, що неперервність сучасної геополітичної турбулентності спричинила зростання інтересу академічних спільнот до вивчення процесів вироблення та циркуляції дезінформації й принципів політики протидії поширенню дезінформаційних наративів. Здійснений аналіз довів неможливість створення уніфікованої теорії дезінформації, навіть в ситуації актуальної потреби посилення концептуальної точності. Однією з основних проблем, розв'язання якої сприятиме формуванню чіткого, але гнучкого концепту дезінформації, є проблема одночасного, а часом синонімічного, застосування низки категорій та понять через які описують емпіричний зріз дезінформації. Досягнення наукового консенсусу щодо вимірюваних характеристик дезінформації буде тим кроком, який наблизить можливість вироблення актуальних та застосовних в реальних політичних процесах моделей політики протидії дезінформації. Встановлено, що принциповим для сучасної політичної науки є визначення належного місця політичного та політично значимого контексту виникнення та поширення дезінформації.

Ключові слова: дезінформація, інформація, концептуалізація, політична наука, академічний консенсус, політика протидії дезінформації.

¹ Аспірант кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: stopkin.andrii@chnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-6903-5944>.

Features of Conceptualization of the “Disinformation” Scientific Term in Modern Political Science

The article analyzes the features of conceptualization of the concept of disinformation in modern political science. It is substantiated that the continuity of modern geopolitical turbulence has caused an increase in the interest of academic communities in studying the processes of production and circulation of disinformation and the principles of policy to counter the spread of disinformation narratives. The analysis has proven the impossibility of creating a unified theory of disinformation, even in a situation of urgent need to strengthen conceptual accuracy. One of the main problems, the solution of which will contribute to the formation of a clear but flexible concept of disinformation, is the problem of simultaneous, and sometimes synonymous, application of a number of categories and concepts through which the empirical cross-section of disinformation is described. Achieving scientific consensus on the measurable characteristics of disinformation will be a step closer to the possibility of developing relevant and applicable models of policy to counter disinformation in real political processes. It has been established that determining the proper place of the political and politically significant context of the emergence and spread of disinformation is fundamental for modern political science.

321

Keywords: *disinformation, information, conceptualization, political science, academic consensus, counter-disinformation policy.*

Постановка наукової проблеми. Починаючи від давніх цивілізацій, дезінформація неперервно впливала на організацію суспільних відносин та функціонування політичної системи. Сьогодні дезінформація позиціонується сталими демократіями як виклик для системи демократичних цінностей, сталого та стабільного функціонування системи політичних інститутів на принципах демократичних конституційних норм. Привертає увагу й дедалі більш виразна залежність громадян від споживання вторинної інформації, що розширює можливості вироблення та реалізації політики дезінформації у внутрішньополітичних процесах та на міжнародній арені. Особливо виразною, в означеному контексті, є російська дезінформаційна політика в умовах російсько-української війни, спрямована на підрив структурної та функціональної цілісності Української держави. Російська дезінформація має на меті сприяти становленню, консолідації та поширенню нераціональних ментальних моделей реальності у форматі

концепту руского міра. Попри ірраціональний зміст, сучасні дезінформаційні кампанії є раціональними інструментами руйнування демократичних основ організації політичної влади. Тому, розуміння сутності дезінформації, її базових характеристик та механізму функціонування є основою для формування стійкості та певної імунізації проти потенційної активації тригерів споживання дезінформації в сучасних умовах геополітичної невизначеності. Формування такого розуміння відбувається, зокрема, і в процесі концептуалізації поняття дезінформація в сучасній політичній науці.

Аналіз останніх досліджень та методологія дослідження. В наукових дослідженнях дезінформації особлива роль належить війнам: Перша та Друга світові війни вирішальним чином вплинули на становлення дискурсу потенціалу дезінформації, а російсько-українська війна інтегрувала до нього проблеми вироблення та реалізації політики протидії дезінформації. Водночас, дослідники в сфері концептуалізації поняття дезінформація в сучасній політичній науці перебувають в динамічному пошуку струнких та гнучких концептів, що пояснюється важливістю контексту вироблення, поширення та споживання дезінформації в перманентних умовах невизначеності та ризиків. Методологічні проблеми політологічного вивчення дезінформації та політики протидії дезінформації пов'язані з тим, що сучасна наука оперує низкою концептів (наприклад, «концептуальних попередників» (Anderson, 2021; Mahl, 2024), на рівні яких було здійснене теоретичне осмислення політичних чинників та наслідків викривлення інформації у формі пропаганди, чуток, теорії змов, фейкових новин. На сьогодні, всі означені форми викривлення інформації чітко розмежовуються за такими критеріями як контекст появи недостовірної інформації, її зміст та функції в політичному процесі (Guess, 2020). Водночас, в сучасній політичній науці сформувалося чітке розуміння необхідності опертя на теорії пропаганди, чуток, фейкових новин та теорії змов в концептуалізації змісту дезінформації та структури політики протидії їй (Anderson, 2021), уникаючи наділення категорії дезінформація ознаками парасолькового терміну щодо всіх інших, пов'язаних з неправдивою інформацією.

Метою статті є визначення особливостей процесу та результатів концептуалізації поняття дезінформація в сучасній політичній науці. Для досягнення мети були визначені дослідницькі завдання: проаналізувати зміст, характер та структуру наукових дискусій до-

вкола концептуалізації дезінформації; охарактеризувати наукові позиції щодо співвідношення понять інформація та дезінформація як інструментів досягнення політичних цілей.

Виклад результатів дослідження. Попри численні спроби концептуалізації політичних вимірів дезінформації, до сьогодні в політичній науці не сформувалося однозначного розуміння даного явища. Більшість науковців привертають увагу до такого смислового ядра цієї категорії як неправдивість та неточність: А. Гесс та Б. Лайонс визначають дезінформацію як «твердження, що суперечить чи спотворює розуміння фактів, які можна перевірити» (Guess, 2020); К. Борн та Н. Едінгтон виходять з того, що це «ненавмисно оприлюднена неточна інформація» (Born, 2017); Л. Флоріді маркує дезінформацію як псевдоінформацію, виводячи її за межі «різновидів інформації» (Floridi, 2011:104); К. Фокс виходить з того, що інформація не обов'язково має бути правдивою, наголошує, що «дезінформація вимагає брехні, тому має бути неправдивою» (Fox, 1983:193); С. Джек підкреслює, що дезінформування опирається на навмисно створену неправдиву інформацію (Jack, 2017), що на нашу думку, вказує на політику дезінформування; В. Саутвелл, Е. Торсон та Л. Шелбі конкретизують основні характеристики дезінформації через відсутність консенсусу щодо її істинності «в конкретний час на підставі конкретних доказів» (Southwell, 2017:369). Наведені визначення вказують, що поняття дезінформація корелюється з поняттям інформація, тому необхідно визначити характер зв'язку між ними.

Дискусії щодо співвідношення інформації та дезінформації розгортаються довкола проблеми доречності класифікувати дезінформацію як інформацію, адже інформативність дезінформації визначається як обмежена невизначеність, що не має інформаційної цінності. Тобто, якщо інформація є суспільно значимим фактом, правдивою та здатною забезпечити ціннісну складову процесу прийняття рішень (Floridi, 2011), то з таких позицій дезінформація не може позначатися як той чи інший вид (форма) інформації. На противагу означеному розумінню співвідношення інформації та дезінформації постає підхід, який маркує інформацію як етично нейтральну: «інформація не потребує правди, тому вона не обов'язково має бути правдивою. Але, й дезінформація, що є брехнею, не обов'язково має бути хибною» (Fox, 183:193). На думку С. Леша, дезінформація може бути інформативною «інформацією, що вийшла з-під контролю», а інформація –

іраціональною (неінформативною) (Lash, 2002:2). Тобто, дезінформація може мати інформативний характер, але він завжди буде пов'язаний з метою досягнення певних політичних цілей.

Позиціонування інформативності як характеристики дезінформації дозволило перенести фокус дослідницької уваги на її комунікативний вимір: «дезінформація виникає як функція системи [політичної – Авт.], що відображає потребу людини в інформації та здатність людини помилятися» (Thorson, 2018:292) в умовах невизначеності, кризи, ризиків та загроз. Визнання інформативності дезінформації спрямувало дослідників до визначення матриці суб'єкт-об'єктних відносин, що виникають в процесі вироблення та реалізації політики дезінформування, дослідження її наслідків та вироблення політичних інструментів протидії дезінформації. Тобто, інформативність дезінформації дозволяє використовувати теорії обміну інформацією в медіа середовищі з метою дослідження того, як суб'єкти медіасистеми формують судження та приймають рішення, якщо споживають неправдиву інформацію.

324

— Ще один вектор дебатів в процесі концептуалізації дезінформації спрямовано на визначення змісту таких її характеристик як умисел та фальшування. Проблема умислу як джерела створення дезінформації пов'язана з диференціацією понять місінформація та дезінформація. Частина науковців вважають дезінформацію та місінформацію паралельними поняттями, які не мають предметного перетину (Hameleers, 2020), відповідно, місінформація означається як ненавмисна помилка (Chadwick, 2022). Водночас, достатньо численним є коло дослідників, які вважають, що місінформація є видом дезінформації (Guess, 2020), тому постає необхідність встановити співвідношення цих понять, що здійснюється через категорії намір та мета введення в оману. Останні позиціонуються як характеристики дезінформації (Jack, 2017).

Фальшування, як один з елементів дезінформації, зазвичай обмежується теоретичними рамками концептів хибності, неправди та неточності інформації. Класичне розуміння неточності інформації пов'язане К. Шенноном з появою шуму під час передачі сигналу (Shannon, 1948). З розвитком концептуальних досліджень, предметом яких є дезінформація, хибність, описується науковцями як її ознака, а фальшування як процес. Хибність є матеріальним аспектом дезінформації, який піддається операціоналізації, відтак може бути

виявлений та виміряний. Попри доведені маркери ідентифікації та класифікації хибності інформації та її неправдивості (Brennen, 2020), її операціоналізація потребує опертя на контрольную точку – істини, що в дослідженнях дезінформації зазвичай означається як «доступні докази» та «експертний консенсус» (Vraga, 2020:140–141). Проте, як справедливо зазначають Дж. Куклінські, П. Квірк, Д. Швідер та Р. Річ (Kuklinski, 1998:145–146) встановлення доступних доказів та експертних думок залежить від предмету політичного дискурсу, тому об'єктивна інформація (фактичні твердження), наприклад, щодо державної політики, формуються під час політичного процесу, а не виникають до його розгортання. Тому, оцінка істинної цінності інформації має здійснюватися в конкретний час (Southwell, 2022).

Фальшування як процес створення та поширення дезінформації відображає наукову позицію дослідників, які фокусують увагу на процесі виникнення дезінформації та формуванні твердження щодо її (не)правдивості. Зазвичай науковці опираються на діаграму істини та сили М. Фуко (Foucault, 1980), в якій відображена важливість дискурсу та боротьби за владу на основі легітимації однієї інформації як правдивої, а іншої як брехні (дезінформації). Таке постмодерністське заперечення об'єктивної істини має обмежені переваги для багатьох сучасних досліджень дезінформації. Зокрема, дослідження зусиль Європейського Союзу та України з розробки стратегій протидії дезінформації та розуміння її впливу на розгортання російсько-української війни вимагають, з метою розмежування правдивої інформації та дезінформації, опертя на оцінку та аналіз на основі доказів. Але, варто пам'ятати про доведені застереження щодо ризиків, пов'язаних із нормативним розмежуванням дезінформації та інформації, та продуктивний потенціал дихотомії брехня – правда в кризових ситуаціях. В таких ситуаціях особливого значення набувають технологічний та суспільний контексти, що можуть посилювати, або навпаки, нівелювати продуктивність дихотомії брехня – правда в досягненні політичних цілей (Marres, 2018). Важливим контекстом є й тип політичного режиму, який може опиратися на дезінформацію як риторичну зброю (авторитаризм) або інструмент переслідування (тоталітаризм).

Важливою частиною наукового дискурсу дезінформації є відсутність академічного консенсусу щодо визначення змісту даного поняття, яке необхідне для нормативно-правового регулювання проти-

дії дезінформації. Попри відсутність чіткого правового визначення дезінформації в європейському праві, привертає увагу орієнтація на три впливові визначення дезінформації, які пройшли тривалий шлях стандартизації в академічних і політичних дебатах. По-перше, це визначення дезінформації, запропоноване К. Вордл і Х. Дерахшаном (Wardle, 2017), по-друге – визначення, вироблене Європейською Комісією (European Commission, 2018), по-третє – визначення, сформоване Групою експертів високого рівня з фейкових новин та онлайн дезінформації (European Commission, 2018a) (далі – HLEG). Всі вони мають особливе значення для концептуалізації дезінформації, оскільки закладені в поточне визначення політики протидії дезінформації та є основою Кодексу практик ЄС щодо дезінформації (European Commission, 2018).

326

У доповіді К. Вордл і Х. Дерахшана, підготовленої для політичних інститутів ЄС, науковці проаналізували циркуляцію місінформації в контексті параметрів нанесення суспільної шкоди та порівняли її з дезінформацією у вимірі недоброчесності намірів: «Місінформація – це поширення неправдивої інформації, але без навмисного умислу нашкодити. Дезінформація – це свідомо поширена неправдива інформація, що має на меті завдати шкоди» (Wardle, 2017:20). Згодом, HLEG у своєму звіті визначила дезінформацію як «неправдиву, неточну або оманливу інформацію, розроблену, представлену та пропаговану з метою навмисного заподіяння шкоди суспільству або з метою отримання прибутку» (European Commission, 2018a). Опираючись на цей звіт, Єврокомісія означила такий зміст дезінформації: «підтверджена неправдива або оманлива інформація, створена, представлена та поширена з метою отримання економічної вигоди або навмисного обману громадськості та може завдати шкоди суспільству» (European Commission, 2018b). З таких позицій дезінформація є загрозою демократичним політичним процесам в ЄС та процедурі вироблення політики в усіх сферах функціонування Об'єднання (Ротар, 2021).

Порівнюємо ці три визначення дезінформації за такими критеріями: характер інформації, суспільні наслідки, наміри, економічна вигода та мотиви дезінформування. Що стосується характеру інформації, то К. Вордл і Х. Дерахшан вказують, що дезінформація є «неправдивою інформацією» (Wardle, 2017:20), але в позиції Єврокомісії ми зустрічаємо, по-перше уточнення («перевірена неправдива» (European Commission 2018b) інформація) та, по-друге, дета-

лізацію («інформація, що вводить в оману» (European Commission, 2018b). Експерти та аналітики HLEG також розширюють визначення К. Вордла і Х. Дерахшана, включи до нього «неточну» інформацію (European Commission, 2018a). Ці відмінності у формулюваннях, на думку науковців, можуть мати суттєво більший вплив на свободу вираження поглядів, якщо застосовуються не у політичній, а у правовій площині (Radu 2020). Значна розмаїтість типів неправдивої інформації може бути розташована вздовж континууму від високої до низької фактичності, що актуалізує питання, чи може бути взагалі встановлена достовірність, якщо достовірність корелює з низькою/ високою фактичністю інформації.

Проблема суспільних наслідків дезінформації також має відмінності на рівні трьох означених позицій, на які опираються в ЄС. К. Вордл і Х. Дерахшан найширше визначають суспільні наслідки дезінформації, позиціонуючи їх як шкоду «особі, соціальній групі чи державі» (Wardle 2017:20), тоді як в позиціях Єврокомісія та HLEG йдеться лише про «суспільну шкоду» (European Commission 2018a; European Commission, 2018b). Експерти та аналітики HLEG деталізують визначення суспільної шкоди як «загрози демократичним політичним процесам і цінностям, які можуть бути спрямовані на різні сфери, такі як охорона здоров'я, наука, освіта, фінанси тощо» (European Commission 2018a). Єврокомісія, будучи політичним інститутом ЄС та приймаючи позицію HLEG, додає до запропонованої деталізації «процеси формування політики» (European Commission, 2018b).

Зауважимо, що у всіх трьох деталізованих означеннях суспільної шкоди дезінформації йдеться не про те, що шкода має бути заподіяна, щоб інформація була кваліфікована як дезінформація. В позиції Єврокомісії йдеться про потенціал дезінформації («може завдати шкоди суспільству» (European Commission, 2018b). Це означає, що незалежно від того, чи дезінформація тільки може спричинити шкоду суспільству чи вона вже її спричинила, не є суттєвим для того, щоб кваліфікували інформацію як дезінформацію. Натомість, К. Вордл і Х. Дерахшана та експерти HLEG вважають суспільну шкоду однією з матеріальних умов для дезінформації, що пов'язує останню з намірами. Позиція К. Вордла і Х. Дерахшана та експертів HLEG передбачає, що намір суб'єкта дезінформування спрямований на заподіяння шкоди, тоді як для позиції Єврокомісії характерним є означення

дезінформації з позицій наміру ввести громадськість в оману. При чому, намір – це дія, спрямована на введення людей в оману, але не на заподіяння шкоди (Tandoc, 2018:147). Саме через використання категорії намір, визначення Єврокомісії є напрочуд широким, оскільки включає будь-яку неправдиву інформацію, яка транслюється в комунікаційному ланцюгу з наміром ввести громадськість в оману. На нашу думку, найбільш проблематичним у всіх трьох визначеннях дезінформації, на які опирається ЄС, є припущення про те, що вироблення дезінформації здійснюється одним суб'єктом в кожному окремому випадку, відтак, ми констатуємо відсутність позиції ЄС щодо перетину намірів різних суб'єктів (дез)інформування, залучених до створення та поширення дезінформації.

Така характеристика дезінформації як економічна вигода взагалі не згадується у концепті К. Вордла і Х. Дерахшана, але є помітно означеною у визначеннях Єврокомісії та HLEG, в яких позиціонується як альтернативна чи додаткова мета поширення дезінформації. Деталізуючи мету дезінформації як економічну вигоду, «навмисне введення громадськості в оману» (Єврокомісія) або «навмисне заподіяння шкоди громадськості» (HLEG), на рівні ЄС була сформована розширена сфера застосування категорії дезінформація до будь-якого типу неправдивої інформації в комерційному контексті.

Зрештою, така характеристика дезінформації як мотивація розгортається через звернення не до властивостей інформації чи суб'єктів створення, а через те, як вони діють – якою є стратегія дезінформування. Усі три аналізовані визначення дезінформації включають такі дії суб'єктів дезінформування, як «створення» (К. Вордл та Х. Дерахшан), «створення, представлення та поширення» (Єврокомісія) та «проектування, презентація та просування» (HLEG). Зауважимо, що у позиціях Єврокомісії та HLEG залишається відкритим питання про те, чи є означені види дій характеристикою одного суб'єкта дезінформування, чий йдеться й про об'єктів дезінформування, що споживають дезінформацію та можуть її поширювати. Певні застереження щодо розширення рамок суб'єктності в процесі дезінформування через дії з поширення дезінформації можемо знайти в твердженні про те, що варто диференціювати стратегічне поширення дезінформації та споживацьке поширення.

Аналіз трьох концептів дезінформації, на які опирається ЄС у виробленні та реалізації політики протидії дезінформації вказує на

те, що жоден із них не позиціонується як джерело правової норми. Експерти та аналітики HLEG заявили, що дезінформація не збігається з будь-якою існуючою правовою нормою, тому їх концепт «не стосується питань, що виникають унаслідок створення та розповсюдження незаконного контенту в Інтернеті, які підлягають регулятивним заходам згідно з законодавством ЄС або національними законами, а також з іншими формами навмисного спотворення фактів, але такими, що не вводять в оману, таких як сатира та пародія» (European Commission, 2018a). Єврокомісія диференціює концепти дезінформації та політики протидії дезінформації від уже врегульованих європейським законодавством аспектів введення в оману. Політика ЄС щодо дезінформації є такою, що не впливає на «застосовні правові норми на рівні Союзу або на національному рівні» (European Commission 2018b). Тобто, на сьогодні, можемо констатувати концептуалізацію дезінформації та протидії дезінформації на рівні ЄС поза існуючими правовими категоріями незаконного та шкідливого контенту. На нашу думку, такий підхід обмежує як використання існуючих правових норм, такі і вироблення правового механізму обмеження поширення дезінформації.

329

Процес концептуалізації дезінформації та політики протидії дезінформації відображає пошук відповіді на питання про домінуючий фактор, що перетворює дезінформацію на суспільно значиму та політичну проблему. Наукові дискусії в цій площині пов'язані з осмисленням життєвого циклу дезінформації, відображеного в інформаційних потребах аудиторії, поширення (дез)інформації та споживанні (дез)інформації (Chadwick, 2022). Деталізуємо зміст цих дискусій.

Інформаційні потреби аудиторії багатьма науковцями розглядаються в контексті потенційного прояву інтересу до дезінформації. До основних причин проявів уваги до дезінформації вони відносять, поперше, неуважність, яка відображає недостатність критичного мислення, підживлюється соціальними медіа, що монополізують фактичний контент та монетизують увагу аудиторії засобами простих повідомлень (Pennycook, 2020). По-друге, психологічні особливості аудиторії, які відображають схильність вірити вмісту повідомлень або поширювати їх, якщо вони узгоджуються з переконаннями або підтверджують сформовані оцінки, особливо, коли інформаційне повідомлення має політично збалансований вміст (Osmundsen,

2021). Контент, який викликає сильні емоції чи актуалізує приховані почуття щодо політичних явищ, швидше за все, буде поширюватися, так само, як і дезінформація, що корелюється нарративами теорії змови, які «усувають хаос» (Sutton, 2020). По-третє, епістемологічні особливості, що відображають пошук інформації, застосування індивідуальних оцінювальних стандартів, індивідуальні стратегії перевірки інформації, ставлення до доказів та фактів. Зауважимо, що апробованою тактикою авторитарних політичних режимів є підриив здатності суспільства відрізнати правду (інформацію) від брехні (дезінформації) та формування зневажливого ставлення до доказів і фактів. На макрорівні це проявляється у глобальному зниженні рівня довіри до тих професій, які пов'язані з точністю інформації та її наданні суспільному загалу: політики, науковці, експерти. По-четверте, це рамки політичної ідентичності, які визначають ймовірність сприйняття, віри та поширення вмісту (дез)інформації, якщо він узгоджується з політичними переконаннями, навіть тоді, коли він доведено неправдивий. В низці сучасних досліджень кореляції ідентичності, політичних переконань та дезінформації доведено, що праві політичні сили виробляють більше неправдивого контенту та перетворюють дезінформацію на функцію партійної ідентичності, яка постає як основа логіки взаємодії з дезінформацією прихильника партійної ідеології (Osmundsen, 2021). На думку В. Філіпс і Р. Мілнер, сталі партійні ідентичності створюють стабільну інфраструктуру нарративів, що визначає як людина розуміє політичний процес, вона: «формує наші реалії та, відповідно, наші дії, настільки ґрунтовно й безперобійно, що люди ... навіть не підозрюють» (Phillips, 2021) про це. Відповідно, якою є інформація – правдивою чи хибною, є не таким важливим для людини, як інфраструктура значення та нарративу, що резонує з дез(інформацією).

Розв'язання проблеми концептуалізації дезінформації, як зазначалося вище, конкретизується в осмисленні процесу поширення та циркуляції (дез)інформації, провідна роль в якому науковцями відводиться соціальним мережам та новинним медіа (ЗМІ). Роль соціальних мереж в циркуляції дезінформації пов'язується зі структурою стимулів, які застосовуються ними під час поширення неправдивого або екстремального контенту, зокрема, пропозиція використати позначки подобається та поділитися стимулюють зацікавленість до повідомлення, незалежно від його (дез)інформаційного характе-

ру. Свого часу М. Цукерберг визнав (Benkler, 2018), що чим більше вміст контенту наближений до порушення стандартів спільноти, чим більш екстремальним він є, тим більшу увагу він викликає у користувачів соціальної мережі, має більше охоплення аудиторії та вищий рівень залучення уваги. Не менш важливим фактором є широкі віяло можливостей монетизації від споживання та поширення (дез)інформації, що стимулює власників контенту, орієнтованих на отримання прибутку, створювати максимально широку аудиторію за допомогою провокативного та дезінформаційного контенту (Center for Countering Digital Hate, 2021). Сприяє цьому алгоритмізована природа рекомендацій цифрових платформ, яка здатна забезпечити просування неправдивого контенту. Виразним прикладом впливу алгоритмів на привертання уваги до дезінформаційних повідомлень є алгоритми рекомендацій на YouTube. Попри численні спроби платформи модерувати відео, які поширюють дезінформацію, їх циркуляція на YouTube продовжується (Tang, 2021). Для демократичного політичного процесу найбільш небезпечним є оперття на алгоритми мікротаргетингу в соціальних мережах, що передбачає адаптацію реклами до інформаційних потреб кожного члена спільноти через використання персональних демографічних та поведінкових даних (Dobber, 2019). Концептуалізація ролі ЗМІ в поширенні дезінформації в сучасній політичній науці здійснюється через розгортання проблем: критичного скорочення незалежних та високоякісних новинних і аналітичних ЗМІ, як фактора, що сприяє утворенню новинного вакууму, який заповнюється дезінформацією (Brennen, 2020); порушенням логіки руху новинного контенту, коли джерелом інформації для новин стають маргінальні цифрові ЗМІ (Benkler, 2018); агресивною та епатажною стилістикою інформування як засобу привертання уваги до ЗМІ, але й водночас, простору для продукування елементів дезінформації (Berry, 2013).

Теоретизування проблеми споживання (дез)інформації як фактору, що перетворює дезінформацію на суспільно значиму та політичну проблему здійснюється в парадигмі намірів і мотивації створення й поширення неправдивого вмісту з метою отримання фінансових чи політичних дивідендів. Зокрема, науковці привертають увагу до суб'єктності держав (росія, Китай, Іран) в процесі вироблення та реалізації політики дезінформації під час електоральних процесів в США, ЄС та державах-членах ЄС не тільки з метою впливу на ре-

зультати виборів, але й з метою підриву демократичних норм і довіри до демократичних інститутів та переформатування геополітичної карти світу через російсько-українську війну (Ротар, 2023). Останнім часом до площини теоретичного осмислення дезінформації була включена проблема використання дезінформації національними політичними акторами в просторі внутрішньої політики, які «стратегічно використовують відмінності, засновані на ідентичності та ставленні до існуючих структур влади» (Anderson 2021:4) з метою створення гомогенного та неконкурентного політичного середовища на рівні національної держави. Таким чином, якщо дезінформація як інструмент зовнішньої політики спрямований на домінування, то у внутрішній політиці – на підкорення громадського та суспільного.

Висновки. Неперервність сучасної геополітичної турбулентності спричинила зростання інтересу академічних спільнот до вивчення процесів вироблення та циркуляції дезінформації й принципів політики протидії поширенню дезінформаційних наративів. Небезпеки дезінформації пов'язані з її можливостями проявлятися як на суспільно-політичному рівні у формах, що спотворюють процес демократичного політичного управління, так й індивідуальному, впливаючи на формування громадської думки та сприйняття демократично ухвалених політичних рішень.

Здійснений аналіз особливостей концептуалізації поняття дезінформація в сучасній політичній науці вказує на неможливість створення уніфікованої теорії дезінформації, навіть в ситуації актуальної потреби посилення концептуальної точності. Однією з основних проблем, розв'язання якої сприятиме формуванню чіткого, але гнучкого концепту дезінформації, є проблема одночасного, а часом синонімічного, застосування низки категорій та понять через які описують емпіричний зріз дезінформації. Досягнення наукового консенсусу щодо вимірюваних характеристик дезінформації буде тим кроком, який наблизить можливість вироблення актуальних та застосовних в реальних політичних процесах моделей політики протидії дезінформації. Принциповим, на нашу думку, є визначення належного місця політичного та політично значимого контексту виникнення та поширення дезінформації. Результати дослідження вказують на те, що можна означити низку характеристик дезінформації, які є спільними для більшості позицій, артикульованих в сучасному політологічному дискурсі: оманливий характер інформації; суспіль-

на шкода; наміри суб'єкта дезінформування (політичного актора); економічна вигода; зв'язок з проблемами, що мають суспільне значення; стратегічний характер поширення.

References:

1. Anderson, C. W. 2021. "Propaganda, misinformation, and histories of media techniques". Harvard Kennedy School Misinformation Review. 2021(2): 1–7.

2. Benkler, Y., Faris, R., Roberts, H. 2018. Network propaganda: Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics. Oxford University Press.

3. Berry, J. M., Sobieraj, S. 2013. The outrage industry: Political opinion media and the new incivility. Oxford University Press

4. Born, K., Edgington, N. 2017. "Analysis of philanthropic opportunities to mitigate the disinformation/propaganda problem". William and Flora Hewlett Foundation. URL: <https://www.hewlett.org/wp-content/uploads/2017/11/Hewlett-Disinformation-Propaganda-Report.pdf>

5. Brennen, J. S. 2020. "Formulating deformation: The flows of formless information". International Journal of Communication. 14: 4578–4598.

6. Brennen, J. S., Simon, F. M., Howard, P. N., Nielsen, R. K. 2020. "Types, sources, and claims of COVID-19 misinformation". Reuters Institute for the Study of Journalism. URL: <https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/publications/types-sources-and-claims-of-covid-19-misinformation/>

7. Center for Countering Digital Hate. 2021. The disinformation dozen: Why platforms must act on twelve leading online anti-vaxxers. URL: <https://counterhate.com/research/the-disinformation-dozen/>

8. Chadwick, A., Stanyer, J. 2022. "Deception as a bridging concept in the study of disinformation, misinformation, and misperceptions: Toward a holistic framework". Communication Theory, 32(1): 1–24.

9. Cook, J., Ellerton, P., Kinkead, D. 2018. "Deconstructing climate misinformation to identify reasoning errors". Environmental Research Letters, 13(2): 1–7.

10. Dobber, T., Ó Fathaigh, R., Zuiderveen Borgesius, F. J. 2019. "The regulation of online political micro-targeting in Europe". Internet Policy Review, 8(4). URL: <https://policyreview.info/articles/analysis/regulation-online-political-micro-targeting-europe>

11. Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S., Deravi, F. (2019). "Understanding conspiracy theories". Po-

litical Psychology, 40: 3–35.

12. European Commission. 2018. EU Code of Practice on Disinformation. URL: <https://www.europeansources.info/record/eu-code-of-practice-on-disinformation/>

13. European Commission. 2018a. Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology. High Level Expert Group on fake news and online disinformation. URL: <https://op.europa.eu/s/tRk9>

14. European Commission. 2018b. Tackling Online Disinformation: A European Approach COM/2018/236 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0236>

15. European Parliament. Publications Office. 2019. Meyer, T., Marsden, C. “Regulating disinformation with artificial intelligence: Effects of disinformation initiatives on freedom of expression and media pluralism” URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2861/003689>

334 16. Floridi, L. (2011). *The philosophy of information*. Oxford University Press. Oxford,

— 17. Foucault, M. 1980. *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972–1977*. Knopf Doubleday Publishing Group. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Power_Knowledge.html?id=RGeNEAAQBAJ&redir_esc=y

18. Fox, C. J. 1983. *Information and Misinformation: An Investigation of the Notions of Information, Misinformation, Informing, and Misinforming*. Greenwood Publishing Group.

19. Guess, A., Lyons, B. 2020. “Misinformation, Disinformation, and Online Propaganda”. *Social Media and Democracy*. September:10–33.

20. Hameleers, M. 2020. “Populist Disinformation: Exploring Intersections between Online Populism and Disinformation in the US and the Netherlands”. *Politics and Governance*. 8(1): 146–157.

21. Hameleers, M., Powell, T., Van der Meer, T., Bos, L. 2020. “A Picture Paints a Thousand Lies? The Effects and Mechanisms of Multimodal Disinformation and Rebuttals Disseminated via Social Media”. *Political Communication*. 37: 1–21.

22. Hart, R. P. 2020. “Donald Trump and the return of the paranoid style”. *Presidential Studies Quarterly*. 50(2): 348–365.

23. Jack, C. 2017. “Lexicon of lies: Terms for problematic information”. Data & Society Research Institute. URL: <https://apo.org.au/sites/default/files/resource-files/2017-08/apo-nid183786.pdf>

24. Krause, N. M., Freiling, I., Scheufele, D. A. 2022. “The “infodemic” infodemic: Toward a more nuanced understanding of truth-claims and the need for (not) combatting misinformation”. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 700(1): 112–123.

25. Kuklinski, J. H., Quirk, P. J., Schwieder, D. W., Rich, R. F. 1998. “Just the facts, ma’am’: Political facts and public opinion”. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 560(1): 143–154.

26. Lash, S. 2002. *Critique of information*. SAGE Publications Ltd.

27. Mahl, D., Zeng, J., Schäfer, M. S. 2024. “Conceptualizing platformed conspiracism: Analytical framework and empirical case study of BitChute and Gab”. *New Media & Society*. 26(12): 6938–6957.

28. Marres, N. 2018. “Why we can’t have our facts back”. *Engaging Science, Technology, and Society*. 4:423–443.

29. Osmundsen, M., Bor, A., Vahlstrup, P. B., Bechmann, A., Petersen, M. B. 2021. “Partisan polarization is the primary psychological motivation behind political fake news sharing on Twitter”. *American Political Science Review*. 115(3): 999–1015.

30. Pennycook, G., McPhetres, J., Zhang, Y., Lu, J. G., Rand, D. G. 2020. “Fighting COVID-19 misinformation on social media: Experimental evidence for a scalable accuracy-nudge intervention”. *Psychological science*, 31(7), 770–780.

31. Phillips, W., Milner, R. M. 2021. *You are here: A field guide for navigating polarized speech, conspiracy theories, and our polluted media landscape*. MIT Press.

32. Radu, R. 2020. “Fighting the ‘Infodemic’: Legal Responses to COVID-19 Disinformation”. *Social Media + Society*. 6(3). URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2056305120948190>

33. Rotar N. 2021. Formuvannia polityky zakhystu elektoralnoi modeli politychnoi uchasti vid dezinformatsiinykh vplyviv (na prykladi polityky Yevropeiskoho Soiuzu). *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*. 43:179–193. [Ротар Н. Формування політики захисту електоральної моделі політичної участі від дезінформаційних впливів (на прикладі політики Європейського Союзу). *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 43:179–193].

34. Rotar N. 2023. Osoblyvosti kontseptualizatsii idei tsyfrovoho suverenitetu v suchasniy politychniy nautsi. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*. 3(17): 229–244. [Ротар Н. 2023. “Особливості концептуалізації ідеї цифрового суверенітету

в сучасній політичній науці”. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 3(17):229–244].

35. Shannon, C. E. 1948. “A mathematical theory of communication”. *Bell System Technical Journal*. 27(3): 379–423. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x>

36. Southwell, B. G., Brennen, J. S. B., Paquin, R., Boudewyns, V., Zeng, J. 2022. Defining and measuring scientific misinformation. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 700(1): 98–111.

37. Southwell, B. G., Thorson, E. A., Sheble, L. 2017. “The persistence and peril of misinformation”. *American Scientist*, 105(6): 372–375.

38. Sutton, R. M., Douglas, K. M. 2020. “Conspiracy theories and the conspiracy mindset: Implications for political ideology”. *Current Opinion in Behavioral Sciences*. 34:118–122.

39. Tan, A. S. L., Lee, C., Chae, J. 2015. “Exposure to health (mis)information: Lagged effects on young adults’ health behaviors and potential pathways”. *Journal of Communication*. 65(4): 674–698.

336

— 40. Tandoc, E. C., Lim, Z. W., & Ling, R. 2018. “Defining “Fake News”: A typology of scholarly definitions”. *Digital Journalism*. 6(2):137–153.

41. Tang, L., Fujimoto, K., Amith, M. T., Cunningham, R., Costantini, R. A., York, F., Xiong, G., Boom, J. A., Tao, C. 2021. “Down the rabbit hole’ of vaccine misinformation on YouTube: Network exposure study”. *Journal of Medical Internet Research*. 23(1). URL: <https://www.jmir.org/2021/1/e23262/>

42. Thorson, E. A., Sheble, L., Southwell, B. G. 2018. Conclusion: An agenda for misinformation research. In: *Misinformation and mass audiences*. Eds. B. G. Southwell, E. A. Thorson, L. Sheble. University of Texas Press.

43. UK. Retrieved from <http://ukcatalogue.oup.com/product/9780199232383>.

44. Vraga, E. K., Bode, L. 2020. “Defining misinformation and understanding its bounded nature: Using expertise and evidence for describing misinformation”. *Political Communication*. 37(1): 136–144.

45. Wardle, C., Derakhshan, H. 2017. *Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Report DGI (2017)09. URL: <https://rm.coe.int/09000168076299d>

46. Zeng, J. 2021. “Theoretical typology of deceptive content (conspiracy theories)”. *DOCA – Database of Variables for Content Analysis*. 1(5). URL: <https://www.hope.uzh.ch/doca/article/view/2629/1707>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.337-349>

УДК: 340.152 (477: 070)

© Марія Павлюх¹

ОПОЗИЦІЙНА РИТОРИКА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ МОЛДОВИ (березень-квітень 2023)

Стаття присвячена проблемі вивчення молдовського інформаційного простору та провідних медіа, а також наративів російської пропаганди, які поширюються через засоби масової комунікації та нові медіа (телеграм-канали) молдовськими пропагандистами. Огляд та аналіз статей провідних каналів Молдови має на меті виокремити тональність риторики та головні наративи, які поширюють різні політичні сили, а також пропаганду російських пропагандистів у віртуальному просторі проросійських медіа щодо українців, України та російсько-української війни.

337

Мета статті – дослідити та виокремити тематичні площини провідних молдовських медіа, дослідити риторичну і тональність матеріалів статей. Методика дослідження: у статті використаний комплекс загальних і спеціальних методів: метод концептуального аналізу у визначенні окремих наративів, які присутні у статтях молдовських пропагандивних телеграм-каналів; компаративний аналіз у виокремленні наративів, які поширює молдовські та російські пропагандисти щодо образу українців, України та російсько-української війни серед пересічних громадян Молдови, а також синтез у виокремленні тематичних моделей молдовського інформаційного простору. Перекручування фактів, надмірна емоційність, засудження усього українського у проросійських молдовських медіа вивчені авторкою у науковій статті.

Результати і висновки. Загальна характеристика інформаційного простору Молдови торкається, важливих для держави, тематичних площин: безпекове становище Молдови, офіційна мова, зовнішня

¹ Кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка», E-mail: mariia.v.pavliukh @lpnu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-5502-8367>.

і внутрішня політики, влада vs опозиція, економіка держави, пільги для населення і соціальний захист, російсько-українська війна, регіон Придністров'я.

Телеграм-канали Молдови, які мають проросійську спрямованість поширювали відверту брехню про українців та російсько-українську війну. У статтях та повідомленнях цих телеграм-каналів наявні нарративи, які мають негативний пропагандивний характер і створюють негативний образ України та українців у свідомості читачів каналу. Маніпулятивні матеріали про Україну, українців, ЗСУ, українських воїнів, українських політиків цих телеграм-каналів мають негативні образи, що підсвідомо діють на пересічних підписників цього каналу.

Ключові слова: *інформаційний простір, маніпуляції, брехня, нарративи, пропаганда, зомбування свідомості, психологічні операції.*

Opposition Rhetoric in the Information Space of Moldova

(March-April 2023)

338

— *The article is devoted to the problem of studying the Moldovan information space and leading media, as well as narratives of Russian propaganda, which are spread through mass communication and new media (telegram channels) by Moldovan propagandists. The review and analysis of the articles of the leading channels of Moldova aims to distinguish the tone of rhetoric and the main narratives spread by various political forces, as well as the propaganda of Russian propagandists in the virtual space of pro-Russian media regarding Ukrainians, Ukraine and the Russian-Ukrainian war.*

The purpose of the article is to investigate and distinguish the thematic areas of the leading Moldovan media, to investigate the rhetoric and tone of the materials of the articles.

Research methodology: the article uses a set of general and special methods: the method of conceptual analysis in determining individual narratives that are present in the articles of Moldovan propaganda telegram channels; a comparative analysis in identifying the narratives spread by Moldovan and Russian propagandists regarding the image of Ukrainians, Ukraine and the Russian-Ukrainian war among ordinary citizens of Moldova, as well as a synthesis in identifying thematic models of the Moldovan information space. Distortion of facts, excessive emotionality, condemnation of everything Ukrainian in the pro-Russian Moldovan media are studied by the author in a scientific article.

Results and conclusions. The general characteristics of the information space of Moldova touch on thematic areas important for the state: the security situation of Moldova, the official language, foreign and domestic policies, the government vs. the opposition, the economy of the state, benefits for the population and social protection, the Russian-Ukrainian war, the Transnistrian region.

Telegram channels of Moldova, which have a Russian orientation, spread outright lies about Ukrainians and the Russian-Ukrainian war. The articles and messages of these telegram channels contain narratives that have a negative propaganda character and create a negative image of Ukraine and Ukrainians in the minds of the channel's readers. The manipulative materials about Ukraine, Ukrainians, the Armed Forces, Ukrainian soldiers, and Ukrainian politicians of these telegram channels have negative images that subconsciously affect the average subscribers of this channel.

Keywords: *information space, manipulation, lies, narratives, propaganda, zombification of consciousness, psychological operations.*

Постановка наукової проблеми. Інформаційний простір Молдови представлений каналами і медіа, які поширюють різноманітні політичні ідеї, пропаганду та наративи. Серед 30-ти популярних телеканалів, більша частина публікує контент на румунській та російській мовах. У першій десятці популярних телеграм-каналів – канали із Придністров'я. Великою популярністю користуються: «Prima Sursă»; «Придністровець», «GALBEN (Dorin Galben)», ТСВ «Придністров'я», «Sputnik Moldova», НП «Придністров'я», «Unimedia», «Point», «Nokta», «Dumitrucriorici.com», «Ungureanu». Проаналізовано контент 12-ти популярних медіа Молдови. Відстеження та вивчення матеріалів пропагандивних каналів у нових медіа Молдови важливе з точки зору національної безпеки України, соціальних комунікацій та інформаційної гігієни. Важливо вивчити негативну риторичку молдовських пропагандистів, методи подачі інформації у їхніх пропагандивних медіа на прикладі аналізу публікацій телеграм-каналу «Придністровець» задля вироблення навичок аналітичного і критичного мислення у відсіюванні брехливої чи маніпулятивної інформації, яка спотворює реальність, а також вивчити тематичні площини провідних медіа.

Метою цієї статті є проаналізувати матеріали провідних телеграм-каналів та медіа Молдови, щоб вивчити тематичні площини інформаційного простору Молдови.

Об'єктом дослідження є телеграм-канали та медіа Молдови.

Предметом дослідження є проблематика, тематика, контент провідних медіа Молдови; характеристика тематичних площин медіа; наративи російської пропаганди, які містяться у статтях та повідомленнях проросійських телеграм-каналів Молдови.

Методика дослідження. У статті використано комплекс базових методів: синтез та аналіз; дефініціювання; компаративний аналіз наративів молдовських пропагандистів та ін.

Аналіз останніх досліджень. Про пропаганду, маніпуляції в інформаційному просторі та гібридну російсько-українську війну написано чимало. У статті використано досвід таких вчених та їхніх праць: А. Близнюка «Гібридна війна XXI століття. пропаганда як основна складова у політичних, соціальних та етнічних протистояннях»; М. Діденка «Інформаційно-психологічний вплив на людей під час війни»; Г. Дубровинського, А. Ділай «Особливості взаємодії масової комунікації та психологічного впливу», Б. Кобільника, А. Гізуна «Роль інформаційно-психологічних впливів у інформаційній війні».

340

— **Виклад основного матеріалу.** У молдовському інформаційному просторі маємо велику кількість нових медіа, які поширюють наративи серед своїх читачів – пересічних громадян, формуючи своєрідне відчуття політичної дійсності та ставлення до цієї дійсності. Головними тематичними площинами є такі: *безпека, офіційна мова, зовнішня і внутрішня політики, влада та опозиція, економіка держави, соціальний захист, російсько-українська війна, Придністров'я (курсив – наш).*

Іншого характеру у своїх публікаціях притримуються опозиційні канали: «Придністровець» та «Sputnik Moldova» («Супутник Молдова»). На сторінках цих каналів присутня надмірна емоційність, сарказм та політична іронія, висміювання влади і чиновників, скандальні заяви опозиційних лідерів: Ігоря Додона, Ірини Влах та Марини Таубер.

Канал «Супутник Молдови» (кількість підписників – 27678) більш поміркований у своїх публікаціях, аніж канал «Придністровець». Риторика каналу лежить у кількох тематичних площинах: безпека держави; мовний закон; диктатура влади; критика руху уніоністів; економічне становище Молдови; зовнішня і внутрішня політика держави. Частота публікацій – до 10-15-ти на день. Канал, окрім офіційних новин містить інтерв'ю з опозиційними політиками та коментарі

експертів. Характер матеріалів – приховано пропагандивний та про-російський (Suputnyk Moldovy).

Рисунок 1

Тематичні площини молдовського інформаційного простору;
розробка автора

341

Наративи опозиційних медіа; розробка автора

У тематичному полі цього каналу: обговорення синтагми «молдовська мова», диктатури Маї Санду, критика уряду за ціни на пальне, критика влади за симпатію до руху уніоністів, негативні матеріали про припинення миротворчої місії у Придністров'ї, звинувачення президентки і українського президента у військовій провокації та окупації Придністров'я. Канал не поширює відкрито наративи російської пропаганди, проте у багатьох матеріалах присутні численні симпатії до Росії, про що свідчать численні інтерв'ю з проросійськими політиками, зокрема з колишнім президентом та опозиціонером Ігором Додоном, Мариною Таубер та Іриною Влах, які мають яскраво виражені комуністичні/соціалістичні політичні переконання. На шпальтах цього каналу знаходимо заяви Партії розвитку і консолідації Молдови, «Рух за народ», Партії Ілана Шора, які є відверто проросійськими. Головні наративи, які поширюються завдяки каналу такі: Молдова не повинна виходити із СНГ, Молдова не повинна припинити миротворчу місію на Дністрі, найбільшим союзником Молдови є Росія, Київ хоче окупувати Придністров'я, Санду – диктаторка та узурпаторка влади.

Канал «Придністровець» є відверто пропагандивним каналом, який просуває ідеї Кремля щодо Молдови та її політичного і стратегічного майбутнього. Автори публікацій ретельно відстежують події, які відбуваються у світі, критикуючи усі антиросійські виступи. На багатьох сторінках, логотипом каналу є рашистська свастика. Харак-

тер публікацій цього каналу – зневажливий тон щодо офіційної влади Молдови. Тематичне поле цього медіа: зернова угода та роль Росії, внутрішня та зовнішня політика держави, критика чинної влади і євроінтеграційного руху, мовний закон, російсько-українська війна. Нерідко медіа поширюють відверті фейки та інформаційні вкиди, зокрема відео залякування українськими військовими російськомовної матері з дитиною на дорозі, яке є змонтоване та сфальшоване. На відміну від «Спутніка Молдови», цей канал має відвертий російсько-центризм (Prydnistrovets):

Рисунок 3

343

Популярні проблеми: мовне питання, заяви Медведєва «Україна – частина Росії», відвертий сарказм та іронія над президентом України, звеличування Росії та Путіна. Канал поширює такі наративи: Молдова не має майбутнього в Європі, а тільки з Росією; Путін – не злочинець, а велика людина; Росія рятує світ від голоду і нестачі зерна, українські військові стягують техніку на кордон; українці обстрілюють власні території, Молдова без російського газу не виживе.

Канали ТСВ «Придністров'я», НП «Придністров'я» є опозиційними, проте, на відмінну від попередніх медіа, вони зосереджені на регіональних новинах, а не загальнонаціональних. Головна тематика каналів: внутрішня та зовнішня політики республіки Придністров'я, російсько-придністровські стосунки, обговорення формату миротворчої місії на Дністрі, бюджет республіки, соціальні пільги і виплати, ціни на енергоносії, українські біженці. Нерідко у матеріалах журналістів присутня критика президента Вадима Красносельсько-

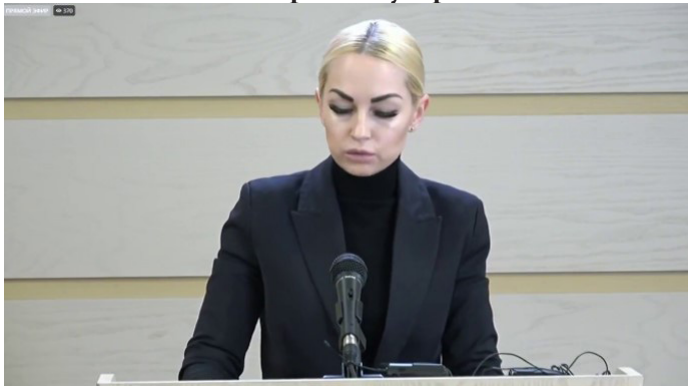
го та звинувачення у корупції придністровських чиновників. Головні наративи цих медіа: Придністров'я – самостійна держава, Молдова хоче окупувати Придністров'я, Мая Санду – натівська шпигунка і ворог, щирий друг Молдови – Росія.

У Республіці Молдова активно діють опозиційні партії, які критикують чинну главу держави та її партію. Серед головних опонентів Маї Санду, провладної партії «Дія і Солідарність» є проросійська партія «Шор» олігарха Ілана Шора, яку очолює Марина Таубер; блок ПСРМ – Партія соціалістів республіки Молдова, яку очолює колишній проросійський президент Ігор Додон та чинний башкан Гагаузії Ірина Влах, яка також належить до соціалістичної партії і є проросійським політиком. Головними напрямками опозиційної риторики є: зовнішня політика Молдови та її стратегічних напрямів; енергетична політика; культурна політика та історичне минуле Молдови.

344 — Опозиційні політики, зокрема партія «Шор», яку сьогодні називають «прихованою п'ятою колоною» виступає проти диктатури Маї Санду, звинувачуючи чинну президентку у провокаціях на Придністров'ї, а також у корупції її президентського утримання із бюджетних коштів. Зокрема, Марина Таубер відверто виступила із заявою від 29 січня 2023 року про знуцання влади Маї Санду над пенсіонерами, які не отримали індексацію до пенсії (Заява Марини Таубер).

Рисунок 4

Марина Таубер

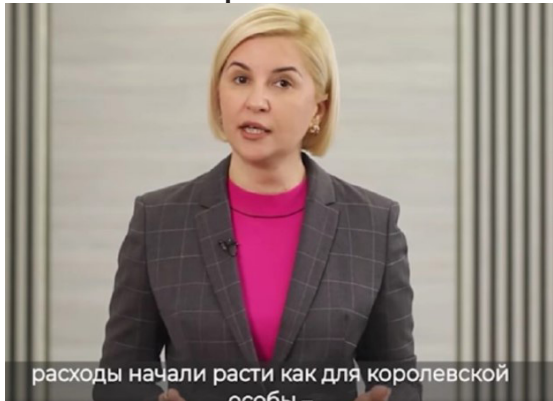
Згодом, Марина Таубер звинуватила президентку у провокаціях, які готує влада на Дністрі після Великодня 2023 року та організувала проплачений мітинг за звільнення президентки, який відбувся у лю-

тому цього року. Вона розкритикувала спецоперацію «Блонда», яку проводять спецслужби національної безпеки Молдови проти неї.

Опозиційний політик Ірина Влах, яка є башканом Гагаузії звинуватила президентку у розкраданні держбюджетних коштів (Влах), проте офіційна влада спростувала цю інформацію.

Рисунок 5

Ірина Влах

345

Активним опозиційником чинної влади є колишній президент Молдови, глава соціалістичної партії Ігор Додон, який вважає, що Мая Санду та провладна партія узурпували владу і знищують свободу слова в країні через закриття опозиційних каналів (Додон). Сьогодні колишній глава держави знаходиться під домашнім арештом через підроблений документ про лікування від ковіду його сина за кордоном.

Рисунок 6

Ігор Додон

Опозиційними партіями виступають: «Коаліція за єдність і процвітання», «Рух за народ». Головними тезами опозиційно риторики є: критика проєвропейської інтеграційної політики Маї Санду; критика мовного закону; вихід Молдови з СНГ, заперечення руху уніоністів; закриття проросійських пропагандивних каналів; критику за відмову від російського газу; сепаратистський закон.

Опозиційні політики та опозиційні канали просувають наративи російської пропаганди, намагаючись звинуватити чинну владу в узурпації, диктатурі та відмові від історичного минулого молдавської радянської республіки. Зокрема, активним опозиційним пропагандистом виступає телеграм-канал «Придністровець», який поширює наративи московської пропаганди та проросійського вектору зовнішньої політики Молдови. Канал має відверто проросійський контент, де розміщує виступи російських політиків: В. Путіна, С. Лаврова, Д. Медведєва. На каналі виступають проросійські молдовські політики і політологи, які критикують владу за мовний закон, зокрема за повернення румунській мові статус державної; вихід із СНГ, який обернеться економічною кризою для країни; сепаратистський закон, який змушує російських військовослужбовців покинути окуповане Придністров'я; мітинги уніоністів, яких називають злиттям Молдови із румунськими циганами; закриття каналів як цензуру в онлайн-просторі.

346

—

Канал «Придністровець» веде гібридну інформаційну війну. У гібридній війні важливе значення відіграють емоції та інформаційно-психологічний вплив: «Інформаційно-психологічний вплив може проявитися не відразу, а через певний час. На цьому базується концепція ЕВО. «Суть концепції ЕВО полягає у такій послідовності, як: «механізм», «дія» та «ефект». Найменш захищеними від цього є інформаційно-психологічні елементи суспільства конкретної країни, які піддаються інформаційній агресії» (Гібридна війна).

М. Діденко (Діденко) у своїй роботі «Інформаційно-психологічний вплив на людей під час війни» визначив такі алгоритми впливу через навіювання: логіка переконання має бути доступна для об'єкта впливу; здійснювати переконання потрібно, опираючись на факти, які є відомими об'єкту впливу; переконуюча інформація має містити узагальнюючі пропозиції; тези, які подаються для переконання, мають бути логічними та беззаперечними; факти, які подані для переконання мають бути емоційно забарвленими.

Під час війни важливе значення відіграє пропаганда як «вид соціальної діяльності, пов'язаний із переконанням населення в істинності чи хибності певної ідеї, думки, концепції чи принципу. Масова комунікація дуже важлива для пропаганди, оскільки вона дозволяє пропагандистам досягати своїх цілей найбільш ефективним способом» (Близнюк). Завдання пропаганди полягає у постійному насиченні фактичних повідомлень негативними чи позитивними сенсами. Насправді вона завжди працює не над фактами та подіями, а над їхньою інтерпретацією чи переосмисленням, що легко перетворює негативні явища на позитивні й навпаки (Кобільник; Гізун).

На опозиційних проросійських каналах чимало уваги приділяється образу України, українців та російсько-української війни як сучасних нацистів, бандерівців та диктаторської зарази. Зокрема, український президент названий американською маріонеткою, українців називають: «свинохохли», «салорейха» («Свинохохли», «салорейха»).

Рисунок 7 ³⁴⁷

Образ українського та російського президентів на каналі «Придністровець»

У телеграм-каналі «Придністровець» нерідко розміщені провокативні матеріали про воєнні злочини ЗСУ та звинувачення української влади у дестабілізації ситуації у Молдові.

Головний напрям опозиційної риторики – проросійський, який проголошує, що місце Молдови поряд з Росією, а не з європейськими державами.

Висновки. Отож, опозиційна риторика в інформаційному просторі Молдови представлена багатьма медіа та каналами. Спільними і загальними рисами опозиційної риторики є їхня проросійська спрямованість (в багатьох публікаціях постійно відчуваємо тиск і «руку Москви»). Також, промосковські видання постійно критикують дії чинної влади, зокрема про європейську політику президентки Маї Санду. Особливої гостроти набувають матеріали про російсько-українську війну, оскільки серед читачів цього контенту є українці Придністров'я та переселенці. Головною рисою багатьох статей – критика євроінтеграційних процесів Молдови та поширення наративів російської пропаганди.

348

Джерела та література:

1. Близнюк, А. «Гібридна війна XXI століття. пропаганда як основна складова у політичних, соціальних та етнічних протистояннях». Інтермарум. URL: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/90593/86502>.
2. Гібридна війна у сучасному світі. Що про неї повинен знати журналіст і редактор? DSpace. URL: <https://enquir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25597/Kulias%2012-27.pdf?sequence=1>.
3. Діденко, М. Інформаційно-психологічний вплив на людей під час війни. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/12102>.
4. Додон, Ігор. Знищення свободи слова в країні. <https://t.me/rusputnikmd/42176>.
5. Заява Марини Таубер. URL: <https://t.me/dmoldova/6891>.
6. Ірина Влах звинувачує Майю Санду. URL: <https://t.me/dmoldova/6891>.
7. Кобільник, Б.; Гізун, А. Роль інформаційно-психологічних впливів у інформаційній війні. CORE. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84825493.pdf>

8. Придністровець. URL: <https://t.me/rusputnikmd>.
9. «Свинохоли», «сало рейха». URL: <https://t.me/pridnestrovec/37905>.
10. Супутник Молдови. URL: <https://t.me/rusputnikmd>.

References:

1. Blyzniuk, A. Hibrydna viina XXI stolittia. Propahanda yak osnovna skladova u politychnykh, sotsialnykh ta etnichnykh protystoianniakh. Intermarum. URL: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/90593/86502>. (in Ukraine).
2. Didenko, M. Informatsiino-psykholohichniy vplyv na liudei pid chas viiny. Visnyk studentskoho naukovohto tovarystva DonNU imeni Vasyliia Stusa. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/12102>. (in Ukraine).
3. Dodon, Ihor. Znyshchennia svobody slova v kraini. <https://t.me/rusputnikmd/42176>. (in Ukraine).
4. Hibrydna viina u suchasnomu sviiti. Shcho pro nei povynen znaty zhurnalist i redaktor? DSpace. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25597/Kulias%2012-27.pdf?sequence=1>. (in Ukraine). 349
5. Iryna Vlach zvyuvachuie Maiiu Sandu. URL: <https://t.me/dmoldova/6891>. (in Ukraine).
6. Kobilnyk, B.; Hizun A. Rol informatsiino-psykholohichnykh vplyviv u informatsiinii viini. CORE. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84825493.pdf> (in Ukraine).
7. Prydnistrovets. URL: <https://t.me/rusputnikmd>. (in Ukraine).
8. Suputnyk Moldovy. URL: <https://t.me/rusputnikmd> (in Ukraine).
9. «Svynokhokhly», «salo reikha». URL: <https://t.me/pridnestrovec/37905>. (in Ukraine).
10. Zaiava Maryny Tauber. URL: <https://t.me/dmoldova/6891>. (in Ukraine).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.350-362>

УДК: 322 (342.7)

© Михайло Юрій¹

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК РАДЯНІЗАЦІЇ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглядається процес знищення Української греко-католицької церкви радянською владою в західній Україні, а також репресивні дії щодо протестантських релігійних організацій. Радянське керівництво розглядало греко-католицьку церкву як потенційне джерело прозахідних політичних впливів та пропаганди. Щоб унеможливити такі процеси у майбутньому і не допустити загострення відносин вірян радянською владою, було вирішено здійснити ліквідацію УГКЦ. Цій церковній акції власті намагалися надати видимості церковних канонічних засад. Так виникла ініціатива деяких священників про входження УГКЦ до Російської православної церкви.

У березні 1945 р. була підготовлена інструкція про ліквідацію греко-католицької церкви. В ній передбачалося створити Львівсько-Тернопільську православну єпархію, передати їй уніатський кафедральний собор у Львові, розгорнути місіонерську роботу серед віруючих греко-католиків, а головне – створити всередині греко-католицької церкви ініціативну групу, яка мала проголосити розрив з Ватиканом і закликати уніатське духовенство перейти на православ'я. Цю інструкцію затвердив особисто Й. Сталін. Роботу щодо ліквідації УГКЦ очолили ЦК КП (б) У та органи МДБ СРСР.

За таких умов 28 травня 1945 р. у Львові була створена Центральна ініціативна група з возз'єднання греко-католицької церкви з православною. За підтримки партійно-державних органів та МДБ ініціативній групі за короткий час вдалося підпорядкувати собі більшість священників. Станом на 1 січня 1946 р. уже 859 священників з 1294 (тобто 66%) підтримували її. 8-10 березня 1946 р. Центральна ініціативна група провела в кафедральному храмі св. Юра у Львові

¹ Доктор історичних наук, професор кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: m.yuriy@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>.

Собор УГКЦ. В цьому Соборі взяли участь 216 священників і 19 мирян УГКЦ, делегація РПЦ. Львівський собор проголосив скасування Брестської унії 1596 р. та «возз'єднання» греко-католицької церкви з Російською православною. Уніатські церковні приходи були передані православної церкві. 590 греко-католицьких священників відмовилося визнати рішення собору, 344 з них були заарештовані та засуджені. Не викликає сумніву, що львівський собор у березні 1946 р. не був канонічним, оскільки голова церкви та її єпископат не дали згоди на його проведення, а тим більше на прийняття ним будь-яких рішень. Неканонічність собору полягає також у тому, що на священників УГКЦ чинили неприхований тиск партійні структури та органи МДБ.

Ключові слова: радянська, репресії, греко-католицька церква, Львівський собор, протестантизм.

The Religious Factor of Sovietization in Western Ukraine

The article examines the process of destruction of the Ukrainian Greek Catholic Church by the Soviet authorities in western Ukraine, as well as repressive actions against Protestant religious organizations. The Soviet leadership viewed the Greek Catholic Church as a potential source of pro-Western political influence and propaganda. In order to make such processes impossible in the future and to prevent the aggravation of relations between believers by the Soviet authorities, it was decided to liquidate the UGCC. The authorities tried to give this church action the appearance of church canonical principles. This is how the initiative of some priests about the entry of the UGCC into the Russian Orthodox Church arose.

In March 1945, instructions on the liquidation of the Greek Catholic Church were prepared. It provided for the creation of the Lviv-Ternopil Orthodox Diocese, the transfer of the Uniate Cathedral in Lviv to it, the deployment of missionary work among Greek Catholic believers, and most importantly, the creation of an initiative group within the Greek Catholic Church that was to announce a break with the Vatican and call on the Uniate clergy to transfer to Orthodoxy. This instruction was personally approved by Y. Stalin. The work on the liquidation of the UGCC was led by the Central Committee of the Communist Party (b) of the USSR and the bodies of the Ministry of Internal Affairs of the USSR.

Under these conditions, on May 28, 1945, the Central Initiative Group for the Reunification of the Greek Catholic Church with the Orthodox Church was created in Lviv. With the support of party-state bodies and the Ministry

of Internal Affairs, the initiative group managed to subjugate the majority of priests in a short time. As of January 1, 1946, 859 priests out of 1,294 (that is, 66%) supported it. On March 8-10, 1946, the Central Initiative Group held a meeting in the Cathedral of St. Yura in Lviv UGCC Cathedral. 216 priests and 19 laymen of the UGCC, a delegation of the Russian Orthodox Church took part in this Council. The Lviv Council proclaimed the abolition of the Union of Brest in 1596 and the "reunification" of the Greek Catholic Church with the Russian Orthodox Church. The Uniate church parishes were transferred to the Orthodox Church. 590 Greek Catholic priests refused to recognize the council's decision, 344 of them were arrested and convicted.

There is no doubt that the Lviv Council in March 1946 was not canonical, since the head of the church and its bishopric did not agree to its holding, and even more so to its adoption of any decisions. The non-canonicity of the cathedral also lies in the fact that the priests of the UGCC were openly pressured by the party structures and bodies of the MDB.

Keywords: Sovietization, repression, Greek Catholic Church, Lviv Cathedral, Protestantism.

352

Постановка наукової проблеми. Політика Москви щодо релігії й церкви в Україні у повоєнний період мала свої особливості, що зумовлювалися низкою обставин і, не в останню чергу, тими істотними змінами, які відбулися в релігійному житті після Другої світової війни. Як засвідчують архівні документи, досить активно до розробки плану першочергових заходів щодо контролю й нагляду за процесом, що відбувався в етноконфесійній сфері України, у тому числі й Галичини, долучалися спецоргани республіки. Так, на підставі інформаційних звітів уповноважених РСРПЦ та РСРК при РНК СРСР по Українській РСР за травень-червень 1945 р. за особистим дорученням секретаря ЦК КП(б)У та голови РНК УРСР М. Хрущова, народний комісар держбезпеки Української РСР С. Савченко надіслав до ЦК КП(б)У відповідні висновки щодо здійснення низки пріоритетних завдань. Вони передбачали:

- посилення роботи з обліку громад різних релігійних організацій й завершення їхньої реєстрації до кінця 1945 р.;
- облік релігійних громад і груп антирадянських сект, їхніх керівників та передачу матеріалів на них до органів НКДБ для вжиття відповідних заходів;
- заборону реєстрації громад і монастирів Римо-католицької

церкви до возз'єднання Греко-католицької церкви з православною;

- виявлення реальної кількості віруючих поляків католицьких громад у зв'язку з їх від'їздом та закриття у відповідних місцях костелів чи передачу їх у користування «лояльним щодо Радянської влади церковним організаціям»;

- реєстрацію в терміновому порядку греко-католицьких громад, схильних до возз'єднання з православ'ям;

- утримання від прийому делегацій чи заяв греко-католиків – противників возз'єднання;

- вжиття адміністративних покарань щодо релігійних громад греко-католиків, які відмовлялися від возз'єднання;

- домагання повсюдного об'єднання громад євангельських християн і баптистів та підпорядкування їх Всесоюзній Раді євангельських християн і баптистів (ВРЄХ і Б);

- посилення роботи по лінії органів КДБ з виявлення і застосування репресивних дій щодо організаторів і керівників антирадянських нелегальних релігійних організацій (ЦДАГО).

353

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема релігійних репресій у Західній Україні висвітлюється в працях вітчизняних науковців, а саме: Барана М., Боцюрківа Б., Войналовича В., Грицака Я., Гриневича В., Гребенівського С., Гуменюка О., Гуріної С., Даниленка В., Калакури Я., Культицького С., Литвина М., Луцького О., Сергійчука В. та інших.

Мета статті полягає у висвітленні репресивних дій, здійснюваних радянською владою в Західній Україні щодо української греко-католицької церкви і протестантських релігійних організацій.

Виклад основного матеріалу. Певна лібералізація державно-церковних взаємин, характерна для політичного курсу Москви перших повоєнних років, аж ніяк не стосувалася його здійснення на українських теренах. Нбавпаки, широкомасштабні заходи щодо «коригування» спонтанно сформованої за часів окупації мережі релігійних згромаджень різних культів, здійснені на виконання директив спецорганів республіки, мали своїм наслідком істотне скорочення релігійних інституцій в Україні, запровадження жорстокого державного контролю за їх подальшим існуванням. Упродовж 1944-1949 рр. у республіці було закрито 208 храмів та молитовних будинків, знято з реєстрації 394 «самоліквідованих» православних релігійних громад (ЦДАВО).

Щодо Західної України, то тут із встановленням у 1939 р. радянської влади, насамперед після завершення Другої світової війни, релігійне поле зазнало суттєвих інституціоналізаційно-конфесійних трансформацій. Спланована у Москві державно-церковна політика щодо Західної України, включно з Галичиною, мала на меті залучити православний церковний ресурс, майже повністю знищений карально-репресивною системою сталінського режиму у радянській Україні, до поширення юрисдикції Московської патріархії на всю територію регіону, зміни канонічно-юрисдикційного статусу українського православ'я (виведення його з-під канонічної юрисдикції Варшавського митрополита, предстоятеля Польської автокефальної православної церкви) і по змозі – підпорядкування Греко-католицької церкви відтвореному з дозволу Й. Сталіна у 1943 р. православному Московському патріархату (Войналович В., 2018).

354 — Радянська влада сприймала Українську Церкву як серйозну перешкоду в реалізації політики радянізації регіону. Тому сталінський режим відразу розпочав наступ на УГКЦ. Влада організувала широку кампанію переслідувань, залякування й дискредитації греко-католицького єпископату та духовенства, звинувачуючи їх у зв'язках із націоналістичним підпіллям та «антирадянськими» осередками за кордоном. Керівництво Церкви мало зважати на нові реалії. 22 грудня 1939 року з дозволу Ватикану митрополит Андрей таємно висвятив отця Йосифа Сліпого (1892–1984 рр.) на єпископа з правом наступництва на галицькому митрополичому престолі.

Після повернення радянських військ на західноукраїнські землі у 1944-му та смерті митрополита Андрея (1 листопада) провід УГКЦ здійснив спробу досягнути з радянською державою *modus vivendi*, тобто можливості співіснувати, незважаючи на різність поглядів. З цією метою у грудні 1944 року митрополит Йосиф Сліпий вислав до Києва та Москви офіційну делегацію на чолі з архімандритом Климентієм Шептицьким, яка мала узаконити статус УГКЦ в СРСР. Однак 15 березня 1945 року Сталін затвердив таємну інструкцію № 58, підготовлену головою ради у справах російської православної церкви Г. Карповим, перший розділ якої називався «Заходи щодо відриву Греко-Католицької (Уніатської) Церкви в СРСР від Ватикану та подальшого її приєднання до Російської Православної Церкви». В інструкції було вказано: «організувати в місті Львові православну єпархію, надавши їй Главі титул єпископа Львівського і Тернопіль-

ського, котрий об'єднає православні приходи [яких ще не існувало] Львівської, Станіславської, Дрогобицької і Тернопільської областей». В іншому пункті йшлося про необхідність створити «всередині Уніатської Церкви ініціативну групу, яка повинна буде декларативно заявити про розрив з Ватиканом і закликати уніатське духовенство до переходу на православ'я».

На той час у межах України серед структур УГКЦ залишилися Львівська архієпархія, Станіславівська єпархія і більшість Мукачівської, а також значна частина Перемишльської єпархії, поділеної новим кордоном із Польщею.

Згідно з чітко окресленим планом каральні органи фабрикували справи про «співпрацю з фашистами» й «антирадянську діяльність» ієрархії та духовенства УГКЦ. 11 квітня 1945 року було арештовано митрополита Йосифа Сліпого, а згодом і інших єпископів, а управління Церквою передано в руки створеної наприкінці квітня 1945-го ініціативної групи із «воз'єднання» Греко-Католицької Церкви з Православною Церквою.

355

3 лютого 1945 р., агенти спецоперації отримали черговий план оперативних заходів під грифом «таємно». У цьому документі стисло, але з необхідними акцентами укладений опис історії виникнення ГКЦ, де зазначено, що за допомогою цієї Церкви після Берестейської унії 1596 р. «духовні та швіцькі магнати Польщі намагалися поневолити Україну, а Ватикан намагався розповсюдити свій вплив на схід». Висунуті звинувачення щодо співпраці з Організацією українських націоналістів (ОУН) та щодо опору радянській владі. Наступні рядки фактично є вироком для ГКЦ: «...греко-католицька уніатська церква у тому вигляді, в якому вона існує в теперішньому часі, є ворожою для нас за впливами, легальною резидентурою. Ватикану та активно діючою українською націоналістичною організацією на нашій території. Виходячи з цього, необхідно взяти курс на повну ліквідацію уніатів на нашій території, а також на відрив греко-католицької церкви від Ватикану з майбутньою метою воз'єднання її з православною церквою СРСР» (Боцюрків Б., 2005).

28 травня була створена так звана «Ініціативна група з воз'єднання Греко-католицької церкви з Православною», на чолі якої став священник Гаврило Костельник. Цього дня було написано два листи. Перший був звернений до уряду радянської України з проханням схвалення і визнання права Групи для проведення «об'єднувальної»

кампанії. Другий лист інформував греко-католицьке духовенство про те, що група була створена «за бажанням народних мас» і «не визнає жодного адміністративного керівництва Греко-католицької церкви». 18 червня 1945 Павло Ходченко, республіканський уповноважений Ради Російської православної церкви, відповів від імені уряду УРСР, визнаючи «Ініціативну групу» як єдиний тимчасовий церковний орган адміністрації, уповноважений керувати всіма справами греко-католицьких парафій, які тоді існували на теренах Західної України – і здійснення справи возз'єднання з Російською православною церквою.

356

Ініціативна група була уповноважена «узгоджувати з урядом всі правові питання, пов'язані з керуванням греко-католицькими парафіями». Лист також інструктував Ініціативну групу надсилати П. Ходченку «списки всіх деканів, ректорів та настоятелів, котрі відмовилися визнати юрисдикцію Ініціативної групи». Лист Ходченка є єдиним офіційно опублікованим документом, що підтверджує безпосередню участь уряду в процесі знищення уніатської церкви. Формально, однак, ця акція не узгоджувалась навіть з положеннями радянської конституції та тогочасного законодавства стосовно релігії.

Проти розпорядження П. Ходченка запротестувала група греко-католицьких ієрархів, що залишалися ще на волі, на чолі з архімандритом Климентом Шептицьким. У листі до В'ячеслава Молотова вони посилались на положення в радянському праві про свободу віросповідання, вказували на маніпулювання фактами з історії Греко-католицької церкви, до яких припускалася «Ініціативна група», домагалися звільнення митрополита Сліпого та інших ув'язнених духівників. Одночасно запевняли, що греко-католики не мають наміру проводити антиурядову діяльність. Однак ці дії не принесли жодних результатів. НКВС і надалі проводив арешти священників, особливо звертаючи свою увагу на василіянів. До кінця червня кількість ув'язнених перевищила 200 осіб.

«Ініціативна група» провадила також так зване «політичне перевиховання» греко-католиків. У серпні 1945 р. було розповсюджено 5 тис. екземплярів брошури Костельника антипапського характеру, що засуджувала Берестейську унію та закликала до переходу на російське православ'я. Під час багатьох приватних зустрічей зі священниками Костельник стверджував, що справа обмежиться лише формальним переходом під Російську православну церкву, але буде

збережена можливість відправляти обряди без жодних змін, і що тільки такий вихід є найкращим для вірян. Одночасно представники «Ініціативної групи» систематично інформували владу про священників, які опиралися переходу. Ці священники, – оскільки вони не погодилися на підписання документу, що свідчив про їхній перехід у православ'я — були не тільки автоматично усунуті зі своїх парафій, але й найчастіше також арештовані. Таке поєднання різних форм тиску «Ініціативна група» вважала ефективним – у жовтні 1945 Костельник оцінював, що до кінця року максимум лише сотня священників буде негативно ставитися до «реуніфікації». Але він визнавав, що серед осіб, які погодилися на перехід, є багато таких, хто вчинив це через страх або прагнучи продовжити свою душпастирську діяльність під приводом підкорення владі.

Роботу ініціативної групи особисто контролював тодішній голова КПУ Микита Хрущов. Про це свідчить, зокрема, його лист від 17 грудня 1945 р. Й. Сталіну, в якому писалося: «Перебуваючи в Москві, я інформував Вас про виконану роботу з метою знищення уніатської церкви та про перехід уніатського духовенства до православної церкви. У результаті проведеної роботи серед уніатських священників була утворена «ініціативна група»... Передаючи документи співробітнику НКВС та референту з конфесійних питань при Раднаркомі УРСР Даниленку, вони попросили, щоб, в разі позитивного вирішення питання, лист до Раднаркому не публікувався доти, доки вони не розішлють по єпархіях другий документ. Усі документи розробляли церковники, наші люди в диригуванні цих документів жодної участі не брали» (Українська греко-католицька церква).

На Соборі греко-католиків, який 8 березня 1946 року відкрився коротким богослужінням у храмі св. Юра у Львові, були присутні 216 делегатів-священників і 19 делегатів-мирян (із запрошених 225 делегатів-священників і 22 делегатів-мирян) із трьох єпархій – Львівської, Самбірсько-Дрогобицької і Станіславської. Гавриїл Костельник виступив із головною доповіддю «Про мотиви возз'єднання Греко-католицької церкви з Руською православною церквою», в якій він згадав історію та догматику католицизму та унії і закликав єднатися з православ'ям. Після нього виступили ще 13 делегатів. У той же день було прийнято текст ухвали про відкинення постанов Берестейського собору 1596 року, ліквідацію унії, розрив із Ватиканом і повернення до Руської православної церкви.

9 березня собор продовжився богослужінням у храмі св. Юра. З-поміж 4 єпископів, що його проводили, були нововсвячені Михайл (Мельник) та Антоній (Пельвецький). Було здійснено обрядові дії щодо воз'єднання делегатів з'їзду з РПЦ.

Завершився собор 10 березня. У цей день богослужіння проводив митрополит Київський і Галицький Іоан (Соколов). Із проповіддю, присвяченою воз'єднанню церков, виступив єпископ Львівський і Тернопільський Макарій (Оксіюк).

Постанови Львівського собору стали формальним підґрунтям для переслідування представників греко-католицького духовенства, що відмовлялися приєднатися до православ'я. Тому чимало греко-католицьких священників зайняли конформістську позицію, бажаючи уникнути репресій та зберегти свої посади, а також вважаючи, що згода на добровільне приєднання дає шанс на збереження християнства у західних областях України.

358 — Однак було багато й тих, хто прилюдно виступали проти «воз'єднання» з РПЦ, в т. ч. і в проповідях. Проти таких осіб здійснювалися суворі репресії. Протягом 1945-51 років в УРСР було заарештовано більше півтисячі греко-католицьких священнослужителів. Частина з них згодом було випущено, проте багатьом довелося пройти через тривалі тюремні ув'язнення та заслання.

Проголошення ліквідації унії зовсім не означало, що влада позбулася греко-католицизму. Так, у доповідній записці від 6 березня 1952 року уповноваженого Ради в справах РПЦ в УРСР Г. Корчового до завідувача відділу пропаганди та агітації ЦК КП(б)У Я. Пашка зазначалось, що в західноукраїнських областях, особливо у Станіславській, є багато сіл, у яких віруючі не прийняли православних священників. Навіть у 1960-70-х роках пастирські обов'язки виконували кілька сотень нелегально діючих греко-католицьких священників, а загнана в підпілля УГКЦ залишалася вагомим фактором релігійного життя в західноукраїнських областях (Гуркіна С., 2021).

Процеси, пов'язані з ліквідацією ГКЦ, мали визначальний вплив і на формування складу православного кліру в Україні, яке у перші повоєнні роки супроводжувалося низкою складних і суперечливих обставин. Значна частина тих, хто за часів окупації став церковнослужителем, не була канонічно висвячена ієрархами жодної з існуючих конфесій, не мала відповідної освіти та підготовки. Велика група православного духовенства залишила Україну з відходом окупантів,

унікаючи тим самим покарання режиму за інкриміновану їм колаборацію. Дехто з поверненням радянської влади, пам'ятаючи довоєнні репресії, добровільно складав із себе священницький сан. Тривала відсутність системи богословської освіти зумовлювала «старіння» корпусу духовенства й змушувала єпископів руко покладати у священники кандидатів із служителів культу і навіть мирян. Усі наведені фактори породжували гостру кадрову проблему РПЦ, розв'язати яку з роками Церкви так і не вдалося (Войналович В., 2018). Водночас ще на кінець 1940-х рр. припадає початок якісно нового етапу відносин режиму з римо-католицьким культом. Розроблені в кабінетах Ради в справах релігійних культів за дорученням вищого державного керівництва комплексні плани тотального контролю за РКЦ в Україні, максимального скорочення її установ, мережі громад і чисельності костьолів, регламентування діяльності духовенства стали програмою дій органів влади в наступні роки. Радикалізм політики щодо католицизму пояснювався не лише внутрішніми, але й зовнішніми факторами. Антикомунізм Ватикану набув у цей час яскраво вираженого політичного характеру, а його міжнародна політика мала відверто антирадянський акцент і, враховуючи обставини «холодної війни» між Сходом і Заходом, характеризувалася проамериканською орієнтацією.

359

Результатом репресивних заходів стала й ліквідація вірмено-католицького архієпископства у Львові. У вересні 1945 р. було заарештовано члена капітулу і секретаря генерального вікарія К. Ромашкана, у листопаді того ж року – генерального вікарія Д. Кастановича, а також члена капітулу В. Квапінського та диякона-ченця С. Дробата. Як відзначалося у доповідній записці «Про антирадянсько-зрадницьку діяльність ксьондзів вірмено-католицької церкви в місті Львові та їхню належність до агентури гестапо», підготовленої Управлінням НКДБ по Львівській області і 29 січня 1946 р. адресованій першому секретареві обкому КП(б)У І. Грушецькому, з «ліквідацією вірмено-католицької церкви й арештом її керівників у місті Львові, що церкву ліквідували на території області як вогнище впливу Ватикану на населення вірмено-католицького віросповідання» (Дашкевич Я., 1998).

Радянською владою переглядається також політика щодо протестантських сект.

Назагал, у політиці стосовно пізніх протестантів, яка здійснювалася у повоєнний період в Україні партійно-радянськими органами,

органами держбезпеки та в справах релігій, можна виокремити три головні лінії. Перша з них спрямовувалася на цілковиту ліквідацію окремих релігійних напрямів, найбільш численними з-поміж яких були адвентисти та Свідки Єгови. Друга – це політика централізації управління протестантськими спільнотами, яка мала на меті об'єднання євангельських християн з баптистами та асиміляцію п'ятидесятництва в новоствореному союзі. І третя – це придушення будь-яких виявів дисидентства на релігійному ґрунті. Хоч такі вияви були в усіх пізньопротестантських рухах, найбільш організованим, політично небезпечним і відомим на Заході з них був спротив радянській політиці з боку прихильників Ради Церков євангельських християн-баптистів. Усі ці три лінії існували на тлі змінюваної загальнополітичної ситуації в країні, а також серйозної трансформації генеральної лінії в партійно-державній церковній політиці: від сталінського «релігійного непу» до хрущовської антирелігійної кампанії та боротьби з релігійним підпіллям (Войналович В., 2018).

360

Висновки. Нищення греко-католицьких церковних структур призвело до формування принципово відмінної конфігурації конфесійного ландшафту як на теренах Галичини, так і в усій Україні. Маючи доволі незначну кількість громад і духовенства в краї напередодні ліквідації унії, на 1949 р. РПЦ вже займала панівні позиції в регіональній полі конфесійній релігійно-церковній мережі. Шляхом примусового навернення греко-католицького священства й віруючих на православ'я РПЦ лише за чотири роки в десять разів збільшила кількість своїх церков у регіоні та більш ніж у п'ятеро розширила склад духовенства. Водночас вимушена поява в складі РПЦ величезного українсько-католицького анклаву щонайменше реально загрожувала поширенням його українізуючого впливу на весь Український екзархат і навіть посиленням анатомістських настроїв. Запобігти таким тенденціям, до певної міри, можливо було лише тривалою духовною інкорпорацією руським православ'ям етноспецифічних елементів греко-католицизму. Проте, як з'ясувалося згодом, вирішення цього завдання виявилось надскладною й майже безперспективною справою.

Наслідком партійно-радянської політики періоду «сталінського релігійного НЕПу» стали значні деформації релігійного комплексу Галичини: істотне звуження інституційної мережі, її полі конфесій-

ного спектра; порушення з роками усталених міжконфесійних взаємин та внутрішньо церковних зв'язків; відчутне підваження сформованої у річищі ГКЦ української національної духовно-культурної традиції; блокування контактів і взаємовпливів зі світовим і європейським християнством. Зрештою, такою політикою, яка реалізовувалася всупереч інтересам віруючих, із застосуванням жорстких адміністративних і репресивних методів, було закладено небезпечний для режиму потенціал православно-греко-католицького конфлікту, розколів у пізньопротестантському русі та духовного опору і релігійного підпілля. З ними владі довелося мати справу упродовж усього радянського періоду.

Джерела та література:

1. Боцюрків Б. 2005. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Видавництво Українського Католицького Університету. С. 65.
2. Войналович В., Кочан Н. 2018. Релігійний чинник етнополітичних процесів у Галичині: повоєнна радянська доба і сучасність. Київ: ІППіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. С.11, 69, 97.
3. Гуркіна С. 2012. Греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії в умовах переслідування радянською владою (1944-1950 рр.) // Автореферат дисертації кандидата історичних наук: 07.00.01. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів. С. 20.
4. Дашкевич Я. 1998. Ліквідація Вірмено-католицької церкви в Галичині 1945 р. Історія релігій в Україні. Матеріали VIII міжнародного круглого столу. (Львів, 11-13 травня 1998 року). Львів: Логос. С. 84-86.
5. Українська греко-католицька церква. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
6. Центральний державний архів вищих органів влади і державного управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 65. Арк. 76.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). Ф.1. Оп. 23. Спр. 1639. Арк. 87-90.

References:

1. Botsiurkiv B. 2005. Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva i Radianska derzhava (1939-1950). Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu. S. 65.

2. Voinalovych V., Kochan N. 2018. Relihiinyi chynnyk etnopolitychnykh protsesiv u Halychyni: povoienna radianska doba i suchasnist. Kyiv: IPIiEND im.. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. S.11, 69, 97.

3. Hurkina S. 2012. Hreko-katolytske dukhovenstvo Lvivskoi arkhieparkhii v umovakh peresliduvannia radianskoiu vladoiu (1944-1950 rr.) // Avtoreferat dysertatsii kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01. Lvivskiy natsionalnyi universytet im. Ivana Franka. Lviv. S. 20.

4. Dashkevych Ya. . 1998. Likvidatsiia Virmeno-katolytskoi tserkvy v Halychyni 1945 r. Istoriia religii v Ukraini. Materialy VIII mizhnarodnoho kruhloho stolu. (Lviv, 11-13 travnia 1998 roku). Lviv: Lohos. S. 84-86.

5. Ukrainska hreko-katolytska tserkva. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

362

— 6. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i derzhavnoho upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy). F. 4648. Op. 3. Spr. 65. Ark. 76.

7. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO). F.1. Op. 23. Spr. 1639. Ark. 87-90.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.363-379>

УДК: 327:159.923.2:159.953(4-191.2+4-11)

© Тарас Малий¹

ФЕНОМЕН НОСТАЛЬГІЇ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ДОСВІД ЧИ ВИКЛИК ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ?

У статті досліджується феномен ностальгії за соціалістичним минулим у посткомуністичних суспільствах Центральної та Східної Європи, зокрема через аналіз роману «Часосховище» Георгі Господінова. Автор враховує значення індивідуальної та колективної пам'яті, акцентуючи на тому, як література відображає соціокультурні виклики, пов'язані з минулим.

Особливу увагу приділено взаємозв'язку матеріальних і нематеріальних форм пам'яті, які досліджували Моріс Альбвакс і Пол Коннертон. Показано, що реконструкція минулого через ритуали, символи та фізичні об'єкти впливає на формування суспільних наративів. Результати дослідження свідчать, що ностальгія за минулим часто стає інструментом маніпуляції, зокрема у політичній та культурній сферах.

У статті також аналізується вплив сучасних культурних і політичних процесів на розвиток пам'яті, зокрема в контексті використання медійних інструментів для створення ідеалізованих образів минулого. Акцентовано на ризиках, які несе втеча у «комфортні» періоди історії, та на значенні критичного осмислення минулого для уникнення соціальної амнезії.

Автор пропонує міждисциплінарний підхід до аналізу проблематики пам'яті, використовуючи приклади літератури та культурних практик країн Центральної та Східної Європи, що сприяє розумінню сучасних суспільних трансформацій.

363

¹ Аспірант кафедри політичних наук Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, E-mail: taras.malyi.22@pnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0003-1466-3649>.

Ключові слова: ідентичність, індивідуальна пам'ять, колективна пам'ять, форми пам'яті, посткомуністичні суспільства, пропаганда.

**The Nostalgia Phenomenon in Central and Eastern Europe:
Experience or Challenge of Post-Communist Transformations?**

The article examines the phenomenon of nostalgia for the socialist past in post-communist Central and Eastern European societies, particularly through an analysis of Georgi Gospodinov's novel Time Shelter.

The author examines the significance of individual and collective memory, highlighting how literature reflects sociocultural challenges connected to the past. Special attention is devoted to the relationship between material and immaterial forms of memory, as studied by Maurice Halbwachs and Paul Connerton. The article demonstrates how reconstructing the past through rituals, symbols, and physical objects shapes the formation of social narratives. The research findings suggest that nostalgia for the past often serves as a tool for manipulation, particularly in political and cultural fields.

364

— *The article also analyzes how modern cultural and political processes influence memory development, especially in terms of using media tools to create idealized images of the past. It emphasizes the risks of retreating into “comfortable” periods of history and the importance of critically examining the past to avoid social amnesia.*

The article presents an interdisciplinary approach to analyzing memory issues, drawing on examples from literature and cultural practices of Central and Eastern European countries, contributing to our understanding of modern social transformations.

Keywords: identity, individual memory, collective memory, forms of memory, post-communist societies, propaganda.

Постановка наукової проблеми. У статті порушується проблема зростання популярності ретроспективних наративів у посткомуністичних суспільствах Центральної та Східної Європи, а також використання пам'яті як інструменту політичних маніпуляцій. Особливу увагу приділено феномену анемої – ностальгії за уявним минулим, яка формується через соціальні, культурні та медійні практики. Ці процеси не лише викривлюють історичну пам'ять, але й впливають на сучасну ідентичність суспільств та їхні перспективи розвитку.

Зростання популярності таких наративів, які спрямовані на ідеалізацію певних періодів минулого, вимагає критичного аналізу

причин і наслідків цих явищ. Особливо важливо дослідити, як маніпулювання пам'яттю може відтворювати соціальну поляризацію, підтримувати популістські наративи та блокувати можливість переосмислення історичної спадщини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток memory studies – міждисциплінарного напрямку досліджень продовжується і є надзвичайно актуальним для науковців різних галузей, зокрема: політології, міжнародних відносин чи соціології. Це зумовлено тим, що пам'ять, як індивідуальна, так і колективна, є ключовим фактором у формуванні ідентичностей, політичних процесів і соціальних структур.

Наукові публікації, що направлені на дослідження ідентичності, індивідуальної та колективної пам'яті в контексті посткомуністичних суспільств, висвітлюють складну взаємодію між минулим і сучасністю, а також їхній вплив на формування соціальних та політичних структур.

Серед українських дослідників, які зробили значний внесок у вивчення пам'яті та ідентичності, варто відзначити роботи Алли Киридон, зокрема «Гетеротопії пам'яті» (2016) та «Колективна пам'ять як домінанта регіональної ідентичності: теоретико-методологічний дискурс» (2020). Також значущою є праця Ігоря Набитовича «Пам'ять, історична проза та формування національної ідентичності» (2022) та дослідження Олени Стяжкіної «Стигма окупації» (2019). Особливу увагу привертає наукова редакція видання «Колективна пам'ять, примирення і міжнародні відносини» (2023), здійснена Сергієм Трояном та Аллою Киридон. У контексті цієї роботи цікавим є підхід, запропонований Уляною Євчук у дослідженні «Постпам'ять і її вплив на формування ідентичності у романі Ігнація Карповича «Сонька»» (2020).

Серед інших дослідників варто відзначити праці Мар'яна Гольки, зокрема «Суспільна пам'ять та її імпланти» (2009), Кшиштофа Чижевського («У напрямку Ксенополісу», 2019) та Барбари Шацької («Минуле – пам'ять – міт», 2006), Марії Тодорової («Post-Communist Nostalgia», 2010), які суттєво доповнюють науковий дискурс, присвячений пам'яті, ідентичності та соціальним трансформаціям.

Також варто відзначити публікації в межах проекту «Глосарій», який з 2020 року створюється колективом «Минуле / Майбутнє / Мистецтво» – платформи культури пам'яті, що займається меморі-

алізацією російсько-української війни, створює мистецькі проекти, присвячені пропрацюванню минулого, та адвокатує зміни у практиках пам'яті в Україні. До написання публікацій вони залучають фахівців з Memory studies, історії, антропології, права, мистецтвознавства, політичних студій.

Попри наявність попередніх досліджень, ми маємо враховувати контекст змін, що відбуваються через впливи війни в Україні і намагатися поєднувати методологічні підходи різних дисциплін для глибшого розуміння того, як пам'ять формує політичну, соціальну та міжнародну реальність. Нові дослідження в межах Memory studies, як міждисциплінарного підходу, сприятимуть кращому усвідомленню викликів сучасного світу, пов'язаних із переосмисленням минулого та його впливом на теперішнє і майбутнє.

Мета запропонованої статті полягає у вивченні того, як у літературі та культурних продуктах Центральної і Східної Європи, зокрема в романі Георгі Господінова «Часосховище», відображаються процеси реконструкції пам'яті, ностальгії та анемої. Дослідження спрямоване на виявлення способів, якими ці явища впливають на ідентичність суспільств посткомуністичного простору, та на осмислення їхньої ролі в сучасних соціальних і політичних трансформаціях.

Виклад основного матеріалу. Восени 2024 року чернівецьке видавництво «Чорні вівці adult» презентувало український переклад роману «Часосховище» Георгі Господінова, лауреата Міжнародної Букерівської премії. Вихід цього твору супроводжувався широким обговоренням, яке включало численні публічні заходи, презентації та дискусії за участю перекладача Остапа Сливинського, а також, подекуди, самого автора. Однією з найпомітніших подій стала презентація роману на Міжнародному літературному фестивалі «Book Forum» у Львові.

Публікація українського перекладу роману викликала суперечливі відгуки серед читачів, що призвело до жвавих дискусій у медійному просторі та на публічних платформах. Обговорення здебільшого стосувалися не лише художніх аспектів твору, але й його філософсько-політичного змісту. Зокрема, актуалізувалися питання індивідуальної та колективної пам'яті, національної ідентичності, особливостей суспільств пострадянського простору, а також трансформацій у сфері міжнародних відносин.

Для розуміння причин, через які вихід цього видання здобув відгук серед української аудиторії та водночас спричинив численні інтерпретації й обговорення, доцільно проаналізувати ключові концепти та проблемні політичні питання, які розкриває Георгі Господінов у своєму романі. Основою тексту слугує приклад функціонування психіатричних клінік. На перший погляд, це виглядає як безневинний експеримент із благородною метою – допомогти пацієнтам із хворобами пам'яті, зокрема хворобою Альцгеймера, відновити спогади про минуле, знайти в них прихисток від недуги, що призводить до забуття. На цьому рівні автор демонструє роботу з індивідуальною пам'яттю.

Пацієнти цих клінік занурюються у відтворене середовище, яке відповідає інтер'ерам квартир та будинків їхнього минулого – 1950-х, 1960-х чи 1970-х років. Іронія полягає в тому, що вихідці з країн пострадянського простору легко впізнають такі деталі, як фотошпалери, побутову техніку чи іграшки тих часів. Реальність цих інтер'ерів підкріплюється друкованими виданнями – газетами та журналами відповідних років, які подають «актуальні» новини днів, що давно минули.

367

Втім, основною метою Георгі Господінова не було створення тексту, просякненого меланхолією чи численними посиланнями на масову культуру. Незважаючи на популярність таких творів у сучасному літературному середовищі, вони рідко привертають увагу впливових міжнародних премій. Натомість роман пропонує складнішу ідею – переписування минулого. Ця концепція передбачає надання клієнтам такої пам'яті, яку вони завжди прагнули мати, але не могли пережити. У тексті автор підкреслює: «Може, якщо вона з тієї частини Європи, що на схід від Муру, їй потрібні оповіді звідти? А може, навпаки: вона прагнула прожити минуле, яке свого часу було їй недосяжне? Об'їстися минулого, наче бананів, що про них мріяв усе життя. Минуле — це не лише те, що з тобою сталося. Іноді — це те, що ти всього лише вигадав» (Господінов, 2024, 58).

Цей підхід акцентує увагу на уявному та бажаному минулому, яке може стати частиною ідентичності, навіть якщо воно ніколи не існувало в реальності.

На цьому рівні тексту українські читачі, знайомі зі спогадами дисидентів та політичних в'язнів радянської тоталітарної системи, звернуть увагу на короткий епізод у романі – історію одного з клієнтів

клінік Гаустіна. У тексті йдеться про чоловіка, який втратив пам'ять, і якому допомагає пригадувати деталі власного життя інший чоловік – колишній таємний агент спецслужб, що протягом багатьох років стежив за ним. Агент пам'ятає ці подробиці, адже описав їх у тисячах сторінок своїх звітів.

Господінов проводить глибокий психологічний аналіз такого типу людей: звиклі до почуття влади, яке вони отримували під час спостереження за життям інших, вони продовжують його відчувати, деконструючи життя своєї «жертви». Читачі мають змогу інтерпретувати ці дії по-різному: як акт каяття чи як нову форму впливу на об'єкт спостережень. У цьому фрагменті чітко проявляється спільна проблематика, з якою працює сучасна література (як художня, так і документальна), осмислюючи пам'ять у посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи, а особливо у пострадянських державах.

368 — Для поглиблення діалогу з найближчими західними сусідами Україна має приділяти більше уваги аналізу національних наративів, які формуються у літературі Південно-Східної (зокрема Балкан) та Східної Європи. На це звертає увагу перекладач і літературознавець Остап Сливинський, який, окрім текстів Господінова, переклав низку творів болгарських, македонських, польських авторів, а також є упорядником вибраного латвійської текст-групи «Орбіта» (Радіо Хартія, Остап Сливинський, 2024).

На наступних рівнях тексту експеримент клінік Гаустіна набуває чітко вираженого геополітичного виміру. Популярність ідеї «прихистків минулого» зростає настільки, що «минуле починає завойовувати світ». Спочатку ця ідея розширюється до окремих районів міст, в яких відтворюють декорації та атрибути обраних десятиліть: передбачені навіть бомбосховища для тих, чий дитячі спогади пов'язані з 40-ми роками ХХ століття.

Для того, щоб перенести експеримент на рівень колективної пам'яті, потрібні політичні механізми – зокрема всенародні референдуми. При цьому Господінов спирається на реалістичний ґрунт, оскільки сучасна політика, на його думку, часто перебуває під впливом популістських тенденцій. Болгарський автор із помітним скептицизмом осмислює прагнення політиків маніпулювати ностальгією. Він демонструє, як політичне загравання з минулим можна довести до абсурду – проголосити референдум про повернення в часі. Ця ідея, за автором, «передавалася від людини до людини, як епідемія», –

ще одна алюзія в романі, який був завершений у 2020 році, в розпал пандемії COVID-19, що охопила весь світ.

Ще одне підгрунття ідеї, висловленої Господіновим, можна знайти у дослідженнях української науковиці Тамари Гундорової. У своїй праці «Транзитна культура» Гундорова аналізує ностальгію як симптом постколоніальної травми. Авторка звертає увагу на прояви меланхолії та ностальгії в культурних текстах, які вказують на незавершеність процесу деколонізації свідомості. На рівні суспільства ці емоційні стани відображають складність переосмислення історичного досвіду та його інтеграції у сучасну ідентичність (Гундорова, 2013).

Ідея масштабування «прихистків минулого» до рівня цілих країн, яку описує Господінов, знаходить підгрунття у дослідженнях пам'яті. Індивідуальна пам'ять завжди взаємопов'язана з колективною, оскільки людина згадує події через соціальні контексти. До такого висновку приходять французький теоретик Моріс Альбвакс у своїй праці «Les Cadres sociaux de la mémoire» («Соціальні рамки пам'яті», 1925).

369

Пам'ять про минуле значною мірою базується на ключових суспільних подіях, визначених соціальною групою, яка також формує уявлення про те, що є вартим запам'ятовування. Саме соціальні групи надають індивідам своєрідний «глосарій» пам'яті та інструменти для структурування подій як особистого, так і колективного минулого. У своїй роботі Альбвакс наголошує, що процеси запам'ятовування й пригадування не створюють об'єктивного образу минулого (Maurice Halbwachs, 1992). Цю тезу підтверджують сучасні психологічні дослідження, які доводять, що кожен акт пригадування є радше реконструкцією. Спогади, навіть якщо вони деталізовані, є результатом переосмислення та поєднання мозком окремих фрагментів у нову цілісність.

Моріса Альббакса вважають одним із першопрохідців студій пам'яті, оскільки вже у 1920-х роках він підкреслив, що образ минулого є реконструкцією, яка визначається поточним станом як індивіда, так і соціальної групи, до якої він належить. Соціальна група, своєю чергою, формує уявлення про те, що варто зберігати в пам'яті, а що забувати. Ця ідея знаходить літературне відображення у романі «Часосховище» Георгі Господінова.

У тексті постають реконструктори – особи, які свідомо формують сприйняття минулого через створення спеціалізованих просто-

рів для людей із втратою пам'яті, організацію політичних акцій або створення символічних образів, таких як кольори прапорів, звукові елементи чи специфічні запахи.

Господінов акцентує увагу на тому, що у сучасному світі процеси реконструкції пам'яті активно залучають сценаристів і акторів, а створення відчуття ностальгії часто є результатом фінансових інвестицій та ретельно спланованих маніпулятивних стратегій, які втілюються через різноманітні медійні інструменти.

Основна увага під час референдумів спрямована на вибір болгарського суспільства – розділ «Одна окрема країна» – та на ситуацію в сусідніх країнах Центральної та Східної Європи (Господінов, 2024, 165). Розглянемо посткомуністичне минуле України та Болгарії, щоб проілюструвати спільні риси на прикладі цього референдуму. В Болгарії за перемогу борються два основних рухи: націоналістичний рух – «Витязі», який виступає під лозунгом «Болгарія трьох морів». Цей рух використовує символічні елементи одягу, такі як національні строї, зокрема чоловіки вбрані як гайдуки – носії історичних контекстів, боротьби за незалежність від Османської імперії. Вони збираються на маніфестації в історичних місцях, як Борисовий сад, що відображає ідеологічний характер руху.

370

—

Конкуренцію цьому руху становлять прихильники повернення соціалістичного минулого Болгарії. На маніфестаціях присутня обов'язкова атрибутика, така як червоні прапорці та безкоштовні гвоздики. Учасники згадують, як були частиною «Вітчизняного фронту» – комуністичної організації, що функціонувала в Болгарії з 1942 по 1990 рік. У цьому русі присутня ностальгія за минулим, яке частина суспільства ще пам'ятає. Цей аспект навряд чи здивує українських читачів, адже Георгі Господінов змальовує ситуацію, яку можна було спостерігати і в українських містах. Зокрема, ще у 2021 році проросійські політичні партії проводили в Києві акцію біля пам'ятника Ватутіну з покладанням квітів і червоними прапорами. Тільки після початку повномасштабної війни пам'ятник цьому радянському генералу було демонтовано.

На прикладі відвідування героєм твору політичних маніфестацій у Болгарії можна проаналізувати, як колективна пам'ять проявляється у двох формах, про які наголошував Моріс Альбвак: матеріальній і нематеріальній. Усні спогади, якими обмінюються люди напередодні референдуму, демонструють, наскільки поділимим і водночас

розгубленим є суспільство. Кожен співрозмовник, з яким веде діалог головний герой, відкриває власні спогади. У розмові з колишнім викладачем дізнаємося про декомунізаційний проект, який колись планували реалізувати: в будівлі Державної безпеки, в підвалах для тортур мав постати музей комунізму. Проте дозволу не надали, пояснивши це тим, що: “не слід розділяти народ, це не на часі...” (Господінов, 2024, с. 197). Неможливо створити музей чогось, що ще не минуло, – робить висновок Георгі Господінов. Український читач легко впізнає аргументи, за якими ховалися противники декомунізації в Україні після Революції Гідності та на початку російського вторгнення.

Матеріальні форми пам'яті також проявляються у романі через зміни на ринку, пов'язані з забезпеченням потреб ідеологій минулого. Повертаються забуті професії: приватні кравці, зброярі; відновлюється виробництво старих марок продуктів харчування, текстилю та техніки. В дійсності ми як група звикли опиратися на матеріальні форми пам'яті, які оточують нас (пам'ятники, музеї, книги), або відвідувати такі місця під час екскурсій. Тому такі місця є надзвичайно цінними і водночас загроженими, коли йдеться про сучасний контекст повномасштабної війни.

Оскільки матеріальні форми пам'яті, які є своєрідними артефактами минулого, відіграють важливу роль у концепції «Часосховище» Георгі Господінова, звернемося до досліджень англійського соціолога Пола Коннертона у праці «Як суспільства пам'ятають», де він зосереджується на колективній пам'яті, пояснюючи, як суспільства формують і підтримують спільне розуміння минулого. Коннертон розвиває ідеї Моріса Альбвакса про те, що пам'ять завжди формується у соціальному контексті. Спільноти створюють і зберігають уявлення про минуле через колективні практики, ритуали, наративи та символіку. Водночас він виокремлює ідею про те, що пам'ять має тілесний (фізичний) вимір, оскільки соціальна група запам'ятовує через фізичні дії, такі як танці, релігійні ритуали, манери поведінки. Коннертон також підкреслює зв'язок між тілом і сенсорними досвідами, такими як запахи, звуки чи смаки, які викликають спогади про минуле (Коннертон, 2004). Саме тому описані події та приміщення у тексті Господінова містять стільки фізичних аспектів, до яких можна торкнутися і почути.

Господінов частково зачіпає значення ритуалів у колективній пам'яті або меморіальних практик. Епізод з відвідинами дітьми мавзолею залишає відчуття страху і відрази. Тому коли через десятки років герой знову спостерігає, як на маніфестації піднімають мумію Георгі Дімітрова та вмикають старий запис із голосом «вождя» болгарського народу, це справляє гнітюче враження на присутніх.

Паралель між нотатками головного героя роману Гаустіна, що об'єднані під заголовком «Колективна амнезія та надвиробництво пам'яті», та концепцією соціальної амнезії, розробленою Полом Коннертоном, є надзвичайно показовою. У своїх дослідженнях Коннертон вводить поняття соціальної амнезії, під якою розуміє феномен забування, що виникає внаслідок значних політичних трансформацій, воєн, масових міграцій чи культурних змін, коли спільноти свідомо відмовляються від певних аспектів свого історичного минулого.

372 — Подібну думку розвиває Гаустін, зауважуючи: «Чим більше суспільство забуває, тим більше зростає виробництво, продаж і заповнення звільнених ніш ерзацами пам'яті. Легка промисловість пам'яті» (Господінов, 2024, 213). У романі «Часосховище» Георгі Господінов демонструє тенденцію сучасних європейських суспільств до соціальної амнезії, яка супроводжується не лише відмовою від певних історичних періодів, але й уникненням майбутнього. Автор акцентує увагу на втечі у вибрані фрагменти минулого – комфортні десятиліття, які створюють ілюзорне відчуття безпеки. Такий процес стає свідченням не лише кризи пам'яті, але й обмеженості колективного уявлення про перспективу.

Тези Пола Коннертона щодо фізичних вимірів виступають вагомим аргументом для глибшого розуміння літератури авторів Центральної та Східної Європи. Зокрема, у документальній літературі та репортажах про соціалістичне минуле: «Наша маленька ПНР» – книга, написана у співавторстві Вітольдом Шабловським та Ізабеллою Мейзою, або «Як ми пережили комунізм і навіть сміялися» Славенки Дракуліч, – українські читачі можуть впізнавати фізичні об'єкти та назви, або ж послуговуючись нематеріальною пам'яттю згадувати історії своїх рідних. Це створює можливості для продуктивної дискусії, обговорення травматичних аспектів комуністичного минулого в межах соціальної групи, сприяючи таким чином глибшому усвідомленню радянського спадку та його впливу на сучасні соціальні процеси.

Ностальгія за соціалістичним минулим у посткомуністичних суспільствах є об'єктом досліджень, зокрема інтердисциплінарних, оскільки проблематика пам'яті, ідентичності та націєрозповідності часто є настільки складною, що її розуміння вимагає залучення інструментарію різних наук. Серед найбільш помітних досліджень у цій галузі – роботи болгарської історикіні Марії Тодорової, яка відома своїми дослідженнями історії Балкан у книгах «Post-Communist Nostalgia» (2010) та «Imagining the Balkans» (1997). Тодорова аналізує ностальгію через призму культурних продуктів, зокрема популярної музики, кіно та літератури. Вона дійшла висновку, що ностальгія за соціалізмом у суті є реакцією на економічні виклики та соціальну нестабільність перехідних періодів. (Todorova, 2010). Хоча ім'я Марії Тодорової відсутнє у списку подяк Господінова, можна припустити, що автор не міг не знати її робіт про ностальгію, працюючи над «Часосховищем».

Резонанс, спричинений українським перекладом роману «Часосховище» Георгі Господінова, може бути пояснений кількома ключовими чинниками. По-перше, частина українського суспільства демонструє ностальгію за минулим, зокрема за періодами, які сприймаються як стабільніші. Водночас слід зазначити, що жодне десятиліття після відновлення незалежності у 1991 році не було позбавлене глибоких трансформацій. Ця ностальгія часто ставала предметом обговорення під час дискусійних заходів, читацьких зустрічей та книжкових клубів. Учасники цих заходів нерідко порушували питання: яке десятиліття українці обрали б для повернення, якби така можливість існувала?

Хоча це питання заслуговує окремого соціологічного дослідження, в рамках обговорень часто висловлювалися два ключові аргументи. По-перше, в українському суспільстві немає потреби повернення до ХХ століття, оскільки лише у 1990-х роках країна здобула незалежність, що стало етапом фундаментальних змін. По-друге, останнє десятиліття, з його викликами та кризами, не може розглядатися як «прихисток» від теперішніх чи майбутніх труднощів.

Сам Господінов, у своїх інтерв'ю, визнає, що має ностальгію за 1990-ми роками: «Тоді було багато можливостей для розвитку кращого майбутнього, які ми втратили». У контексті роману можна припустити, що під словом «ми» автор має на увазі узагальнений образ суспільств Східної Європи. Це підтверджує й сюжет твору, де 1990-ті

роки стали другим за популярністю десятиліттям, обраним на референдумі про минуле. Серед суспільств, що обрали такий вектор у минуле: Чехія, Литва, Латвія, Естонія, а Словенія та Хорватія віддали перевагу цьому періоду, проте з важливим застереженням: десятиліття мало розпочатися після завершення Югославської війни. Цей вибір виявився компромісом, прийнятним як для ліберальних, так і для націоналістичних груп. Особливим є тільки вибір Польщі, яка схилилася до 1980-х років, що пояснюється ностальгією за народженням руху «Солідарність» та прагненням відтворити колективний ентузіазм цього періоду (Господінов, 2024, 279).

Одним із факторів, що спричинив широке обговорення роману «Часосховище» Георгі Господінова в українському контексті, є ситуація загроженості, в якій перебуває сучасне українське суспільство через триваючу війну. У тексті Україна жодного разу не згадується і не бере участі у вигаданому референдумі про повернення в минуле. Цей факт став предметом критики на адресу автора. Натомість Росія з'являється в романі як держава, що фінансує окремі суспільні рухи в європейських країнах, прагнучи використати їхнє «повернення у минуле» для відновлення контролю над територіями, які раніше перебували під її окупацією або впливом.

Перекладач роману Остап Сливинський пояснює цей задум автора як частину умов літературного експерименту: референдуми щодо повернення в минуле проводилися виключно в країнах Європейського Союзу, а запропоновані десятиліття відповідали історичному контексту цих держав.

Сливинський також припускає, що відсутність України в романі може розглядатися як перевага. На його думку, Україна є державою, яка мислить майбутнім, а не зосереджується на минулому. Такий підхід прямо протиставляється ідеї референдуму, яка відображає втрату довіри до теперішнього і наближається до наративів, поширюваних російською пропагандою (Суспільне культура, 2024).

Кремлівська пропаганда, використовуючи медіа та свій вплив на політиків у країнах Центральної і Східної Європи, формує ідеалізований образ минулого. Цей образ нав'язує суспільствам пострадянського простору ностальгію за «стабільністю» під впливом Росії, уникаючи згадок про трагедії, політичні репресії та придушення революцій. Таке викривлене відтворення минулого слугує інструмен-

том маніпуляції, що спрямований на нівелювання об'єктивної історичної реальності.

Під час публічних дискусій значна увага була приділена наявності у тексті роману відсилань до російської культури. У контексті повномасштабної війни це питання набуло особливого емоційного забарвлення, оскільки такі згадки можуть слугувати тригером для українського суспільства, актуалізуючи чутливі теми, пов'язані з агресією Росії (Книжковий клуб ТУМ, 2025).

Георгі Господінов у своєму романі прагне продемонструвати чинники, що визначають настрої сучасних європейських суспільств. На його думку, ці настрої не зумовлені бажанням переписати минуле, а скоріше прагненням повернутися в минуле, яке сприймається як зрозуміле і передбачуване. Автор трактує це явище як своєрідну інфантильну позицію. Для суспільств Центральної та Східної Європи така ностальгія є не тугою за тим, як було насправді, а скоріше за тим, як могло би бути.

Особливим проявом цього явища серед молодших поколінь є так звана *анемоя* – ностальгія за часом, у якому людина не жила особисто і про який має уявлення лише через чужі спогади або медіа. Саме *анемоя*, застерігає Господінов, є небезпечним явищем, що живить тугу за «добримі старими часами». Це почуття активно експлуатують як російська пропаганда, так і наративи політиків правого крила та популістів, які обіцяють «відновити велич минулого».

На думку Господінова, які він розвиває у тексті, дієвим антидотом проти пропаганди, яка маніпулює колективною пам'яттю, може стати особиста пам'ять. Індивідуальні спогади, вкорінені у власному досвіді, здатні виступати критичним інструментом для оцінки та протидії маніпулятивним наративам, нав'язаним ззовні.

Варто зазначити, що зростання уваги до текстів, які досліджують теми індивідуальної та колективної пам'яті, свідчить про зацікавленість українського суспільства у критичному осмисленні минулого. Цей інтерес проявляється через готовність до участі в обговореннях, долучення до дискусій і аналітичного аналізу історичних та культурних явищ. Такі процеси активно підтримуються створенням нових публічних платформ, які функціонують на базі університетів, книгарень, громадських організацій та приватних ініціатив.

У сучасній українській літературі особливе місце посідають художні романи, що базуються на історичних дослідженнях минулого.

Серед них знаковими є твори, які, окрім привернення широкої читачкої уваги, стають об'єктом аналізу фахівців як у гуманітарних, так і в суспільних науках. Це, зокрема, «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, «Забуття» Тані Малярчук, «Дім для Дома» Вікторії Амеліної та «Амадока» Софії Андрухович (Гребенюк, 2022). Ці тексти засвідчують прагнення осмислити та повернути собі минуле, однак не як спосіб втечі чи прихистку, а як засіб його критичного переосмислення. В цьому контексті українське суспільство демонструє відсутність ілюзій чи романтизованої ностальгії за минулим, що підтверджується подіями Революції Гідності та тривалим опором російській агресії.

Разом із тим, появу нових текстів, як художніх, так і документальних, можна розглядати через концепт «фізичних вимірів пам'яті», запропонований Полом Коннертоном. Такі твори мають потенціал запобігти виникненню ностальгії або анемої у наступних поколіннях, забезпечуючи об'єктивність у ставленні до історичного досвіду.

376

Висновки. Сучасні суспільства Центральної та Східної Європи стикаються з феноменом ностальгії за уявним минулим. Цю тенденцію прослідковує у своєму романі «Часосховище» болгарський письменник Георгі Господінов, і наголошує, що спроби повернення до «комфортних десятиліть» є формою втечі від теперішніх викликів і майбутніх перспектив. Працюючи з ностальгією, як соціокультурним та політичним феноменом Господінов ілюструє, як вона може використовуватися популістами і політичними силами для маніпулювання масами. Ідеалізовані образи минулого створюють у суспільстві ілюзію стабільності, але водночас блокують його розвиток, концентруючи увагу на ретроспективі замість перспективи.

Індивідуальна пам'ять, як стверджує Господінов, може слугувати дієвим засобом протидії маніпулятивним наративам. Вкорінені у власному досвіді індивідуальні спогади здатні критикувати спотворені образи минулого, нав'язані колективними структурами чи пропагандою. Це особливо актуально для посткомуністичних суспільств, зокрема Південно-Східної Європи.

Українське суспільство, як і інші країни Центральної та Східної Європи, стикається з викликами переосмислення радянського минулого та процесами декомунізації. Роман Господінова пропонує цінний матеріал для дискусій про те, як пам'ять може бути використана для подолання травм, а також про ризики політичного маніпулюван-

ня довкола минулого. Водночас, в Україні критика тексту Господінова спричинена частими посиланнями автора на представників російської культури, а також його публічними заявами в яких простежується його нездатність відмежувати політичні процеси від культури.

Важливим є подальший розвиток теми осмислення колективного минулого в сучасній українській літературі. Книжки, як фізичний вимір пам'яті в такий спосіб долучаються до діалогу про суспільні травми минулого. Ці тексти не лише працюють із пам'яттю, але й сприяють усвідомленню її впливу на сучасність.

Джерела та література:

1. Глосарій – Past / Future / Art. Офіційний сайт. URL: <https://pastfutureart.org/glossary/>.

2. Гребенюк, Тетяна. 2022. «Мовчання й говоріння як форми репрезентації історичної травми в українській прозі доби Незалежності». Синопис: текст, контекст, медіа 28 (3): 104–112. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2022.3.1>.

377

3. Гундорова, Тамара. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. Київ: Грані-Т, 2013. 548 с.

4. Господінов, Георгі. 2024. Часосховище: роман; пер. з болг. Остапа Сливинського. Чернівці : КнигиХХІ. 360 с.

5. Георгі Господінов: Ми повинні бути кращими читачами, ніж путін і його оточення». Читомо | Культура читання і мистецтво книговидання | Усе про книги. Дата звернення: 22 січня 2025. URL: <https://chytomo.com/georgi-gospodynov-my-povynni-buty-krashchymy-chytachamy-nizh-putin-i-joho-otochennia/>.

6. Дракуліч, Славенка. Як ми пережили комунізм і навіть сміялися; пер. з англ. Роксоляни Свято. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 208 с.

7. Книгарня «Є». «Обговорення книжки «Часосховище»». YouTube, 19 грудня 2024. Відео, 1 год., 37 хв., 54 с. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=D2dikctkjs4>.

8. Книжковий Клуб ТUM. «Остап СЛИВИНСЬКИЙ | Юлія ТИМОШЕНКО | «Часосховище» | КНИЖКОВИЙ КЛУБ ТUM». YouTube, 9 січня 2025. Відео, 1 год., 31 хв., 13 с. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-QbOnunORQQ>.

9. Коннертон, Пол. Як суспільства пам'ятають; пер. з англ. С. Шліпченко. Київ: Ніка-Центр, 2004. 184 с.

10. Радіо Хартія. «Остап Сливинський: про скарби літератури Центральної і Східної Європи». YouTube, 11 жовтня 2024. Відео, 18 хв., 25 с. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7WbbQA03ZYU>.

11. Суспільне Культура. «Публічна розмова з Георгієм Господиновим та Остапом Сливинським | BookForum». YouTube, 6 жовтня 2024. Відео, 59 хв., 29 с. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=inbKz2Y0WtY>.

12. Halbwachs, Maurice. On Collective Memory (Heritage of Sociology Series). Chicago: University of Chicago Press, 1992. 254 p.

13. Todorova, Maria. Post-communist nostalgia. New York: Berghahn Books, 2010. 299 p.

References:

1. Hlosarii – Past/Future/Art. Ofitsiynyi sait. URL: <https://pastfutureart.org/glossary/>.

378 — 2. Grebenyuk, Tetiana. 2022. «Movchannia i hovorinnia yak formy reprezentatsii istorychnoi travmy v ukrainiskii prozi doby Nezalezhnosti». Synopsys: tekst, kontekst, media 28 (3): 104–112. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2022.3.1>.

3. Gundorova, Tamara. Tranzytnakultura. Symptomypostkolonialnoi travmy: stati ta esei. Kyiv: Hrani-T, 2013. 548 s.

4. Gospodinov, Georgi. Chasoskhovyshche: roman; per. z bolh. Ostapa Slyvynskoho. Chernivtsi: Knyhy – XXI, 2024. 360 s.

5. Heorhii Gospodinov: My povynni buty krashchymy chytachamy, nizh putin i ioho otochennia». Chytomo | Kultura chytannia i mystetstvo knyhovydannia | Use pro knyhy. Data zvernennia: 22 sichnia 2025. URL: <https://chytomo.com/georgi-gospodynov-my-povynni-buty-krashchymy-chytachamy-nizh-putin-i-joho-otochennia/>.

6. Drakulich, Slavenka. Yak my perezhyly komunizm i navit smiialyisia; per. z anh. Roksoliiany Sviato. Kyiv: Yakaboo Publishing, 2019. 208 s.

7. Knyharnia «Ye.» «Obhovorennia knyzhky «Chasoskhovyshche»». YouTube, 19 hrudnia 2024. Video, 1 hod., 37 khv., 54 s. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=D2dikctkjs4>.

8. Knyzhkovyi Klub TUM. «Ostap SLYVYNSKYI | Yuliia TYMOSHENKO | «Chasoskhovyshche» | KNYZHKOVIYI KLUB TUM». YouTube, 9 sichnia 2025. Video, 1 hod., 31 khv., 13 s. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-QbOnunORQQ>.

9. Konerton, Pol. *Yak suspilstva pam'iait; per. z anh. S. Shlipchenko*. Kyiv: Nika-Tsentr, 2004. 184 s.
10. Radio Khartiia. «Ostap Slyvynskiy: pro skarby literatury Tsentralnoi i Skhidnoi Yevropy». YouTube, 11 zhovtnia 2024. Video, 18 khv., 25 s. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7WbbQA033YY>.
11. Suspilne Kultura. «Publichna rozмова z Heorhiem Hospodynovym ta Ostapom Slyvynskym | BookForum». YouTube, 6 zhovtnia 2024. Video, 59 khv., 29 s. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=inbKz2Y0WtY>.
12. Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory (Heritage of Sociology Series)*. Chicago: University of Chicago Press, 1992. 254 p.
13. Todorova, Maria. *Post-communist nostalgia*. New York: Berghahn Books, 2010. 299 p.

МЕДІАФОРУМ

Том XV

Науковий журнал

***Аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент***

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15>

Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. Науковий журнал.
Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2024. Том 15. 380 с.

Комп'ютерна верстка – І.С. Осадца